

PRED KRATKIM JE BILA V LJUBLJANI II. REDNA SKUPŠČINA ZZZB NOV SLOVENIJE. NA NJEJ JE BIL NAMESTO JANKA RUDOLFA IZVOLJEN ZA PREDSEDNIKA ZZZB NOV SLOVENIJE FRANC LESKOŠEK-LUKA. UREDNIŠTVO REVIJE SE JE OB TEJ PRILOŽNOSTI OBRNILO NA SEKRETARJA ZZZB NOV SLOVENIJE STANETA BIZJAKA IN ČLANA PREDSEDSTVA ZZZB NOV SLOVENIJE BORISA ČIŽMEKA, DA BI ZA NAŠO REVIO SPREGOVARILA O NEKATERIH PROBLEMIH IN DEJAVNOSTI ZZZB NOV SLOVENIJE.

Vprašanje: Obdobje med prvo in drugo skupščino je bilo izredno razgibano v družbenem in gospodarskem življenju v naši državi. Kako se ti premiki zrcalijo v delovanju Zveze združenj borcev NOV Slovenije?

Odgovarja sekretar ZZZB NOV Slovenije Stane Bizjak.

Odgovor: Na skupščini 3. julija 1962 so se združile tri organizacije borcev, ki so do takrat obstajale v republiki in v okrajih, v eno organizacijo zveze združenj borcev NOV Slovenije.

Čeprav je bilo delovanje vseh treh organizacij pred združitvijo pomembno in plodno, pa vendar lahko ugotovimo, da je bilo med njimi tako v okrajih kot v republiki na eni strani premalo povezanosti in koordiniranja, medtem ko smo na drugi strani opazili, da je potekalo delovanje takratnih organizacij včasih tudi po dvojnem tiru. Ugotoviti moram, da so posebno invalidska organizacija pa tudi organizacija rezervnih oficirjev in podoficirjev oziroma njihovi posamezni člani pred združitvijo izražali pomisleke proti združitvi. Sama praksa v delovanju v skoraj triletnem obdobju pa je pokazala, da so bili dvomi in pesimizem posameznih tovarišev popolnoma odveč in da je združena organizacija po združitveni skupščini še bolj zaživela in dobila v svojem delovanju še večji polet. Predsedstvo Zveze združenj borcev NOV Slovenije, ki je bilo izbrano na ustanovitveni skupščini, se je popolnoma zavedalo svoje odgovornosti tako pred družbo kakor pred svojim članstvom. Delovalo je enotno in usmerjalo članstvo prek skupnih posvetov predsednikov vseh treh organizacij

v občinah, prek komisij itd. Poudariti moram, da so okrajne zveze združenj borcev NOV in predsedstva teh zvez odigrale pomembno vlogo v koordiniranju dela in aktivizaciji občinskih vodstev naših organizacij. Skupni prostori in skupno poslovanje vseh treh organizacij v občinah so bili nadaljnji prispevek k še večji povezanosti med organizacijami in k njihovemu aktivnemu vključevanju v družbenopolitično in gospodarsko življenje. Lahko trdim, da so naše organizacije tako v krajevnem kot v občinskem merilu odigrale v zadnjem obdobju zelo pomembno vlogo pri reševanju vseh družbenih in političnih vprašanj na svojem območju. Vpliv našega članstva kot celote pa tudi posameznikov je pri naših delovnih ljudeh zelo velik. Skoraj ni politične akcije, kjer naše članstvo ne bi aktivno sodelovalo. Pri mnogih akcijah pa so naši člani celo pobudniki in nosilci akcij. Socialistična zveza delovnih ljudi, katere kolektivni član je tudi naša organizacija, ima na terenu v našem članstvu močno podporo pri izvajanju svojega programa.

Razumljivo pa je, da so tudi med našimi člani tovariši, sicer posamezniki, ki ne zaslužijo, da se imenujejo borci, ker menim, da ni borec samo tisti, ki se je med NOB boril v revoluciji, ampak da morajo borci tudi danes biti najnaprednejši, najbolj delovni in aktivni, ker se revolucija ni končala takrat, ko smo odložili puške, ampak se je nadaljevala tudi v izgradnji in se nadaljuje še danes.

Vprašanje: Kako ocenjujete delo članov Zveze združenj borcev NOV kot aktivnih družbenih delavcev? Kateri problemi se pojavljajo na tem področju?

Odgovor: Ko ocenjujem delo Zveze združenj borcev NOV Slovenije, bi rad sprožil vprašanje togosti statuta, na osnovi katerega obstaja naša organizacija. Skoraj triletna doba je pokazala, da je statut, ki je bil sprejet pred več kot štirimi leti na zveznem kongresu naše organizacije, zastarel in da je treba v njem marsikaj spremeniti. Z ukinitvijo okrajnih zvez združenj borcev NOV v Sloveniji odpada telo, ki je koordiniralo delo naših organizacij v bivših okrajih. Čeprav so se naše organizacije od združitvene skupščine pa do danes zelo okrepile in utrdile v okviru občin in so sposobne reševati vsa vprašanja naših borcev na svojem področju, kakor tudi aktivno posegati v družbenopolitično življenje, pa moramo ugotoviti, da še vedno obstaja premajhna povezanost v sami komuni. Zato bi bilo koristno in potrebno, da bi se naša tri združenja v občinah združila v enotno organizacijo, Zvezo združenj borcev NOV v občini, kar bi dalo delovanju naših organizacij še večji polet. Na drugi strani pa bi naše osnovne organizacije dobile več samostojnosti v svojem delovanju, ker so sposobne prevzeti še več odgovornosti in še bolj kvalitetno reševati vprašanja, ki zadevajo naše člane, kot je to bilo do sedaj.

Vprašanje: Novi pokojninski zakon ima, čeprav z vrsto pomanjkljivosti, ki jih bo treba odpraviti, pomembno vlogo pri organizirani skrbi za človeka. Ali lahko poveste kaj več o pozitivnih rezultatih novega zakona in o pomanjkljivostih, ki bi jih bilo treba čimprej odpraviti oziroma rešiti. Katere bodo bistvene spremembe zakona o vojaških vojnih invalidih? Osnovni namen obeh zakonov bi moral biti, da bi sproti usklajevala ene in druge pokojnine z naraščanjem življenjskih stroškov in standarda.

Odgovor: Novi pokojninski zakon vsekakor bolje rešuje osnovna vprašanja upokojencev, kakor jih je reševal stari. Pozitivno v novem zakonu je, da se bodo pokojnine v prihodnje prilagajale življenjskim stroškom po eni strani — in po drugi, da je predvideno tudi zviševanje pokojnin v zvezi z dviganjem

življenjskega standarda. Teh dveh vprašanj stari pokojninski zakon ni rešil. Poleg teh dveh vprašanj pa rešuje novi pokojninski zakon še posebej probleme posameznih kategorij borcev. Seveda pa ima pokojninski zakon tudi svoje pomanjkljivosti in ena izmed osnovnih je prevedba starih pokojnin, posebno za tiste borce, ki imajo manj kot dvajset let delovne dobe. Druga pomanjkljivost je zelo pomembna in mogoče celo protiustavna, zadeva pa vse upokojence, ki so imeli po starem zakonu polno delovno dobo in jih sedaj novi zakon nima za polno upokojene, za kar jih dvakrat prizadene. Prvič se jim za določen odstotek zniža pokojnina, ker imajo samo petintrideset namesto štirideset let delovne dobe, in drugič jim zakon brani, da bi se ponovno honorarno ali pogodbeno redno zaposlili, kar je stari zakon omogočal. Nadaljnje vprašanje, ki je nezadovoljivo rešeno po novem zakonu, pa so tako imenovane kadrovske upokojitve oficirjev, uslužbencev notranjega resorja in administrativnih upokojencev. Posebno se je to vprašanje zaostrilo v zvezi z oficirji, ki so upokojeni relativno zelo mladi, ko bi lahko na določenih delovnih mestih v našem gospodarstvu in družbenih službah uspešno delali, vendar jim take zaposlitve, ki bi bile zanje sprejemljive, niso na razpolago, ker, kolikor se ne zaposlijo na odgovornejših delovnih mestih, se jim (s petinšestdesetodstotnim znižanjem za višje oficirje) v večini primerov celo znižajo osebni dohodki. Če vzamem za primer polkovnika z mesečnimi prejemki 100.000 dinarjev, ki se ponovno redno zaposli, se mu pokojnina, če je spomeničar, zmanjša na 75.000 dinarjev. Če hočemo, da bo imel enake dohodke, kot jih je imel na položaju v vojski, mora dobiti delovno mesto, kjer bo znašal njegov osebni dohodek vsaj 75.000 dinarjev. Seveda pa pri teh tovariših to ni osnovni problem. Osnovni problem je v tem, da so razmeroma še zelo mladi, in če se ne zaposlijo, se postavlja vprašanje njihove fizične rekreacije. Znano je, da so posamezni upokojeni tovariši, ki se niso ponovno zaposlili, zašli na stranpota, se vdali pijančevanju in padli pod druge negativne vplive. Z eno besedo, mladi ljudje, ki jih ne veže odgovornost na delovnem mestu, hitro fiziološko propadajo.

Vprašanje: V naši republiki smo precej storili za reševanje stanovanjske problematike in socialnih problemov nekaterih kategorij borcev, še posebej je bila sprejeta pomembna zakonodaja za reševanje problemov borcev kmetov. Prosimo vas, da podrobno spregovorite o prvem in drugem problemu, ki menimo, da bo kljub temu ostala še vrsta nerešenih problemov teh dveh področij, česar so krive materialne možnosti.

Odgovor: V naši republiki smo v zadnjih petih letih zelo veliko storili za rešitev stanovanjskega vprašanja borcev. V ta namen je dala družba veliko denarja. Več ko pet tisoč stanovanjskih primerov borcev je bilo rešenih. S pospešenim reševanjem in z angažiranjem tako republike kot zveze in občin na eni strani, podjetij in ustanov kakor tudi posameznikov na drugi strani, bi stanovanjski primer izjemnega reševanja lahko v treh letih zaključili. Razumljivo je, da bo treba v tej smeri še veliko naporov, in sicer ne da bi samo obdržali dosedanje tempo reševanja, ampak da bi ga tudi pospešili. Menim, da je naše stališče popolnoma v skladu z ustavo, da ima vsak državljan, ki ima družino, pravico do svojega stanovanja, in če je tako, potem je popolnoma razumljivo, da imajo borci v tem pogledu celo predpravo. V zadnjem obdobju je bila sprejeta pomembna zakonodaja v naši republiki, ki urejuje popolno zdravstveno zavarovanje borcev kmetov in njihovih ožjih družinskih članov. Oprostitev obdavčitve zemlje vseh kmetov borcev v četrtem proizvodnem okolišu je drugi pomembni ukrep, ki je bil sprejet v zadnjem obdobju. Dodelje-

vanje priznavalnin s strani občinskih skupščin materialno šibkejšim borcem kmetom pa bo marsikje izboljšalo gmotni položaj te kategorije borcev. Ukrep, ki ga je sprejelo naše predsedstvo pred letom dni, da je treba določena sredstva dati za izboljšanje stanovanjskih pogojev borcev kmetov, pa je zelo dobro odjeknil. V lanskem letu je dobilo minimalni kredit 183 kmetov borcev, ki so si s temi sredstvi izboljšali in adaptirali stanovanja, medtem ko bo v letošnjem letu ta številka celo večja. Čeprav ta pomoč ni velika, pa vendar omogoča posameznikom borcem kmetom posebno v hribovitih krajih, da si izboljšajo stanovanjski standard, ki je ponekod res porazen.

31

Vprašanje: Želeli bi, da nam spregovorite o splošni socialni in zdravstveni problematiki udeležencev NOB, od problemov zaposlenih borcev, do priznavalnine, dvojne dobe, položaja upokojenih borcev in podobnem.

Odgovor: Naše predsedstvo si je v obdobju med dvema skupščinama in tudi prej prizadevalo, da bi spoznalo s splošno socialno in zdravstveno problematiko vse pristojne tako v republiki kakor tudi v občini. Za zaposlene borce je bil sprejet v letu 1964 republiški zakon, ki urejuje poseben dodatek zaposlenim borcem. Ureditev tega vprašanja je vsekakor deloma zavrla preizkušnjo upokojevanje zaposlenih delavcev. Ta dodatek prejema danes v republiki več kot 3000 zaposlenih borcev. To število se bo še nekoliko povečalo, ker nekateri zaposleni borci še ne izpolnjujejo vseh pogojev za pridobitev tega dodatka, z nadaljnjo zaposlitvijo pa jih bodo dosegli.

Priznavalnine, ki jih sprejema precejšnje število borcev, rešujejo v več primerih socialni položaj upokojenih borcev, ki imajo nizke pokojnine zaradi predčasne upokojitve iz zdravstvenih ali drugih razlogov. Sistem priznavalnin, kot izredne oblike pomoči gmotno šibkejšim borcem, ima zelo pomembno vlogo. Posebej še zato, ker pokojnine upokojenih borcev še niso prišle v poštev za prevedbo. Marsikje se bo položaj upokojenih borcev v zvezi s prevedbo pokojnin bistveno popravil, kar bo imelo pozitiven rezultat.

Zdravstveno stanje tako zaposlenih kot upokojenih borcev in borcev kmetov je dokaj kritično. Ugotavljamo, da je med borci mnogo večji odstotek umrljivosti kot med ostalim prebivalstvom. Posebno kritičen zdravstveni položaj pa je med borci, ki so danes stari od 38 do 43 let. Ti tovariši in tovarišice so odšli v narodnoosvobodilno vojno še izredno mladi in se pomanjkanje in napori, ki so jih prestali med NOB, danes najbolj ostro kažejo pri njihovem zdravju.

Vprašanje: Razvijanje tradicij NOB je prav gotovo naloga vse naše družbe in vseh družbenopolitičnih organizacij. Kaj je bilo na tem področju storjenega? Razvijanje tradicij NOB se danes ponekod vse preveč pojmuje kot formalna zadostitev praznovanja posameznih pomembnih datumov iz NOB ali pa, kakor ponekod to skušajo nekateri imenovati, nepotrebno vračanje v romantične čase NOB. Zanimajo nas dosedanja uspehi in problemi, s katerimi se srečujete, in kaj bi morala storiti Zveza združenj borcev NOV v sodelovanju z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami, da bi razvijanje tradicij NOB postalo širša programska naloga družbenih organizacij, še posebej tistih, ki se ukvarjajo z vzgojo mladine.

Odgovarja član predsedstva ZZB NOV Slovenije Boris Čizmek.

Odgovor: Naša družba se razvija v razmerah, ki jih narekuje notranje in svetovno dogajanje, in je izpostavljena najrazličnejšim vplivom. V tem izredno dinamičnem razvoju se lahko primeri, da včasih pozabimo ali premalo upo-

šteevamo skrb za negovanje in razvijanje etičnih in moralnih načel, s katerimi je zmagala revolucija, večkrat pozabimo, da je sedanja družba plod izrednih žrtev vseh tistih udeležencev revolucionarnega vretja od oktobrske revolucije do zmagovite NOB in povojne socialistične graditve. Zaradi tega je izredno pomembno, da utrjujemo in razvijamo revolucionarne tradicije med tistimi, ki uživajo v tem dolgotrajnem boju pridobljene sadove in ki naj bi zagotovili nadaljnjo razvojno pot v socializem. Zato mora prevzeti nadaljevanje revolucije predvsem mladina. Najlepši vzor za to ima v vsem dosedanjem revolucionarnem dogajanju. Naša preteklost mora ostati njena najmočnejša in najbogatejša zakladnica ter najbogatejša dediščina, na katero naj bi bila ne samo ponosna, pač pa bi jo morala še povečevati. Razumljivo je, da so glavni spodbudniki za razvijanje revolucionarnih tradicij prav tisti, ki so revolucijo vodili in se je udeležili, tisti, ki so v izredno težavnih pogojih ustvarjali etične zakone socialistične družbe in pripravljali množice za revolucijo. Prav ti ne bi smeli biti ravnodušni do razvijanja revolucionarnih tradicij in zato je skoroda nerazumljivo, da bi revolucionar danes na to pozabljal. Ker temelji vse družbenopolitično in gospodarsko življenje na revolucionarnih pridobitvah, ne bi smelo biti nobenega problema, niti pri utrjevanju revolucionarnih pridobitev z razvijanjem njenih tradicij niti pri reševanju zadev borcev. Naša družba je storila že zelo mnogo za reševanje socialnih in stanovanjskih zadev bivših borcev, vendar bi lahko bilo več teh vprašanj, ne glede na izredne težave in napore v socialistični graditvi, hitreje rešeno, če bi borci pa tudi drugi, ki so na ustreznih mestih v našem gospodarskem in družbenem življenju, pri svojem delu vselej upoštevali ta načela. Tudi ni dovolj, da se vloge in potrebe po razvijanju tradicij zavedajo samo organizacije borcev, ne pa tudi druge. Če postavimo torej, da je razvijanje tradicij dolžnost vseh činiteljev, lahko trdimo, da ni družbene dejavnosti, v kateri ne bi mogli tako ali drugače, ustrezno in prilagojeno sedanjemu razvoju razvijati in utrjevati revolucionarne pridobitve. Vsak bivši borec, vsak udeleženec revolucionarnih dogodkov je torej na svojem službenem mestu, v družbenopolitičnih organizacijah itd. dolžan skrbeti za razvijanje tradicij. Borci revolucije ne bodo pozabili, njene tradicije pa so dolžni razvijati in utrjevati seveda ne zase, ampak predvsem za generacijo, ki dorašča, in za prihodnje. To je torej v prvi vrsti skrb za utrjevanje tradicij med mladino, od univerzitetne, srednješolske, do mladine po tovarnah, zavodih in na vasi. Filmov iz NOB na primer ne delamo samo zase. Revolucijo lahko prikazujemo na vseh umetniških področjih in panogah, predvsem za mlado generacijo, ki naj se seznani z njo, da bo znala ceniti njene pridobitve, da bo vzgojena v poštenosti, borbenosti, v duhu tovarištva, da se bo znala boriti za resnico in mirno sožitje med narodi. Zato ji moramo dati zgled, ki jih lahko prevzame v svojem konkretnem družbenem delovanju, pri samoupravljanju, v mladinski organizaciji itd. Tu smo mnogokrat grešili. Dogajalo se je, da smo mladini servirali bogastvo naše revolucije na način, ki ni bil zanjo vedno vabljev in privlačen. Mladini našega načina življenja, ki je temeljil na drugačnih razmerah, ne smemo vsiljevati, prav pa je, če jo seznanjamo z bojem naše partije tako, da bo vse pozitivno zavestno prevzela in koristno uporabila. Če kje, moramo predvsem pri seznanjanju mladine z našimi revolucionarnimi tradicijami izključiti kakršnokoli improvizacijo in kakršenkoli primitivizem. Zaradi kritičnosti mladine je potreben pristen stik z njo v najrazličnejših oblikah, od pripovedovanja spominov ob tabornem ognju, na partizanskih pohodih, pri predvojaški vzgoji, do proslav, srečanj z bivšimi borci itd. V vseh teh oblikah dajemo možnost mladini, da prevzema pobudo in da se bivši borci

udeležujejo teh mladinskih manifestacij kot dobrodošli gostje in tovariši. Ugotavljamo namreč, da so vse partizanske prireditve, ki jih organizira mladina sama, izredno uspele, če sodelujejo na njih bivši borci kot gostje in kot njihovi vzorniki. Mladina potrebuje proste roke v akciji, potrebuje pa tudi vzore, da se ravna po njih. Mi smo ji torej dolžni omogočiti, da si išče ustrezen način, da jo seznanjamo z vzori, ki so ji jih dali naši padli heroji in ki jih dajejo vsi, ki so delali in še delajo za splošen napredek. Ustrezne oblike in vse možnosti za to, da se mladina seznaja z revolucijo in njenimi pridobitvami, da se med mladino razvijajo revolucionarne tradicije, so pa predvsem dolžni nuditi tisti, ki jo neposredno vzgajajo v šolah, kolektivih, mladinskih organizacijah itd.

Poleg že naštetih vzgojnih činiteljev, ki odločilno vplivajo na formiranje miselnosti mladine, so pomembna zlasti tudi komunikacijska sredstva, društvene oblike življenja (RTV, gledališče, film, knjige, prosvetna društva, delavske univerze, pevski zbori, glasba na sploh itd.). Za razvijanje tradicij lahko učinkovito izkoristimo tudi kulturna področja od književnosti, glasbene in likovne ustvarjalnosti, do reprodukcije. Umetniška ustvarjalnost je bogastvo našega naroda in je lahko odlično in izredno učinkovito sredstvo za razvijanje revolucionarnih tradicij, seveda le tedaj, če bo vsa naša kultura dobila obeležje revolucionarnega boja.

Razen kulturnih dejavnosti imamo še številne druge oblike razvijanja revolucionarnih tradicij, ki so prav tako pomembne, ker so poleg tega še del rekreacije. Sem štejemo v prvi vrsti obisk partizanskih krajev, javk, bojišč, spomenikov, muzejev in raznih športnih prireditev. Moramo namreč najti način, kako prikazati mlademu človeku na stvarnem primeru to, kar mu teže povemo s predavanjem ali pa ga seznanjamo s knjigami.

Kakšna je naloga naše organizacije združenja borcev, ZVVI in rezervnih oficirjev, od republiške do krajevnih? Naša organizacija je predvsem zainteresirana za razvijanje tradicij v celoti. Še posebej pa mora biti pobudnik pri zbiranju in ohranjanju zgodovinskega gradiva, ki bo rabilo vsem, ki se ukvarjajo s proučevanjem in posredovanjem zgodovine delavskega gibanja. Vendar organizacija tega ne bo delala sama, temveč skupaj z vsemi, ki delujejo na tako pestrem družbenem področju. Težišče vsega dela pa naj bo vsekakor neposredno v naših komunalnih skupnostih.

Dosedanje kratkotrajno delo komisije za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu ZZB NOV Slovenije je pokazalo upravičenost in potrebo obstoja te komisije. Za delo te komisije kažejo izredno zanimanje vsi borci, posebno tisti, ki delajo z mladino. Že to, da sodeluje v petindvajsetih odborih komisije z izredno požrtvovalnostjo, prostovoljno in iz lastne pobude nad dvesto bivših borcev in tudi že mladih ljudi iz najrazličnejših področij našega družbenega življenja, priča o pomembnosti in o potrebi organiziranega spremljanja oblik in načinov razvijanja tradicij.

Zato nam ne sme biti žal časa, dela, skrbi in tudi ne materialnih sredstev, ko podpiramo težnje na vseh omenjenih področjih. Vložena sredstva bomo lahko vedno upravičili, saj s tem delom vzgajamo in krepimo našo družbo in lastno obrambno moč, dajemo svoj delež pri izgradnji socializma in preobrazbi ljudi, zlasti mladine, hkrati pa podpiramo naša prizadevanja v boju za mir, bratstvo, koeksistenco, za utrjevanje meddržavnih odnosov in za ugled naše domovine v svetu.

ZADNJA OFENZIVA BORCEV V SLOVENSKEM PRIMORJU

Razgovor z Albertom Jakopičem

»Spominjam se sklepa CK KP Jugoslavije v Zagrebu, ko so se v prvih dneh okupacije sestali tovariši iz vse države, razen iz Makedonije, na katerem je bilo sklenjeno, da se kot naloga prevzame tudi delo na ozemlju, ki ga naseljujejo Slovenci na drugi strani meje in da se tamkaj razvije osvobodilni boj. CK je neposredno nato poslal v Trst in v Slovensko primorje tovariša Oskarja Kovačiča, člana CK KP Slovenije, da bi tamkaj organiziral in pripravil pogoje za razvoj osvobodilnega boja. To je bila zanj v začetku zelo težavna naloga. Ko smo jeseni 1941 poslali tja nove ljudi, smo dobili dobra obvestila, da so vsi narodnozavedni elementi, posebno pa kmetje, z odobravanjem pozdravili razvoj boja v Sloveniji in Jugoslaviji, da so pripravljeni sprejeti in podpreti naše oborožene enote, takoj ko se bodo pojavile. Od naslednjega leta pa do kapitulacije Italije so naše enote v Slovenskem primorju postopoma naraščale in razvijale svoje akcije. V trenutku kapitulacije Italije je v Slovenskem primorju v pravem pomenu besede izbruhnila množična oborožena vstaja.

Za razvoj boja v Slovenskem primorju je značilno, da je potekal v povsem drugačnih pogojih, kakor v drugih delih Slovenije. Tole je ena izmed podrobnosti iz mojih spominov. Neposredno potem, ko sem bil osvobojen iz italijanskega zapora in sem prek Trsta prišel v Istro na poti v Belo krajino, so me znova napotili v pokrajinski narodnoosvobodilni odbor v Slovenskem primorju. Po vsej Sloveniji smo imeli gosto razširjeno mrežo kurirskih poti, ki so morale biti zelo konspirativne. Kajti okupator je, posebno na Gorenjskem in Štajerskem, skušal vrniti v to mrežo svoje agente. Zaradi tega je bilo treba kurirske zveze, pošiljanje materiala in ljudi, izvajati po strogih načelih konspiracije. Po tej zvezi, pri čemer so tako kot štafeto izročali ljudi in pošto od kurirja do kurirja, sem prišel v Slovensko primorje. Večkrat so me izročili iz rok v roke kurirjem po »načelu štafete«. Sicer pa, če vsa vas ne bi vedela, da sem »naš«, bi imel velike nevšečnosti, kajti prebivalstvo je v svoji sredi samo kon-

ZBOROVANJE PRIMORSKIH SLOVENCEV PRI ŠMARJAH V VIPAVSKI DOLINI 25. JULIJA 1944. LETA

troliralo, kdo je tuj element, kdo se povezuje z okupatorjem, ker v Slovenskem primorju ni bilo mogoče jasno ločiti osvobojenega ozemlja od neosvobojenega. Tako so npr. IX. korpus, ki je bil v masivu nad Vipavsko dolino, s kamioni oskrbovali z življenjskimi potrebščinami, raznim tehniškim materialom in drugim iz Gorice, Vidma in celo iz Milana. Pogosto se je dogajalo, da so iste telefonske zveze uporabljali tako okupator kot naši in da so se med telefonskim pogovorom medsebojno »obdelovali«. Prav tako se je dogajalo, da so številni pogumni ljudje — oskrbovalci in šoferji, preprosto s kamionom odhajali v mesto do skladišča tobaka, tamkaj parkirali avtomobil, kot da so Italijani, naložili s tobakom poln kamion in se odpeljali naravnost v štab IX. korpusa. Prav tako so direktno iz Milana pripeljali tiskarski material, papir in vse drugo. IX. korpus se je podobno oskrboval z avtomobili in celo avtobusi. Avtomobile so naši sredi belega dne zaplenili v Trstu in se odpeljali na svobodno ozemlje. Pozno jeseni leta 1944, ko sta prvič prišli angleška in ruska vojna misija v štab IX. korpusa, smo organizirali velik miting poleg Šmarja na kraški strani Vipavske doline. Na ta miting je prišlo približno šest tisoč prebivalcev iz vseh krajev Slovenskega primorja. Pozneje smo zvedeli, da so celo v Trstu ljudje z enega pločnika na drugega spraševali drug drugega: »Ali boš šel tudi ti gor?« Vsi ti ljudje so prišli na miting po raznih kanalih, pri čemer so se izogibali okupatorjevih garnizij. Razigrano ljudstvo — vedeti je treba, da je bilo več kot tri četrtine žensk — je takoj po prihodu na osvobojeno ozemlje privleklo izpod oblek ogromne zastave in začelo prepevati. Bali smo se, da okupator tega ne bi opazil in napadel. Kajti od kraja, kjer smo nameravali imeti miting, do okupatorjeve garnizije ni bilo daleč, tako da je okupa-

MIHA MARINKO GOVORI PRIMORSKIM SLOVENCEM NA ZBOROVANJU PRI ŠMARJAH
V VIPAVSKI DOLINI 25. JULIJA 1944. LETA

tor z raznih strani lahko prišel na ta kraj v poldrugi uri. Te podrobnosti pričajo, s kakšnim poletom in v kakšnem množičnem razpoloženju se je razvijal boj Slovenskega primorja zoper okupatorja.» (Iz spominov tovariša Mihe Marinka, zapisanih leta 1953.)

* * *

Ta zelo nazorna slika o Slovenskem primorju med NOV, ki jo je podal Miha Marinko, je bila povod, da smo se obrnili na nekdanjega načelnika štaba IX. korpusa Alberta Jakopiča-Kajtimira, da nam bi opisal zadnje vojaške operacije borcev Slovenskega primorja.

Prvi dnevi aprila 1945 so spremenili naravo Slovenskega primorja. Polja so bila zelena, sadovnjaki v cvetju, le gozdovi so bili še goli. Na Krasu je bilo čutiti dih tople pomladi. Skoraj vse Slovensko primorje je bilo osvobojeno. Sovražnik je imel v svojih rokah samo prometne zveze v dolini Soče, na sektorjih Ajdovščina—Gorica, Trst—Postojna in pri Luciji pod Brdi. Z juga naše države se je okupator obenem s svojimi kvistlingi umikal proti zahodu. Domačim izdajalcem in fašističnim sodelavcem je bilo ozemlje, ki ga je osvobodil IX. korpus, prehodno področje za preboj proti Italiji. Močnim nemškim silam, ustašem, belogardistom, četnikom, vlasovcem in celo delu španske »modre divizije«, ki so prišli do Bovca, Kobarida, Gorice, Ajdovščine in Postojne, je šlo očitno za to, da prevzamejo od IX. korpusa osvobojeno zemlje in ustvarijo svoj prostor ter področje za umik proti zahodu.

Njihova koncentracija na tem področju je povsem razumljiva, če jo gledamo s strateške plati. Slovensko primorje je bilo vedno »vrata« med severno

Italijo na eni strani ter Balkanom in Podonavjem na drugi strani. Zgodovina je to večkrat potrdila. Na tem sektorju so bili med I. svetovno vojno najhujši boji. Ponovili so se tudi v II. svetovni vojni. Sovražnik si je z vsemi silami prizadeval, da bi se zasedel v Slovenskem primorju.

Prav nič čudno ni, če se je torej ob koncu II. svetovne vojne zgrnila nad Slovensko primorje strašna nevihta. Proti njemu so z juga hitele enote JLA, iz Severne Italije in Furlanske nižine pa zavezniške sile. Položaje v tem delu slovenske zemlje pa je že držal IX. korpus s svojimi divizijami in odredi — tolminskim, severnoprimorskim, južnoprimorskim in istrskim. Prav tedaj se je okrog njih sklenil aprilski nemško-kvislinški obroč. Začela se je zadnja sovražnikova ofenziva, ki je trajala tri tedne. Enote IX. korpusa so bile razporejene na sektorju nad Gorico, prek Grgarja, Trnovega, Banjške planote, Čepovana, Cola, Predmeje in Lokev do Postojne. Sovražnikov obroč iz Kanalske doline, Baške grape, Gorice, Ajdovščine, Postojne, Idrije in Gorenjske se je vedno bolj ožil okrog Trnovskega gozda. Vsako ped zasedene zemlje so nemško-kvislinške enote plačale z velikimi žrtvami. Kulminacija bitke je bila na Oblakovem vrhu, Gačniku in Vojskem. Pripadniki IX. korpusa so se junaško borili. Čeprav že zdesetkani, so prebili sovražnikove vrste, prodrli na Šentviško goro, se preuredili in krenili v odločilni protinapad. S strahovitimi juriši so prodrli severno od črte Postojna—Gorica, osvobodili Lokve, Čepovan, Col, Vipavo, Grgar ter številne druge vasi in naselja ter pregnali sovražnikove sile v Vipavsko dolino. Tako so se enote IX. korpusa znašle pred komunikacijami, ki so peljale v Trst, Tržič in Videm. Te komunikacije so branile elitne nemške sile.

V teh aprilskih bojih leta 1945 se je končal cikel številnih ofenziv in protiofenziv v Slovenskem primorju. Po približnih cenitvah je od začetka leta 1943 do konca vojne doživel IX. korpus šest večjih sovražnikovih ofenziv, v katerih so okupatorji zasedali skoro vsako vas. Toda borci Slovenskega primorja, za katere je bila osvoboditev najlepša perspektiva, po kateri so desetletja hrepeneli, so vedno izšli iz bojov kot zmagovalci, to pa zaradi podpore, ki jim jo je dajalo ljudstvo. Tu, na teh tleh, je bil vsak prebivalec borec, ne glede na to, ali je bil star, otrok, moški ali ženska. V njihovih vrstah ni bilo izdajalca. Če se je že pojavil kak posameznik, sploh ni mogel delovati. Takšna enotnost in takšna privrženost osvobodilnemu boju presenečata. Seveda je treba upoštevati tudi dejstvo, da je bila vsaka vas odlično organizirana. V vsakem naselju so delovali narodnoosvobodilni odbori, frontovske, partijske, mladinske in druge organizacije. O veliki zavesti teh ljudi in njihovi vdanosti osvobodilnemu gibanju med drugimi lepimi zgledi priča tudi naslednji. Ko se je bližal konec vojne, so sedemdesetletne starke prevzele dolžnost, da bodo partizanske letake, tiskane v nemščini, ponoči prinesle do nemških rovov in jih zmetale v bunkerje pri Grgarju ter tako obvestile Nemce, da je njihov nadaljnji boj brez pomena. Nekatere med njimi so pri izpolnjevanju te naloge pokosili nemški rafali. Žrtvovale so svoja skromna, mirna in tiha življenja, vendar so se pri tem povzpele do herojskih višin. Takšne so bile stare, čisto sive in že onemogle matere, katerih sinovi in vnuki so se borili kot partizani. Naj omenim še en zgled, ki priča o vzdušju v partizanskem zaledju. Če je kdo od borcev za kak dan zapustil svojo četo in se vrnil domov, da bi videl domače, da bi se najedel, okopal in preoblekel, ni mogel dolgo ostati v vasi. Vsi so ga spraševali, kdaj se bo vrnil v enoto. Moralni pritisk je bil velik. Seveda pa zaradi takšnega »dopusta« ni nihče prišel sovražniku v roke. Vsi so se vračali k soborcem in sploh niso mislili, da bi se priključili kakšnim drugim formacijam. V takšnem ozračju v Slovenskem primorju ni imela nobena izmed šestih večjih sovražnikovih

STAB IX. KORPUSA PRI POSVETOVANJU NA LOKVAH POLETI 1944. LETA. OD LEVE PROTI DESNI STOJJO: ALBERT JAKOPIČ-KAJTIMIR, PETER STANTE-SKALA, LADO AMBROŽIČ-NOVLJAN IN JANEZ HRIBAR

ofenziv v obdobju od začetka 1943 do konca vojne, uspeha. Nasprotno, vse so se porazno končale za okupatorja in kvislinge. Kajti IX. korpus in njegovi odredi so ne le odbijali napade, temveč tudi sami v istem časovnem obdobju poldruga leta začeli nekako petnajst protiofenziv, od teh tri v smeri Gorenjske. Ena največjih je bila, ko sta IX. in VII. korpus obenem napadla in na več krajih uničila komunikacije na odsekih Jesenice—Ljubljana, Trst—Ljubljana, Trst—Tržič—Gorica in Gorica—Bača—Rajbelj. Brez teh in drugih nenehnih akcij bi bil ogrožen obstoj osvobodilnih sil, ki so delovale na področju z razvitimi komunikacijskimi sredstvi. Tako se je tudi zadnji juriš partizanskih borcev, ki so se aprila 1945 reševali iz obroča, spremenil v napad, v katerem so bile praktično uničene nemško-kvislinške sile v Slovenskem primorju. S tem je bilo očiščeno zaledje naši IV. armadi, VII. slovenskemu korpusu in IX. korpusu za majski prodor proti Trstu, Tržiču in Vidmu. Dostop k tem mestom je bil praktično prost. Treba je bilo le pohiteti. Kot načelnik štaba IX. korpusa sem krenil z Gradnikovo brigado, da bi osvobodili Tržič. V brigadi je bilo sto petdeset borcev, pred ofenzivo pa več kot osemsto. Da bi prvi prišli v mesto, so »gradnikovci« odvrgli nahrbtnike, odeje, čutarice in vse, kar bi jih lahko oviralo. Posamezni so sezuli celo čevlje in pohiteli. V Tržiču so bili še Nemci. Naš napad na mesto in delovanje delavskih brigad znotraj Tržiča, vse to je kmalu prisililo nemške enote, da so se vdale. Neposredno po tem so prišle tudi zavezniške sile z generalom Hardingom na čelu, ki skoro ni mogel verjeti, da je mesto osvobojeno. Še bolj je bil presenečen, ko sem mu kot zavezniški oficir

IX. KORPUS NA POHODU SKOZI TRNOVSKI GOZD APRILA 1945. LETA

povedal, da je v Tržiču vzpostavljena že tudi oblast, da je ustanovljen novi odbor.

»Kje pa je ta novi odbor?« — je radovedno vprašal general Harding.

Še sam nisem vedel. Tisti trenutek sem bil v zelo nerodnem položaju. Kdo naj bi vedel, kje se je nastanil! Vendar se nisem zmedel. Opogumil sem se in s prstom pokazal na neko večjo hišo na trgu sredi Tržiča. Logično bi moral biti narodni odbor zdaj v največji hiši, ki je imela tudi »uradni« videz.

General Harding mi je predlagal, naj bi takoj obiskala nove predstavnike oblasti. Šla sva ...

Kakšno presenečenje je bilo! Naključje je hotelo, da sem res uganil. Pa ne samo to, ko sva vstopila, je odbor ravno zasedal.

Če bi me zdaj kdo vprašal, katera hiša je to bila, je ne bi mogel zanesljivo pokazati. Vem le, da smo na predlog generala Hardinga takoj organizirali miting. Ljudstvo se je zbralo. Stopila sva na balkon, da spregovoriva zbrani množici. Dal sem mu prednost kot »gostu« in »zavezniku«. Spominjam se, da je govoril o zavezniški zmagi, o hrani in paketih, ki jih bodo zavezniki poslali tem ljudem, o čokoladi, lepšem življenju. Prebivalci Tržiča so ga poslušali mirno in tiho. Očitno je, da ni poznal niti teh ljudi, niti njihovih želja in teženj. Zanje sta bili pomembni predvsem dve stvari: svoboda in ljudska oblast, brez nasilja, brez zatiranja. O tej oblasti, ki se je porajala v NOV, o pravicah delavcev, o svobodi, ki so jo ljudje bolj želeli kot vse ostalo, o novih socialističnih perspektivah, sem govoril prebivalcem Tržiča. To je bilo tisto, kar so želeli slišati. Navdušena množica je ploskala. Zavezniški general tega ni mogel razumeti.

Tako se je končala zadnja ofenziva borcev IX. korpusa, čigar »gradnikovci« so se z zavezniki srečali v Tržiču, beneški in severnoprimorski odred pa sta vzpostavila stike z zavezniškimi enotami v Čedadu in Vidmu.

* * *

Nadaljnji potek dogodkov na področju med Trstom, Gorico in Vidmom je prešel na diplomatsko področje. Zaključil se je s podpisom londonskega sporazuma, s katerim je določena meja med Jugoslavijo in Italijo. Na razvoj teh dogodkov je prav gotovo zelo vplival boj prebivalstva Slovenskega primorja ter jugoslovanskih narodov, ki so dali neprecenljiv delež zmagi nad fašističnimi silami. V tej zvezi bi se bilo treba spomniti Churchillovih besed: »Podoba Evrope bi bila povsem drugačna, ko bi zavezniške enote prek Italije, postojnskih vrat' in ljubljanske kotline prodrle na Balkanski polotok. Vendar, tam so že bile sile NOV, ki so vezale nase močne nemške in italijanske sile. Zato so zavezniki usmerili svoje sile na druga področja...«

V okviru boja jugoslovanskih narodov proti fašističnim zavojevalcem in okupatorjem je Slovensko primorje nosilo težko vojno breme. Ustanovilo je svoje vojne enote in IX. korpus, ki so med vojno osvobodili večji del ozemlja in v sodelovanju s IV. armado ter VII. slovenskim korpusom prinesli končno svobodo prebivalstvu Slovenskega primorja.

Ko slavi zdaj prebivalstvo Slovenskega primorja 20. obletnico osvoboditve, je ponosno na svoj delež k osvoboditvi izpod petindvajsetletnega fašističnega jarma, ki mu je poleg vsega drugega sredi civilizirane Evrope vsilil klasične fevdalne odnose. Njegov boj za narodno osvoboditev je bil tudi boj za socialno pravico. Z londonskim memorandumom pa je naravno zaledje ostalo brez mestnih, industrijskih, kulturnih in zdravstvenih centrov. Zaradi tega je bilo Slovensko primorje po vojni pasivno področje ne le v okviru Slovenije, temveč tudi Jugoslavije.

Kljub velikim človeškim žrtvam in materialni škodi (porušenih je bilo nekako štirideset tisoč različnih objektov) so začeli prebivalci Slovenskega primorja s pomočjo skupnosti pridno graditi. Začeli so razvijati večje centre — Novo Gorico, Koper, Kobarid, Tolmin, Ajdovščino, Ilirsko Bistrico, Postojno, Idrijo in druga, kjer je zgrajena osnova za zaposlitev ljudi, za gospodarski in družbeni razvoj. Poleg industrijskih objektov so nastala tudi turistična središča, vzpostavljene so cestne in PTT zveze, urejene so šole in bolnišnice, trgovine in storitvena dejavnost. Leta 1963 je znašal narodni dohodek na prebivalca 377.633 dinarjev. Tisto, kar je zgrajeno, je solidna osnova za hitrejši napredek in preobrazbo Slovenskega primorja.

Ljudstvo Slovenskega primorja, ki je v preteklosti toliko pretrpelo, je po srcu zelo dobro, pošteno in iskreno. Njegova politična zavest je zelo razvita. Znalo je stoično trpeti, idealistično sanjati o priključitvi k matični domovini, se junaško boriti med vojno in spoštovati druge delovne ljudi. Zato je z razumevanjem, podpirajoč splošno jugoslovansko politiko, ponosno prešlo prek grenkih spominov iz preteklosti ter začelo graditi dobre sosedske odnose in koeksistenco z zahodno sosedo. Tudi na tem področju je dalo svoj delež k razvoju ozračja mednarodnega razumevanja in sodelovanja, kar je redko zgled vsemu svetu, da so mogoče meje brez bunkerjev in strojníc.

Vsa prehojena 20-letna pot prebivalstva Slovenskega primorja je danes kronana z mirnim in plodnim ustvarjalnim življenjem, uspešnim sožitjem in internacionalističnimi odnosi do italijanskega delavskega razreda in italijanskega delovnega ljudstva.

(Po pripovedovanju zapisal Relja Atanasijević)

PRIPOVEDI TREH PARTIZANSKIH LIKOVNIKOV

V TEJ ŠTEVILKI REVIJE »BOREC« OBJAVLJAMO VRSTO UMETNIŠKIH DEL S TEMATIKO NOB, KI SO JIH MED VOJNO IN PO NJEJ USTVARILI IVE ŠUBIC, IVAN SELJAK-ČOPIČ IN FRANCE SLANA. DANES V LIKOVNEM SVETU PRIZNANI AKADEMSKI SLIKARJI.

NA ŽELJO IN POVABILO UREDNIŠTVA REVIJE »BOREC« SO NAŠEMU SODELAVCU PRIPOVEDOVALI O SVOJEM ŽIVLJENJU IN USTVARJANJU MED NARODNOOSVOBODILNIM BOJEM.

Ive Šubic

**BIL SEM MLAD,
PA SO SE TE PODOBE
PRAV ZATO TAKO GLOBOKO
VTISNILE VAME**

SVOJO partizansko pot sem začel v Poljanah nad Škofjo Loko v drugi polovici decembra 1941. Bilo je neposredno po tistem boju Cankarjevega bataljona na Rovtah, ko so partizani potolkli celo nemško kolono. Vse padle vojake so potem Nemci odpeljali v Kranj, na pogrebno svečanost pa so seveda odšli tudi vsi žandarji iz Poljanske doline. Cankarjevci pa so zvedeli mimo tega še to, da so morali kmetje oddati precej žita za nemško vojsko, in so izrabili odsotnost Nemcev. Sredi belega dne so prišli v Poljane. Francelj Biček, ki je tedaj prišel s to partizansko skupino, se je potem s svojimi fanti in nami mladinci, od katerih smo se jim trije še istega dne pridružili, napotil proti župnišću, v katerem so bivali nemški žandarji. Poiskali smo nekaj kramпов in cepinov, razbili mala vrata ter tako vdrli v župnišče. Tam smo zasegli žito, orožje, precej druge vojaške opreme, dobili pa tudi nekaj dobrih dežnih plaščev in jo precej zatem mahnili v loške hribe.

V nekem hlevu, nekje na grebenu, ki meji Poljansko dolino od Dolomitov, smo se ustavili, se zarili v steljo in počivali. Tedaj sem si še le dodobra ogledal Staneta Žagarja pa Johana Bertonclja in ves junaški Cankarjev bataljon, ki je potem v tistem hlevu ob razviti partizanski zastavi prisegel. Na partizanskem domu na Vodiški planini sem mnogo let kasneje upodobil to prisego. Ko sem to veliko oljnato sliko in še mozaik z uporniki v enaki dimenziji dokončal, se mi je zdelo, da sem tako opravił dolžnost do sebe in vseh svojih partizanskih tovarišev, na katere me še po toliko letih veže vrsta nepozabnih spominov.

Ob koncu 1941 — bilo je veliko snega in mráz je pritiskal — se je začela vstaja v vsej Poljanski dolini. Cankarjevci so tedaj prihajali v sleherno vas in prek mitingov

IVE SUBIC:
PARTIZANI
II. ČETE
I. BATALJONA
TOMŠIČEVE
BRIGADE LUPIJO
KROMPIR,
NA MOKRCU
10. XI. 1942,
svinčnik

propagirali osvobodilno gibanje. Mnogo ljudi je odšlo v partizane. Seveda pa Nemci teh partizanskih premikov niso gledali ravnodušno in so začeli ofenzivo proti nam. Tako sem prav na božični dan leta 1941 ležal v zasedi nad Hotovljo, svojo rodno vasjo. Terenci so nas bili namreč obvestili, da nameravajo Nemci izseliti vse prebivalce te vasi, zlasti ženske, otroke in starče.

Vsi za orožje sposobni možje in fantje so bili v partizanih. Nekje nad vasjo smo postavili zasedo in kmalu zatem že pustili na bojišču nekaj mrtvih Nemcev. Tako sem doživel svoj partizanski ognjeni krst.

Po tem dogodku smo se bili za nekaj dni utaborili na Mohorju, na Silvestrov večer pa prišli v Dražgoše. Naš komandant je bil tedaj

Jaka Bernard. Še danes se večkrat spominjam tega izrednega moža in tovariša, tale dogodek pa me še posebej veže v spominih nanj:

Pripadal sem drugi četi Cankarjevega bataljona. Bili smo v nekem gozdu; snega je bilo toliko, da smo se le s težavo pomikali dalje. Bila je jasna noč, na nebu luna in toliko svetlih zvezd, da se je sneg okrog nas lesketal v kristalih. Jaka je ustavil kolono in prvemu borcu sporočil poslanico, ki je šla potlej od ust do ust, od moža do moža: »Jaka Bernard želi zmago in srečo v tem letu!«

Kako se je sleherni od nas razveselil teh dobrih in pogumnih besed, pa četudi se je bila vojna šele začela. In vendar sem se na sleherni Silvestrov večer v prihodnjih letih spomnil te njegove poslanice. Sreče in zmage, ki je prišla šele 1945, sam ni nikoli dočakal. Padel je nekje blizu Crngroba.

Pred začetkom vojne sem se bil komaj vpisal na akademijo likovnih umetnosti v Zagrebu, pa se je tako tudi v partizanih oglasila v meni želja po slikanju. Ne vem, kje že sem dobil zvezek brez črt. Ponoči smo sicer hodili okrog. Bili smo v Kropi ali na Blejski Dobravi, toda podnevi smo bili prosti. Tedaj sem izrabil vsak trenutek in risal v ta svoj zvezek celo vrsto partizanskih portretov. Bili so to možje z močnimi bradami, pokriti s čepicami in klobuki... Še danes vidim tako živo pred seboj vse tiste risbe. Na zagrebški likovni akademiji sem se bil najbrž navzel malo Hegedušicevega duha, zato so tudi moji junaki zaživeli v tem žanru. Kmalu pa je prišlo do velike dražgoške bitke! Na njen zadnji dan me je komisar Kranjc, zdaj že kot desetarja, peljal gori na Jelovico in mi naročil, naj tam s svojo desetino zadržim Nemce, če bi utegnili priti s te strani. »Če pridejo Nemci od tukaj v Draž-

goše, nočem nikogar od vas več videti živega!« je odločno rekel in odšel. Bilo je 11. januarja 1942. Ob tej priložnosti sem svoj nahrbtnik pustil spodaj v prepričanju, da se kmalu vrnem ponj, potlej pa še nekemu kurirju, ki se je oglasil pri moji desetini, izrecno naročil, naj v primeru, če se bodo morali iz vasi le umakniti, prinesejo tudi moj nahrbtnik. Po pomoti pa so mi prinesli drugega. Tisti pravi, z risbami, je ostal spodaj in v njem še vrsta fotografij pa indeks zagrebške akademije... Ni trajalo dolgo in že so se pri nas doma oglasili gestapovci. Očetu so pokazali indeks in moje fotografije. Zato zanesljivo vem, da je vse skupaj padlo sovražniku v roke. Po vojni sem nekajkrat prosil prijatelja Lojzeta Gostišo, naj pogleda, če omenjene risbe le niso obtičale v kakem nemškem arhivu, toda vse iskanje v tej smeri je bilo brez uspeha! Še danes pa sem prepričan, da so bile tiste risbe dobre, in mi je dostikrat žal, da so se izgubile. Tedaj sem imel namreč za seboj že tri leta umetniške obrtne šole pod vodstvom akademskega slikarja Gojmirja Antona Kosa in ta je seveda poskrbel, da smo risali kar najbolj precizno.

Po spopadu v Dražgošah sem se udeležil še celodnevne bitke na Mošenjski planini. Utaborili smo se bili v neki koči, ko nas je nenadoma obkolila kolona nemških vojakov na smučeh. Ta koča je stala sredi pašnikov, na popolni čistini, in smo se zato tolkli z Nemci na življenje in smrt polnih 12 ur. Reči moram, da so bili to najbolj strašni trenutki mojega življenja. Gledal sem tovariše, kako so padali mrtvi, zadeti od nemških krogel, videl ranjence, ki so nas prosili, naj jim z milostnimi strelji skrajšamo trpljenje... Glej, to so motivi, ki jih še danes nosim v sebi in ki me neprestano spremljajo. Nekaj sem jih že

obdelal, veliko pa jih še čaka na obdelavo! Za marsikaterega od njih vse doslej še nisem našel prave likovne forme!

V poletju 1942 je bila na Dolenjskem ustanovljena Tomšičeva brigada. Tej enoti sem od vsega začetka tudi sam pripadal. V drugi četi prvega bataljona te brigade sem ostal kot pomočnik mitraljezca vse do marca 1943, potem pa odšel v tehniko, v kateri smo izdajali Tomšičev glas. Tega sem tudi sam ilustriral. V Tomšičevi brigadi sem prav tako narisal celo vrsto borcev in jim te risbe tudi poklanjal. Redki so, ki imajo te portrete še danes, z mnogimi pa so šli ti moji slikarski prvenci v grob. Danes vem, da so bili nekateri teh portretov tudi s slikarske plati docela dognani in zanimivi, in zato obžalujem, da so se v metežu bojov izgubili.

Marca 1943 sem odšel proti Dolomitom. V Tihaboju smo srečali Ivana Mačka-Matijo. Zadržal me je v stiški tehniki, ki je delovala v sestavu zahodnodolenjskega odreda. Pred prvim majem pa smo se preselili na Kočevski Rog in tam izdajali vrsto edicij, od Pesmarice, Naše žene, Kmečkega glasu itd. Sprva sem bil v tehniki Urški, ki smo jo sami zgradili. Pri bazi 14 smo si postavili svoj šotor; na Kraljevem kamnu smo podnevi delali barako, ponoči pa tiskali partizansko literaturo. Lahko rečem, da sem tedaj živel v čudovitem kolektivu in še danes se mi zdi, da je bila to najvišja oblika resničnega tovarštva in sodelovanja. Nikomur ni bilo treba naročati dela posebej. Vsakdo je vedel sam, kaj mora storiti! Sprva smo delali v ciklostilni tehniki, pozneje pa zmerom bolj izdatno rezali tudi v linolej. Izdelali smo tudi primitivno stiskalnico in z njo odtisnili tudi podobo Tita, ki sem jo jaz izrezal. Pred kapitulacijo Italije je prišel za nekaj časa k nam tudi

slikar Dore Klemenčič-Maj. Ne vem od kod že smo dobili tudi barvne tuše, pa je Klemenčič risal svoje partizanske podobe tudi v tej tehniki. Sam sem bil tod zaposlen z ilustriranjem Slovenskega pionirja, Mladine in vrste drugih priložnostnih časopisov in tako nisem imel za kakršnokoli umetniško eksperimentiranje skoraj nobenega časa. Tako ne sodim med tiste partizanske slikarje, ki so že v tistem času ustvarili celo vrsto samostojnih umetniških del po lastni zamisli. Lahko pa rečem, da sem si tedaj zelo prizadeval, da bi bile vsaj edicije, ki so mi bile zaupane v grafično obdelavo, čim lepše!

Kasneje, ko je v Črmošnjicah začela delovati centralna tehnika — oziroma že prej v Starih žagah — in so pri tej tehniki ustanovili tudi grafični atelje, so me poklicali dol, da bi ta atelje vodil. Bilo je spomladi 1944. Sprva nas je bilo samo nekaj: arhitekt Branko Simčič, s snežniške tehnike je prišel Nace Gregorač, v poletju pa Ivan Seljak-Čopič. Vrnil se je s Štajerskega, kamor je bil šel s 14. divizijo. Ker pa je bil zelo borbeno razpoložen, se mu ni hotelo ostati pri nas. Vseskozi je silil nazaj v borbene enote in zares tudi odšel ponovno na Štajersko! S tehnike Triglav so prišli Vlado Jordan, Lojze Lavrič, Alenka Gerlovičeva, Vinko Turk, Dušan Petrič, Milena Dolganova in pa seveda France Mihelič ter Nikolaj Pirnat. Ker nas je bilo sedaj toliko, sem imel že več časa, pa sem izdelal nekaj lesorezov in linorezov na lastno temo. Rad bi bil ustvaril cel ciklus prizorov iz narodnoosvobodilnega boja, od prihoda Nemcev dalje! Od dvajsetih, kolikor sem si jih zamislil, sem jih izdelal samo šest. Ob istem času so rezali svoje grafike tudi Vito Globočnik, Nikolaj Pirnat in France Mihelič. Mimo grafike in opreme pa se je naša skupi-

na ukvarjala tudi z nekaterimi drugimi dejavnostmi. Lojze Lavrič je po Pirnatovih osnutkih rezljal lutke, Alenka Gerlovičeva je zanje napisala igrice, ki jo je sama režirala. Mimo tega pa je naša skupina imela še vrsto drugih nalog: izdelali smo celo vrsto plakatov z motivom: VSE ZA NAŠO VOJSKO!, pa naj so agitirale žetev, setev ali snidenje Titovih borcev z Rdečo armado. Pa tudi materialni pogoji so bili tukaj popolnoma drugačni. Dobili smo precej linoleja, nože za rezanje vanj so nam izdelali v partizanskih delavnicah, po kanalih so prihajale kvalitetne tiskarske barve, nekaj materiala pa je prišlo celo iz Italije... Vsi smo delali z veliko vnemo in komaj čakali tisti veliki dan, ko bo vojne konec in bomo stopili novemu življenju naproti.

Toda še pred koncem vojne je muhasta usoda vedno znova poskrbela za presenečenja. Malo pred osvoboditvijo smo bili v Črnomlju in tam pripravljali večjo razstavo, ki naj bi prikazala predvsem delo našega ateljeja in celotne partizanske tehnike. Sam sem sodeloval z nekaj akvareli in linorezi, toda malo pred tem enkratnim praznikom partizanskih likovnikov je sovražnik napadel Belo krajino, in smo morali zaradi tega razstavo nemudoma podreti, jo naložiti na kamione ter jo odpeljati proti Dalmaciji. Med potjo pa smo že srečavali četrto armado, ki je viharo prodirala proti Trstu! V Ogulinu smo ostali nekaj dni, zatem pa smo jo prek Gorskega kotarja mahnili proti Snežniku, prispeli v osvobodeno Gorico, od tod pa nadaljevali pot proti Trstu. Tu smo natisnili številko Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice, naložili obe nakladi na kamione in se odpeljali proti Vrhniki. Ker so bili v Ljubljani še vedno boji, smo se vrnili prenočevat v Postojno, nekako naslednji dan pa smo

se že znašli v osvobojeni Ljubljani. Po njenih ulicah smo krožili toliko časa, da smo med ljudstvo razmetali še zadnji izvod časopisov. Na ulicah je bilo toliko ljudi, da take množice še živ dan nisem videl. Dvigali so roke in nam metali cvetje v pozdrav. Potlej smo si, pijani od navdušenja, vzeli prosto, pa je vsak hitel obiskat tistega, ki mu je bil v prestolnici najbolj pri srcu. Ljudje so nas med hojo po ulicah objemali in marsikomu so privrele solze navdušenja ob tem srečanju. Tudi sam sem bil močno ganjen. Z menoj je tisto uro hodila tudi moja ženica, drobena partizanka, pa so jo mimoidoči dvigali kvišku in jo dobesedno nosili s seboj.

*

Nekje v bližini Blegaša so med vojno Nemci odkrili nekega Šubica. Ranjenega je potem gestapovec za lase zvlekel iz neke hiše ter ga na pragu ustrelil. Z Nemci pa je bil tudi neki jugoslovanski orožnik. Ker me pa ni preveč dobro poznal (bil sem v šolah), je mislil, da sem ta Šubic jaz, in je to novico zaupal nekemu gostilničarju v Poljanah. Ta je vest o moji smrti povedal očetu, njegova žena pa seveda moji materi. Celo leto sta bolečino, ki jima jo je prizadejala ta novica, nosila vsak izmed njiju sama zase. Šele leta 1943, ko sem bil na neki kurirski postaji nad Jevnico, sem velel legalno oddati pismo za starše. Naslov sem napisal v nemškem jeziku. Ko je poštarica pismo izročila mojim staršem, sta se oče in mati spogledala in veselo zavpila: »Ivan je živ!«

*

Prvo nedeljo po vkorakanju v Ljubljano mi je dal Milan Škerlavaj-Petrač dopust, da sem jo mahnil domov — v Poljansko dolino. S prijateljem iz tehnike sva sedla v nemški štabni avto in se odpeljala

IVE ŠUBIC: **BORBA**, 1943, linorez

proti Gorenjski. Čeprav sem si tolikokrat želel, da bi še med partizanščino videl svoj rojstni kraj pa očeta in mater, se mi ta želja vse od leta 1942 ni nikoli izpolnila. Tokrat pa je bila čudovita pomladna nedelja in zdelo se je, da se je nalašč pripravila za to svečano snidenje. Pred Poljanami so na cesti še stale tankovske pregrade iz hlobov, moj prijatelj Peter pa je »pomeril«¹ pot in že sva švignila skoznje. Sredi Poljan pa sem srečal mater! Objela sva se, stisnila drug k drugemu! Pred našo vasjo sta stala v pomladno nebo dva velika mlaja

z napisom: DOBRODOŠLI PARTIZANI! Iz hiše se je zdaj pokazal še oče, ki je mlel in ni bil nič kaj nedeljski, zato pa je bilo toliko bolj nedeljsko najino snidenje. Na ta praznični dan v maju 1945 pa sem videl komaj štiri leta staro sestrico. Pozdravil sem jo, jo stisnil k sebi in ji rekel: »Zina, kako velika si že!«² Punčka me je samo debelo pogledala in odgovorila: »Tale pa ni naš!«³ »O, naš je, naš!«⁴ je odgovorila mati.

Dvajset let je že minilo od teh dogodkov, na platnih in grafikah pa vedno znova oživljam paleto svojih

spominov. Tedaj sem bil še zelo zelo mlad, in so se najbrž te podo-be prav zato tako globoko vtisnile vame. Bil sem priča tovarištvu in prelepih doživetij! Bilo pa je tudi veliko trpljenja in zdi se mi, da je prav trpljenje zapustilo v meni še najgloblje spomine na to veliko dobo. Dosti dosti je še stvari, ki jih še nisem povedal in ki bi jih povedal tako rad! Rad bi jih povedal tudi tistim ljudem, ki jih sami niso doživljali! Navsezadnje pa sem na to temo že dosti ustvaril. Toda so stvari, ki se jih še ne upam lotiti. Samo dražgoška bitka je bila nekaj tako veličastnega, da v umetniškem delu, posvečenem njej, res ne bi mogel zajeti vse njene vsebine in veličine! Delam in izpopolnujem se predvsem na manjših stvareh in ko spet nekaj doženem, sem za eno izrazno sredstvo bogatejši. Tako sem, denimo, bliže realizaciji tistih del, ki me še čakajo in ki bi jih tako rad izpovedal.

Ivan Seljak-Čopič

**ŽE DOLGO POPREJ
ME JE ZANIMALA UMETNOST
IN NADVSE RAD
SEM SLIKAL**

V PARTIZANE sem odšel meseca januarja 1943, nekako dober mesec za tem, ko sem bil dopolnil svoje petnajsto leto. Prva enota, ki sem ji pripadal, je bila Vojkova četa, utaborjena v Košivniku nad Idrijo. Od tod sem odšel v četo, ki se je formirala na Idrijskem. V domačih krajih sem partizanalil vse dotlej, dokler nismo odšli na Dolenjsko, da bi se vključili v partizanske brigade.

Po dolgem in napornem maršu smo prišli v Stare žage pri Črmošnjicah. Skupina iz Idrije je pripadla Šercerjevi brigadi. Z njo, njenimi pohodi, zmagami in morda tudi porazi je povezan dobršen del mojega življenja. Bil sem dodeljen drugi četi drugega bataljona, ta pa je veljala za udarno. V njej smo bili sami mladi ljudje.

Potlej so me premestili v štab brigade. Že dolgo poprej me je zanimala umetnost in nadvse rad sem slikal. Tako sem postal ilustrator v Šercerjevi brigadi. Sprva sem to delo opravljal sam, kasneje pa so prišli še Aco Dremelj, Vanja Turk in Dore Klemenčič. Vsi skupaj smo izdajali brigadni časopis z naslovom Udarnik in nekaj izvodov tega glasila je mogoče še videti v muzeju ljudske revolucije v Ljubljani.

Osmega septembra 1943 je kapitulirala Italija. Ta dogodek, ki so se ga iskreno razveselile vse partizanske enote, me je zatekel v Grčaricah. Tam smo bili najprej razbili močno plavogardistično postojanko pa jo mahnili prek Velikih Blok na Mašun in od tod v Ilirsko Bistrico. Tam sem prvikrat videl Nemce, ki so drveli mimo nas v tankih in na kamionih. Lahko rečem, da od svo-bode po italijanski kapitulaciji, ki so jo marsikje uživali skoraj polna dva meseca, mi šercerjevci in sploh vsa 14. divizija nismo imeli dosti. Komaj smo se bili otesli enega so-vražnika, že smo stali pred drugim,

dosti močnejšim, pa četudi so bila poročila z zavezniških front za nas še tako ugodna. Najdlje smo se zadrževali okrog Mašuna in Nemci so tedaj že pripravljali ofenzivo proti našim enotam. 14. divizija se je udarila z njimi v Leskovi dolini. Še danes se živo spominjam teh bojev.

Toda novembrska ofenziva je komaj minila in že smo se odpravili v Grahovo, uničili tam sovražno postojanko, šli dalje proti Velikim Laščam, jih prav tako likvidirali, potem pa napadli Kočevje. Iz Kočevja smo odšli v Polom v Suho krajino, od tod pa v Belo krajino in še zdaj imam pred očmi tistih nekaj mirnih dni, ko smo bili v Dobliču pod Maverlenom. Tam smo se malo očedili, nato pa odšli na pohod proti Štajerski. Ta pohod je bil strogo konspirativen. Malokdo od borcev, razen vodstva seveda, je vedel, kam pravzaprav gremo. Zdi se mi, da so na sosednjem Hrvaškem vedeli o tem našem premiku dosti več. Vojaško vodstvo nam je govorilo, da gremo v Dalmacijo pripravljat teren za invazijo! Kakšna je bila ta Dalmacija, smo se prepričali že nekaj dni kasneje, ko smo se znašli globoko za Zagrebom, v Moslavini. Šli smo skozi Čazmo. Divizija je štela več kakor tisoč ljudi, s seboj pa smo imeli tudi veliko konj in mul in ostalega prateža. Tisti, ki je šel nekje na sredi ali na koncu kolone, je že gazil do gležnjev globoko, lepljivo blato. Ne vem, kje že smo se ustavili in naši čevljarji so imeli toliko dela, da so nam spet nabili podplate, ki so se nam med pohodom dobesedno odtrgali. Vendar pa človek na te čase gleda toliko lažje, kolikor bolj se mu oddaljujejo!

V Čazmi sem prišel v štab 14. divizije. Vse dotlej sem bil kurir načelnika Šercerjeve brigade Mirka Prodnika, v samem začetku pa pomočnik mitraljezca. Za načelnika

Prodnika sem lepil specialke na svilo zavezniških padal, pa sem tako s tem delom nekako nadaljeval tudi v štabu divizije, vse dotlej, ko sem postal kurir komandanta štirinajste — Jožeta Klanjška-Vasje.

Pohod s 14. divizijo na Štajersko je bil težak. Res je, da štirinajsta tudi drugod ni držala križem rok. Ampak tukaj gre za osebno konstitucijo, za vprašanje, kje so pravzaprav meje med tem, kaj moraš in kaj zmoreš? Med pohodom sem zelo malo spal! Najbrž nisem tedaj skupno nabral niti za poldrugi dan spanja. Zgodilo se je dostikrat, da so mnogi borci le legli k počitku, midva s komandantom Vasjo pa sva podnevi in ponoči neprestano obiskovala položaj za položajem. Šele ko je imel naš Vasja z vojaškimi voditelji razne sestanke, sem jaz tisti čas izbral zase in včasih morda samo za hip zadremal. Nekega dne pa sem le prišel na svoj račun. V štabu 4. operativne cone sem zvečer legel na peč in trdno zaspal. Ko sem se prebudil, se mi je zdelo, da imam za seboj komaj nekaj ur trdnega sna, toda tovariši so mi povedali, da sem nepretrgoma spal kar štiri dneve in štiri noči. Bilo je prijetno toplo, kajti v peči, na kateri sem ležal, so kuhali in pekli, jaz pa sem bil seveda na smrt izmučen. Vsakdo si lahko predstavlja, kako strahovit napor sem imel za seboj. Navsezadnje sem bil tedaj dopolnil komaj šestnajsto leto.

In kaj mi je ostalo od vsega štajerskega pohoda še najbolj v spominu? Bil je to preboj, ki ga je divizija izvedla pri Belih vodah. Prišli smo iz Mislinjske doline in se utaborili v gozdu, ki ga je v velikem zavoju obkrožala cesta. Zjutraj so nas z vseh strani obkolili Nemci. Velik del divizije se je bil nekaj dni poprej že prebil na Pohorje, in je bilo zato zdaj tukaj njeno moštvo v okrnjenem sestavu.

Na nekem hribčku smo čakali stoje in gledali na vse strani. Okrog šestih ali pol sedmih zjutraj smo zaslišali v bližini strel, trenutek za tem pa je nekje nad nami presekala nebo še sovražna raketa. Precej zatem se je usul nad nas pošasten ogenj in brez prestanka je pokalo približno do enajstih dopoldne. Spominjam se, da smo se nestrpno premikali po vzpetini in ugibali, kaj naj ukrenemo. Nekateri so bili mnenja, naj se vsaka enota prebije po svoje. Vasja Klanjšek pa je bil za preboj cele divizije. Tako je prišlo do nemudnega posveta. Tedaj, dobro se še spominjam, se Vasja obrne proti meni, kurirju, in reče: Pojdi, bova skupaj pogledala, kaj naj storimo. Namenila sva se proti cerkvi Sv. Duha, ki je stala neda-leč od nas, toda Nemci, ki so z nje opazovali, naju zaradi širokih smrekovih krošenj le niso mogli tako hitro opaziti. Ko pa sem hotel preskočiti neko škarpno, me je Vasja zgrabil in urno potegnil nazaj. Medtem je bil namreč opazil, da so Nemci v cerkvenem zvoniku postavljali strojnično gnezdo. Bila je to tako dominantna točka, da bi nam huda predla, če je z Vasjo tokrat ne bi bila odkrila. Ko pa sva se iz izvidnice vračala proti bregu na oni strani, sva opazila, da so Nemci tudi pod bližnji kozolec postavili močno strojnično gnezdo. V mokri, ozki globeli, ob kateri so sem in tja rastle stare smreke, se je bilo medtem zbralo moštvo divizije. Pred tem smo imeli dolg in skrajno utrudljiv pohod, saj smo hodili kar dve noči in en dan, pa tudi grizljaja tople hrane ni bilo pri roki. Ljudje so bili zato skrajno izmučeni! Razen tega pa je pritiskal še hud mraz! Med množico so zdaj začeli sekati sovražnikovi streli. Na svoje oči sem videl, kako so tovariši drug za drugim omahovali po fleh! Kazalo je, da je neodločnost dosegla vrhunec.

Prek struge je stal Vasja, naš komandant in zbrano moštvo vprašal: »Ali bomo jurišali?« Precej za tem pa je, ne da bi čakal odgovor, divje zarjul: »Juriš!« Še nikoli v življenju nisem slišal takih, rekel bi živalskih glasov. Zdelo se je, da zmore človek kaj takega samo v boju s smrtjo. Mitrалjez pod kozolcem je trenutek za tem že obmolknil in ko smo mi prileteli tja, je stal tamkaj samo še njegov postament. Poleg njega pa je bilo še zmerom pet velikih zabojev municije, nabrane v pasovih... Če bi začeli z njimi sekati po nas — da jih seveda nismo pravočasno odkrili — bi bil malokdo odnesel celo glavo.

Ta dogodek se je odigral na tanko na pustni torek 1944. Po napadu smo namreč prišli v bližnje hiše in zagledali pred seboj cele krušne sklede, polne mehko dišečih krofov, ki so jih Nemci kmetom ukazali speči za pustno slavlje. Moram reči, da ne bi moglo biti nobeno slavnostno kosilo imenitnejše in skrbnejše pripravljeno. In razen tega se je moštvo še posebej razveselilo komande: Vsakdo naj vzame vse, kar dobi za pod zob. Tega ukaza smo se seveda držali do zadnje pike.

Kmalu zatem sem srečal Kajuha in njegovo kulturniško skupino. Medtem je nekod iz gozda priletel zajec in je Kajuh, malo za šalo, malo zares, streljal na tistega zajca. Očitno pa se je bil pri vsem tem tako smešno vedel, da so borci prasnili v smeh. Tedaj je morala našega moštva tako močno porasla, da smo bili spet pripravljeni na še hujše preizkušnje.

Med pohodom na Štajersko in po njem se z umetniškim delom nisem ukvarjal, ker za to ni bilo časa pa tudi razmere temu delu niso bile kdo ve kako naklonjene. Kasneje pa, ko je Cene Logar napisal v četrti operativni cono neko brošu-

IVAN SELJAK-ČOPIČ: ZLOČINSKA DRUŠČINA, 1944. svinčnik

ro, sem jo jaz ilustriral. To je bilo verjetno moje prvo umetniško delo na Štajerskem.

Nekega dne smo jo z Viktorjem Avbljem, Bogom Gorjanom in nekaterimi drugimi tovariši ponovno mahnili proti Dolenjski. Prišli smo v glavni štab. Tam, v Črmošnjicah, sem imel počitka na pretek. Pripadal sem Pirnatovi kulturni skupini, v kateri so bili tudi Bojan Adamič, Karel Pahor, Marjan Kozina in Mile Klopčič. Ta nova družina mi je bila všeč, sam zase pa sem komaj čakal, da bi se lahko povrnil med svoje drage tovariše na Štajersko. Sam ne vem, zakaj so mi bili tako pri srcu! Potlej sta prišla med nas tudi France Mihelič in Nikolaj Pirnat ter družno delala mapo par-

tizanskih grafik. Kasneje pa sem spoznal še Božidarja Jakca. Nekako v poletju 1944 sem zbolel za vnetjem rebrne mreže, zatem pa živel v belokranjski tehniki. Nekoč sem v Dragatušu, ko so mi dajali injekcijo, naenkrat omedlel. Po napadu Čerkezov na Belo krajino sem spet prišel k Petraču v Stare žage, kjer se je zbralo že dosti partizanskih likovnikov. Seveda pa je kmalu prišel tisti dan, ko sem se znovič vrnil na Štajersko in osvoboditev domovine dočakal v Topolšnici.

S Štajerskega sem kot vodja tehnik pri četrti operativni coni odšel na Koroško. Tam smo se krepko usekali še z umikajočimi se Madžari. Nikoli ne bom pozabil tistega

dne, ko smo prišli do vojvodskega prestola na Gosposvetskem polju, ga zastražili in tistega majskega dne razvili ob njem partizansko zastavo z rdečo zvezdo.

S Koroškega sem se potem z motorjem vračal prek Ljubelja v Ljubljano. Srečanja z domačimi ne bom opisoval. Težko sem ga čakal in če lahko kaj povem, je to, da smo bili vsi močno ganjeni in presrečni, ko smo si po tolikem času spet segli v roke.

V MARIBORU sem bil povezan z OF in sem od tam odšel tudi v partizane. Sprva sem nameraval oditi na Pohorje, ker sem se bil o tem poprej dogovoril z neko skupino. Pred tem sem živel v Grazu in obiskoval umetno obrtno šolo. Na dogovorjeni dan sem se vrnil v Maribor, toda na moje veliko razočaranje so skupino, s katero sem nameraval oditi v hribe, razhajkali Nemci. Tako sem ostal prepuščen kar sam sebi. Nekaj tovarišev so celo polovili, ker so se, menim, dogajale čudne reči in je bila vmes gotovo izdaja!

Tako mi ni preostalo nič drugega, kot da sem jo v partizane mahnil na lastno pest. Doma se niti oglasil nisem, ker sem se bal, da staršev ne bi spravil v nevarnost. Sedel sem na vlak in se odpeljal k stari mami v Gorje pri Bledu. Potoval sem prek Celovca, ker vožnja prek Ljubljane tedaj ni bila mogoča. V Celovcu me je legitimiral neki gestapovec in se do potankosti pozanimal, kam nameravam. Rekel sem mu, da grem obiskat staro mamo v Gorje, ker da je bolna. Kazalo je, da je bil z odgovorom zadovoljen, in je odšel.

Tistega večera, ko sem prispel v Gorje, se je odpravljal v partizane tudi moj stric. Da pri hiši zaradi tega ne bi bilo neljubih posledic, je stara mama obvestila nemško žandarmerijo, da so strica mobilizirali partizani. Ni trajalo dolgo in že so prišli v hišo žandarji. Nič me ni mikalo, da bi bil prišel z njimi v stik, zato sem se zatekel v sosednjo sobo. Toda eden od žandarjev je kmalu prišel za menoj in me osorno vprašal, kaj delam tukaj. Tudi tokrat sem jo z izgovorom srečno izvozil. Potlej so mi Nemci svetovali, naj se nemudoma vrnem v Maribor, jaz pa sem še istega dne dobil zvezo s partizani in zvečer odšel na Mežakljo. Bilo je to 12. fe-

France Slana

**ŽIVEL SEM V PRIČAKOVANJU
NEČESA VELIKEGA,
KAR SE JE IMENOVALO
SVOBODA**

bruarja 1944 in je torej mimo že polnih enaindvajset let!

Na Mežaklji sem ostal dober teden, potem pa sem z neko partizansko skupino odšel na Martinj vrh. Gori je ležalo še dosti snega in dasiravno se je bila zima že počasi odmikala, je bilo še vedno precej hladno. Tako sem pristal v štabu obveščevalnega odseka za Gorenjsko in dobrih štirinajst dni hodil po kurirskih poteh. Potem ko so spoznali, da imam veliko veselje z risanjem, saj sem že prve dni bivanja med novo družčino venomer kaj skiciral, so me poslali v tehniko gorenjskega odreda. Dobro se še spominjam našega pohoda čez škofjeloške hribe. Prekoračili smo Savo in s kurirji nadaljevali pot v Kokrsko dolino. Nekaj dni sem ostal pri štabu odreda, ker tehnika, ki sem ji bil dodeljen, še ni bila skončana. Nekje pod Storžičem sem potlej tudi sam sodeloval pri gradnji bunkerja za našo tehniko. Ob istem času so tamkaj gradili tudi bolnišnico, ki jo je vodil dr. Edvard, znani zdravnik, ki ima veliko zaslug pri organiziranju prvih partizanskih bolnišnic na Gorenjskem in ki je še danes živ.

V tem času smo prenočevali pri kmetu Suhadolniku in seveda pridno gradili naš bunker. Na kakršnokoli presenečenje nismo dosti mislili, kar je bilo od nas seveda skrajno lahkomišno. Nekega jutra, dobro se še spominjam, so nas ob polni luni obkolili Nemci! Usekali so po nas in veliko srečo smo imeli, saj smo to pot, od enajstih, kolikor nas je bilo, izgubili enega samega tovariša. Še danes mi ni docela jasno, kako je bilo sploh mogoče, da smo med peklenskim streljanjem skoraj vsi odnesli zdravo kožo, zlasti še, če upoštevam, da nas je napadlo blizu sto dvajset nemških vojakov. Toda Nemci k sreči bunkerja niso odkrili. Po tem

dogodku je bil namreč že toliko dograjen, da smo se preselili vanj in tako vsaj za nekaj časa zaživel brezskrbneje. V tej tehniki smo potem izdajali Gorenjskega partizana, za katerega sem naredil naslovno stran, za vsako številko pa tudi nekaj ilustracij. Bile so to popolnoma realistične risbe, kakršne je bilo tedaj mogoče delati na matrice. Naša tehnika pa se je ukvarjala tudi z izdajanjem drugega propagandnega gradiva. Bile so to v glavnem simbolične podobe partizanov s puškami. Taka vrsta slikanja je bila takrat potrebna, bila je najbolj sredi življenja. Take ilustracije so bile spodbudne in so prek partizanske literature ali grafičnih listov odigrale pomembno vlogo pri obveščanju prebivalstva o uspehih narodnoosvobodilne vojske.

V tehniki pod Storžičem pa nam je kmalu postalo vroče. Po Kokrski dolini smo se zato odselili približno deset kilometrov dlje in na zelo idiličnem kraju ob nekem potoku v Fužinah zgradili nov bunker. Toda tudi ta naš novi objekt je bil po dobrih treh tednih izdan. Zapustili smo ga zadnji trenutek, nekako v jutranjih urah. Zvečer so vanj prišli Nemci in ga zažgali.

Potem smo se vnovič selili. Približno deset minut hoje nad cesto med Tržičem in Puterhofom smo pod neko skalo naredili nov bunker. Tudi ta je stal na romantičnem in idiličnem kraju. Vanj smo prenesli ves material in začeli s podvojeno vnemo znova opravljati svoje naloge. Živeti pa smo morali zelo konspirativno in paziti na sledove, saj so Nemci in njihovi ogleduhi venomer stikali za nami. Nikoli nismo zatisnili očesa v prepričanju, da se bomo zjutraj brezskrbno zbudili. Izkazalo pa se je, da smo bili v tem bunkerju tako dobro skriti, da ga Nemci, čeprav so bili čisto blizu, le niso odkrili.

FRANCE SLANA:
DEKLICA,
KI PLETE,
1944, svinčnik

France
5. XII. 1944

Po nekaj mesecih življenja in dela v tem bunkerju mi je postalo pretesno in kar dolgčas. Zaželel sem si, da bi čimprej odšel v borbeno enoto. To željo so mi izpolnili in me poslali v tretji bataljon gorenjskega, od tod pa v peti bataljon koprškega odreda. V tej enoti sem ostal dva meseca in pol in morda

prvič v partizanih zares široko zadihal. Toda tudi to ni trajalo dolgo. Spet so me poslali nazaj, natanko na isto mesto, od koder sem prišel, in spet sem bil sredi svojih ilustracij. Žilica pa mi tudi poslej ni dala miru. Tovariše sem venomer prosil, naj me pošljejo kamorkoli že in na kakršnokoli drugo delo. Ta-

ko sem lepega dne po dokaj dolgi in utrudljivi poti prispel v Belo krajino z namenom, da bi se pridružil centralni tehniki. Srečal sem same nove obraze, med njimi tudi Iztoka Žagarja. Ta mi je rekel, da potrebujejo politične delavce. Do moje ga srečanja z Ivetom Šubicem in ostalimi tovariši zaradi tega sprva ni prišlo. Bil sem namreč dodeljen zaščitnemu bataljonu oziroma bataljonu za zveze pri glavnem štabu in v njem opravljal delo sekretarja SKOJ. Na tem mestu pa najbrž nisem pokazal kakega posebnega talenta. Malo pred koncem vojne sem bil dodeljen tehniki glavnega štaba. Tako sem prišel znova v stik s slikarjema Nikolajem Pirnatom in Božidarjem Jakcem, ki sem ju spoznal že med bivanjem v bataljonu za zveze. Priznati pa moram, da je name naredil najbolj prijeten vtis prav Nikolaj Pirnat. Tega moža in umetnika so odlikovale vse človeške vrline. Potem sem spoznal še slikarja Franceta Miheliča in mnoge druge partizanske likovnike in reči moram, da se še danes živo spominjam prenekaterih ure, ki smo jo prebili v skupnem življenju in delu. V centralni tehniki sem tako ostal do konca vojne, ki se je zame in za moje tovariše končala v osvobojenem Trstu.

Dostikrat se mi zvrstijo podobe iz časov našega boja. Tedaj sem bil mlad in sem, rekel bi, otroško veroval v vse, kar je zvenelo lepo in dobro. Bil sem pač prepričan, da gremo novi družbi naproti, da bomo po vsem tem trpljenju ustvarili tudi popolnoma novega človeka. Danes, po toliko letih, pa si moram vendarle priznati, da se novi ljudje in nove družbe le ne porajajo tako zlahka... In vendar sem srečen, ker sem mogel sodelovati v viharju osvobodilnega boja. Posebno na Gorenjskem sem tedaj veliko živel v naravi, v gozdovih, pa si, če gle-

dam na to iz današnjega zornega kota, moram priznati, da so bili to morda najlepši trenutki mojega življenja. Živel sem naravno življenje, živel v pričakovanju nečesa velikega, kar se je imenovalo SVOBODA! Mi, mlajši in neizkušeni, mi, ki smo bili tedaj še otroci, smo si vse skupaj predstavljali še v toliko lepši luči. Tedaj seveda še nismo vedeli, da človeško življenje vendarle poteka po neizprosnih zakonitostih. Zame je bilo še posebno doživetje, ker sem tedaj živel v trdi naravi, med samimi zdravimi ljudmi, ki so resnično nekaj hoteli! Kljub vojni je bilo pri vsem tem toliko lepega, toliko pravega tovarišstva, kakršnega danes ne najdeš več niti med mladimi ljudmi. In partizanskih poti se dostikrat spominim! Kadarkoli sem zašel v kako kmečko hišo in v njej srečal partizane, je bilo to zame posebno doživetje, polno čarobnega vzdušja, ki me je spremljalo še dolga leta pozneje... Nepozabne spomine imam na Gorenjsko, na tisti svet okrog Jezerskega, na samotne domačije, razsejane po hribih, na nočne pohode, ko sem v daljavi nekje zagledal drobno luč in že sem si predstavljal, kako čudovito bi bilo, če bi mogel sesti za kmečko peč, se odpočiti in zaspati... Zgodilo pa se je, da smo kdaj v partizanski koloni korakali skozi vas pa je iz preproste kuhinje, kjer so pripravljali hrano za prašiče, zadišalo dosti bolj kot danes, ko stopam, denimo, mimo unionske restavracije. Toliko let je že minilo in vse to, polno čudovite romantike, se počasi izgublja tudi v mojem spominu. Vse mu našemu življenju daje pečat nova doba, in zato, hočeš nočeš, gledamo tudi na preteklost bolj realistično.

Po pripovedovanju partizanskih likovnikov zapisal Matija Maležič

PROTI LJUBLJANI

Petnajsta udarna divizija je po trdovratnem boju zlomila odpor nemške in domobranske posadke v Kočevju. Prek gozdov in prijaznih dolenjskih gričev je zavel dih bližnje svobode.

Polastilo se nas je čudno vznemirjenje. Dolgo zatajevana sla po življenju in hrepenenje po domu in svojcih sta izbruhnila z velikansko in nepričakovano močjo. Želja, da bi se vendar že končalo to neskončno in utrudljivo vojskovanje, nam ni dala miru. Dovčerajšnji junaki so nenadoma postali previdni, vedno manj je bilo prostovoljcev za nevarne akcije.

Sicer pa — nič čudnega! Kdaj je že padel Beograd, v Berlinu pa so rdeče-armejci stisnili hitlerjance v zadnje bunkerje, radio je poročal o bliskovitem napredovanju zahodnih zaveznikov. Mi pa smo se še vedno motovili po Dolenjski in se ubadali s sovražnimi zaščitnicami, zvečine domobranskimi, ki so ščitile Nemcem umik in branile svojo kožo.

Končno pa je le prišel težko pričakovani ukaz za premik. Smer — Ljubljana...

Še nikoli, niti pod grozečim sovražnim ognjem, se nam ni zdelo, da se odpravlja brigada na pohod s tako obupno počasnostjo. Topovi, municija, hrana, vse, prav vse nas ovira, da bi se že vendar odpravili za pehoto, ki bo spet prva deležna slave in hvaležnosti osvobojenih krajev. Prekleto — prvič obžalujemo, da smo topničarji!

Hitro zamenjujemo vprego s konji, ki jih v diru priganjajo vozarji iz osvobojenih vasi. Kar čudno se nam zdi, da se še najdejo na svetu tako močne in rejene živali. Pravo nasprotje z našimi izdelanimi živalmi, ki so v zadnjih neskončnih pohodih in bojih prebredle pol Slovenije in še del Hrvaške.

Vendar pa zamenjava vpreg ne poteka povsem gladko. Vozar Nace, blaga duša, je tisti, ki mu nekaj ni všeč, in ki krši partizansko disciplino. Ne more in ne more se ločiti od svojega Prama, s katerim sta vozila topove že od razpada Italije. Nekoč mu je Pram celo rešil življenje in zato slovo ni lahko. Po dolgem obotavljanju Nace le stopi pred komandirja baterije: »Tovariš komandir, ne morem, ne dam! Pram je naš in z nami pojde. Naj tudi on vidi Ljubljano. Zaslužil je — ne dam!«

Vedeli smo, da tu ne bo popuščanja. Dobričina Nace ne bo odnehal, če se mu zdi nekaj prav, pa če bi šlo za glavo. Verjetno pa bi še dolgo uveljavljal pravice svojega četveronožnega prijatelja, ko ne bi posegel vmes komandant divizionu Franci. »No, pa ga ženi s seboj. Nace, če ti je tako prirasel k srcu in če ti ne bo opešal do Ljubljane. — Samo kaj prida se ne boš postavil z njim pred Ljubljancani, saj vidiš, da so ga same kosti!«

Nace pa se je že odločil po svoje: »Naj bo, kakršen že je, naš je, partizanski. Tudi on je napadal z nami. In kod vse je vlekel cevi — od Suhe krajine do Gorskega kotorja. Ko bi ne bil konj, bi prav gotovo zaslužil odlikovanje! Prej kot jaz. — Hijo, Pram, greva!«

Odločni Nacetov nastop je tudi med drugimi vozarji povzročil pravo revolucijo. Vsi so naenkrat spoznali, da bi ne bilo prav, ko bi na pragu Ljubljane zapustili svoje bojne prijatelje in jih zamenjali z rejenimi »najemniki«. Po kratkem posvetovanju je bil sprejet sklep: tudi naše vprežne živali pojdejo z nami, toda brez tovara in vprege. »Tako — po buržujsko in z dodatnim obrokom ovsu in sena,« odloči Nace in odpelje svojega Prama na konec kolone.

Po dolenjskih cestah je zadrdrala za tiste čase nezaslišana partizanska topniška sila. Devet baterij, šestintrideset skoraj novih padalskih topov, celotna prva slovenska topniška brigada hiti osvobajati naše glavno mesto.

Minevamo Lašče, Ribnico, prijazne dolenjske vasice. Povsod cvetje, objemi, solze radosti. Ljudje, ustavljajo borce, se zanimajo za svojce v brigadah. Dobre matere dajejo živež, kruha, mesa in cigaret. Dekleta nam pripenjajo šopke, otroci vihtijo partizanske zastavice in se obešajo na vozove in topove. Ne moti nas nekaj zastrtih oken, za katerimi se skrivajo tisti, ki jim naš prihod ni všeč in katerih svojce potiskajo naše izvidnice proti Ljubljani.

Nemci in domobranci se umikajo sicer še v popolnem bojnem redu. Toda vedno številnejši so sledovi, ki kažejo, da jim gori pod petami. Po stranskih poteh se umikajo z okupatorjevimi oddelki tudi maloštevilne skupine civilistov, ki se iz kakršnihkoli vzrokov boje prihoda partizanske vojske. Naše predhodnice jih odrivajo s poti. Sicer pa jih nimamo dosti za mar. Mudi se nam naprej, naprej proti Ljubljani!

Turjak! Za hip se ustavimo, da nahranimo živali in da se enote zbero in uredijo. Nato pa vozarji krepkeje poprimejo za biče in prično spodbujati živali v hitrejši korak, kajti v daljavi pred nami je — Ljubljana.

V ranem jutru se brigada spusti na barjansko ravnico. Prvi jutranji žarki obsijejo veliko zeleno preprogo, v daljavi pa nežne majske meglice zastirajo pogled na ljubljeno mesto.

Ljubljana! Samo skozi meglo te vidimo in slutimo, pa bi se najraje razjokali od sreče in ganotja. Ni več utrujenosti, nič več dremote. Zdaj prihajamo osvoboditi našo Pepelko, naše herojsko mesto, ki nam je dajalo pogum in moč še takrat, ko je samo krvavelo pod okupatorskim bičem!

Po sestopu s turjaških klancev ima brigada zopet kratek odmor. Štab brigade skliče starešine baterij in izda dnevno povelje. Sledili bomo

pehotnim brigadam in po potrebi podpirali njihov napad. Polovica brigade od smeri Škofljice, druga polovica pa v smeri proti Orljemu in Golovcu, kjer pričakujemo glavni sovražnikov odpor.

Mučni občutek in strah pred negotovostjo, ki sta zvesta spremljevalca vsakega uvodnega boja, počasi plahnila. Z Ljubljanskega gradu rohni kot pes na verigi sovražno topništvo. Pehotne brigade se previdno, toda odločno približujejo začetnim položajem za napad. Skoraj pol slovenske partizanske vojske gre v naskok, da osvobodi naše glavno mesto.

Na vzpetinah, tik pred Ljubljano, so Nemci zadnjič zbrali razpoložljive domobranske sile — krdelo obupancev, ki naj ščiti njihov umik. Nikakega dvoma ni, da boj ne bo lahak, in da se bodo okupatorji in njihovi hlapci branili do zadnjega naboja.

Izvidnice so se že začele spopadati z belimi predstražami.

Sovraštvo se je hipoma sprevrglo v besno ogorčenje. Brigade so skorajda brez povelja naskočile sovražne položaje, da bi v enem samem naletu pregazile sovražnika in prodrle do ljubljanskih predmestij.

Juriš! Juriš!

Odprl se je pekel. Gozdovi zaječijo od divjega streljanja in okolica je spremenjena v en sam strahoten smrtni krik!

Toda Nemci in beli so se, kot kaže, dobro pripravili za obrambo. Dolga leta so okoli Ljubljane pletli železno verigo utrdb in žic. Vsak košček zemljišča je pod dobro premišljenim strelskim ognjem, najmanjše vdolbine pa smotno pretipavajo minometi in ročne bombe. Besni rafali klestijo mlado listje, ki skriva bunkerje in izdajalske cevi.

Že so popadali prvi borci, ostale pa je prikovala na tla jeklena toča. Starešine zapovejo umik na začetne položaje. Toda borci ne poslušajo in ne odstopajo niti pedi osvobojenega ter se s sovražnimi strelci spuščajo v besne dvoboje. Zagrizeni boj se navzlic krvavim izgubam na obeh straneh nadaljuje ves dan in vso noč.

Proti jutru nekoliko poneha. Osameli rafali strojnic se mešajo med petjem ptic, ki naznanjajo rojstvo novega dne. Mogoče tudi dan svobode?

Politično vodstvo skliče partijski sestanek. Kmalu borcev sporoče željo in ukaz partije: Svoboda je pred vrati! Še nekaj ur, pa bomo v Ljubljani. Partija torej prosi borce, naj po nepotrebnem ne izpostavljajo svojih življenj. — Starešine pa so dobili strog ukaz: Nikakih nepremišljenosti! Odgovorni so za življenje vsakega borca! Odpor bo zlomljen ob podpori našega topništva s sistematičnim bojem!

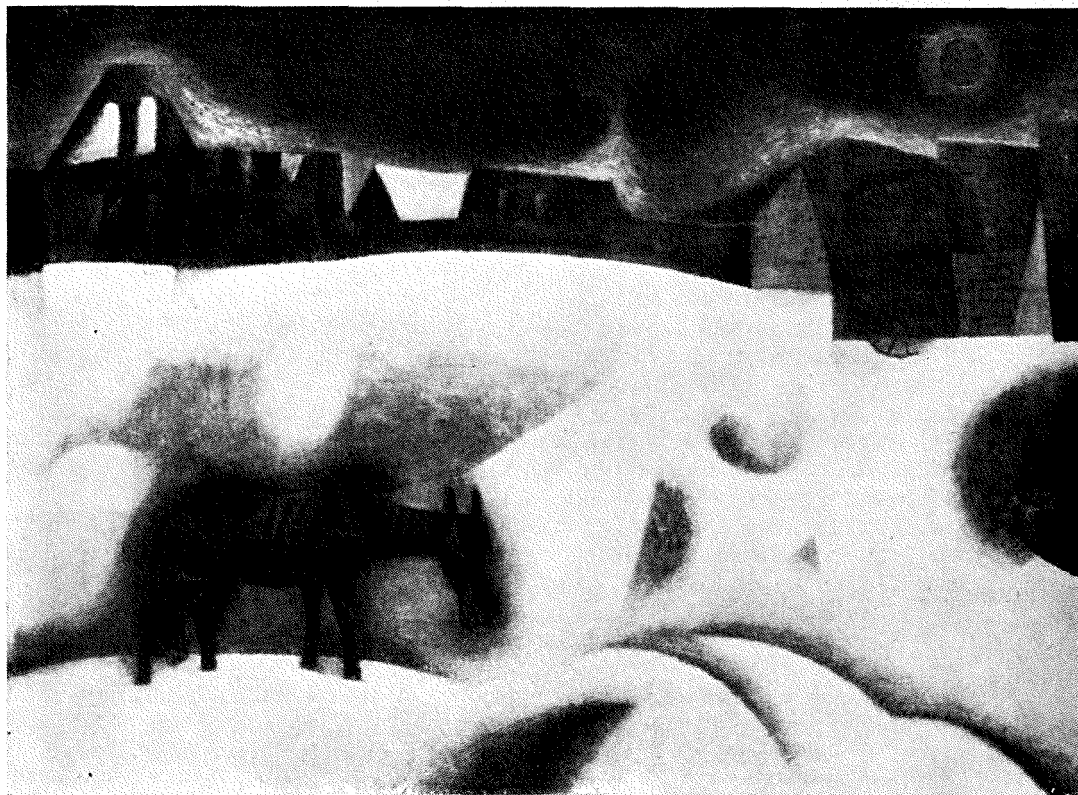
Navsezadnje smo prišli do besede tudi mi. Že zdavnaj naravnane in nestrpne topovske cevi so na sovražne položaje pričele bruhati železo. Če nočete zlepa, znamo tudi drugače!

Več ko dvajset skoraj novih topov, razporejenih v ravnici pod starodavnim gradom Lisičje, je zapelo jekleno pesem — pozdrav in spodbuda pričakujoči Ljubljani.

Ogenj! Ogenj!

Občutna oslabitev sovražnega ognja zgovorno potrjuje, da granate ne zadevajo v prazno. Tedaj je oživel tudi streljanje naše pehote.

Zato pa je toliko bolj aktivno sovražno topništvo, ki nemarno zavijajoče izstrelke pošilja po vsej ljubljanski okolici. Težke havbice z Ljubljanskega gradu, ki so nas pomalem spremljale že ves čas, ko smo se približevali mestu, so posegle v odločilni boj in opasale bele položaje z jeklenim zidom.

IVE ŠUBIC: VOJNA, 1961, olje

Kako radi bi poslali nekaj dobro merjenih rafalov na bele topniške položaje in jih prisilili k molku! Žal pa smo se morali ustaviti predaleč od mesta in naša pglavitna skrb je bila tedaj podpiranje lastne pehote in načrtno rahlanje sovražnega odpora.

Začeli smo torej kot pri vajah s sistematičnim obstreljevanjem sovražnih obrambnih linij na Golovcu in Orljem.

Nekje globoko v duši pa nam naš način boja ni všeč. Ob junaških naporih naše pehote se nam sistematično obdelovanje sovražnika zdi nekam prepočasno. Ne, to ni podobno boju za našo Ljubljano, kakršnega smo si predstavljali v drznih sanjah. Ko bi bilo po naše, bi na sovražne položaje že prvega dne zmetali vso skromno zalogo granat. Domet naših topov namreč ni bil tolikšen, da bi se lahko spustili v topniški dvoboj s sovražnimi baterijami na Ljubljanskem gradu. A ukazano je tudi strogo varčevanje z granatami, kajti težko pričakovani sovražnikov zlom se lahko še zavleče.

Kar smo pravzaprav pričakovali, se je tudi zgodilo. Sovražne baterije z Gradu so nas kmalu zavohale. Nad starodavno Lisičje so privršale težke granate in okoli nas pričele parati zeleno travnato odejo. V nasprotju s partizanskimi navadami smo bili le prisiljeni poprijeti za krampe in lopate in se zakopavati v mehko barjansko zemljo. Kajti — umika ni!

Pridušeno škrtajo krampi in lopate, borci pa izpod čela nemo opazujejo udarce sovražnih izstrelkov, ki se z oglušnim treskom razletavajo nekje za našimi položaji. Ko pa prično granate padati tudi pred našim položajem, se kmalu zavemo, pri čem smo. Sovražno topništvo nas je našlo!

»Raklja, smo že tu!« dahne merilec Stjenka, kar v topničarskem jeziku pomeni, da je naš položaj odkrit in da bomo v najkrajšem času v objemu topniškega ognja.

Vrtinci železa in prsti se približujejo našim baterijam... Gru-gru-gru-gru! — Ena, dve, tretja, četrta — štejem eksplozije granat in se pritiskamo v plitva zaklonišča. Curki kamenja in prsti zabobnajo po topovskih ščitih in posujejo posadke s točo črnice. — Pa še in še: gru-gru... Verjetno je, da tam pripravljajo nasprotni napad!

Ne boste, mrhe! Ne moremo jih pustiti v prepričanju, da so nas ukrotili. Takojšen odgovor je edino zdravilo. K topovom, da jim povrnemo milo za drago!

»Na mesta! Z rafalom in hitri ogenj!« poveljuje med presledki sovražnih rafalov komandant diviziona Franci, ki je nad vsemi baterijami prevzel osebno poveljstvo.

Topničarji so poskakali iz zaklonišč in naše granate so zažvižgale proti Orljemu in Golovcu. Če še ne moremo doseči njihovega topništva, naj plača račune njihova pehota.

Ogenj! Ogenj!

Še preden nad našimi glavami zabučí nova pošiljka sovražnih granat, smo že spet v zakloniščih. In tako naprej, zob za zob! — V divjem plesu eksplozij skačejo topničarji kot vrage od topov do zaklonišč ter pošiljajo rafal za rafalom proti Ljubljani. Ne dajo se prisiliti k molku.

»Ne popuščajte, tovariši!« kriči v oglušujoči metež komisar Dušan. »Zdaj smo potrebni našim! Za Ljubljano gre... Ne daj se, Franci, bij! Ogenj, ogenj!«

Zdi se, da traja ta neenaki dvoboj že celo večnost. Zasople posadke komaj strežejo razgretim cevem. Beli po nas, mi pa po njihovi pehoti! Končno pa se nasprotno topništvo le naveliča in prenese ogenj naprej in v desno, nekam proti štabu divizije.

»Bravo, prelisičili smo jih, drugod nas iščejo,« se veseli Franci. »Hej, še nekaj rafalov za slovo in na moj račun! — Ogenj!«

Začasno smo nehali streljati, da bi očistili topove in popravili razdejana zaklonišča. Dva ranjenca se ob podpori tovarišev in bolničarke Sonje odpravljata v zaledje. Le merilcu Stjenki ni več pomoči. Za vedno je obležal poleg svojega topa.

Ponoči premaknemo baterije na druge položaje in nekoliko razredčimo topove. Za vsak primer, če bi nas sovražno topništvo spet odkrilo.

Boji na pehotnih položajih so nekoliko popustili. Le občasni rafali dajo vedeti, da oba nasprotnika napeto čakata in ne tvegata presenečenj. Skope zaloge municije nam že delajo skrbi!

Belo topništvo nas obstreljuje, toda netočno in neredno. Skušajo nas držati v stalni živčni napetosti in vznemirjenosti. Tudi naši topovi se oglašajo bolj poredko. Strelivo hranimo za najhujše!

Prisiljeno brezdelje, polno živčnega pričakovanja, traja že tretji dan, odkar smo se zakopali pod grajskimi zidovi. Dnevi brez konca, noči brez spanja. Nekakšna otopelost se nas loteva, moreče brezdelje nam je leglo na duše. Privadili smo se muham belega topništva. Borci na grajskem dvorišču posedajo okrog poljske kuhinje in čakajo na dnevni obrok.

»Nič mi ne tekne,« zdi huje komandir topniškega oddelka Gorazd. »Samemu sebi se zdim kot berač, ki čaka na miloščino pred gruntarskim pragom. Če bomo še kakšen dan lenarili pod temi zidovi, se na svojo roko pridružim pehoti in jo uberem prek Ljubljane, pa naj se zgodi kar hoče!«

»Ne bodi neučakan,« ga miri komandir baterije Jelen, »saj ne more trajati več dolgo. Ali slišiš, kako našigajo Dalmatinci,« kaže komandir proti Igu in Tomišlju, kjer že pritiska dalmatinska divizija.

»Že, že,« se vznemirja Gorazd, »živčen sem že od tega neprestanega odlaganja, to je vse. In ne slutim dobrega, sam ne vem zakaj!«

»Lezi! K zidu!« zavpije več glasov hkrati. Zloglasno zavijanje in vršenje se približuje grajskim zidovom. Zrak razkolje oglušujoči tresk!

En primer med milijoni! Težka granata je tresčila natanko na grajsko ploščad, tik ob vrtno lopo, kjer je bila brigadna kuhinja.

Bilo je dovolj ...

Smrtonosni vzbu h granate je bližnje borce pritisnil ob tla. Potem drugega za drugim odnašamo v grajsko klet, kjer je bilo brigadno obvezovališče. Odlagamo jih na vlažna tla. Omamljeni in otopelih oči leže tam in boljčijo nekam pod sive oboke kleti. Stokanje in pridušena kletev se izvija iz ust tistih, ki jih je oplazilo huje. In to na pragu Ljubljane!

9. maj!

V zgodnjem jutranjem mraku se partizanske enote od vseh strani zgrinjajo proti Ljubljani. Onstran Ljubljane še vedno odmevajo detonacije ročnih bomb in oddaljeni strojniški rafali. Izvidniške enote podijo sovražnika proti Gorenjski! Zavidamo tovarišem, ki dokončujejo naše delo in ki so prvi stopili na posvečena tla našega mesta.

Pospravili smo topove in se premaknili k glavni cesti. Najraje bi se takoj uvrstili v kolono, toda vojaški red tega ne dovoljuje.

»Povsod na repu,« se jezijo borci, ki jim to večno čakanje ni všeč. Zaveštna vojaška disciplina komaj kroti razburjenje in nestrpnost, ki raste z vsakim trenutkom. Zdi se, da celo živali čutijo veličino dogajanja: nestrpno žvečijo uzde in se nemirno prestopajo med zaprežnicami.

»Fantje, zapnite gumbе na bluzah ter uredite obleko in orožje. V Ljubljano pojdemo kot urejena vojaška enota velike Titove armade!« nas strezni povelje komandanta brigade. Vneto čistimo drug drugega, kot da se pripravljamo na sestanek z ljubljanim dekletom.

Le eno moti naš topničarski ponos: naši topovi! Ko so pripreženi za kmečke telege, niso videti nič kaj paradni in po mnenju večine hudo kazijo zmagoviti pohod. Cevi ogledujemo z vseh plati, toda nič pametnega nam ne pade na misel. To bo hud udarec ugledu elitne partizanske enote. Tako cijaženje topov po slavnostno okrašeni Ljubljani!

»Zakamuflirajmo jih z zelenjem. Naj predstavljajo vojaško tajnost,« šine v glavo komandirju druge. Tako smo ubili dve muhi z enim udarcem, in naš ugled bo rešen! Kmalu so topovi odeti v sveže zelenje, da so iz njega štrlele samo cevi.

»To je pa že globoka ilegala,« se smeje merilec Marko.

»Bodo Ljubljančani imeli vsaj kaj pometati, kjer bomo vozili tole hosto!« Borci pa vseeno vneto zatikajo zelenje v vse luknje in špranje!

Toda vozarju Nacetu vse to ne gre v glavo. Nekaj mu ni všeč. Roke je zatlačil globoko v žepe in s posmehljivim obrazom koračil ob koloni. Celo za zvestega Prama mu ni dosti mar.

»Nace, so ti roke primrznile v žepih? Mar ne boš nič pomagal? Pa tudi Prama bi lahko zakamufliral. Saj Ljubljanci tako ali tako ne bodo verjeli, da je to konj!« Očitno je bilo, da se v Nacetu nekaj kuha in da bo kmalu odletel pokrov.

»Kdo, jaz? Jaz da bi pomagal pri tem cirkusu? Mar boste zelenega Jurija po Ljubljani vozili, ali nastilj za taka goveda, kot ste vi? Našopirili ste se kot petelini na gnoju in naše pošteno orožje kanite skrivati pred Ljubljano?« se huduje Nace. »Ali naj si še jaz poveznem švabsko čelado na črepinjo, da se bom mestnim frajlam zdel bolj podoben vojaku? Ne, kar maličite cevi, mene pa pri tem ne bo zraven!« Nace je rekel svoj amen in vedeli smo, da bo tako tudi ostalo.

Dobričina Nace je najboljši vozar v divizionu in zato ima tudi pravico kaj reči. »Pomisli, Nace, kaj pa če so v mestu skriti kakšni ‚sovražni elementi?‘ Menda ne bomo razkazovali orožja komur si bodi!« ga miri komandir.

Nacetova slaba stran je bila politična vzgoja, posebno s tujkami si ni bil nikoli prav na čistem. Ni se bal ne Nemca ne Laha, pred »sovražnimi elementi« pa je imel nedoločen strah. Od enainštiridesetega se je tolkel z okupatorji vseh barv, toda otipljiv sovražni element mu še ni prišel pred mušico... Če je torej taka, ne da bi se upiral!

Nacetova zadrega je povzročila splošno veselje. Roke je potegnil iz žepov in stal neodločeno, v dvomih, naj pomaga ali ne.

Vendar smo se ob njegovih besedah le malo zamislili. Mišljenja so se razdelila za kamuflažo ali proti njej.

Končno besedo je imel komisar Dušan. »Tovariši, Nace ni rekel neumno! Mar bi bila naša slava večja, ko bi se v mesto pripeljali na motoriziranih oklopnikih, na katerih sedajle beži poraženi sovražnik. Nič nimam proti, če bodo topovi zmerno okrašeni. Toda to so naši pošteni partizanski topovi in take pokažimo našim ljudem!«

Resnica je postala naenkrat jasna, naš ponos tudi in Nace se je zadovoljno smehljajal.

Pehotne kolone so se pričenjale redčiti in nad posavskimi hribi je vstajala jutranja zarja. Zarja svobode! Prvi sončni žarki zlatijo vse naokrog in dajejo ljudem in orožju veličasten sijaj. Brigada je ob pomembnem trenutku obnemela, kajti tudi na nas je prišla vrsta, da se pomaknemo proti Ljubljani.

Komandant Boris je s konja opazoval urejanje brigade in dajal zadnja navodila. Lep je in možat kot še nikoli! Počasi spušča dvignjeno desnico in zgodnje jutro pretrga težko pričakovano povelje:

»Izvidniški vod naprej! Brigada — po baterijah — v topovsko kolono. Smer Ljubljana...«

Po tolikih letih težkega pričakovanja zarožljajo topovi slovenske topniške brigade po trdi cesti proti Rudniku in naprej proti Ljubljani. Redkokdaj so bile brigadne enote tako skupaj in še na tako lepi cesti. Veliko nas je, ponos nam širi prsi.

Rudnik. Doživljamo sprejem kot poprej po vsej Dolenjski. Le neprimerno lepše in pristrčnejše je vse. Vsepovsod se rdeči peterokraka zvezda, na ceste se vsipa cvetje in zelenje. Radostne roke objemajo borce, pozdravljanju in povpraševanju po svojcih ni konca ne kraja. Iz tajnih shramb prihaja na dan najboljše, kar je sestradano mesto hranilo za najhujše. Meščani ne vedo, kaj naj bi ponudili svojim fantom, kako bi čimbolj prepričljivo pokazali svojo hvaležnost in ljubezen. Valovi hrupnega veselja se prelivajo čez goste svežnje

IVE ŠUBIC: UTRUJENI, 1961, barvni linorez

žice, ki še vedno oklepa osvobojeno mesto. Brigada se mukoma prebija skozi živo gmoto, se ustavlja in zopet poganja naprej.

V nosu me pričenja neprijetno ščemeti. Mar jokam? Ne, to so živci, da se ne morem obvladati. Skrivaj se ozrem po tovariših, pa tudi njim se godi podobno!

Preveč tega je naenkrat, to mora zrahljati najkrepkejšega moža, preizkušenega junaka. Obdaja nas razkošje nenadne svobode!

Na klancu pri šentjakobski šoli se kolona zagozdi. Trčili smo na Dalmatince, ki korakajo v mesto s trnovske strani. Dolgo bo treba čakati, da se pehota prerine skozi ozke ulice starega mesta in da se povzpne na Grad, kamor smo določeni.

Razjaham in se naslonim na steber svetilke ter opazujem vrvež ljudi, živali, vozil in orožja. Na prsih moških borcev se pobliskavajo medalje, po mestnih ulicah prešerno odmeva harmonika partizanskega godca. Vse skupaj je kot nezadržan veletok, ki prepravlja mestne ulice in odplakuje vse gorje, ki ga je preživel junaško mesto. Hej, brigade...

Pri srcu pa mi ni prav lahko! Bojim se, da bo vse to prehitro minilo, ali pa, da se ne zbudim in bo konec teh prelepih sanj. Zdi se mi, da se poslavljam od nečesa velikega, od dobe, ki je iz otrok delala može in iz navadnih ljudi junake.

Na srečo v Ljubljani nimam nikogar razen oddaljenih sorodnikov, pa še ti so na drugem koncu mesta. Zato toliko bolj nemoteno opazujem veličastno srečanje, ganljive prizore in tisoč nežnosti, ki jih Ljubljana izkazuje svojim borcem.

Na vogalu šentjakebske šole zapazim dve privlačni dekleti, ki me opazujeta nekam v zadregi. Kri mi stopi v glavo, kajti dekleti sta pravi lepotici. Meni pa je triindvajset let in nisem si mogel kaj, da mi pogled ne bi uhajal v njuno smer. Skušal sem ohraniti ugled, zategnil sem bluzo in pas; v zadregi pa sem glavo le obrnil v stran, kajti dekleti sta me predolgo opazovali in se pogovarjali na moj račun. Moja obleka zaradi zadnjih bojov res ni bila najbolj čista in morda je počil celo kak šiv?

Mlajša je držala v roki škatlo s cigaretami. Od daleč sem uganil, da so to slavne predvojne »neretve«. Če pomislim, da sem že zjutraj pokadil zadnje »partizanske«, ni da bi se odrekal taki redkosti.

»Ti mu jih nesi,« sem ujel, kako je mlajša lepotica prigovarjala starejši.

»Ne upam si! Saj ne bo vzel!« se umika starejša. »Ta je oficir, poglej našitke. Takile imajo plačo in cigaret mu tudi najbrž ne manjka!«

Ha, partizanski oficir pa — plača. Zlata Ljubljana, kako si včasih prisrčna in nevedna. Nehote mi je ušel smeh, ki je v trenutku sprostil situacijo. — Hip nato sem v roki že držal škatlo s sto »neretvami«, na lice se mi je pripeljal poljub.

»Nate, gospod... tovariš... za fante!« In že sta izginili. Nepričakovanega zaklada se je polastil brigadni intendant. Cigarete smo si tudi to pot razdelili po partizansko.

Čeprav je čakanje ena glavnih sestavin vojaškega življenja, mi je vsa reč začela presedati. Dalmatincev je kot listja in trave, že debelo uro so se mimo nas pomikale njihove kolone.

Reka pehote je pričenjala splahnevati. Brigada je krenila naprej, po ozkih ulicah starega mesta prvič zadržajo partizanski topovi. Na strmih grajskih dostopih zgrabijo topove krepke roke in jih s precejšnjim naporom, korakoma spravijo na grajsko planoto. Zagledamo razstreljene cevi nemških havbic, ki so povzročile pokol na Lisičjem. Ne morem se znebiti sovraštva do mrtvih cevi, ki so bile slepo orožje svojih gospodarjev. Sedaj pa leže mrtve in pošastne, take, kakršna je bila njihova preteklost.

Pod nami vrvi mesto v slavnostnem razpoloženju. Kakor na dlani opazujemo dolge kolone, ki odhajajo proti Gorenjski, da bi se združile, z enotami, ki od severa zapirajo obroč okoli razbitih in bežečih sovražnih ostankov.

Na grajskem stolpu veselo plapola zastava s peterokrako zvezdo, skupaj z rdečo, Gorazdovo in njegovih tovarišev, ki jim ni bilo dano, da bi doživeli ta veliki trenutek. Topel vetrič veje tam od Orljega do Golovca, in nam hladi razgreta čela. Bilo je kot pozdrav od Gorazda in njegovih, ki na mrtvi straži večno varujejo prage našega mesta.

Brigada je razpostavila topove proti vsem štirim stranem neba. Tu smo se ustavili po dolgih štirih letih in ni je bilo sile, ki bi nas še kdaj pregnala od tod!

IVE ŠUBIC: GLAD, 1961, barvni linorez

Anton Milič

ITALIJANSKA VOJSKA JE POLOŽILA OROŽJE

Devetega septembra so se v štab vrnil moji obveščevalci iz Tomšičeve brigade in nam prinesli radostno vest, da je italijanska vojska položila orožje. Novico so štabni kurirji takoj posredovali vsem borcem na položajih. Moj bataljonski obveščevalec mi je povedal, da je sam na svoja ušesa slišal poziv italijanskih radijskih postaj, naj se Italijani ne bore več, naj zapuste svoje postojanke v okupiranih deželah in čimprej pridejo domov.

Ob tej novici so se borci dvignili iz zaklonov, metali so kape v zrak, peli in se objemali med seboj, kot da je svoboda že tu. Takoj sem sklical sestanek. Borci so žareli od sreče, prepričani so bili, da je konec vojne in trpljenja. Razigranim borcem sem komaj dopovedal, da s kapitulacijo italijanske armade naša borba še ni zaključena. Moral sem še posebej in močno poudariti, da je nemški fašistični vojaški stroj še vedno močan in da pri vsem tem nikakor ne smemo podcenjevati okupatorjevih hlapcev, ki so mu v veliko pomoč. Nisem rad kvaril veselega razpoloženja borcem, ki so si že zdavnaj zaslužili, da bi vojsko zamenjali za dom, puške z motiko, kladivom in peresom, vendar nisem mogel drugače ravnati. Na tihem sem se bal, da bi nas nadaljnji razplet dogodkov razočaral. Svaril sem, vendar pa tudi sam nisem mogel mimo vsega tega. Italija je omagala, to dejstvo je bilo v veliki meri posledica neizprosne boja proti njej. Zlom italijanske armade je dokaz o pravilnosti našega vojaškega in političnega vodstva do sedaj in v prihodnje. Naši fantje niso mogli verjeti, da utegne italijanskega okupatorja zamenjati nemški, še hujši in še bolj neizprosen. Šele po temeljiti obrazložitvi situacije so se borci vsaj nekoliko pomirili in se spoprijaznili z mojim mnenjem.

Po sestanku navdušenja in zdrave samozavesti ni bilo nič manj kot prej.

Ker smo počivali, smo okrog poldne sklicali partijski sestanek. To je bilo nujno, da smo se pogovorili o novi situaciji in da bomo vedeli do teh vprašanj zavzeti

pravilno in enotno stališče. Prav med sestankom so prišli obveščevalci z vestjo, da se iz Kočevja proti Ribnici pomika kolona Italijanov in bele garde in da je v koloni precej civilnih prebivalcev, zlasti deklet, otrok in žena. Prav tedaj sem pričakoval kurirje iz štaba naše in Tomšičeve brigade in novih povelj.

Dan se je že nagibal, ko so kurirji prinesli povelje, da se takoj premaknemo na nove položaje ob cesti blizu Dolenje vasi. Obenem so povedali, da se je Tomšičeva brigada že spoprijela z belogardistično-italijansko kolono, da bi se Italijani še nekako omehčali, belogardisti pa so boj sprejeli in skupaj z Italijani potisnili naše v gozd. V koloni je bilo kakih tisoč sedemsto italijanskih vojakov in okrog tristopetdeset do štiristo belih. Imeli so štiri topove, dva tanka in en oklopni avtomobil.

Zbral sem bataljon in nemudoma krenil skozi kočevske gozdove. Po večurni, naporni in zelo hitri hoji smo po polnoči prispeli do štaba Tomšičeve brigade. Tu smo našli tudi komandanta glavnega štaba NOV in POS, Staneta Rozmana in komandanta naše divizije Mirka Bračiča. Dobil sem nalogo, da napadem italijansko-belogardistično kolono na začetju, glavnino bo napadla Tomšičeva, a predhodnico Prešernova brigada. Kolona je bila na cesti pred Dolenjo vasjo. Še posebej pa mi je bilo naročeno, da zaplenim topove.

Zjutraj je bil moj bataljon že na mestih. Nismo se še dodobra razvrstili, ko je Tomšičeva brigada že napadla glavnino. Nato je bilo slišati boj tudi na čelu kolone, kjer je prešla v napad Prešernova brigada. To je bilo znamenje, da tudi mi ne smemo več odlašati. Po kratkem, uvodnem ognju smo kar jurišali. Kmalu nato smo se znašli vsi hkrati na cesti, ki je postala prizorišče krvavega boja po dolžini dveh kilometrov. Italijani so spoznali, da nam ni do šale. Prenehali so z ognjem, dvignili bele zastave, bele rute in roke. Belogardisti pa so z bojem nadaljevali, se nekaj časa divje borili, nazadnje pa popustili in zbežali v gozd, nato pa proti Ribnici in Turjaku. Včerajšnji gospodarji jim niso mogli več pomagati.

Dobro se spominjam, da so med bitko italijanski oficirji divje kričali na svoje vojake, ti pa niso kazali nobene volje več, da bi se pretepali. Italijanski vojaki so posedali ob robu ceste in na travniku, naši borci pa so jim odvezemali orožje. V dobri uri smo razorožili vse Italijane in plen zložili na kup, ki so ga čuvali borci. Vojake pa smo postavili na travnik med Dolenjo vasjo in Ribnico. Moj bataljon je srečno opravil tudi najvažnejši del naloge: zaplenili smo šest gorskih topov. Nekoč sem tudi sam služil pri artileriji v italijanski vojski, zato sem se še nekoliko spoznal na take reči. Pri ogledu plena sem ugotovil, da manjkajo udarne igle. Brez teh si res ne bi mogli pomagati s tako lepimi topovi. Tedaj je pristopil komandant Prešernove brigade, Dule, z njim pa še komandanta Rozman in Bračič. Na Rozmanovo povelje smo uvrstili vse italijanske oficirje in zahtevali od njih, da takoj izroče udarne igle. Hkrati smo jih opozorili, da bomo vsakih pet minut enega ustrelili, dokler ne dobimo igel. Ko so oficirji, bilo jih je kakih 30, videli, da gre zares, je eden višjih oficirjev poklical svojega adjutanta. Ta je segel v svojo torbico in privlekel iz nje šest koščkov dragocene kovine in še dragocenejše oblike. Udarne igle so morali italijanski oficirji takoj montirati na topove.

Nato sem dobil povelje, da z eno četo in štirimi topovi krenem pred Grčarice. Malo zlepa, malo zgrda sem pridobil štiri italijanske oficirje in topničarje, da so šli z nami. Topovi so bili prej priključeni motorni vleki, mi pa smo vanje vpregli konje. Popoldne smo bili že na mestu. Topovi so bili kmalu pripravljeni. Povezal sem se s Šercerjevo brigado, razumno smo poiskali cilje in razporedili topove. Topovi so zagrmeli in že prve granate so povzročile med obleganci hud preplah. Italijanski oficirji so, seveda pod našo stražo, imenitno merili in se pri tem celo smehljali, ko so tolkli po svojih zvestih hlapcih... Med kanonado so prav oni pozivali oblegance, naj se predajo, češ da tudi italijanske vojske ni več... Med obstre-

ljevanjem drugi borci niso bili v akciji, pač pa so šli v boj takoj, ko smo z obstreljevanjem prenehali. Šele proti jutru so plavogardisti spoznali, da utegne biti njihova utrdba zanje hkrati tudi grob... Zgodaj zjutraj, 11. septembra 1943, so se predali. Izobesili so bele zastave na župnišču, na cerkvi, na šoli in po vseh hišah, kjer so se bili utrdili. Prilezli so iz bunkerjev in drugih utrjenih brlogov. Nudili so videz divjačine, ki prestrašena išče rešitve sredi gorečega gozda. Ko so prihajali na dan, so odlagali orožje na kup, nato pa so se uvrstili po enotah. Bilo jih je mnogo več, kot smo mislili. Po večdnevni bojih, v katerih so imeli precej izgub, jih je bilo še vedno nad tristo. Stali so pred nami, razvrščeni v štiri bataljone. Šele tukaj smo zvedeli, da so bile borbe pri Krvavi peči uvod v zbiranje in ustanovitev plave garde. Plavi komandanti so pripovedovali, da so nameravali ustanoviti v Sloveniji novo vojsko jugoslovanske begunske vlade. Tako je narodnoosvobodilna vojska pri Grčaricah preprečila sovražniku njegove nakane.

Ko je tudi artilerija končala svoje delo, je topove in ujetnike prevzela Šercerjeva brigada, jaz pa sem se z borci in z italijanskimi oficirji ter vojaki vrnil k svojemu bataljonu, ki je še vedno stražil ujete Italijane. Teh ujetnikov nismo namestili izpustiti, dokler ne uničimo belogardističnih postojank v Ribnici, Sodražici, Novi vasi, na Blokah, v Cerknici, Grahovem in drugje. Upali smo, da jih bomo vključili v boj proti belogardističnim izdajalcem. Naš odnos do italijanskih vojakov je bil korekten, saj smo oficirjem puščali celo opremo, njihove torbe in samokrese. V pogovorih z njimi smo morali ugotoviti, da niso prav nič razpoloženi, da bi se še kjerkoli ali za kogarkoli borili in da se vsem zelo radi domov. Nekaj višjih oficirjev je omenilo, da so razumeli naš boj, da pa so morali izvrševati povelja... Tudi tokrat so imeli povelje, da se vrnejo v domovino, seveda z vsem orožjem... Na njihove besede sem pribil, da bi bila njihova vrnitev z orožjem ponovno izdajstvo borbe demokratičnih množic pri nas kot tudi v Italiji. Saj je bilo kot na dlani, da bodo Nemci posegli vmes in da bodo skušali vključiti vračajoče se italijanske vojake pod svoje poveljstvo. Če drugega ne, jim bodo pobrali orožje, njih pa odgnali v ujetništvo... Podvomil sem tudi, da bi ti vojaki kdaj udarili po Nemcih. Če bi namestili udariti po svojem nemškem zavezniku, bi to naredili kjer koli, torej tudi v naši deželi... Nobeno prigovarjanje ni zaleglo, med Italijani je bila le ena misel: Tutti a casa — vsi domov! Medtem ko smo mi čuvali Italijane, so se druge divizijske enote že razvrstile okrog nekaterih večjih belogardističnih postojank, v katerih so bili tu in tam tudi še Italijani. Komendant Bračič se je pogajal s poveljniki italijanske in belogardistične posadke v Ribnici. Med Italijani je bilo verjetno precej bivših fašistov, zato ta kratka pogajanja niso uspela, eni in drugi so odgovorili, da se bodo branili. Bataljoni Tomšičeve brigade so nato začeli z obkoljevanjem in takoj tudi z napadom na Ribnico. V teh bojih smo že uporabili težko orožje. Sovražniki so se upirali, vendar samo kratek čas, ker so italijanski vojaki odpovedali pokorščino svojim poveljnikom. Tako so Italijani kmalu izobesili bele zastave, belogardisti pa so zbežali. Nekaj časa jim je bila za petami Tomšičeva brigada, vendar pa je mnogim uspelo pobegniti. Umaknili so se v utrjeni Turjak.

Takoj po razorožitvi italijanskih čet v Ribnici sem dobil povelje, da z bataljonom krenem proti Novi vasi. Italijanom smo dali prostost in ti so pod svojim vodstvom nadaljevali pot proti Italiji. Hodili so za nami, dohiteli pa so nas šele, ko smo že zasedli položaje po vzpetinah nad Novo vasjo.

Belogardistično postojanko v Novi vasi naj bi uničila Prešernova brigada, ki je bila že pripravljena na jugozahodni strani, moj bataljon pa bi sodeloval s severovzhodne smeri.

Ko so bile enote razporejene, je Prešernova brigada pod poveljstvom komandanta Dušana Švare-Duleta in pomočnika komandanta divizije Luke, začela z ener-

IVE ŠUBIC: **POKOP PARTIZANA**, 1962, olje

gičnim napadom na postojanko. Moj bataljon, ki je bil okrepljen z novimi borci in dobro oborožen, je čakal na položajih, ker smo računali, da bodo belogardisti skušali zbežati. Že po prvih udarcih Prešernove brigade smo opazili, da skušajo belogardisti zbežati mimo nas proti Velikim Laščam. Seveda niso niti slutili, da smo jim prav tukaj pripravili past. Kolono razorožene italijanske vojske, ki se je tedaj primajala po cesti, sem zaradi napada moral ustaviti. Italijanskim oficirjem sem pojasnil, da pot ni prosta, zato naj nekoliko počakajo. Nekaj oficirjev si je zaželelo, da bi si ogledalo naše položaje in kako bomo šli v akcijo. Njihovi prošnji sem ustregel. Tu so imeli čast videti, kako se bori naša vojska proti izdajalski svojati. Ni trajalo dolgo in beli, ki so zapuščali postojanko, so se v razredčenih vrstah, vendar strnjeno, umikali proti nam. Prav blizu so nam že bili, a mi še nismo začeli, kar je pri italijanskih »gostih« vzbudilo začudenje. Sam general me je vprašal, zakaj še ne sprožimo. Verjetno se je že zbal za svojo kožo. Nisem imel časa, da bi mu odgovarjal, sicer pa, saj je bil strokovnjak... Odgovor na svoje vprašanje je dobil kaj kmalu. Borci so udarili. V sovražnih vrstah je vnovič nastal preplah. Naskočili smo in jih pognali nazaj v dolino. Tu pa so jih pričakali prešernovci in jih večji del pobili, druge pa ujeli.

Zadnje dni sem čutil pri vseh operacijah razbremenitev, nič več ni bilo treba iskati dela. Čakal sem na povelja, na naloge. Vso komandno skrb je imel divizijski štab, oziroma brigadni štabi. Italijane pa je zanimalo še to, koliko imamo v parti-

zanskih enotah vojaških svetovalcev-strokovnjakov. Verjeti niso mogli, ko sem jim povedal, da je tudi v komandnem kadru večina iz vrst delavcev in kmetov. Priznali so nam, da sijajno obvladamo vojaške veščine in da šele sedaj, ko so bili priča našim pripravam in napadu, ki je potekal tako preprosto, vendar pa strokovno odlično, prav doumejo, zakaj so se mogli partizani dve leti in več tako uspešno upirati njihovi vojaški premoči.

S teh položajev so se enote naše divizije spet razšle. Tomšičeva brigada je šla proti Velikim Laščam, Prešernova na Turjak, Šerčerjeva proti Kočevski Reki, a naša dva, drugi in tretji bataljon Gradnikove brigade, proti Blokam. Moj 4. bataljon pa naj bi uničil belogardistično postojanko v Begunjah pri Cerknici. Neoborožene italijanske kolone smo tedaj pustili na cesti v Novi vasi, od koder so šle svojo pot proti Italiji.

Po kapitulaciji Italije smo z belogardisti nekoliko zamenjali vloge. Sedaj nismo bili mi, temveč oni tisti, ki so se morali klatiti po gozdovih. Njihovo potikanje seveda ni bilo tako organizirano, kot je bilo naše. Zgubili so gospodarja in zaščitnika, a z njim vred pa tudi svoje glave. Potuhnili so se, dokler niso pričakali novih gospodarjev.

V Novo vas smo slovesno vkorakali. Čakala nas je imenitna menaža iz italijanskih zalog. Tudi oborožili smo se izdatno. Moj bataljon je pridobil tri težke strojnice, tri lahke in težki minomet, a vsi komandanti smo dobili italijanske brzostrelke.

Zvečer smo sedli na italijanske tovarnjake in se odpeljali novim podvigom naproti...

Nekaj kilometrov pred Begunjami smo poskakali s tovarnjakov. Avtomobili so se takoj obrnili, ker so morali naši šoferji opraviti še druge naloge. Za naše borce je bila ta vožnja že sama po sebi prijetna in vesela, v moralnem pogledu pa učinkovitejša, kot ne vem kakšna politična ura.

Pričakovali so nas obveščevalci. Seznanili so me s situacijo v Begunjah in okrog vasi. S komandirji in obveščevalci sem si ogledal sovražne položaje, da bi mogel izdelati načrt za napad. Medtem so prišli kurirji iz štaba brigade in mi sporočili, da ne bom napadel sam, ampak da nam bo pomagal tudi tretji bataljon, ki je medtem že opravil nalogo na Blokah.

Pozno zvečer smo se vrnili k bataljonu in takoj krenili na položaje, ki smo jih zasedli zahodno in južno od vasi. Okrog nas je vladala popolna tišina. Človek bi skoraj ne verjel, da je v bližini več kot sto osemdeset belogardistov.

Beli so se v svojih tradnjavah čutili varne, v skrajnosti pa so se zanašali na Nemce, ki so tedaj že imeli v rokah progo Ljubljana—Trst. Belogardisti v tej postojanki so že bili nekakšna predstraža novih okupatorjev.

Septembrska noč je bila topla in svetla. Prva četa je bila določena, da uniči predstražo v cerkvi na griču in se takoj nato priključi glavnini in sodeluje v glavnem napadu na vas. Z napadom smo še čakali, sovražnik je bil tih, bil je verjetno pripravljen. Odlášali pa smo tudi zato, ker še nismo prejeli sporočila, da je tretji bataljon prišel. Šele ob svitu smo zvedeli, da je prva četa nalogo opravila in da je prispel tudi tretji bataljon. Še pred sončnim vzhodom smo napadli sovražne utrdbe. Na naš prvi udarec so belogardisti odgovorili z ognjem iz cerkvenega stolpa, iz farovža, iz šole in še iz nekaterih hiš. Prva četa je usmerila svoj napad na utrjene hiše, druga in tretja četa pa sta vzeli na muho cerkev, šolo in farovž. Ti dve četi je podpiral spremljajoči vod s težkim orožjem, dvema mitraljezoma in minometom. Sovražnik se je krepko upiral in nismo mu mogli do živega. Največ preglavic so nam pripravile njihove težke strojnice v cerkvenem stolpu, ki so obvladovale široko področje okrog vasi. Srditost boja se je stopnjevala, morali smo se

boriti za vsako posamezno hišo, za vsak posamezen hlev. Oviral nas je tudi bodeča žica okrog vasi, ki je bila na nekaterih mestih minirana.

Prva četa s komandirjem Zmagom je že premagala prve ovire in zasedla tudi prve zgradbe in nadaljevala boj. Drugi četi sta poskušali nekajkrat prodreti, vendar sta bili odbiti. Komandirja Gaber in Car sta mi sporočila, da ne moreta ne naprej ne na levo niti na desno zaradi premočnega ognja. Pregledal sem položaje in ugotovil, da tudi prva četa nima dosti upanja, da bi dosegla kaj več. Zato sem poslal kurirja v brigadni štab, naj mi pošljejo na pomoč težko orožje. Z borbo nismo prekinili. Popoldne so prišli na ogled komandanti Rozman, Bračič in moj komandant Šorović. Strinjali so se, da potrebujemo pomoč. V diviziji smo imeli šest topov, vendar pa so bile potrebe po njih na vseh koncih in krajih, zato je bil štab najbrž v stiski, ali naj jih pošljejo pred Turjak ali kam drugam. Postojanko smo oblegali tudi ponoči. Tretji bataljon ni imel prida uspeha s svojimi nasprotniki. Edino, kar smo storili, je bilo to, da sovražniku nismo dali miru in da smo mu onemogočili, da bi se umaknil. Ponoči smo bitko nadaljevali v desetinah, nekateri so vmes lahko počivali in se okrepčali.

Šele zjutraj so prispeli topničarji z enim topom in z dvema težkima minometoma. Takoj nato so po sovražni postojanki padale granate in mine. Obstreljevanje je trajalo več ur, vmes pa so regljale strojnice. Že s prvimi strelji iz topa smo uničili gnezdo v stolpu. Nismo pa opravili s strojničnim ognjem, ki je sikal skoraj iz vsake hiše. Streho nad šolo smo domala zrušili. Če smo v šolski zgradbi zadeli en oddelek, je pokalo skozi druga okna, marsikatera mina pa je obvisela v stropni konstrukciji, eksplodirala in porušila le del stropa, da je popadal omet, a sovražniku ni prizadejala posebnih izgub. Ko smo streljali v posamezne manjše hiše, se je pripeljal do nas tritonski tank. Komandirju Carju in komisarju Janu sem ukazal, naj njuna četa prodira za tankom levo in desno. Car si je natovoril na pleča težko italijansko strojnico. Z njo je s Carjevega hrbta upravljal Jan. Za njima sta sledili dve desetini. Tako so kmalu zavzeli prve utrjene hiše. Tudi prva četa je zasedla nekaj hiš, levo od njih. Prav tedaj pa, ko smo že upali, da bomo vsak čas ukrotili tudi cerkev in šolo, se nam je pripetila nezgoda. Tankist je pri naglem obračanju tik pred šolo obtičal, ker se mu je na eni strani snela gosenica. Borci prve čete so pred sovražnikovimi krogami skočili v najbližje hiše. Ob tej priliki je padel komandir Zmago. Car in Jan sta s svojima desetinama zasedla položaje ob hišah in zadrževala sovražnika toliko časa, da smo popravili tank. Vendar pa tudi sedaj nismo mogli ukrotiti sovražnika v šoli. Po kurirju sva se s komandantom Maslom sporazumela, da pozovemo sovražnike k predaji, hkrati pa začnemo požigati hiše, v katerih se še upirajo. Ko sem razporejal borce in komandirjem dajal povelja in navodila, sem zagledal na griču dečka, ki je skakal od grma do grma. To je bilo sumljivo in poslal sem tja dva kurirja, da bi dečka ujela. Kmalu sta ga pripeljala. Fantu je bilo kakih petnajst, šestnajst let, najprej se je izgovarjal, da je bil namenjen domov in šele nato je pod pritiskom priznal, da so ga belogardisti poslali k Nemcem na Rakek po pomoč... Pri njem smo našli listič s prošnjo za nujno pomoč, sicer ne bodo mogli dolgo vzdržati. Medtem so belogardisti izobesili belo zastavo na zvoniku. Ko so se borci bližali njihovim utrdbam, so belogardisti vžgali po njih. Še prava sreča, da so bili naši previdni kljub beli zastavi. Verjetno so hoteli na tak figovski način pridobiti na času... Medtem smo zaslišali streljanje z Rakeka, kjer je bil drugi bataljon. To oddaljeno streljanje nas ni motilo, saj so bili naši tam. Drugi bataljon se je tedaj prvič spopadel z novim sovražnikom, z Nemci.

Po sovražnikovi ukani so se borci še dalje in previdno pomikali od zgradbe do zgradbe in sproti čistili teren. Strojnice so sekale od vsepovsod. Zasedli smo vse zgradbe v vasi, razen šole, cerkve in župnišča. Tu se je sovražnik še kar naprej

trmasto upiral. Imeli smo že precej žrtev. Ko smo imeli pred seboj le še tri zgradbe in smo se dobro utrdili v zavzetih hišah, smo poslali ujetega fanta s pismenim pozivom na predajo v farovž. Dečko je pohitel in ni trajalo dolgo, ko je stopila iz farovža petčlanska delegacija v civilnih oblekah in brez orožja. Javili so se pri meni in prinesli odgovor na naš poziv. Pripravljeni so bili, da predajo orožje, vendar samo pod pogojem, da jih spustimo na prostost. Mi smo jim odgovorili, da je naša zahteva brezpogojna predaja in da se z izdajalci našega naroda ne bomo pogajali. V nasprotnem primeru bomo nadaljevali boj. Enega od odposlancev sem poslal nazaj, da bi drugim sporočil naša stališča z opozorilom, da smo pripravljeni na zadnji naskok in da bodo njihovi štirje odposlanci stopali pred nami. Tedaj so ponovno prišli na položaj komandanti Rozman, Bračič in Šorović. Opozorili so me, da nimajo dovolj časa, da bi se pogajali v nedogled. Naročili so, naj se izvrše takoj vse priprave za požig. Že smo vse pripravili, ko je prišla nova delegacija s prošnjo, da bi se dokončno sporazumeli. Naš odgovor je bil kratek in jasen, da od naših zahtev ne odjenjamo, in naj se hitro odločijo. Z odgovorom smo poslali zopet samo enega in dali rok deset minut. To je zaleгло, kmalu so zaplapolale bele zastave na vseh treh utrjenih zgradbah.

Uredil sem vse potrebno, da bi predaja potekala v redu. V prvi četi je padlega Zmaga zamenjal Branko Krištof. Zbranim komandirjem sem dal navodila. Ni minilo deset minut, ko so se skoraj sočasno iz vseh treh zgradb vsuli na prostor pred cerkvijo in šolo. Obkolili smo jih. Ena četa je temeljito preiskala vsakega posebej in jih sproti razvrščala v vrste nekoliko vstran. Boj je preživelo razmeroma precej belogardistov, saj jih je bilo ujetih stopetinšestdeset, mrtvih pa so imeli okrog petindvajset. Med ujetimi pa smo pogrešali njihovega poveljnika, bivšega kapetana jugoslovanske vojske in dušnega pastirja — belogardističnega politkomisarja — župnika fare...

Pred zborom ujetnikov sem od njih zahteval, da povedo, kje sta pogrešanca, kajti iz vasi nista mogla. Sledil je molk. Tedaj sem jim zagrozil. To je zaleгло. K meni je pristopila stara ženica, ki je med ujetimi imela tri sinove, in mi šepnila na uho in z očmi namignila proti farovškemu sadovnjaku. Z desetino sem odhitel tjakaj. Tu smo kmalu odkrili skrbno zgrajen bunker in v njem oba naša junaka. Obstal sem ob strani vhoda in zavpil, naj prideta ven z dvignjenimi rokami, sicer bomo bunker zasuli z bombami. Kmalu sta prilezla na svetlo. Peljali smo ju v župnišče, kjer so bili zbrani člani divizijskega sodišča. Ujetnika sta izrazila željo, da bi ju pustili v sosednjo sobo, kjer bi se mogla pogovoriti glede svoje obrambe. Sodišče ni privolilo in poznejša preiskava je pokazala, da je bil v sobi pravi arzenal... Medtem ko se je sodišče posvetovalo s poveljniki, zasliševanje je namreč važna zadeva, kjer se lahko dobi mnogo koristnih podatkov, sem jaz z obveščevalci in člani OF odšel k ujetnikom pred hišo. Terenski aktivisti so pokazali okrog štiri-deset zagrizenih belogardistov-izdajalcev, ki smo jih takoj ločili od drugih in jih zavarovali z močnejšo stražo, ostale pa razporedili v šoli in jih seveda tudi zastražili, dokler ne bo sklenjeno, kaj bo z njimi. Ko je sodišče v župnišču opravilo svoje delo, smo tudi ta dva dodelili zbranim pred hišo. Predali smo jih divizijski VOS, ki jih je odpravila dalje... Vsi so prišli pred narodno sodišče.

V borbi, ki je trajala šestintrideset ur, smo izgubili pet dragocenih borcev, dvanajst pa jih je bilo ranjenih. Zaplenili smo ogromno hrane, obleke, obutve in orožja.

Čez noč smo ostali v vasi. Zjutraj pa se je bataljon premaknil nekoliko više v hrib; v vasi je ostal le en vod, ki je čuval ujetnike v šoli. Naslednje dni smo temeljito pobrskali po terenu in našli še precej belogardističnih skrivačev. V šoli in v župnišču je bilo vseh skupaj prek dvestosedemdeset. Med njimi smo s pomočjo

terenskih aktivistov odbrali kakih stopetdeset poštenih fantov in večinoma prisilnih mobilizirancev, ki smo jih vključili v naš bataljon, druge pa predali Tomšičevi brigadi.

Bataljon smo še istega večera uredili v Bezuljaku. Pri ujetnikih v Begunjah je ostal le en vod prve čete. Dva voda pa sta morala zavarovati Bezuljak, medtem ko sta druga in tretja četa odšli na čiščenje Vinjega vrha, kjer sta preiskali vasi Cajnarje, Kožljek, Topol, Otave in Žilce. Zvečer so prišli kurirji iz brigadnega štaba z naročilom, naj se s komisarjem javiva tam.

Na sestanku v štabu je bil Jože Cotič-Iztok premeščen na novo mesto, jaz sem prevzel dolžnost komisarja v svojem bataljonu, za novega komandanta pa je bil postavljen Jože Avsec-Čapajev. Komandant Šorović me je spoznal z dvema novima tovarišema, in sicer z bivšima jugoslovanskima podoficirjema, ki sta pobegnili iz vojnega ujetništva, z Ibrom in Mehom. Šorović je bil mnenja, da bo najbolje, če ju da meni. Oba sta se prav kmalu pokazala kot odlična borca. Pozneje sta postala komandirja čet. Meho je padel, Ibro pa je postal bataljonski komandant in kasneje še brigadni.

S komandantom Čapajevim sva se vrnila v bataljon in si razdelila delo. Ta sprememba je bila tudi zame veliko olajšanje.

Na tem področju smo ostali nekaj dni. Četi sta bili dan in noč v akcijah na terenu, naša štiri dekleta v bataljonu pa so organizirala čiščenje, krpanje in druga opravila, ki so bila zelo nujna. Te dni smo dobili prvo bataljonsko zastavo in vsi borci prvič tudi enaka pokrivala — titovke. Mene so ekonomi presenetili z novo obleko, s plaščem, novimi škornji in dobil sem tudi konja. Hodili smo po vaseh na mitinge. Med enim takim mitingom smo zvedeli, da se skriva v hosti pobegli belogardistični duhovnik iz Bezuljaka, ki nosi v eni roki strojnico, v drugi pa križ in tako oznanja ljudstvu svojo vero in ga hujska na bratomorno vojno... Dva dni in dve noči so naši hajkali za njim prav do Mokreca, vendar se nam je izmuznil. Pobegnil je v Ljubljano.

Po nekaj dneh smo se spet premaknili na nove položaje. Jesensko sonce je še prijetno grelo. Z zastavo na čelu smo krenili skozi nekdanjo belogardistično postojanko Begunje proti Cerknici. Vse belogardistične ujetnike smo predali tomšičevcem.

Korakali smo po cesti. Ljudje so nas s ponosom ogledovali. Bilo nas je že prek tristo, razvrščeni smo bili po četah, oblečeni, obuti in oboroženi. Zdaj smo bili urejena vojska.

(Odlomek iz spominske knjige »Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca«, ki jo je napisal Anton Milič in bo letos izšla pri založbi Borec.)

IVAN SELJAK-ČOPIČ: MORILCI, 1944, linorez

Mirko
Mohar-Branko

V BOSILJEVO

Po neprestanih in večmesečnih ogorčenih bojih je tretji bataljon Tomšičeve brigade dobil zasluženi odmor na Maverlenu nad Črnomljem.

Vas Maverlen je bila tedaj zelo razrušena. Le tu in tam je še prebivala družina, ki si je za silo uredila življenje. Bili smo veseli odmora, ki se je obetal, da bo potekel v miru.

Ivan Kovačič-Efenka, komandant bataljona, je s štabom zasedel bivšo osnovno šolo, čete pa so se razmestile po vasi. Avgustovski dnevi 1943. leta so bili lepi in sončni. Dnevi počitka so nam resnično godili in po malem smo tudi lenarili. Toda naš komaj dočakani mir so kmalu zmotili Italijani v Črnomlju. Vsak dan so nam s topovi pričeli pošiljati pozdrave, od časa do časa pa so napotili proti nam kako manjšo enoto Italijanov in belogardistov. Za take primere je bil vedno pripravljen Matičkov vod, ki jih je kmalu ustavil in zavrnil nazaj v Črnomelj. Čeravno Italijani niso bili dobri borci, so bili toliko boljši topničarji. Njihove granate so bile dobro usmerjene, vendar nam niso delale hudih preglavic. Na Italijane smo se jezili samo enkrat, tedaj ko so nam poslali granato v kotel, da smo tisti dan ostali brez kosila. Takrat je eni izmed družin padel težak vol, ki smo ga bili potem deležni tudi mi.

Ob poznih večerih smo ležali na mehki travi in poslušali drget mitraljeznih rafalov in zamolkle detonacije, ki so prihajale iz daljave. Ugibali smo, če so tam cankarjevci, gubčevci ali celo del tomšičevcev. Takrat smo si želeli biti zraven, saj smo se v teh dneh že odpočili. Želja se je izpolnila samo komandantu Efenki, ki je odšel na novo mesto in pozneje postal komandant Tomšičeve brigade. Na izpraznjeno komandantovo mesto je prišel Brane, do tedaj namestnik komandanta, za njegovega namestnika pa Rafel Martinčič, doma iz Loške doline.

Nekega toplega avgustovskega dne je v štab bataljona prispelo sedem tovarišev. Prišli so iz štaba 13. hrvaške proletarske brigade in iz karlovškega od-

reda. Prosili so nas za vodnike, ker so morali takoj naprej in biti opolnoči že v Bosiljvem. Kurir, ki je dobro poznal pot, je zjutraj odšel v Stare žage, kjer se je takrat zadrževal Levstikov bataljon. Ob dveh popoldne sem bil poklican v štab bataljona. Dobil sem nalogo, naj se takoj odpravim na pot proti Bosiljevemu. Komandantu sem zatrjeval, da ne poznam poti, da mi je ta znana samo mimo Dragatuša, in da, žal, podnevi ni mogoče hoditi. A komandant ni hotel nič slišati. Dejal je, naj si izberem borce za spremstvo in da moram biti pripravljen točno ob štirih, ker morajo biti tovariši opolnoči v Bosiljevem živi in zdravi.

Počasnih korakov sem zapustil štab bataljona ter tuhtal. A nič pametnega nisem uganil. Mimo Dragatuša je bilo nemogoče, po gozdu pa nisem znal. Za spremljevalca sem si izbral Vinka, bivšega jugoslovanskega žandarja, ki je bil dober in zanesljiv borec. Ko sem mu povedal o nalogi, je zmajal z glavo in me vprašujoče pogledal. Tudi on je bil zaskrbljen, vendar je vso skrb in odločitev prepustil meni. Vodnik Matiček mi je še posebno naglašal pomembnost poti, celo Imre, komandirjev namestnik mi je govoril, na kako važno pot moram.

Natanko ob štirih sva bila z Vinkom pred štabom bataljona. Gostje iz 13. brigade so bili že malce nestrpni, saj jih je čakala še dolga pot, tam pa nove in težke naloge. Zapustili smo Maverlen in pot nas je nekaj časa vodila po ozki stezi, med poraščenimi vinogradi strmo po pobočju. Sem in tja nas je že vabilo sladko grozdje. Z Vinkom sva bila na čelu kolone in se pogovarjala o načrtih in morebitnih sovražnikovih presenečenjih. Povedal sem mu, kako sem si zamislil pot. Vinko me je presenečeno pogledal, toda po kratkem premisleku se je nasmehnil in pripomnil, da je to edina rešitev. Dogovorila sva se, da bom jaz hodil na čelu, on pa na repu kolone. Če bi se kaj zgodilo, bi vodstvo prevzel on. Določila sva še ostale podrobnosti in Vinko je ostal na koncu.

Okoli šestih popoldne smo prispeli v Tančoh goro, kjer smo se prvič oddahnili. Tedaj sem tudi gostom zaupal, da ne poznam druge poti kot to mimo Dragatuša, ter jim pojasnil, kar sem se namenil. Resno in dvomljivo so me pogledali in ko so videli mojo odločnost, so se jim pogledi razvedrili.

V naslednjih hišah smo dobili grablje in kose. Še enkrat sem vsem pojasnil, kaj jim je treba storiti. Smejali so se tej zvijači. Slekkel sem bluzo, dal kapo v žep, na levo ramo pa sem zavihtel koso, medtem ko sem brzostrelko pritisnil ob desno nogo. Na pogled sem bil videti pravi kmet, ki se vrača s košnje. Takoj za menoj so se tudi vsi ostali spremenili v kmete in kosce.

Steza se je bližala vasi. Z vsakim korakom smo bili bliže Dragatušu. Hodil sem spredaj, petdeset metrov za menoj pa so po dva in dva v večjih presledkih hodili ostali.

Bil sem že tako blizu Dragatuša, da sem razločno videl vse vojake in stražo pred stražnico. Prsti so mi čedalje močnejše stiskali brzostrelko, srce je tolklo vse hitreje. Od časa do časa je kak Italijan pogledal proti meni, toda samo za trenutek. Nihče izmed njih si ni mogel misliti, da gredo nekaj sto metrov od postojanke in kar ob belem dnevu partizani. In prav na to karto smo igrali mi! Če bi nas opazili, bi bilo le malo upanja, da bi se rešili!

Še petdeset, dvajset, deset metrov in že bom zavil na desno v vas med hiše, kjer bom varnejši. Prav, ko sem stopil s steze na pot, ki vodi iz vasi proti Dragatušu, sem pred seboj zagledal dva Italijana, ki sta prihajala iz vasi. Vsak izmed njiju je nosil kokoš. Bila sta vesela in nasmejana in se med seboj živo pogovarjala ter krotila kokoši, ki sta otepali s perutmi. Nehote sem za trenutek obstal, a sem takoj spet šel naprej. Vedel sem, da nazaj ne smem, ker bi to vzbudilo sum. Torej naprej, samo naprej! Njiju se nisem ustrašil, kako bi bilo z

ostalimi, ki so bili zadaj in tik pred samo postojanko, če bi zaropotalo. Do tega nikakor ni smelo priti! Trdneje sem stisnil koso na rami in prsti so mi sami ušli na držaj brzostrelke. Bil sem pripravljen, da bi najprej uporabil koso, šele potem bi jih potolkel z orožjem, če bi bilo treba.

Z vsakim korakom smo bili vse bliže nevarnosti. Hodil sem po desnem robu poti, da vojaka ne bi zapazila orožja, ki sem ga stiskal na drugi strani. Z očmi pa sem ostro opazoval vsak njun migljaj?

Deset, pet, tri metre? Vojaka sta me pogledala in verjetno mislila, da sem kmet ter nadaljevala pot. Niti zmenila se nista zame. Kljub temu sem oprezal za njima, če kdo le ne bi pogledal in opazil orožje. Moral sem biti pripravljen na vse.

Ko sem bil izven najhujšega, me je skrbelo za ostale. Prva dva tovariša sta se približevala poti, po kateri sta šla italijanska vojaka. Oddaljena sta bila še dvajset metrov, ko sta vojaka že zavila proti postojanki. Videl sem, da sta se obrnila proti njim, a sta mirno nadaljevala pot. Italijani so iz postojanke videli svoja vojaka in zato niso slutili nič hudega, ter so nas mirno opazovali, dokler nismo zavili v vas. Tam smo odvrgli kose in grablje ter se napotili po bregu navzgor proti vasi Zapudje. Ko je padel prvi mrak smo bili pred vasjo. Opozoril sem kolono, da moramo biti previdni, ker prihajajo v to vas pogosto belogardisti iz Dragatuša, sicer pa da je vas skoraj brez slehernega moškega. Vinku sem naročil, naj vsi ostanejo na vrtu prve hiše, sam pa sem šel opazovat, če je pot prosta. Komaj sem imel za sabo nekaj deset metrov, ko sem zaslišal govorjenje večje skupine ljudi! Spustil sem se v jarek ter po vseh štirih polzel naprej. Neslišno sem se približal sredini vasi, pripravljen sem bil, da vsak trenutek sprožim rafal! Pripravil sem tudi dve bombi! Hotel sem se povzpeti na vrt in jim za hišo priti za hrbet. Na nesrečo pa sem sprožil neki kamen, obenem pa mi je spodrsnilo. To je bilo dovolj, da so me opazili! V noč je zadonel oster »Stoj!« Skupina se je v tistem hipu vrgla na tla in še preden so se znašli, sem jih obsul z rafalom. Mimo glave so mi zažvižgale prve krogle. Tisti hip sem odvrgel še bombo! Zablistalo se je in noč je presekala močna eksplozija. Prislunhl sem. Za hišo je bilo slišati stokanje in tarnanje! Nekoga sem le zadel. Levo od mene je počil strel, zatem drugi in tretji. Vso pozornost sem obrnil tja. Opazil sem, kako se tri temne sence približujejo sadovnjaku, da bi mi prišle za hrbet in me tako odrezale od tovarišev. Računal sem, da mi bodo tovariši prišli na pomoč. Kljub temu pa nisem smel dovoliti, da bi mi sovražniki prišli za hrbet, posebno še, ker sem moral paziti tudi na tiste pred menoj. Zato sem se hotel za nekaj metrov umakniti nazaj. Ko sem hotel skočiti, sem bolj začutil kot opazil, da je blizu mene padlo nekaj težkega. Pritajil sem se. Še tisti trenutek je ozračje pretresla močna eksplozija bombe. Nekoliko sklonjen in še cel sem po jarku stekel nazaj, preskočil plot in legel na drugem kraju hiše. Bil je skrajni čas, da sem skočil drugam. Pred menoj so se premaknile tri sence, v tistem so prihajale tudi z desne strani. Z nekaj rafali sem jih prikoval na tla in nekdo je zastokal.

Tedaj je z moje leve strani zaropotalo več brzostrelk! Zdelo se je, kot da napada cela četa. To so bili moji tovariši. Kot bi trenil, so se belogardisti umaknili in brezglavo zbežali proti postojanki.

Ko smo se sešli, so me hrvaški tovariši opozorili, da se ne bi smel sam spustiti v boj, ker niso vedeli, kaj se dogaja. V prihodnje morata na poizvedovanje vedno po dva. Takoj smo šli dalje, in sicer prek vasi nekoliko bolj previdno, če bi kje morda naleteli na zasedo. A nič se ni zgodilo.

Naprej je bila pot varnejša. Dve uri smo hodili brez skrbi, ne da bi naleteli na sovražnika. Z njim bi se srečali le na cesti Vinica—Sinji vrh. Tam so belogardisti dostikrat čakali na partizanske patrulje, na manjše enote, in jih iznenada napadali.

Ko smo se približevali cesti, se je prikazal mesec in rumeno pobarval vso okolico. Čeravno smo ga skoraj vedno imeli radi, nam tokrat ni bilo zanj! Ker je bilo svetleje, se je povečala tudi verjetnost, da nas bodo belogardisti opazili prej kot mi nje. A tokrat ni bilo izbire. Morali smo po poti! Pred nami so se že pokazali temni obrisi obcestnega grmovja. Ni bilo izključeno, da je zaseda tudi globlje od ceste. Čeprav smo bili zelo dobro oboroženi, previdnost nikoli ni bila odveč. Tokrat sva bila na čelu kolone oba z Vinkom, nekaj deset metrov za nama pa so šli gostje. Vinko je opazoval levo, jaz desno stran, vmes pa sva napeto prisluškovala v temo. Toda noč je bila mirna in tiha. Nič sumljivega ni bilo opaziti. Prekoračila sva cesto in po stezi zavila med grmovje, ter se olajšano oddahnila, ko se ni zgodilo nič hudega. Zavila sva na desno proti vasi Vukovci. Tudi ostali so že prekoračili cesto. Skrajšala sva korak, da bi se nam ostali približali. Polglasno sem nagovoril Vinka, da imava nocoj veliko srečo, še dobre dve, tri ure in najina naloga bo opravljena. Toda Vinko je molčal. Zadržal sem korak in pogledal, če je še za menoj, ko me je Vinko potegnil za rokav in se skoraj vrgel na tla. Nad nama so zasikale krogle, noč so presekali mitraljezni rafali. Prvi trenutek sem bil presenečen, saj tega nisem več pričakoval, toda Vinko je mislil drugače. Vseskozi je napeto oprezal po grmovju. To naju je tudi rešilo. Komaj trideset metrov pred mano so bili v zasedi belčki.

»Steci nazaj in razvijte se v strelce!« sem ukazal Vinku. V smer, od koder je sikal mitraljez, sem poslal nekaj kratkih rafalov, Vinko pa se je umaknil do tovarišev. A tam je opazil, da so se že sami razvrstili za spopad. Z nekaj besedami je pojasnil, kaj se je zgodilo, potem pa je vodstvo prevzel takratni načelnik 13. proletarske brigade, medtem ko sem se bil jaz še vedno tam, kjer me je zapustil Vinko. Tudi belčki so se pripravili na spopad, da bi nas obkolili. Mislili so, da imajo pred seboj samo kurirje.

A brž, ko so tovariši prišli bliže in gromko zavpili »Napred, proleter!« ter iz vsega orožja spustili dolge rafale, je bilo slišati krik ranjenca in lomljenje trhljih vej. Belogardisti so zbežali, kolikor so jih nesle noge! Položaji, ki smo jih zavzeli, so bili najmanj 50 metrov na široko raztegnjeni. Zdaj so beli mislili, da imajo pred seboj celo četo, mi pa smo se zbrali in nadaljevali pot, kot da se ni nič zgodilo. Okoli desetih smo prišli v Vukovce in se ustavili pri starem mlinarju, ki sem ga poznal še od takrat, ko smo prek reke vozili topove in drugo. Stara mlinarica nam je ponudila polento, a gostoljubnost smo morali odkloniti, ker se nam je silno mudilo. Spustili smo se do reke, kjer nas je že čakal čoln. V nekaj minutah smo bili prek Kolpe in stopili na hrvaška tla. Pot smo nadaljevali po asfaltirani cesti proti Vinici ter pred mostom zavili na vozno pot. Sprejela nas je skalnata pokrajina, obrasla z nizkim grmičevjem. Noč je bila mirna, le v daljavi, nekje daleč v Liki, je bilo slišati zamolklo streljanje. Tam je bila 13. proletarska brigada in tja so hiteli naši tovariši.

Pod seboj smo zagledali temne obrise hiš. Bosiljevo! Od srca se nama je odvalil kamen. Z Vinkom sva se spogledala in se razumela: naloga je bila opravljena! Deležna sva bila pohvale, potem pa sva šla spat.

Marija Grzinčič

TIK PRED OSVOBODITVIJO

Noč, prepolno mesečine, je zamenjalo sončno jutro. V taborišču Rawensbrück vlada nenavaden mir. Nemci že dober teden zbirajo pripornice in jih zaradi bližajoče se fronte vlačijo neznano kam. Tisto zgodnje jutro pa jih ni in ni hotelo biti.

Jugoslovanke smo tičale tesno skupaj, ločene od Čehinj, Poljakinj in Rusinj, ki so prav tako čakale na zadnje povelje. Nikakor se nismo mogle zediniti, ali naj se poskrijemo po barakah in tam počakamo na prihod osvoboditeljev ali naj se pustimo odvesti s transportom, pa naj bo že kamorkoli. Nismo se še odločile, ko nas je vrgel na noge rezek brlizg piščalke, takoj nato pa surovo vpitje. Rablji so torej le prišli po zadnje žrtve.

Objel nas je čuden strah. Ne vem, ali pred krvniki, ki so nas zganjali skup kakor klavno živino, ali pred strahotami bližajoče se fronte ali pa celo pred nepojmljivim občutkom svobode, ki je bila že tik pred nami. Vse je bilo zbegano. Peterica Slovenk se je v zadnjem hipu premislila in se skrila za barako. Nismo jih videle več. Kasneje smo zvedele, da so se poskrile na podstrešju prazne barake, kjer pa jih je izvohal pes in jih izdal. Eno izmed njih so pretepli do nezavesti.

Druge smo ostale po peterkah. Vsaka je imela s seboj odejo in bisago z najnujnejšim. Rjoveči esesovec je tulil, naj si nobena ne drzne na pot z odejo. Nekaterne so si jo zato naglo začele ovijati okrog života. Ko pa je od zlobe spačeni esesovec to početje opazil pri neki Čehinji, jo je zgrabil za lase, jo vrgel ob tla in butal z njo tako neusmiljeno, da je sleherna izmed nas opustila misel na ta prepotrebni kos garderobe. Nič zato! Saj je že konec, topovi bruhajo vedno glasneje, tako smo se tolažile.

»Weiter!« Torej gremo. Samo da gremo ven iz tega pekla, ki je požrl na tisoče in tisoče naših tovarišic!

Pred »brotkamro« se je vrsta zagozdila. Skozi okno mečejo ameriške pakete. Odkar smo prestopile prag te mučilnice, smemo prvič izstopiti iz vrste in se ozirati okoli sebe po mili volji. Čez 3000 nas je. Mila je izkoristila trenutke čakanja in prek ceste skočila v revir po bolno sestro, ki je ni hotela pustiti v taborišču. Sede na tleh odpiramo pakete in se predajamo neskončno blaženim občutkom. Toliko bogastva! Po tolikih mesecih in letih ziblremo v izsušenih naročjih celo premoženje. Ko bi nam k maslnim konzervam dali vsaj še kosček kruha! Tudi to je imelo svoj namen, tudi to je bilo del načrta, kako bi se nas znebili čimprej, ne da bi bilo videti zločinsko!

Poldne je že odtulilo, ko so nas zopet razvrstili! To pot po deset in deset, da bi tako skrajšali to živo vrsto. Na vsakih 10 korakov sta se postavila esesovec z nasajenim bajonetom in esesovka s psom. Vsi so bili oprtani s težko prtljago. Nekateri so se naložili v motor s prikolico, v edino prevozno sredstvo, ki jim je menda še ostalo.

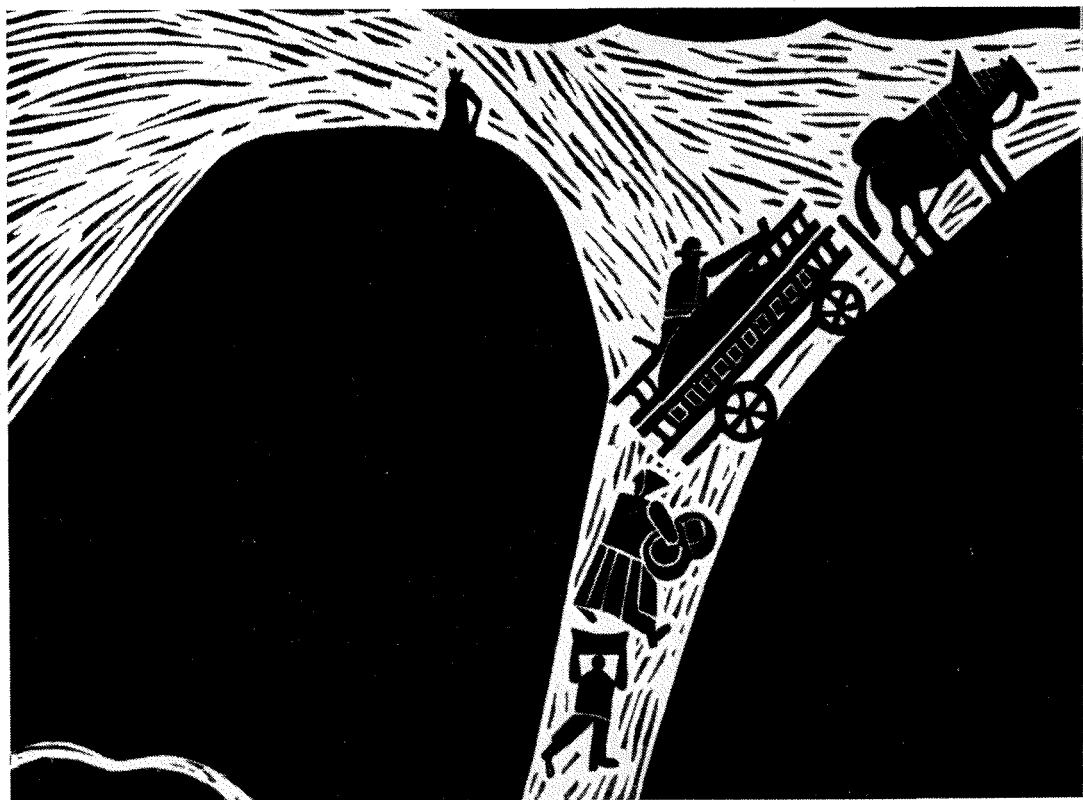
Končno je padlo povelje za odhod. Zadnjič sem se ozrla in že prestopila na široko odprta grozljiva vrata. Kakor da bi stopila v nov svet, svetlejši in prostornejši, se mi je zazdelo že ob prvem koraku in globoko sem izdihnila že napol okuženi taboriščni zrak.

To so torej prvi koraki v svobodo. Progasta kolona se je počasi pomikala dalje. Na čelu smo Slovenke, kot da bi vedele za ugodnost prvih vrst. Določale smo hitrost koraka, prihranjeno pa nam je bilo tudi požiranje gostega prahu, ki se je dvigal izpod drsajočih cokel. Mimogrede smo radovedno opazovale spremstvo. Tik ob meni je krevsal star esesovec z debelim nahrbtnikom in s težkim kovčkom v rokah. Že po prvih korakih ga je predeval iz roke v roko. »No, ta nam že ne bo v napotje!« sem si mislila. »Pa tudi tisti pred njim ne in še manj oni za njim. Vsi so stari, skoraj betežni. Kdo ve, kje so jih imeli!« Zdelo se mi je, kakor da jih ženemo me, in ne oni nas! Vse drugače pa je bilo z esesovkami! Mlade in spočite so bile in vsak čas so bile pripravljene na nas naščuvati psa. Vendar nas to ni motilo, da se ne bi med seboj pritajeno pogovarjale in kovale načrte. »Ušle bomo ob prvi priložnosti!« tak je bil naš končni sklep.

Prehodile smo prve ovinke, ko smo zadele ob počivajočo kolono ujetnikov, sestavljeno iz pripadnikov vseh narodnosti. Pozdravljali so nas v vseh jezikih in obstale smo, ko je naše uho ujelo jugoslovansko besedo. Najraje bi se jim pridružile, pa so nas z bajoneti zrinili naprej. In marogasta kača se je vila dalje mimo požganih hiš, se ustavljala ob križiščih, se spotikala in prerivala po ozkih ulicah človeške reke. Vse se je selilo, vse bežalo. Kam?

Nihče ni vedel odgovora. Le ven od tod, hitro, kajti fronta bo vsak čas tu! Vsak poskuša rešiti, kar se le da. Široke ceste so zagozdene z najrazličnejšimi vozili. Na velikih vozovih so prirejena zasilna stanovanja. Bingljajoči zvonci pozvanjajo v sunkih koles, na strehi se guglje kurnik s kura-mi, v kletki drhte zajci, na vrečah smrkajo otroci, zraven se maje kotel krompirja, obešen pod vozom, pa koza in ležalni stol ter brkljarija vseh vrst. Vse to je potujoči dom, kakršnih srečavamo na tisoče. Med njimi si utirajo pot avtomobili, avtobusi, motorji, kolesarji, pešci. Moj bog, nikoli bi jih ne mogla prešteti, čeprav sem nekaj časa poskušala tudi to. Zdi se, da se seli velikanska ciganska družina in je v svoji vznemirjenosti zadovoljna samo, če gre naprej. In ti berači z obupom v očeh naj bi bili nekdanji ponosni, ukazujoči Nemci? Ljudje nad ljudmi!

Tri četrtine ceste je bilo določeno zanje, preostal ozek pas pa za vse nas. A vsi smo šli v isto smer, saj bi se v nasprotno zmuznila komaj mačka.

IVAN SELJAK-ČOPIČ: HRANA ZA PARTIZANE, 1963, linorez

Tesno po štiri in štiri, večkrat samo po dve lahko prodiramo dalje. Vrsta se je s tem silno podaljšala, tako da konca sploh ni mogoče videti. Kamorkoli smo prišle, povsod je bilo že vse izumrlo. Menda smo bili zadnji med bežečimi. Z vsako uro se je fronta približevala za nekaj kilometrov, toda prav toliko smo se mi pomaknili pred njo.

Pri tem prebijanju so nas težili paketi, k temu pa sta neprestano naraščala žeja in utrujenost. Bolna Anica iz revirja je bila že čisto onemogla. Nosile smo jo menjaje po dve in dve. Ker pa smo bile tudi same zelo izčrpane, smo jo že po nekaj korakih izpustile. Mila je jokala in nas rotala, naj ji pomagamo, me pa smo lezle dalje v breme same sebi. Tedaj jo je sama dvignila v naročje, le kje je zmogla še toliko moči? To je bilo preveč! Ponovno smo zbrale in napele moči in ji pomagale. Kolona se je že zdavnaj raztrgala, zato smo tu in tam lahko sedle ob rob ceste. Medtem je bila Mila poiskala močno palico in začelo se je znova. Na rokah, na palici in v naročju smo po korakih prenašale komaj še živo Anico. Ko tudi tega nismo več zmogle, smo iz vej in cunj naredile nosilo ter jo položile nanj. Proti večeru, ko že tudi nosila ni mogla privzdigniti nobena več, je Mila vsa zasopla, z vročimi očmi in izsušenimi ustnicami, z ožuljenimi nogami in otečenimi rokami spet sama vzdignila oslABLJENO sestro.

Mila, tvoje junaštvo in vztrajnost ne moreta biti pozabljeni! Zatrjevala si, da moraš sestro pripeljati živo domov, ali pa boš ostala tam in z njo delila usodo! Kar se je nam zdelo nemogoče, si zmogla ti s sestrsko ljubeznijo. Skoraj umirala ti je na rokah, ti pa si jo kljub temu pripeljala domov živo! Mila, ko bi bilo tako samo s tvojo Anico! A dve sta podpirali Kristo, drugi dve Zajčka, tretji sta nosili kovček nekega esesovca. Druga drugi smo bile za oporo.

Esesovci so nas začeli priganjati, kajti pripravljalo se je k dežju in poleg tega je bila blizu noč. V daljavi so se pojavili obrisi mesta. Z novimi močmi smo se pognale dalje, kot bi nas v tistem mestu čakalo kakšno posebno ugodje. Noč temna in deževna, kakor nalašč za beg, smo ugibale mimogrede in si mislile, da nobena reč ni za vse slaba. Kolona je bila vedno bolj neurejena. Vsak je med prvimi hotel priti v mesto, da bi v kakem hlevu ali na dvorišču dobil boljši prostor. Zdaj nismo bile Slovenke več prve. Pomešane smo bile med ženske drugih narodnosti, zato smo se neprestano izgubljale in spet mimogrede iskale. Vsak čas je katere zmanjkalo.

Zdaj se je stemnilo še bolj in začelo je deževati. Dež je lil v debelih curkih in se nam odtekal po hrbtih, da nas je neprijetno mrzilo. Iz namočenih cokel se je močno izcejal. Hotela sem nadaljevati pogovor z Dano, a ko sem se ozrla, je ni bilo videti nikjer. Pridružil se mi je neki nemški vojak s kolesom. Spraševal me je, od kod gremo in kam. Odprl je torbo in mi odrezal velik kos kruha. Povedal mi je, da je totovec in da se noče več boriti. Svetoval mi je, naj se skrijemo v mestu in počakamo rdečo armado, ki bo tu vsak čas. Ko mi je še opisal glavne smeri kraja, je tudi on utonil v množici.

Sedaj se je bilo treba hitro odločiti. Straža nas je že porivala sem in tja ter stiskala v vrste, da bi bilo videti več reda. Capljale in cokljale smo skozi mesto in napeto oprezovale na vse strani, da bi v ugodnem trenutku zbežale iz te zaporniške reke. Kot zakleto pa je vstric nas vztrajno korakala zlovoljna esesovka s psom na kratkem jermenu, in da je bila smola še večja, se nismo ustavili niti v mestu niti ne zunanj njega. Tudi naprej v prihodnji vasi nas niso ustavili, kot bi vedeli, kaj nameravamo! To se je zgodilo šele zjutraj v meglenem gozdu kraj poti, ko smo bile že čisto preč.

Zrušile smo se kot prazni otepi slame. Pravzaprav je bilo čudno, koliko smo zdržale! Mraz je bil in drgetale smo z vročičnimi lici. Neredko so odvečno robo pometale v jarke, jaz pa sem to izkoristila in tako prišla do prepotrebnega perila in civilne obleke. Podjetnejše so celo zakurile ogenj, si grele premrle ude in odpirale konzerve. Spet konzerve brez kruha! Nalašč so nas otovorili s temi škatlami, da bi nas tako že med potjo pocepalo čimveč. Učinek je bil res strahoten. Z redkimi izjemami je bilo vse bolno. Vsake četrte ure in še bolj pogosto smo stopale iz vrste. Že tako počasno hojo smo s tem še bolj zavlačevale in do večera prehodile le nekaj kilometrov in tako porabile zelo veliko dragocene energije.

Kolona je bila že močno razredčena. Veliko jih je vzela že prva noč, mnogo pa jih je obnemoglo. Pravili so, da je straža, ki je hodila zadaj, opravila z vsemi takimi. Tista, ki ni več mogla naprej, se ni dvignila nikoli več! Strah pred tem nam je vlival moči, da smo zdržale.

Konzerv nismo več upale jesti, čeravno smo bile lačne, da je bilo videti skozi nas. Nekaterim se je posrečilo, da so izkopale semenski krompir, ki je bil komaj položen v zemljo. V tem so bile najbolj podjetne Ukrajinke. Potem so nam dovolili celo zakuriti ognje. Zato smo bile prepričane, da bomo ob njih tudi prenočile.

IVAN SELJAK-ČOPIČ: **POKOP MRTVEGA PARTIZANA**, 1963, linorez

Ozračje pa je vse bolj polnilo oglušujoče bobnenje. Naenkrat so se v mrak zarezali ostri žvižgi esesovcev, znamenje za odhod. A čudno: nihče se ni zganil. Že prej smo se namreč vse narodnosti zmenile, da to noč ne gremo nikamor. To je bilo nekaj nezaslišanega! Česa takega gestapovski sistem ni prenesel. Esesovci so hodili od ognja do ognja, jih podirali, nas zganjali, se drli, grozili s puškami, a vse zaman. Vsa množica toliko časa preganjanih in mučenih ljudi je samo nevarno mrmrala in se vrtela v krogu. Da bi nas te beštije mogle ustrahovati? Zdaj, ko za hrbtom čutimo osvoboditelje in ko tem zverinam teče voda v grlo. Ne!

Igra je postajala divje zabavna. Gonili so nas kot velikansko čredo, ki je pastirji ne morejo spraviti v red. Nekajkrat so ustrelili v zrak, kar nas je sicer malo oplašilo, a namesto da bi šle naprej, nas je nekaj zavilo nazaj v vas, kjer smo se poskrile v skedenj. Tam je bilo že polno drugih ljudi, vendar smo za nekaj ur hitro zaspale. A smo se kaj hitro streznile, ko se je zgodaj zjutraj med vrati razkoračil esesovec in nas skoraj vljudno povabil na pot. Ker so nas tudi prebujajoči se domačini prebadali z nič kaj prijaznimi pogledi, smo mu sledile z globokimi vzdih.

Prvi beg nam je torej spodletel. Spet smo se pridružile koloni, ki je še vedno niso mogli spraviti z mesta. Esesovci so bili že sami utrujeni, zato so se

zbali divjih pogledov razkačene množice, ko pa se je docela zdanilo, jim je spet zrasel greben. Morali so hiteti! Ceste so bile polne nemških vojakov, ki so se brez orožja vračali v smeri proti nam. Ruske strojnice so drdrale s treh strani. Zdaj smo premenjali smer in bežali. Vasi za nami so gorele, nad nami pa so krožila letala. Naša cebrasta kolona je varovala domače civiliste, da jih niso posekali iz zraka. Na nekem križišču pa smo le doživeli zračni krst. Nagnali so nas na pokopališče, in medtem ko je grmel, smo ob spomenikih kuhale konzerve. Francka je iz neke torbe privlekla oskubeno kokoš, ki jo je med potjo pobrala v jarku. Preden so namreč domačini zapustili kmetije, so poklali in pobili vse, česar niso mogli odpeljati s seboj. Prvotno smo se bale, da je perjad zastrupljena, a se je pokazalo, da ni nič nevarnega. Iz naše kokoške smo pravkar odstranjevale drobovino, ko je nebo potemnelo, hip za tem pa je iz sebe bruhnilo železno točo. Nekateri so planile h križem in nagrobnikom, druge so kuhale naprej. V pločevinasti škatlici sem mešala nekaj krompirjev, posutih z moko, esesovec nasproti mene pa se je zleknil na grob in se zalival z žganjem. Nihče naših ni bil ranjen. Me pa, kot bi se nas početje tistih v zraku prav nič ne tikalo, smo si pazljivo razdelile porcije in hitro pojedle. Potem smo spet morale stopiti na cesto. Zdaj nas je bilo le še kakih 1500. Mila z Anico je izginila že prejšnji dan in nismo mogle vedeti, kako je z njima. Uboga dekleta so klecala vedno pogostejše. Francka je dobivala čudne privide. Pregarjala jo je misel, da nas ženejo v hotel, kjer nas bodo postrelili. Z napol blaznimi očmi je v vsakem drevesu videla Nemca, ki strelja nanjo. To je bilo za našo skupino porazno. Na vsa vprašanja, kam gremo, so nam stražarji odgovarjali? »V Malchow! Tam boste dobile toplo hrano!« Esesovci so nas zdaj že večkrat spodbujali, da bomo kmalu tam. Sicer pa, straža nas ni več zanimala. »To noč moramo izginiti za vsako ceno!« smo si dopovedovale. Pot nam je zastavila cela vojska nemških vojakov, peš in motorizirana. Po razburljivem pomenku z našim vodjem smo spet spremenili smer. Zavili smo na stranpot, se vedno bolj oddaljevali od cest in prečkali zapuščena polja in steze. Nobenega dvoma ni bilo več, da nas bodo postrelili kot zajce. Kakor bi zrasle iz tal, so se okoli nas na gosto pojavile esesovke s psi. Esesovci so se tudi podvojili in zdaj nasadili bajonete. Začela se je trnova pot. Kakor hitro so kateri klecnile noge, že se je približal renčeč volčjak! Zato je vsaka, ki je le mogla, zopet nategnila razbolele ude in stopila dalje. Komur pa to ni uspelo, je za vedno ostal na tej tuji, prašni zemlji. Strel in konec za vselej!

Da le ne bi obnemogla katera izmed nas! Solze so lile Grčarjevi, ko se je s krvavimi in oteklimi nogami vlekla dalje. Beseda že zdavnaj ni mogla več iz izsušenih ust opotekajoče se Permetove mame! Ženske so klele, molile, z obupnimi klici so druga drugo rotile za pomoč, pa vendar lezle dalje. Po korakih. Avtomati. Dana, moja neločljiva spremljevalka, me je kdaj pa kdaj ogovorila, a s tako slabotnim glasom, da nisem mogla razbrati njenih besed. Ukrajinke so ob cesti izvohale zakopano repo in korenje ter se zagreble v zemljo kot hijene. Odpodilo jih je nekaj strellov iz strojnice.

Končno se je široka skleda njiv zožila, za prvimi drevesi pa so vstali obrisi mesta. Razkropljena, napol živa čreda se je malce pomirila. Četrta noč mora prinesiti odrešenje! Smo še vse?

Oslabljen kolona se je privlekla na vrh klanca. V vročična in prašna telesa se je zaganjal mrzel veter. Popadale smo na sivo cesto ob drevesih. Brez besed smo se stisnile v klobčič in obležale v omedlevici.

Streznili so me sunki vetra. Ne smemo spati! Zbežati moramo! Dregnila sem prvo, drugo! Glave so se dvigale, a prav tako zopet padale nazaj. Rotila

IVAN SELJAK-ČOPIČ: »6. APRIL 1941«, 1963, linorez

sem speči klobčič in posamezne vlekla za lase in nosove. Dvignile smo se in tiste, ki so se zdramile, so mi sledile. V gosti noči smo mimo spečih tipale do prvih poslopij. Ob nekem izhodu smo se spotaknile ob esesovca in esesovko. To bosta zjutraj zijala, ko bosta našla prazno cesto!

V praznem skednju smo se skrile globoko v slamo in zaspale. Še prej smo se preštele: samo enaindvajset, v začetku pa šestdeset!

Pozno popoldne smo se naspane odtihotapile iz mesta. Pod cesto je počivala skupina Italijanov. V veliki umivalni skledi so kuhali krompir. Povali so nas in nam odstopili že pripravljeno jed. Vsaka je dobila le po dve žlici, za sestradani želodec vredni celega kosila. Lezle smo dalje proti gozdu in vsak hip iskale zavetja v grmičevju, da bi se skrile letalom, ki so čisto nizko raziskovala teren. Končno smo dosegle gozd. Svobodne! Od prevelike sreče so se nam solze pomešale s smehom, božale smo smreke, pele in se vedle kot ponorele. Vsaka je prve občutke svobode doživljala po svoje, vse pa bi takrat v svoji sreči odpustile celo živalskim mučiteljem in objele ves svet! Pred vasjo smo v gozdu ob jezeru poiskale prijeten prostor in se lotile kuhe. Razdelile smo se v skupine po sedem, ki naj bi živele v kolektivu. Tako bi bilo tudi lažje zastran hrane in prenočišča. Z Mileno sva se odpravili v vas v izvidnico. Našli sva veleposestvo, pravcati dvorec z raztresenimi poslopji

za najemnike, ki so služili svojemu gospodu. A dvorec je bil že oddan. To se pravi zasedli so nam ga podobni brezdomci in zagospodarili v udobno opremljenih sobanah ali pa v svislih, kakor je pač kdo imel srečo. V boljši hiši so se nastanile Ukrajinke, ki so bile prisilno dodeljene na to posestvo, zdaj pa so tu v zamenjani vlogi gospodovale in pričakovale rdečo armado. Sprejeli so naju prijazno in nam v zameno za konzerve obljubili peko kruha in lonec krompirja. Lahkotno sva stekli nazaj v gozd k tovarišicam, ki so se že skupale v jezeru, oprale perilo in kuhale krompir.

Mine pa so padale že prav v gozd. Sprehajale smo se ob jezeru in uživale prostost.

V mraku smo stopile v vas, da bi si poiskale prenočišče. Ker Ukrajinke niso bile več tako prijazne kakor prej, smo se zarile v kopico sena na polju in pol sede, pol leže predremale rosno noč. Vstale smo s soncem vred, rdeče armade pa še od nikoder. Spet smo se vrstile v gozd, skuhale krompir in čakale. Dogovorile smo se, da jih bo pozdravila Mica, ki je znala rusko. Pa ni bilo treba.

»Prekleta smola,« je stisnila skozi zobe, kajti za našim hrbtom so se pojavili — esesovci... Iskali so ostanke razbite kolone, ki so jo morali pač pripeljati v Malchow. Zopet Malchow, obljubljena dežela, fata morgana!

Pobito smo jim sledile od vasi do vasi in povsod so se nam priključevale skupinice pripornic. Ko smo dosegle glavno cesto, nas je bilo že kakih sto.

Prizori, ki so se nam nudili tu, so bili grozotni. Na vsakih nekaj metrov so v jarkih čepeli ali ležali opešani okostnjaki, podobni strašilom, medleči med vsemi mogočimi odpadki bežeče množice. Priključili so nam jih. Ker so bili zelo oslabei, nismo prišli skoraj nikamor. Cesta je bila polna izropanih avtomobilov, tankov, ubitih konj, pločevinastih škatel, človeških odpadkov, polna nesnage in navlake, ki je bila v napoto zakasnelim beguncem. Kakor bi pred nami kosila sama smrt. Le izmučena kolona je še močila opljuvana tla s solzami in krvavimi sledovi ranjenih nog. Vzdihov ni zmogla več. Z bolestinimi očmi je zrla v ognjene rože pred seboj.

Nocoj bo konec, to sem čutila zatrdno. Zdržale bomo še dva kilometra, saj se vidijo že zvoniki in stolpi neznanega mesta, ki mora biti po vodjevi trditvi Malchow.

Francka je z vso težo visela na dveh tovarišicah. S slabotnim glasom je klicala na pomoč le še smrt, naj jo reši. Dana je z blodnimi očmi iskala rešitev v prahu ceste, kamor je sedla vsakih deset korakov. Sreča, da so bili tudi esesovci mlahavi kot cunje. Pograbila sem Francko in Dano, češ da je muk konec, saj smo že v Malchowu. Ko pa smo se privlekle skozi vse mesto, mimo vil in visokih hiš in še vedno nismo srečale žive duše, se je vseh do zadnjega vlakna razbolelih bitij lotil obup. S fanatično vero, da je to Malchow, da mora biti v bližini taborišče, sem jih potiskala dalje.

»Če ga pa ne bo,« me je za hip stisnilo, »potem bo za mnoge spet konec!«

Vrtala sem v temo in jim kazala v daljavi brleče lučke. Nihče jih ni videl. Morda se mi je bledlo, a glej! Zdaj so tudi druge opazile slaboten pramen svetlobe in končno, končno smo zadele ob prve podpornike žične ograje taborišča.

»Jutri boste dobile juho in kruh, opoldne pa odrinete naprej na Dansko!« smo še slišale kot v megli, potem pa smo na pol zmedene zdrsnile po golih ležiščih.

Noč je vzela zadnje ostanke esesovcev. Zgodnje jutro 2. maja 1945 nas je našlo svobodne.

Ivan Kreft

PO DRAGATUŠU KOVOR, LJUTOMER IN BIZELJSKO

V drugi knjigi Zbornika spominov aktivistov jugoslovanskega revolucionarnega gibanja z naslovom »Štirideset let« — v celoti jih je šest — sta tudi prispevka »Upor v Dragatušu 1935. leta« in »Krvoprelitje v Ljutomeru«. Oba prispevka je uredništvo zaradi pomanjkanja prostora precej skrajšalo. Glede na to, da nam je o ljutomerskih dogodkih na razpolago nov dokument PK KPJ za Slovenijo, ki ga hrani CK KPJ v Beogradu, a je bil prej v arhivu Kominterne v Moskvi, o dragatuških dogodkih pa pričevanje udeleženca Lojzeta Kumpa, lahko oba dogodka še bolj osvetlimo. Prej ko slej pa so ostale premalo pojasnjene okoliščine, v katerih je zgubil življenje Alojz Premelč na Bizeljskem. Še manj pa je uspelo doslej pojasniti smrt Franca Erlaha, čevljarskega pomočnika iz Kovorja, ki je kot žrtev žandarskega terorja padel 19. avgusta 1935. leta.

Zaplenjena »Ljudska pravica« šte. 17, z dne 31. VIII. 1935 takole opisuje dogodek v Kovorju:

»Iz Kovorja. V nedeljo 18. avgusta je imela gasilska četa svojo letno veselico. Na veselici je bil tudi Franc Erlah, čevlj. pomočnik iz Kovorja. Veselo je prepeval v krogu svojih znancev. Bil je znan šaljivec. Okoli pol treh je šel domov spat. Njegov brat je bil malo vinjen in ga je orožniška patrulja iz Podbrezj ž na veselici pretepla. Nato je šel tudi ta domov. Med potjo se je na glas jezil na orožnike. Patrulja je šla za njim do doma. Pred domačimi vratmi je Anton klical mater na pomoč, naj mu pride odpret, ker se je bal žandarjev. Njegova bolehnna mati je res prišla odpirat. Stopila je med orožnike in sina, da bi jih pomirila. Orožnik je mater odrinil vstran, nakar je še ta poklicala na pomoč. Klic je slišal tudi sin Franc, ki je spal v zgornji sobi. Ko je videl orožnika in brata skupaj, je hotel posredovati. Zgodilo pa se je tako, da ga je drugi orožnik zabodel pod srce. — Pokojni Franc je bil splošno priljubljen delavec in daleč naokoli poznan kot izvrsten pevec. Tovarishi ga bodo težko pogrešali. Za njim žalujejo posebno njegova žena, bolehnna mati in hčerka, za katero je zelo skrbel.«

Ceprav v dopisu niso pojasnjene vse okoliščine tragičnega dogodka v zgodnjih jutranjih urah 19. avgusta 1935, vendar dokazuje, kako neusmiljeno in neprizadeto je stregel protiljudski režim po življenju tistih preprostih ljudi, ki so se zavestno borili za svoje pravice.

Kot zgodovinsko zanimivost naj navedem, da je bila gasilska prireditev v Kovorju isto nedeljo, kot je bilo v Ljutomeru prvo zborovanje Slovenske ljudske fronte. Ko bi 18. avgusta v Ljutomeru ne deževalo, bi se verjetno že takrat zbrala na ljutomerskem trgu večtisočglava množica, kakor se je štirinajst dni pozneje, in tragedija bi bila verjetno še večja.

Ljutomerske dogodke so nekateri pripisovali dejavnosti Strokovne zveze viničarjev pri Miklavžu, ki pa je prav leta 1935 začela preživljati krizo. S formiranjem nove vladne stranke JRZ, v katero se je vključila tudi bivša Slovenska ljudska stranka, se je tudi Strokovna zveza viničarjev začela prilagajati novim razmeram in je že leta 1936 postala režimska organizacija.

Ta organizacija nima z dogodki 1. septembra 1935 v Ljutomeru prav nobene zveze. To je razvidno tudi iz poročila PK KPJ za Slovenijo, ki glede shoda v Ljutomeru ugotavlja naslednje:

»Ljutomerski shod smo pripravili sporazumno z ptujsko organizacijo in člani iz Prekmurja. S sklicateljem shoda Pavlom Horvatom smo imeli 14. avgusta sestanek, kjer smo določili program, govor, resolucijo in organizacijo. Prvotno je bil shod sklican za 15. avgust (pravilno 18. avgusta op. I. K.). Bil je prepovedan. Radi slabega vremena je bila udeležba okoli 500 ljudi. Zato so opustili misel na demonstracijo in so samo manifestirali s slovensko zastavo, pri čemer je prišlo do spopača z žandarji. Vršil se je ob tej priliki tudi sestanek zaupnikov in postavljena mačkovska organizacija za 5 srezov. Za 1. september je bil ponovno sklican shod. Agitacija pa se je popolnoma zavestno vršila v tem smislu, da se morajo ljudje zbrati, pa naj bo shod dovoljen ali ne. Shod je bil prepovedan in je prišlo do klanja, ki je znano.

V prekmurskih dveh srezih in pa v raznih štajerskih srezih, zlasti v ljutomerskem ima velik vpliv Pavle Horvat. Je izredno sposoben in neumoren organizator in agitator. Smatra se za komunista. Vendar smo se z Ptujsko organizacijo domenili, da ga ne forsiramo in da mu preprečimo vsako... (beseda nečitljiva). Ob Ljutomerskem shodu je namreč prišlo na dan, da je mož imel delo s kriminalom in da je po posameznih krajih na Štajerskem silno osovražen.

Pečal se je namreč z posredovanjem služb za sezone delavce.

Za nastajajoče opozicionalno gibanje na Slovenskem je značilno relat. pogostost takih ljudi. Znano je, da je Rudolf Pevec, ki je bil izvoljen na Mačkovi listi, šel v parlament. Sedaj se podobno govori za Doboviška, ki je kakor donaša zadnja številka Slovenske zemlje tudi že podal demisijo na svoje mesto v konzorcijumu Slovenske zemlje.

V zvezi z ljutomerskim shodom smo pričeli dve akciji. Prva: sestaviti komisijo, ki naj sporedno z uradno preiskavo preišče dejanski stan. Druga: zbrati podpise javnih delavcev proti prepovedi, da se o ljutomerskih dogodkih razpravlja javno. Obe akciji je vodilo akademsko društvo »Njiva«, njen predstavnik Hočevar (Štefan) (dr. Franc Hočevar, sedaj javni tožilec SFRJ op. I. K.). Akciji sta samo delno uspeli. Letaka nismo mogli izdati.«

Vse priprave za to zborovanje, kakor za prejšnje, 18. avgusta 1935, so vodili predstavniki ljudskega gibanja pod vodstvom partije. Podobno kakor v Dragatušu 5. in 6. maja 1935. O dragatuških dogodkih je že takrat poročalo partijsko glasilo »Ljudska pravica«, številka 16, z dne 17. VIII. 1935, kolikor je seveda dopustila cenzura, zato ni nobenega dvoma, da je za njimi stala partija. Dopis, priobčen v »Ljud-

JOŽE KERENČIČ GOVORI DNE 18. AVGUSTA 1935 NA ZBOROVANJU SLOVENSKE LJUDSKE FRONTE V LJUTOMERU

ski pravici«, so pozneje dopolnile priče. (Predvsem Lojze Kump iz Obrha pri Dragatušu, ki je dal Janezu Vitkoviču zelo dragocene podatke).

Poglejmo najprej, kako je te dogodke registrirala »Ljudska pravica« v dopisu: **Dragatuš v Beli krajini.**

»Demonstracije so nastale radi tega, ker je režimu zvesta komisija pri volitvah razveljavila 264* glasov od 388 oddanih za opozicijsko listo. Ker so volilci po objavljenem rezultatu 5. maja zvečer na glas povedali, da s takim postopanjem niso zadovoljni in da je to prevara, so orožniki dobili nalog, da 6. maja aretirajo večje število mož in fantov, ki so jih izdali ljudje, ki se redijo od naših žuljev. Sedem mož in fantov so aretirali takoj zjutraj ter jih vsakega posebej v senci štirih bajonetov vkleljene kot največje zločince odpeljali v šolo, hoteč jih najbrž eskortirati v bosanska konfinacijska taborišča. Videč pa, kako se postopa z nedolžnimi možmi, se je v najkrajšem času zbralo na trgu pred šolo okrog 1500 mož, žena, fantov in deklet ter energično zahtevalo, da se aretirani izpuste na svobodo. Ljudstvo se brez aretirancev, ki so vklejeni v šoli ni hotelo raziti. Radi te upravičene zahteve ljudstva so orožniki, 18 po številu, dobili nalog za streljanje nedolžnih ljudi in takrat je bil ubit z žandarsko puško zadaj v glavo 55-letni kmet Mihael Gorše iz Sel pri Dragatušu. Še en drug mož je bil ranjen v nogo. Ker se ljudstvo tudi tedaj ni hotelo raziti, ampak je še bolj energično zahtevalo razpust aretirancev, so se podložniki režima udali pred srdito množico ter aretirance v najkrajšem času izpustili, nakar se je ljudstvo mirno razšlo na svoje domove«.

* Lojze Kump navaja namesto številke 264 številko 240 in namesto številke 388 številko 376.

smrti des Sterbens	pokopa des Begräbnisses	Wohnort des Verstorbenen	Hr. Nr.	Imt, zunamo, stanu uob Verstorbenen
~	avguŝt 20	23	Kovor	60
			Umel v bolnici v Ljubljani, pokopan v Koverju	Erlih Franc čelvar-pomočnik, stenoj
7	26	28	Brezje	12
				Valjarec Marija ro. Brezje

IZPISEK IZ MRLIŠKE KNJIGE POTRJUJE, DA JE BIL ERLAH

Ti podatki nam še bolj osvetljujejo dragatuške in posredno ljutomerske dogodke kot plod povečane aktivnosti partije. Pojasniti še moramo, zakaj je do njih prišlo in zakaj prav na področjih, ki mejijo s Hrvaško.

Čeprav je bila partija najpomembnejša voditeljica ljudskih množic, ne smemo prezreti vloge meščanske opozicije, ki jo je proti vladi Bogoljuba Jevtića organizirala Hrvatska kmečka stranka. V oficialnem vodstvu te stranke so bili povsod meščani, tako tudi v Beli krajini. Najvidnejša med njimi sta bila veletrgovec Peter Koren v Črnomlju in Vilko Šterk, trgovec iz Vinice, (sorodnik dr. Šubašiča, kasnejšega hrvatskega bana), toda med ljudstvom je imel vpliv predvsem mali kmet Franc Špehar iz Gorice, ki je v stranki organiziral levico. Levica se je s pomočjo KPJ vse bolj utrjevala in je slednjič leta 1939 pristopila k zvezi delovnega ljudstva. Že ob petomajskih volitvah je levica pokazala, da je ponekod prerasla reakcionarne režimske kakor tudi opozicijske voditelje ter je z velikimi demonstracijami proti režimu, ki jih največkrat ni odobraval niti meščansko opozicijsko vodstvo, izražala željo po demokraciji in gospodarskem napredku.

Jevtičeva vlada se je že pred volitvami zavedala, da je ljudstvo proti njej in da bo zmago na volitvah treba prigoljufati. To pa ob budnosti partije in ljudstva ne bo tako lahko. Režim je pričakoval nemire in so zato močno okrepili orožniške in policijske postojanke povsod tam, kjer je bilo revolucionarno razpoloženje. Volitve pa so po vsej Beli krajini potekale v takem razpoloženju, kakor se dobro spominja Lojze Kump, v že omenjeni izjavi, ki jo je dal Janezu Vitkoviču. Opozicija se je povsem zavedala, da bo zmagala, pripoveduje Lojze Kump. Ko pa so na volišču dne 5. maja zvečer zvedeli za volilne rezultate, je bilo očitno, da so bili ponarejeni. Volilnih upravičencev je bilo 4069, glasovalo jih je 2952, za kandidata Evgena Lovšina in Jureta Koceta 1487, za opozicijskega kandidata Petra Korena 1465, medtem ko se jih je glasovanja »vzdržalo« 1117. Temu razglasu s ponarejenimi rezultati je sledilo ogorčenje opozicije po vsej Beli krajini. Prišlo je do protesta in vihnih demonstracij v Črnomlju, Dragatušu, Vinici, Adlešičih in Gradcu. Najmočnejši val ogorčenja je zajel Dragatuš.

Kump pripoveduje dalje:

»Volitve v Dragatušu so bile končane ob sedmi uri zvečer. V gostilni Mušič je čakalo na volilne rezultate kakih dvajset mož in fantov. Okrog devete ure zvečer je prišel zastopnik opozicijske liste z volišča in povedal, da so goljufali, da so od 376 za opozicijo oddanih glasov razveljavili 240 glasov. Le-te so pripisali vladni

	maški mlanilek	ženski vesnica	Alter	Krankheit oder Todesart	Verschen oder nicht	Von wem eingesegnet	Friedhof
1	-		32 let	Peritonitis (žandar ga je prebodl z bajonetom) vojen 26/1 1903 in, poročen 27/4 1932	preu.	Florjank Anton Ljumanik	Koroec
-	1		79 let	starost	preu.	Florjank Anton	"

PREBODEN Z BAJONETOM DO SMRTI

listi. Da bi dali duška svoji nejevolji, so se prevarani volilci zbrali na trgu in začeli vzklikati: 'Živela svoboda, dol kralj, dol krvavi režim, dol Jevtič in goljufi, živela demokracija!' Orožniki so hoteli množico razgnati z naperjenimi puškami. Množica se jih ni ustrašila. Prav tisti trenutek je nekdo iz množice ustrelil iz puške. Takrat so orožniki pobesili puške in začeli z lepimi besedami miriti in prositi, naj ne bi šli v gostilno k Štefaniču, kjer je delovala volilna komisija. Tako so orožniki sami spomnili demonstrante na volilno komisijo. Tisti trenutek so vse vprek začeli klicati: 'Vsi k Štefaniču!' Množica se je začela pomikati proti hiši, v kateri je bila volilna komisija. Žandarji so poskušali posredovati, razjarjena množica pa je pobirala kamenje in ga metala proti hiši, v kateri je delala volilna komisija. Medtem je prišlo nekaj ljudi, ki so se bali posledic in so mirili demonstrante. Demonstranti so se polagoma razšli, bili so zadovoljni, da so vsaj nekoliko ustražovali žandarje.

Trenutki, o katerih nam pripoveduje Lojze Kump, so postajali vse bolj napeti.

»Volilna komisija in žandarji so ponoči poklicali okrepitev. Sestavili so tudi seznam ljudi, ki so bili po njihovem mnenju krivi večernih demonstracij. V zgodnjih jutranjih urah so že začeli z aretacijami. Aretirali so Janeza Perušiča iz Butoraja, Jurija Kuzmno iz Brdarcev, Izidorja Dražumeriča, Ludvika Držaja in Matijo Mušiča iz Dragatuša, Matijo Šimca iz Podloga in Janeza Radoviča iz Obrha.

Ko so prišli žandarji v Obrh po Janeza Radoviča, so naleteli na odpor, ki ga očitno niso pričakovali. Radoviča so sicer zvezali in odpeljali, toda niso prišli niti petsto metrov daleč, in že se je v Obrhu sestalo nekaj ljudi, ki so takoj sklenili, da je treba preprečiti odgon aretiranih in izsiliti njihovo izpustitev. Dva fanta sta takoj odšla v Dragatuš, kjer sta poiskala še nekaj fantov. Sklenili so, da bodo hitro mobilizirali vso občino, to je okoli dvajset okoliških vasi. S kolesi so se odpeljali v bližnje vasi in pozivali ljudstvo k upor. Medtem se je na Obrhu že zbralo petnajst mož in fantov, ki so odšli v skupinah v Dragatuš za aretiranimi.

Orožniki so vse aretirane zaprli v šolo in jih med seboj uklenili in tako pripravili za odgon v Črnomelj. Ker so zaslutili, da se nekaj pripravlja, so navalili na skupino fantov iz Obrha in jo s puškami pregnali na konec vasi. V Dragatušu je bilo takrat že osemnajst orožnikov. Ko so fantje videli, da jih je premalo, so takoj sklenili, da morajo zbrati večjo skupino ljudi. Naročili so trobentaču gasilske čete Petru Adamu, naj da s trobento znak za alarm. Adam je s trobento odšel v cerkveni zvonik, kjer je v presledkih dve uri trobil alarm k upor. Janez Mušič pa je z zvo-njenjem dajal znak za alarm.

Tako so množice že ob sedmih zjutraj pričele trg naglo polniti. Ljudje so se zgrinjali v skupinah na kolesih in vozovih, vihteli gorjače, kole in druge predmete, kar so v naglici pograbili, ter vzklikali proti kralju. Sedemdesetletni lovec Tomc iz Brodarec je prinesel lovsko puško. Do osme ure se je pred šolo v Dragatušu zbralo že nad tisoč ljudi. Razjarjena množica je s kamni in poleni obmetavala orožnike ter zahtevala, naj izpuste aretirance.

Ko so orožniki videli, da je položaj resen, so prosili za okrepitev. Do pol devete ure se je zbralo že enainštirideset orožnikov pod vodstvom okrajnega načelnika iz Črnomlja. Ker aretiranih niso hoteli izpustiti, je množica s kamni obmetavala orožnike in je pri tem tudi okrajni načelnik dobil kamen v hrbet.«

Končno je prišlo do spopada, ki ga Kump opisuje takole:

»Okrog devete ure se je pripeljal orožniški major, ki je z zamahom roke in z besedami: 'Da se rasturi, pucaj!', dal nalog za streljanje. Množica se je v naglici skrila v bližnje stavbe ter s kamenjem odgovarjala na strele. Po streljanju, ki je trajalo nekaj minut, je napad ponehal. Na trgu je obležal mrtev Mihael Gorše iz Sel, ki je dobil strel v glavo, nekaj pa jih je bilo laže ranjenih. Tudi orožniki so jo dobro izkupili, saj so bili vsi krvavi od kamenja. Brž ko je streljanje ponehalo, se je začela množica ponovno zbirati okoli šole in vzklikala: 'Vsi, ki imajo puške, naj gredo ponje, pa bomo tudi mi začeli streljati! Ne bomo dopustili, da bi naše odgnali!'. Posebno bojovite so bile ženske.

Ko so poveljnik, major in okrajni načelnik videli, da so množice vse bolj odločne in da bodo tudi za ceno svojih življenj preprečile odgon aretiranih, so za nasvet brzojavno vprašali Beograd. Ker so bili enaki ali še večji upori in demonstracije po številnih krajih države, posebno na Hrvaškem, v Bosni in Dalmaciji, so se vladajoči v Beogradu bali, da bi ostri ukrepi še bolj raztogotili množice, in so prekinili aretacije. Ljudstvo je osvobodjene aretirance sprejelo z dolgotrajnim navdušenim vzklikanjem. Nato se je začelo polagoma razhajati.«

Iz Kumpove izpovedi še to:

»Mihaela Goršeta so čez dva dni pokopali na pokopališču v Dragatušu. Poslednjo čast mu je izkazalo okoli tri tisoč belokranjskih kmetov, ki so se zbrali k pogrebu. Orožniki so čez nekaj dni uvedli preiskavo, da bi dobili organizatorje tega upora. Ko se jim to ni posrečilo, so izjavili, da kaj takega lahko naredijo samo komunisti. Ta primer kaže, kako močan vpliv so imeli komunisti med ljudmi in kako tesno so bili povezani z množicami.

Po teh volitvah je nastal za vladno stranko mučen položaj. Videli so, da so na volitvah izgubili in uginjali so, koga naj uradno razglasijo za poslanca. Evgen Lovšin, ki je dobil 1200 glasov, se je zavedal ponaredb in negodovanja ljudstva, zato je mandat odklonil in javno povedal, da noče krvavega mandata. Nato so v gostilni hotela Lakner v črnomeljskem gradu zbarantali za glasove in razglasili za poslanca drugega kandidata vladne liste Jureta Koceta.«

Novica o dragatuškem dogodku se je hitro razširila po vsej Sloveniji. Ogorčenje je bilo veliko. Jevtičeva vlada, ki ni imela v Sloveniji množične zaslombe, je izgubila zaradi tega dogodka še zadnjo oporo. Nepopularnost Jevtičevega režima pa je izkoristila zase tudi reakcionarna meščanska opozicija, ki jo je v slovenskem merilu vodil dr. Korošec, v jugoslovanskem pa dr. Stojadinović. Ker je monarhistična klika uvidela, da Jevtičeve vlade ne bo mogla rešiti, je prepustila oblast vladi novoustanovljene JRZ na čelu s Stojadinovićem in Koroščem. Toda tudi to je bila le začasna rešitev. Ljudsko gibanje pod vodstvom Partije se je nezadržno krepilo in začelo osvajati pozicije na področjih, ki jih je JRZ imela za neosvojljive. Tako tudi v rojstnem kraju ministra dr. Korošca, to je v nekdanjem ljutomerskem okraju. Tu je ljudsko gibanje pod vodstvom partije sklicalo zborovanje 18. avg. 1935 v Ljuto-

meru. Na tem prvem zborovanju se je kljub prepovedi zbralo, kakor je omenjeno, okrog 500 ljudi, ki so pod vodstvom Jožeta Kerenčiča s slovensko zastavo na čelu demonstrirali po ljutomerskih ulicah, dokler spreveda ni zaustavil kordon orožnikov in ga z brutalno silo razgnal. Toda ljudstvo ni odnehalo, ker se je čutilo dovolj močno, da kljubuje vladni sili. Zato se je odzvalo pozivu na novo zborovanje dne 1. septembra 1935 prav tako v Ljutomeru na glavnem trgu. V smislu tega poziva so takoj šli na delo zaupniki ljudskega gibanja treh pomurskih okrajev in ptujskega okraja. Toda tudi oblast ni mirovala. Pred cerkvami je dala oznaniti, da je zborovanje prepovedano. Na dan 1. septembra pa so orožniške sile blokirale cestne dohode v Ljutomer pa tudi vse prehode prek Mure. Kljub takim in podobnim ukrepom se je zbrala na glavnem trgu v Ljutomeru 3000-glava množica. Pred oblastjo je stalo vprašanje, kako rešiti svoj prestiž. Odločila se je za silo — kakor štirinajst dni prej. Vsekakor bi storila bolje, če bi dopustila zborovanje, kakor so v takih primerih takrat ravnali na Hrvaškem in izjemoma tudi v Srbiji. Toda, ker je šlo za rojstni in domači okraj notranjega ministra drd. Korošca, je orožništvo uporabilo orožje. Smrtno zadet je padel Alojz Mavrič iz Vitanja, več demonstrantov pa je bilo ranjenih. Kakor se je Jevtičev režim močno kompromitiral zaradi dragatuških dogodkov, tako se je režim Stojadinovića-Korošca kompromitiral zaradi ljutomerskih dogodkov. Razlika je pa v tem, da Jevtičev režim ni imel nobene množične zaslombe, medtem ko jo je režim Stojadinovića-Korošca imel predvsem v Sloveniji, zato se je tudi obdržal. Dobil pa je hud moralni udarec. Omadeževala ga je po nedolžnem prelita kri. Režimu je zatem za nekaj časa uspelo preprečiti nadaljnje organiziranje takih zborovanj, tako tudi pri Vidmu ob Ščavnici, ki je bilo sklicano iz protesta proti ljutomerskim dogodkom. Marsikateri ukrep, naperjen proti ljudskemu gibanju pod vodstvom partije, pa je vendarle ostal samo na papirju. Tako tudi tiralica proti organizatorjem obeh ljutomerskih zborovanj in videmskega. Res je, da so se le-ti skrivali pred preganjalci, dokler po nekaj tednih ni uspelo dokazati, da nosi krivdo za dogodke v Ljutomeru oblast, ki krati ljudstvu najosnovnejše demokratične pravice, tako tudi pravico zborovanja, medtem ko je oblast skušala to krivdo naprtiti Jožetu Kerenčiču, Viktorju Kukovcu in drugim. V tem ni uspela in kljub izdanim tiralicam so preganjani zopet začeli javno delovati, dokler ni 18. decembra na Bizeljskem padel Anton Premelč. Tudi to žrtev so orožniki hoteli naprtiti tistim, ki so prihajali iz Ljubljane organizirat Slovensko kmečko-delavsko gibanje. Tudi novi ukrepi proti predstavnikom progresivnega ljudskega gibanja niso mnogo zalegli. Da bi široko slovensko javnost ponovno opozorila na tiste, ki so krivi smrti Mihe Goršeta, Franca Erlaha, Alojza Mavriča in Antona Premelča, je Ljudska pravica prinesla skupno osmrtnico z imeni žrtev, žal brez imena Franca Erlana, žrtev, ki so ostala vse do današnjega dne priče grozodejstev protiljudskega režima, ki je ostal brez opore v ljudstvu.

V letih od petomajskih volitev do fašistično nacističnega napada na Jugoslavijo se je dejavnost partije še stopnjevala, da bi dosegla svoj višek v zmagoviti narodno-osvobodilni vojni in ljudski revoluciji.

Slavko Jug

Da si bil, priča jeklo v zidovih

*Sam si bil tisti trenutek. In nisi
premišljal. Kriknil si, da si tu,
in si planil, čeprav ti je v krvi
bobnal detel strahu.*

*Bila je črna senca.
nizko pri tleh, bila je
pogažena od lastnih škornjev, črna
in nizko pri tleh, pa dovolj visoko,
da izpljune
tista prekleta svinčena zrna
za tvoje čelo, a ne za tvoj upor.*

*V trenutku si čutil moči
za tisočletno življenje,
čeprav je ugašal ogenj tvoje krvi.*

*Planil si in s tabo je divje planil
plamen visoko čez stene.
In z grozo so se na vse strani
razbežale jate jeklene.*

*Opravil si. Mogoče je žalostno,
da nimaš groba, da te nihče ne pozna
in da ljudje ne vedo,
kako pokončna je tvoja smrt bila.*

*Da si bil, priča jeklo v zidovih.
Res, to so drobne temne ptice v mraku.
Ostale so tu in včasih grozljivo
tiho pojo o junaku.*

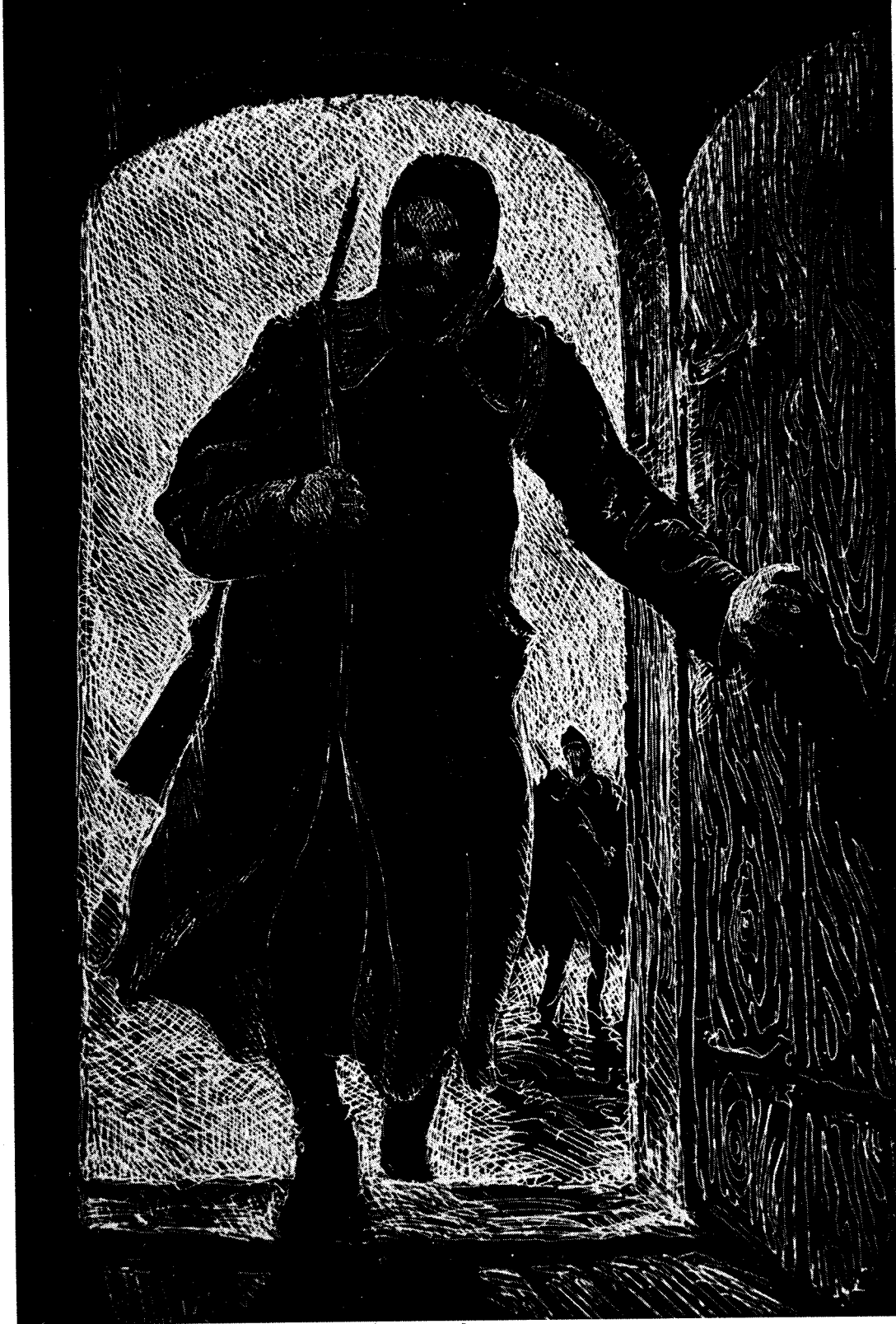
Emil Cesar

KAJUH NA ZAČETKU DRUGE SVETOVNE VOJNE

V teh dneh srečamo Kajuha zopet v Šoštanju. 10. aprila so okupatorjeve enote prodrle v Šaleško dolino. Bile so to enote 49. nemškega korpusa, skoncentriranega v celovški okoliš, prodirale pa so v dolino iz dveh smeri — po cesti Slovenj Gradec—Šoštanj ter po novo zgrajeni cesti Črna—Šoštanj. Vsenarodnemu pozivu CK KPS za odhod prostovoljcev v staro jugoslovansko vojsko so se odzvali tudi komunisti Šaleške doline. Kot moremo rekonstruirati te dogodke, je prišlo do prvega širšega sestanka nacionalno zavednih mladincev 5. aprila, posvetov pa so se udeležili tudi mladinci iz Velenja. Tedaj so sklenili, da s svojo budnostjo preprečijo sabotažno delovanje domačih petokolonašev, pripravljali so se tudi za primer nemškega napada na Šoštanj. Zato so si skušali priskrbeti orožje pri šoštanjski žandarmeriji, njihova prizadevanja pa so bila zaradi pronemške usmerjenosti nekaterih članov žandarmerijske postaje brez večjega uspeha. Po novicah o napadu fašistične Nemčije na Jugoslavijo in razširjajočih se vesteh o nemških prodiranjih, se je sestala omenjena skupina mladincev 6. aprila v dopoldanskem času pred šoštanjskim kinom in Movhovo slaščičarno, kjer jim je Kajuh najprej pojasnil usodnost in pomen vojnih dogodkov, nato pa jih pozval, naj v obrambo domovine formirajo prostovoljski odred. Predlog je bil sprejet, vsiljevala jim ga je usodna stvarnost, ki jih je tudi silila v takojšnje ukrepanje. Po krajšem preudarjanju so določili zbirno mesto ob drugi uri popoldne za vse, ki so se odločili za odhod, pred gostilno Naraks v Šoštanju. Ob določeni uri so se na dogovorjenem mestu zbrali poleg Kajuha še: Franc Presečnik, Fortunat Dermol, Rudi Lorbek, Pipč Novak, Biba Röck, Jože Fece, Karel Stropnik, njegova sestra Slavka, Franc Srebotnik in Marija Weingerlova. Dva od prijavljenih nista prišla, štirje pa se s predlogom že prej niso strinjali. Ob določenem času so na dogovorjenem mestu čakali le še Valterja Muhovca, Antona in Franca Kovača ter skupino prostovoljcev iz Pesjega, ki pa iz neznanega vzroka na dogovorjeno mesto ob napovedanem času ni prišla. Osem od njih je bilo komunistov, ostali v glavnem simpatizerji. Skupini je pred odhodom ponovno spregovoril Kajuh in pojasnil,

da jih bo vodil Biba Röck, vodil v njihovem imenu morebitne razgovore s predstavniki oblasti, nadalje je sporočil sklep, da se bodo na pohodu izogibali večjih naselij, po čemer bi domnevali, da so po dopoldanskem sestanku skušali v ožjem krogu rešiti še vrsto vprašanj, s katerimi so na pohodu upravičeno računali. Za smer pohoda so si izbrali Trbovlje. Ob svojem odhodu iz Šoštanja, (vzroki tako pomanjkljive oborožitve so že znani), je bila skupina oborožena le z dvema pištolama, z eno Biba Röck, z drugo Dermol, slednji jo je dobil pri ženi Antona Movha. Tako oboroženi so se napotili prek Lokovice in Andraža do Grušovelj pri Polzeli in prispeli zvečer v Št. Pavel pri Preboldu. Tu so tudi naleteli na večjo skupino orožnikov, ob srečanju so se slednji začeli zanje takoj zanimati. Morali so se ustaviti, Röck pa je prvič v imenu skupine odšel na pogovor z njihovim oficirjem. Skupino je ob čakanju zajela precejšnja negotovost, pomirili so se šele po Röckovem prihodu v spremstvu nekega podoficirja s ponudbo, da lahko dobijo na žandarmerijski postaji večerjo. Tu so skupino tudi oborožili s puškami starejšega izvora. Željo orožnikov, da bi jim bila pot nadaljnjega potovanja skupna, so po Kajuhovi zaslugi odbili, z izgovorom, da so mladi in da sami hitreje potujejo. Na nadaljnji poti so v Veliki Reki dohiteli komoro nekega oddelka umikajoče se jugoslovanske vojske, polno streliva in orožja. Spodbujal jih je uspel nastop v Preboldu, zato so na Kajuhov predlog skušali priti tu z zamenjavo starega orožja za novejšega do sodobnejše oborožitve. Ko so izvedeli, da je komandant kolone, major, v bližnji gostilni, sta se napotila s tem predlogom k njemu Röck in Kajuh, vendar je bilo njuno posredovanje brez uspeha. Ker jim do orožja ni uspelo priti s privoljenjem komandanta transporta, so si ga na Kajuhov predlog vzeli z voz sami, pri tem pa so pozabili na strelivo. Ni preostalo drugega, kot da so se ponovno vrnili h koloni in si prilastili še dva zaboja municije. Ko so pozneje v gozdu zaboja odprli, so v prvem odkrili ročne bombe in le v drugem manjšo količino potrebnega streliva. Pred jutrom je prispela skupina do Trbovelj, kjer je skrita ob cesti čakala na Röcka, ki je odšel v mesto, da bi dobil zvezo s Trboveljčani. Tu so se tudi seznanili z ukrepom trboveljskih komunistov o začasnem premiku vseh kompromitiranih članov v zasavske hribe, nato so tudi sami sprejeli sklep za umik na Sv. Planino, kjer bi se morali z njimi sestati. Z Röckom sta prišla k čakajoči skupini še dva trboveljska tovariša, ki sta jim dala zanesljivejše podatke o trenutni politični situaciji doma ter podrobnejša navodila za nadaljnje delo. Eden od njiju jim je pojasnil, da se bo vojna sicer končala s porazom Jugoslavije, boj z okupatorjem pa lahko nadaljujejo člani skupine v odporu, ki ga bo organizirala komunistična partija. Zato stojijo pred alternativo, ali se bojevatı do poraza fašističnih sil, na kar je vezan konec vojne, ali pa takojšen odhod domov. Po tem razgovoru je odšel le Franc Srebotnik, tako jih je po razgovoru s Trboveljčani ostalo v skupini še sedem.

Vira, ki sta nam na razpolago in govorita o zbližanju skupin, se sicer v celoti potrjujeta in dopolnjujeta, prav tu pa se ločita. Fortunat Dermol postavlja njihovo srečanje v peti dan bivanja v zasavskih hribih. Po njegovih besedah so se po razgovoru s Trboveljčani napotili na Sv. Planino, kjer so se nekaj časa zadrževali samo v koči in so bili povsem odrezani od sveta, brez določenega dela in brez novic o položaju v dolini. Šele tretji dan njihovega bivanja jim je prinesla oskrbnica, pri kateri so se tudi hranili, po svojem povratku iz Trbovelj novico, da so Trbovlje zasedli Nemci, hkrati pa jim je sporočila govorice, da bodo prišli okupatorji tudi do planinske postojanke. To je sprožilo odločitev, da kočo zapustijo, nato pa so se po pregledu okolice nastanili v eni izmed okoliških lovskih ali gozdarskih koč. Spremenjena situacija jih je silila, da so začeli načrtneje razmišljati o svojem delu. Še nadalje jih je vodil Röck, Kajuh je vodil političnoideološko delo. Pipč Novak je skrbel za varnost, odhajal po bližnjih zaselkih in zbiral podatke o sovražnikovih

BOŽIDAR JAKAC: KAREL DESTOVNIK-KAJUH PRED SMRTJO, 1948, visoka jedkanica

premikih. Fortunat Dermol je skrbel za prehrano, pri čemer mu je pomagal še Franc Presečnik. Kuhal jim je Rudi Lorbek, njemu pa je pomagal Jože Fecce. Tako Fortunat Dermol. Med prvimi nalogami, ki so si jih zastavili v novem taborišču, je bila Röckova in Kajuhova pot do omenjene skupine kompromitiranih trboveljskih komunistov, ki so se odločili, da se pred nemškim prihodom umaknejo za nekaj dni na Sv. Planino in tako zavarujejo pred prvimi neznanimi okupatorjevimi ukrepi. Skupina se je podnevi zadrževala v gozdu nad planinsko koč, zvečer pa prihajala v dom ter v njem prespala. Po izjavi Pavla Baloha sta vzpostavila Kajuh in Röck stik s trboveljsko skupino drugi dan, ko je bila na Sv. Planini, zvečer istega dne pa sta se skupini tudi sestali. Ker je bil pri trboveljskih tovariših tedaj tudi sekretar pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko Slavko Šlander, so v razgovoru z njim najprej sklenili, da Šoštanjci še ne bodo odšli v ilegalo, morali bi se vrniti v Šoštanj. Ob tej priložnosti so jih tudi opozorili, naj se zlasti kompromitirani mladinci pazijo pred morebitno aretacijo, da pa naj začno že zdaj organizirati mladino in jo pripravljati na predvidene vojaške akcije. — Čas, ki je prav gotovo opravil svoje, me sili, da dajem prednost izjavi Pavla Baloha, tem prej, ker jo podpira izjava Fortunata Dermola. Skupina se je z ukrepom trboveljskih komunistov in začasnim odhodom iz Trbovelj seznanila ob njihovem prihodu v Trbovlje. To pa jih je tudi napotilo za njimi na Sv. Planino. Trboveljčani so torej odšli iz doline istega dne kot Kajuh in njegovi iz Šoštanja. Podpira pa nas v tem tudi Balohova trditev, da sta se skupini sešli drugi dan bivanja trboveljskih komunistov na Sv. Planini.

Iz nadaljnjega sicer vidimo, da se je dobljenim navodilom skupina podrejala in jih skušala tudi izpolnjevati, imeli pa so pomisleke nad sklepom, da se vrnejo v Šoštanj. Pomisleki so bili toliko bolj upravičeni, ker je bilo med njimi kar pet takih, ki so bili že pred vojno znani oblastem po svojem naprednem delovanju in so jih zaradi tega tudi preganjali. Zato je potem predlagal Šlander za Šoštanjčane začasno vrnitev v njihovo taborišče, do končne odločitve pa bi prišlo ob ponovnem Šlandrovem prihodu v Zasavsko hribovje čez nekaj dni. Po sestanku s Trboveljčani so v gozdu nad planinsko koč zakopali Šoštanjčani odvečno orožje, ki je pozneje rabilo za oborožitev prve skupine revirskih partizanov, prav zaradi nerazčiščene situacije pa si je skupina nekaj orožja le zadržala. Poslej je bil vsak član skupine oborožen s puško, potrebnim strelivom in tremi ročnimi bombami. Še tisto noč po sestanku so se šoštanjski mladinci od Trboveljčanov poslovili, s skupino, ki se je začasno vrnila v taborišče, pa je odšel tudi Slavko Šlander. Zaradi strateško neprikladne lege taborišča se je skupina odločila za premik, to pot na Mrzlico. K temu jih je silila manjša obljudenost ter bližina Savinjske pa tudi Šaleške doline. Kot na Sv. Planini, so si tudi tu izbrali bivališče v eni izmed neobljudenih gozdnih koč. Čez dan se je skupina zadrževala po zgledu Trboveljčanov v gozdovih in se povezovala s posameznimi kmetijami v smeri proti Libojam, Celju, Šoštanju in Zgornji Savinjski dolini. Odhodi na to področje, kjer so zbirali predvsem razne vojaško-informacijske podatke in iskali somišljenike, so bili vse pogostejši. Za pot so po premisleku izbrali skupino manj kompromitiranih tovarišev: Rudija Lorbeka, Jožeta Feceta in Fortunata Dermola, s tem pa je bila že ob samem začetku njihova druga naloga, navezava stikov s predvojnimi političnimi delavci, obsojena na neuspeh. Po dobljenih podatkih situacija za člane skupine v Šoštanju ni bila ugodna. Za večino članov, izvzeta sta bila le Lorbek in Fecce, so se že zanimali šoštanjski nemčurji; za Dermola je povpraševal nemčur Gruber, za ostale Briner. Zaradi tega sta ostala Lorbek in Fecce v Šoštanju, medtem ko se je Dermol vrnil z novicami k skupini na Mrzlico. Po Dermolovi vrnitvi je odšel z določeno nalogo proti St. Jurju ob Taboru in Polzeli Kajuh ter ob vrnitvi pripeljal v skupino tri novince. Imena teh

FRANCE SLANA:
TALEC,
1944, linorez

borcev so sicer neznana, enega izmed njih iz Zgornje Savinjske doline so v skupini poznali po imenu Feliks, drugi je bil iz Letuša, tretji iz Polzele. Po povratku na Mrzlico se je Kajuh močno prehladil in grozila mu je pljučnica. Primer je bil toliko hujši, ker niso mogli računati z zdravniško pomočjo, čeprav so jo, v želji, da pomorejo tovarišu, iskali. Uspeli so dobiti le zdravila proti vročini, stregli so mu s čajem ter odločili, da se mora zadrževati le v taborišču. Zaradi tega sta poslej vzdrževala stike s terenom Biba Röck in Pipč Novak, Kajuh pa se je omejil le na politično delo doma. Šlander je skupino na Mrzlici še obiskal. Takrat je moralo po Dermolovih podatkih o situaciji v Šoštanju priti do odločitve, da se preostali člani mrzliške skupine v mesto več ne vrnejo, pač pa prevzamejo politično delo v šoštanjski okolici. Prav zaradi tega pa jih je obiskal tudi neki tovariš iz celjske okolice, ki jim je posredoval najnujnejše vojaško znanje in jih seznanil, kako se ravna z orožjem. Pozneje so se urili v orožju sami, celo v streljanju, pri čemer so uporabljali tudi bombe.

Po navodilih, ki jim jih je posredoval Biba Röck po drugem sestanku s Slavkom Šlandrom, bi bile glavne naloge njihovega dela: razvijati in pripravljati pogoje

za vseljudski odpor, zaradi česar bi morali zbrati čimveč podatkov o razporedu okupacijskih sil, podatkov o narodnih odpadnikih, zbirati bi morali tudi orožje, ki ga je bilo po razpadu stare jugoslovanske vojske še dovolj, povečati bi morali napore, da bi se vključili v skupino novi prostovoljci, ki so se tedaj skrivali po gozdovih, in končno bi se morali uriti za diverzantsko bojevanje. Take naloge so zahtevale drugače organizirano delo — manjše gibljive skupine, ki bi zajele vse omenjeno področje, zaradi številčnosti pa bi bile za sovražnika tudi manj opazne. Skupina bi se morala razdeliti na dvojke, oziroma trojke. Na istem sestanku so tudi predvideli, da bi se morale skupinice sestajati enkrat na teden na dogovorjenem mestu, ki bi ga določili kasneje. Ker pa bi deloval na teh sektorjih vsak član skupine samostojno, bi morali vodje vsake skupinice določiti še posebna zbirna mesta za sestanke s svojimi člani, zaradi varnosti pa bi jih morali pogostejše menjavati. Orožja skupine ne bi nosile, izvzeti bi bili le tisti tovariši, ki so imeli pištole, zaradi tega so preostalo orožje zakopali. Za mesto, kamor so ga skrili, sta vedela dva, največ trije ljudje. Teren so si na tem sestanku razdelili: Pipč Novak in Feliks bi prevzela skrb za organizacijo Zgornje Savinjske doline z Gornjim gradom, Biba Röck ter tovariša iz Letuša in Polzele Spodnjo Savinjsko dolino do Celja, Kajuh, Franc Presečnik in Fortunat Dermol Šaleško dolino, slednji bi moral skrbeti tudi za povezavo z Mislinjsko dolino. Teh novih političnih nalog bi se morali lotiti takoj, kakor hitro bi Kajuh toliko okrevail, da bi bil premik z njim mogoč. Namero je preprečil nenaden prihod nemških policistov. Vzroki, ki so jih privedli na Mrzlico, niso znani, skoro gotovo pa so jih opozorili nase borci sami z omenjenimi strelskimi vajami, vzrok pa bi bila lahko tudi izdaja. Ker se je skupina, kot vemo po Röckovem sporočilu o reorganizaciji, nalog z le-to v zvezi takoj lotila — (znano je, da je dan pred napadom skupina orožje skrila) — na resen odpor ob nemškem napadu ni mogla misliti. Razbežala se je; skupno z Röckom, Presečnikom in Dermolom je bežal tudi še vedno bolni Kajuh, pri čemer si je pri padcu čez neko skalno steno nalomil rebra. Tovarišem, ki so bili priča nevarnemu padcu, je bil Kajuh zdaj prva skrb. Razmišljali so o tem, kako mu nuditi zdravniško pomoč in kje bi ga mogli čim varneje skriti. Predlogov za to je bilo več, med drugim so predlagali paške vrhove, Topolščico in neposredno šoštanjsko okolico, kjer bi mu laže nudili bolniško nego in zdravniško pomoč. Odločili so se za zadnji predlog, toliko prej, ker mu je bil naklonjen tudi Kajuh. Skupinica je potem pri Preserju prebredla Savinjo in krenila nato proti Metlečam, kjer so prenesli Kajuha najprej na Germadetov kozolec, za katerega so se odločili zato, ker stoji na polju z dokajšnjo preglednostjo nad okolico, ker je bila hiša od kozolca dokaj oddaljena, in s tem je bilo tudi manj možnosti, da bi ostarela gospodarja medtem ranjenca na kozolcu odkrila. Od tu pa se je Kajuh sam premaknil na nekaj sto metrov oddaljeno Platzerjevo posestvo. Kot se spominja Pepca Platzerjeva, je prišel k hiši že v trdi temi in pod oknom nekajkrat poklical svojega prijatelja Janeza po imenu, kot so ga tovariši klicali v medsebojnih pogovorih — Henshen. Platzerjeva je odšla k oknu in s Kajuhom govorila. Spominja se njegovih besed, da mu sledijo, po čemer bi sklepali, da se je od Germadeta moral premakniti. Ko mu je odprla vrata in ga pustila v kuhinjo, je pri luči zapazila, da je bil povsem izčrpan, lačen, na bolezen pa so kazale vročično bleščeče oči. Pripovedoval ji je tudi o svoji nezgodi, sodili pa bi, da je pravi vzrok nesreče zamolčal. Primerjava izjave Platzerjeve z znanimi podrobnostmi tako o nesreči kot o premiku kaže, da je Kajuh zamolčal vzroke, ki so nezgodo povzročili. V pripovedovanju pa ni namenoma omenjal tudi tovarišev, ki so bili pri nezgodi navzoči in ki so ga pozneje pripeljali do Germadetovega kozolca. Iz njegovega pripovedovanja pa izvemo novo podrobnost, da je bila skupina napadena zvečer ali ponoči. — V temnem gozdu mu je nenadoma

FRANCE SLANA:
SEDECI DEČEK,
1945, perorisba
s črnilom

zmanjkalo tal, začel je padati, slednjič se mu je posrečilo, da se je ujel za grm in s tem preprečil še hujše poškodbe. Ker je čutil po padcu v prsih bolečino, se je od tod dalje plazil. — Pepca Platzerjeva mu je postregla s kruhom in mlekom, s hrano, ki jo je imela trenutno na voljo, vzela nato odejo in odšla z njim na skedenj, kjer si je Kajuh izkopal v senu luknjo, se zavil v odejo in zaspal. Naslednjega dne je Platzerjeva obvestila o njegovi vrnitvi in nesreči Marijo Weingerlovo z namenom, da bi ta sporočila novico Kajuhovi materi, ki je še istega dne prišla na marof z zdravnikom dr. Stanetom Medičem. Zdravniški pregled je pokazal močno udarnino v rebrnem loku in izvin v gležnju. Ni pa mogoče več danes ugotoviti, na kateri strani prsi je udarnina bila, prav tako pa tudi ne, kateri gleženj si je poškodoval. Po pregledu je zdravnik odločil za gleženj mrzle obkladke ter zavoj prek rebrnega loka, predlagal pa je tudi, da bolnik zaradi varnosti in lažje zdravniške kontrole čimprej spremeni bivališče. Pepca Platzerjeva se spominja, da so ga nameravali prepeljati v Šoštanj še tisti večer, prišli pa so ponj šele

tretji dan po njegovem prihodu k Platzerjevim. Zakasnitev so povzročile priprave v želji, da bo Kajuhova pot v mesto čim varnejša. Sodili bi, da se je Kajuhov oče priprav za sinov prihod lotil takoj, teže pa je bilo akcijo izvesti. Vrnitev bi morala biti čim manj opazna, to pa je bilo mogoče izpeljati le v večernem času. Pesnikova mati se spominja, da se je posrečilo možu šele tretji dan dobiti od nemških vojakov nočna razpoznavna gesla. Geslo Brandenburg mu je zaupal tisti dan, ko so akcijo izpeljali, neki nemški vojak, pod pogojem, da mu priskrbi žganja. S to pretvezo ga je moral oče tudi prositi za prepoznavna gesla. Pri tem sta mu pomagala še Jože Pucovnik in Jože Rogelšek. Sodili bi, da je akcija potekala v krajšem časovnem razdobju, tako bi sklepali tudi po tem, da sta si, kot se spominja Pepca Platzerjeva, utegnila s Kajuhom voščiti srečen povratek domov le z običajnim pozdravom. V Šoštanj so se vračali nekaj časa skupno in šele pred mestom sta se Kajuhov oče in Pucovnik od ostalih dveh ločila, naletela pred šolo na nemško patroljo, nato pa sta nadaljevala pot po cesti. To pa je bilo tudi opozorilo Kajuhu in Rogelšku, ki sta prvima dvema sledila v krajši razdalji, da sta se pred Nemci skrila, nato odšla po bližnjici do šole in Šumra, od tod pa nadaljevala ob železnici pot do Kajuhovega doma. Po vsej verjetnosti je Kajuha že naslednjega dne obiskal na domu zdravnik dr. Medič in ga potem obiskoval, vse dokler ni popolnoma ozdravel, saj se mu je zdravje, ker je bil že od rojstva bolj slaboten, le počasi vračalo.

Odhod šoštanskih mladincev sodi v skupino tistih, ki so se brez odlašanja odzvali pozivu partije od napadu fašističnih sil na Jugoslavijo. Poziv je zahteval od članov, da se vsi vojni obvezniki nemudoma odpravijo v svoje vojaške enote ter tam dvignejo bojno razpoloženje, ostali, katerih vojna obveznost še ni zajela, pa naj bi se po istem pozivu, če bi bilo potrebno, priglasili v vojsko kot prostovoljci.

Potemtakem je imela skupina po sklepu, da se umakne v zasavske hribe možnost, da se preformira z določenim ciljem v samostojno vojaško enoto. Vzrok za tak korak lahko iščemo le v njihovi nazorski orientaciji, v njihovi pripadnosti določenemu svetovnemu nazoru. Sama pot in dejstvo, da so iskali stike za morebitna natančnejša navodila z revirskimi komunisti, s katerimi so imeli vsaj posamezniki zveze že pred vojno, misel o določeni formaciji vojaške enote samo potrjujejo. Podrobnosti o tem prvem stiku s trboveljskimi komunisti in sekretarjem pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko so sicer manj znane, o njihovi vsebini pa lahko sklepamo, saj se je delo skupine po teh razgovorih povsem spremenilo, dobilo trdnjše osnovo in prehajalo v ustvarjalno aktivnost. Pripravljali so se na boj za nacionalno pa tudi socialno osvoboditev. Nadalje govorijo o okvirni vsebini prvih razgovorov prve opravljene naloge — navezava stikov s terenom in organizacija. Jasneje se je izoblikovala ta oblika dela tik pred nenadnim prihodom Nemcev v taborišče, kar je sicer nadaljnje organizacijske priprave na vstajo zavrlo, nikakor pa ni preprečilo revolucionarne dejavnosti omenjenih posameznikov. Oblike tega terenskega dela so bile za sedaj sicer še dokaj skromne, morebiti omejene bolj na navezovanje stikov s posameznimi simpatizerji. Prav gotovo pa niso bili brez vpliva na poznejšo rast narodnoosvobodilnega odpora še tako skromni začetki, v čemer nas podpira dejstvo, da se je skupina v teh nekaj dneh po diferenciaciji v lastnih vrstah povečala za več novih, enako mislečih prostovoljcev. — Za boj skupina zaradi pomanjkljivih izkušenj v bojevanju ni bila pripravljena. S prihodom izkušenega vojaškega kadra pa bi se razvila v aktivno udarno jedro, ki bi pozneje odigralo pomembno vlogo pri formiranju narodnoosvobodilnega boja tako v revirjih kot v zgornjem in spodnjem delu Savinjske doline.

Kajuh je odšel na to pot z že preizkušeno predanostjo ter obogaten z določenimi življenjskimi in organizacijskimi izkušnjami, večje je menda imel v skupini le še

FRANCE SLANA: **KOLONA**, 1947, suha igla

Biba Röck. Kljub temu pa moramo ugotoviti, da je Kajuh to prvo vojno preizkušnjo v celoti uspešno prestal, da je bil pravzaprav njen vodilni idejni usmerjevalec, ki je usmerjal in vodil enoto. Po tej preizkušnji je bil zanj ponovni odhod v narodno-osvobodilno vojsko, to pot z namenom, da ostane do končne osvoboditve, samo vprašanje časa in priložnosti, ki bi mu to dovoljevala. Tudi v tem času ga odlikujejo priljubljenost, ugled med vrstniki, iznajdljivost, vztrajnost in tovarištvo, kar vse je bila posledica daljšega dela v partijskih vrstah.

Ob vsem tem se postavlja še vprašanje, ki zahteva čim natančnejši odgovor, in sicer vprašanje bivanja skupine v zasavskih hribih. Zapisov, ki to omenjajo, je veliko, vendar so tehtnejši le trije. Ostala pričevanja so si bolj ali manj podobna in neprecizno formulirana. Odhod na Mrzlico jim rabi bolj v ilustracijo Kajuhove aktivnosti, ne da bi se spuščali v precizno ugotavljanje terminov bivanja. Za približno ugotavljanje odsotnosti pridejo v poštev le izjave Fortunata Dermola, Jožeta

Feceta in Marije Destovnikove. Medtem ko se je Fece po dogovoru vrnil v Šoštanj pred Kajuhom in mu podrobnosti v zvezi z njegovo vrnitvijo niso znane, so tehtnejši spomini Fortunata Dermola, čeravno je marsikaj tudi tu časovno zabrisanega. Izjave slednjega pa tehtno dopolnjujejo izjave Kajuhove matere. Vse to pride v poštev za medsebojno vzporejanje in preverjanje, kompilacija teh izjav pa nudi termínsko dokaj zanesljivo sliko Kajuhovega bivanja v enoti. Sodili bi, da je skupina odšla iz Šoštanja 6. aprila, pri čemer nas podpira Fecetova izjava, da se je sestala 5. aprila napredna šoštanjska mladina, da bi preprečila sabotažno dejavnost petokolonašev. Po izjavi Marije Destovnikove pa se je Kajuh vrnil 15. aprila. Če pri tem upoštevamo dan odhoda in prihoda, se je skupina zadrževala v gozdovih deset dni, ostale podrobnosti dopolnjujejo že omenjena Dermolova pričevanja. Po njegovih izjavah bi sodili, da se je skupina zadrževala na Mrzlici še kak teden več, to je do 21. ali 22. aprila. Nasprotuje pa temu Fecetova izjava, v kateri trdi, da so bili na Mrzlici do njegovega odhoda le nekaj dni. In če nato upoštevamo še Dermolovo izjavo, da se je nekaj dni po Fecetovem odhodu v Šoštanj v skupino ponovno vrnil in da so po petih dneh zaradi nenadnega nemškega napada Zasavje zapustili, je še najbližja izjava Marije Destovnikove, ki trdi, da se je Kajuh 15. aprila vrnil, po vsej verjetnosti v šoštanjsko okolico. Njegov prihod v domačo hišo pa se je zaradi opisanega zadrževanja pri Germadetu in pozneje pri Platzterjevih še nekoliko zavlekel.

Po nenadnem nemškem prihodu se skupina ni več sestajala, ker se je zveza pretrgala, tem prej, ker ni bila še določena, kot so predvideli, skupna javka. Röck je sicer šel na prvotno dogovorjeno področje, Dermol in Presečnik pa sta ostala v Šoštanju. Kljub temu, da je bilo delo na terenu močno otežkočeno, pa s pripravi na odpor niso prenehali. Po vsem, kar vemo, je bila skupina med prvimi organiziranimi skupinami v Sloveniji, ki je pod vplivom partijskih navodil pre-raščala iz prostovoljskega oddelka v partizansko enoto in se za to pripravljala z vso resnostjo.

Kajuh si je doma kmalu po prihodu z očetovo pomočjo jel graditi skriven prostor v podstrešju, kamor se je zatekal vedno, kadar je slutil nevarnost. Nemci ob hišni preiskavi bunkerja najbrž ne bi odkrili, ker ne bi nihče pomislil, da se je mogoče skrivati v tako majhnem prostoru. Kajuh se je zatekal vanj takoj, kakor hitro je toliko okrevaj, da se je lahko premikal.

Verjetno 28. aprila so prišli ponj gestapovci in ga odpeljali v Šmartno pri Slovenem Gradcu, v bivše župnišče, tedaj spremenjeno v gestapovske zapore. Aretacije se kot priča spominja Janez Žmavc, dogodek pa opisuje takole: »Karlija so danes odpeljali. Zadnji hip sem prišel k njemu. Skozi zapuščeno dvorano nekdanjega kinematografa, v kateri je Karli igral namizni tenis, sem stopil na verando. Našel sem ga zraven Marije. Tudi ona je prišla nekaj hipov prej. Domenili smo se, da mi bo dal Primčeve pesmi, ker bodo pri meni bolj varno spravljene. Po cesti je pripeljal avto in se ustavil pred Mešičem.

„Po mene so prišli,“ pravi Karli.

Bilo je kot v šali. Spodaj so zaloputnila vrata avtomobila. Nemirno smo se premaknili. Pesek na dvorišču je škripal pod škornji. Gledali smo se. Stopnice so bile v temi. Luči v sosednjem stanovanju so ugasnile... Njegove oči so visele na zadnjih besedah. Čisto vodene so bile in spodnja ustnica se mu je nekoliko povescila.

„Saj ni nič!“ Marija je skočila k ograji. Iz prsi se ji je izvil stok.

„Karli, Karli!“ je nekdo zateglo in žalostno zaklical.

Kakor poprej je tudi sedaj popolnoma mirno dejal:

„Kmalu pridem nazaj.“

Karli se je pojavil v spremstvu velikega gestapovca. Prek ramen je imel obešeno malho, ki jo je imel nemara že mesece pripravljeno prav v te namene.

FRANCE SLANA:

KURIR,

1947

linorez

Pred avtom se je ustavil za hip, ko da bi naju zaslutil v bližini. Njegove oči so se srečale z mojimi. Molče sva se poslavljal(a). Gestapovec je zaklel, ga zgrabil za vrat in treščil v avto. Z veliko naglico je avto zdrvel, kakor da bi nosil s seboj dragocen plen.

Drobce tega življenja je zajel Kajuh v pesmi, predvsem v pesmi Petindvajset. Odlikuje ga silna vera in zaverovanost v novega človeka, nosilca naprednejše družbene stvarnosti. Ob njej se je Kajuh prvič nehote dvignil kot glasnik trpečega ljudstva in hkrati tako težko pričakovanega novega časa. Pesem je porojena iz resničnega trpljenja, prežeta z veliko življenjsko modrostjo in ugotovitvami, na kakršne v njegovem delu v dobi štiriletnega trpljenja zlasti pozneje še večkrat naletimo. Nadalje v sonetu Nenapisano pismo iz ječe, najbolj osebнем pričevanju o prenehanju trpljenja. Pesem, namenjeno materi, je poslal v paketu s perilom, zavito v okrvavljeni srajci. — Kajuh je prebil v zaporu nekaj tednov. Isti gestapovec, ki ga je prišel iskat, ga je domov tudi pripeljal. Še v času Kajuhove odsotnosti pa je mati vzpostavila, v želji, da sinu pomore in ga obvaruje pred nadaljnjim preganjanjem, zvezo s Francetovimi iz Letuša, kamor se je Kajuh po svojem prihodu iz Šmartna tudi resnično umaknil. Kot se spominja Nada Primožičeva, je prispel Kajuh k njim junija, pripeljal ga je Muhovec, ki ga je pozneje prišel tudi iskat. V Letušu se je Kajuh najprej nastanil v stari hiši, pozneje so mu pripravili varnejše prebivališče v senu. Prostor je zapuščal samo v večernih urah. Čas, prebit v Letušu, je izkoristil predvsem za pisanje novih pesmi, nastajale pa so tudi nove verzije starejših. Nada Primožičeva pripoveduje, da jim je nekatere od njih bral in se nekaterih tudi spominja, kar je zlasti dragoceno za ugotavljanje nastanka posameznih pesmi z vojno tematiko. Tako je bral pesmi: Moj oče, neko pesem politične vsebine, za katero poznamo le fragmentarni motiv rdečih rož, ki jo je po lastnem pripovedovanju bral tudi v Medjurečju. Od novonastalih pa se spominja Mogočne pesmi bomo

peli iz nastajajočega ciklusa Okupacija, po čemer bi sklepali, da ga je snoval daljši čas, morda od svojega prihoda iz zapora maja 1941. Ciklus je dokaj dobra analiza prvih ukrepov okupacijskih oblasti, dragocen odsev časa in pesnikovega razpoloženja ter reakcija ponižanega, dotlej svobodnega človeka in se razlikuje od Župančičeve pesmi, ki ji je sledila nekako v istem času kot sinteza vseh tistih dejstev, ki jim je bil Kajuh verna priča, del tega pa je tudi sam že trdo okušal. Pomeni pa tudi mejnik v njegovem pesniškem delu. Ciklus Okupacija začenja odločni korak v pesnikovo končno kvalitetno rast. Kajuh sam je o nastanku tega ciklusa zapisal: »Morda se ti bo zdel ciklus pesmi napisan kar tako — zato da sem ga pač napisal — ali povem ti, pisal sem ga s krvjo in trpljenjem, z ljubeznijo in trdno vero v vstajenje proletariata, kajti nismo se rodili zato, da bi lizali prazne sklede, temveč zato, da zaživimo lepo, človeka vredno življenje!« Vero v tako življenje je izrazil tudi s Cankarjevimi besedami, ki jih je zapisal nad prvo pesem tega ciklusa: »Pa bodi še več bičanja in ponižanja, bodi pot na Golgoto še tako strma in strašna, uprimo oči v sonce: naše veliko jutro je blizu, v lica nam diha rosna zarja njegova.«

Iz Letuša je Kajuh ponovno odšel v Šoštanj, vzroki za njegov povratek niso znani, prav gotovo pa so bili v zvezi s pripravami za njegov odhod v Ljubljano. Zato se je Kajuh do odhoda zadrževal doma, v glavnem v že omenjenem podstrešnem prostoru za dimnikom. Ves ta čas pa so Nemci nenehno poizvedovali za njim, ker jih še tako vztrajno zatiranje staršev, da je odšel na nadaljnje šolanje v Ljubljano, ni zadovoljevalo. Priprave na Kajuhov odhod je menda pospešil naslednji razburljiv dogodek: 9. septembra zvečer so prišli okupatorji po Destovnikove z namenom, da jih izselijo. Kajuha je oče o prihodu Nemcev še v pravem času obvestil, tako da se je še pravočasno skril v prostor za dimnikom. Ob hišni preiskavi, ki je hkrati sledila, je gestapovec svetil tudi po tem prostoru, vendar Kajuha ni odkril. Starše in brata so Nemci odgnali, pozneje pa izpustili, kak teden po tem dogodku pa se je Karli na tovarnjaku, skrit med sodi odpeljal čez Mozirje, Gornji grad in Kamnik v Kranj. Vozil ga je že omenjeni šofer Jože Rogelšek.

Da se Kajuh ob pogostnih preiskavah in nenehnem poizvedovanju gestapa za njim ni mogel doma zadrževati, je bilo povsem razumljivo. Predlog o njegovem odhodu je sprožil prvič že dr. Stane Medič takoj po Kajuhovem prihodu iz zasavskih hribov, zveza pa je zaradi dogodkov, ki so preprečili odhod, predvsem zaradi Kajuhovega odгона v Šmartno, propadla. Vendar je dr. Medič tudi sedaj sodeloval pri organizaciji Kajuhovega odhoda iz Šoštanja. Kajuh je odšel v Kranj k šoštanjskemu rojaku Robenšku, od tod pa s pomočjo neke ženske do Šentvida. Nemško-italijansko mejno ovrto je prešel po stezah ob Savi z dokumenti, izstavljenimi na ime Drago Jeran.

(Odlomek iz študije o Karlu Destovniku-Kajuhu, ki jo je napisal Cesar Emil in bo letos izšla pri založbi Borec.)

AGOSTINHO NETO
JE MLAJŠI ANGOL-
SKI PESNIK. PRICU-
JOČE PESMI SO IZ
ZBIRKE »S SUHIMI
OČMI«. PESNIK JE
EDEN IZMED VO-
DITELJEV ANGOL-
SKIH BOJEVNIKOV
PROTI PORTUGAL-
SKI DIKTATURI.

Agostinho Neto

MORAMO SE VRNITI

*K našim sončnim njivam,
k zlatim obalam oceana
se moramo vrniti.
K naši zemlji pradavni,
k zemlji, rjavi od kave,
k zemlji, beli od bombaža
in zeleni od koruze,
se moramo vrniti.*

*K najdiščem naših diamantov,
k našemu zlatu, bakru in nafti
se moramo vrniti.
K našim rekam in sinjim jezerom,
k našim džunglam, goram in dolinam
se moramo vrniti.*

*K senci pod drevjem,
k našim ritmom
in našim ognjem
se moramo vrniti.
K pozvanjanju marimbe, k zvokom kisanže,
k našemu karnevalu
se moramo vrniti.*

*K materi naši prelepi,
domovini naši, Angoli,
se moramo vrniti.*

*V svobodno Angolo,
v neodvisno Angolo
se moramo vrniti.*

V JEČI

*Tu, za rešetko jetnišnice,
bi ponavljal Hikmeta,
premišljeval bi o Marini,
o babici, o otroku.*

*Tu, za rešetko jetnišnice,
bi znova ponavljal
imena junakov ter pesmi,*

*s katerimi ljudstvo pogumno
stopa proti uničenju suženjstva.*

*Tu, za rešetko jetnišnice,
bi ponavljal legende,
ki so se jih izmislili svetniki,
da bi nas omrežili s prevaro.*

*Tu, za rešetko jetnišnice,
vre v mojem srcu bes,
ni časa za ponavljanje.
Veter zgodovine zbira
vse oblake nebes.*

*Nič in nihče ne bo zadržal
vihar, ki se pripravlja.*

DVIGNILA SE JE ZASTAVA NE- ODVISNOSTI

*Posvečeno junakom
angolskega ljudstva*

*Ko sem se vrnil,
so izginili skupaj s tabo,
stari prijatelj Liseo,
kipeči, obupani ritmi
nočnih zabav, sobotnih popivanj.*

*Tudi ti si izginil . . .
In skupaj s tabo
so izginili tihi izobraženci
iz društva z imenom »Svetilnik ljudstva«.*

*Prišel sem o pravem času,
ko seme
prekljuva jutranjo zemljo,
ki jo je opral dež.
Kal postane,
še trenutek in postane cvet.
Prišel sem, da bi videl vstajenje
semen v cvetovih in junaštva v srcih.*

*Raste in vre veselje v ljudeh,
kri in trpljenje
se penita kot reka,
ki deli na dvoje Luando.
Ko sem se vrnil,
je bil vznemirljiv dan,
in v zraku je visela slutnja zmage.*

Otroški smeh je izginil.
Tudi vas ni več,
moji prijatelji, tovariši in bratje,
Benje, Gaspar, Ilidio, Joaquim
in Manuel in še mnogi.
Ni več stotin in tisočev,
in mnogo jih je izginilo za zmeraj,
ko so umrli
v imenu življenja.

Ko sem se vrnil,
so se godile pri nas, v Angoli,
pomembne stvari.
Bolj pridni so bili šolarji v šolah,
bolj divje je žgalo afriško sonce,
v preizkušanih srcih je rasla zavest,
prepričanje je postalo močnejše kot upanje
in ljubezen je preseгла dobroto.

O roke delovnih,
junaštvo bojevnikov,
vzdih pesnikov,
vi ste polni
nesmrtnosti naših plamtečih junakov.
Njihovo zastavo,
zastavo neodvisnosti,
nosite vi in jo dvigate vedno više.

NOČI V JEČI

V zadušljivih večerih,
ko glasovi in pogledi
napolnjujejo Cookovo ulico,
napolnjujejo okoliške griče,
se dvigneta z zemlje, razpokane od strahu,
toda cvetoče z rožami upanja,
plamen in bes,
prepolna nepotrpežljivosti.

V vročih večerih
in v nočeh z velikansko luno,
ko mrtvaški bobni
naznanjajo smrt nekoga,
pritiskajo stene v ječi
kot svinec na koga izmed nas,
in jaz spregovorim v jeziku kimbundu:
O, tovariš naš — dikamba dietu.

Kako mi bije srce —
kot eksplozije bomb!
Ne boje se zaman
njegove neodjenljive ljubezni,
ki je premagalo telo,
izmučeno v ječi in od mučenj,
s trpljenjem, tudi tujim,
z nesrečo, sovraštvom, prezirom.

Poleg leže krvavi ljudje
s poruvanimi nohti.
Ne moreš zaspati, toda
podnevi in ponoči se ti sanja o zmagi.
Samota — to so muke
za borca. In so minute,
ko se zdi — da se je svet
skrčil na štiri stene samice.

Kdo bi zaspal, ko pa slišiš
divje krike,
ki se trgajo skozi rešetke,
kdo bi zaspal, ko pa je poleg
tebe najboljši prijatelj — na meji blaznosti.
In zdaj zdaj se bo kot krhka kost
zlomil duh pod muko.

Včasih se spomniš
zlatega nasmeha Marine
in ljubega obraza Fidela,
bradatega, mladega,
kot bi govoril v jeziku kimbundu,
v goltniškem angolskem narečju:
Naša! Naša!
Naša dežela! Brat!
Vztrajnost!
Nekoč bodo tudi oni padli na kolena.
Junaštvo ...

V grobni tišini
štiri stene brez sonca.
In bereš v bibliji stari,
tisti, ki jo ima mati od doma:
Kdor hrepeni po pravičnosti,
je vreden blagoslova.
Domovina bo naša.
In naša bo — ljubezen ljudstva.

NOČ

*Živim, bolj verjetno — životarim
v pustih predmestjih sveta,
kjer ni ne življenja ne svetlobe.
Po cestah temačnih blodim —
obtežen s svojimi mislimi
in željo biti človek.
Blodim in se spotikam ob suženjstvo.*

*To so četrti sužnjev,
kraj revščine,
temačen in grozen,
kjer se razkraja svoboda
in se lahko pomešajo
ljudje in reči.*

*Opotekam se, grem
po ulicah — brez svetilk —
neznanih
čez skrivnostni strah —
s prividi v objemu
temne noči.*

ZAHODNA CIVILIZACIJA

*Koli, obiti s pločevino,
zabiti v rdečo zemljo, —
okostje revne hiše.*

*Bedne, strgane cunje —
kot dopolnitev k podobi;
sonce, ki se je prerinilo skozi špranje,
budi gospodarja.*

*Dvanajsturno delo —
njegovo vsakdanje suženjstvo:
Drobi kamenje!
Nosi kamenje!
Drobi kamenje!
Nosi kamenje!
Pripeka sonce
in bičajo nalivi.
Drobi kamenje!
Nosi kamenje!
Starost se hitro bliža.
Strgana plahta, le ena,
zadošča za počitek.
Ponoči bo — ves hvaležen —
umrl od lakote ...*

Prevedel Rado Rupar

Kulturna panorama

Hans Hellmut Kirst

NOČ GENERALOV

NE BI PONAVLJALI tega, kar o avtorju romana »Noč generalov« Hansu Hellmutu Kirstu že vemo ali kar bi pravzaprav že morali vedeti. Vsaj tisti, ki zasledujejo sodobno evropsko književnost ali našo prevodno literaturo. Za razumevanje dela pa je vsaj nekaj treba vedeti tudi o pisatelju. Zato naj torej tiste, ki o avtorju ne vedo nič, spomnimo, da je Kirst tudi avtor romanov »08/15«, »Tovarna oficirjev«, »08/15 danes«, ki jih že imamo v slovenskem prevodu. In da je to tisti sodobni nemški pisatelj, ki se je specializiral za »vojaško literaturo«, saj v svojih delih obravnava snov, zajeto iz življenja nemških vojakov pred vojno, med vojno in po njej. In da je prav zaradi tega odkritega, navadno celo preveč odkritega prikazovanja tega življenja, razmer v nemški vojski in njenih predstavnikov in zaradi ostrega, nekompromisnega stališča do birokracije, lažne tradicije, predvsem pa zaradi svarilnega opominjanja vsega sveta pred militaristično nemško nevarnostjo, postal trn v peti ne samo revanšističnim, temveč celo uradnim krogom Zahodne Nemčije. Hans Hellmut Kirst ni samo satirik in to dober satirik, ki zna tisto, kar hoče, izpostaviti posmehu. Je predvsem oster kritik vseh tistih številnih, malih in velikih nepravilnosti, napak in nemogočih stvari, ki sestavljajo po svetu tako osovraženi nemški vojaški stroj. In ker zna tudi zanimivo pisati, je za vse, ki so bodisi v Nemčiji sami ali izven nje občutili nemško vojaško birokracijo, zločinsko delovanje nemških vojakov (tistih, ki se danes izgovarjajo na izpolnjevanje discipline), in ki se zavedajo danes sicer še tleče nevarnosti, eden najbolj branih pisateljev sodobnega zahodnega sveta. Pa čeprav morda v njegovih delih nekaterih ne zanima toliko razkrinkavanje in svarilo, temveč bolj satirična plat njegovih zanimivih tekstov. In čeprav morda na račun zanimivosti tematike odpuste pisatelju včasih tudi pomanjkanje umetniške moči.

Vsaj toliko že moramo vedeti o pisatelju in bistvu njegovega pisanja, če hočemo prav razumeti in oceniti pomen njegove najnovejše knjige v slovenščini, romana »Noč generalov«. (Založba Obzorja, zbirka Nova obzorja.) Seveda pa tudi brez poznavanja osnovnih potez zgodbe same ne gre. Pisatelj je namreč to pot posegel v vrhove nemške armade, med generale in višje oficirje, ter okoli njih spletel svojevrstno zgod-

bo, ki ima svoj zaključni epilog še da-
leč po vojni. V ospredju pripovedi so
trije generali, armadni general Seyd-
litz-Gabler, njegov pomočnik Klaus
Kahlenberge in esesovski general Tanz.
Zgodba se začne leta 1942 v Varšavi,
kjer najdejo ubito in razmesarjeno
prostitutko in kjer sosedje pričajo po-
liciji, da so videli nazadnje pri njej ne-
kega vojaka z rdečimi portami ob hla-
čah. Podoben zločin se zgodi dve leti
kasneje v Parizu, kjer se spet najdejo
vsi trije generali. Toda zdaj zvemo že
več, kajti general Tanz prisili svojega
šoferja, podčastnika Hartmanna, da
prevzame zločin na svoja ramena, če-
mur se ta izogne z dezertiranjem, saj
so zavezniki že na poti proti Parizu.
Enak zločin se zgodi nekaj let po voj-
ni, kjer je prav tako neka prostitutka
v Vzhodni Nemčiji žrtev zločinskega
umora. In tudi tu je spet general Tanz,
ki je v ujetništvu v Sovjetski zvezi
spremenil barvo in postal organizator
vzhodnonemške vojske. Toda to še ni
vsa zgodba, kajti v sredo pripovedi je
pisatelj uvrstil atentat na Hitlerja, ob
katerem se začne lomiti enotna fronta
nemške vojske. General Seydlitz-Gab-
ler taktizira na obe strani in jo srečno
zvozi, njegov pomočnik, ki je bolj od-
krito na strani upornikov, pa mora po-
begniti. Pri tem mu pomaga pariški
policijski inšpektor Prévert, ki skozi vso
zgodbo igra vlogo zakulisnega splet-
karja in ki na koncu pomaga razvozla-
ti vso zadevo in zadržniti vrat zločin-
skemu generalu Tanzu. Seveda nastopa
v romanu še vrsta drugih oseb, žena
Seydlitz-Gablerja in njegova mnogo
bolj simpatična hčerka Ulrika, ki se za-
ljubi v podoficirja Hartmanna. Docela
samosvoja figura je major nemške
protiobveščevalne službe Grau, nekaj
upornik na svojo pest, ki pa ob gene-
ralskem atentatu na Hitlerja pade kot
žrtev esesovcev, ki pod vodstvom Tan-
za prevzamejo oblast v Parizu.

To je torej zgodba Kirstovega roma-
na, ki bi ji v nasprotju z drugimi
romani istega avtorja mogli tudi mar-
sikaj očitati. Zgodba namreč ni tako
enovita kot v drugih Kirstovih delih,
zajetih izključno iz vojaškega življe-
nja. Ne tako scela napisana, temveč
bolj razdrobljena in tudi ne vseskozi
prepričljiva. Lahko tudi rečemo, da to
ni izrazit vojni roman, temveč bolj
drama ljudi v vrtincu vojne, v pre-
cejšnji meri pa tudi kriminalna zgod-
ba iz vojnega časa. Ker pa se dogaja-
nje zavleče tudi v povojni čas, je tudi
zanimiva pripoved o spreminjanju raz-

položenja v današnji Zahodni Nemčiji.
Skratka, »Noč generalov« je nekaj
konglomerat raznih zgodb, ki se ne sa-
mo po vsebini, temveč tudi po bistvu
razlikujejo med seboj. Vendar pa vse
te raznovrstne zgodbe dajejo vendarle
zaokroženo podobo časa in ljudi v njem.

Moramo pa ugotoviti tudi pomanj-
kljivosti teksta, predvsem to, da so ne-
kateri deli romana napisani bolj za-
radi zgodbe same kot pa, da bi bili
življenjsko povsem nujni in prepričlji-
vi. Več kot naključje je na primer, da
se po vojni zbero v Berlinu kriminali-
sti treh držav Poljske, Francije in
Vzh. Nemčije, in to celo prav isti (!)
ljudje, ki so med vojno ob nemški
okupaciji opravljali ta poklic. In da se
njim posreči razkrinkati generala Tan-
za, ki je vendar visoka vojaška osebnost.
Tudi Tanzev sprehod v Zahodni
Berlin, kjer mu je nastavljena past,
nas ob današnji situaciji v Nemčiji ne
prepriča. In še manj je verjetno celot-
no angažiranje francoskega kriminali-
sta Préverta, katerega delovanje sega
prek državnih meja, in prek političnih
blokav. Čeprav smo res v dobi med-
narodnega sodelovanja in Interpola, se
zdi, da gre pisatelj v tem le predaleč.
In sploh se zdi, da je pisatelj toliko
šibkejši in toliko manj prepričljiv, ko-
likor se oddaljuje od strogo vojaške te-
matike. Zato so tudi značaji nekaterih
oseb bolj medli, dasi moramo priznati,
da so generali odlični karakterizirani.
General Seydlitz-Gabler je vsestransko
kompromisarski, oprezen vojak, ki se
boji vsake pre nagljene poteze in ki zna
tudi v najbolj odločilnih trenutkih za-
varovati svoj položaj. Bolj simpatičen
je sicer trezni general Kahlenberge, ki
se zna v zadnjem trenutku odločiti za
pravo pot. Odlična, čeprav grozljiva je
podoba generala Tanza, ki tudi po vojni
najde torišče za svoje delo, dokler
ga okoliščine ne prisilijo v samomor.
Tudi sicer simpatična hči Seydlitz-
Gablerja ni lik, ki bi nas prepričal,
zlasti ne po svojem življenju v Pari-
zu. Sploh so liki drugih, nevojaških
oseb večkrat blede, zato se konflikti
ne rode vedno iz značajev ljudi, tem-
več bolj po poti, ki jo je vnaprej za-
črtal pisatelj.

Toda to so že podrobnosti, ki jih
vsaj povprečen bralec ne opazi, ki pa
so vendar takšne, da ob kritični ana-
lizi delu ne moremo priznati popolno-
sti. Vendar pa moramo priznati Kir-
stu, da je odličen fabulist, ki zna sple-
tati zgodbe in tudi ve, kaj hoče z nji-
mi povedati. Zato je kljub vsem po-

manjkljivostim treba le ugotoviti, da se roman »Noč generalov« prijetno bere, da je zanimiv in da bo všeč vsakemu bralcu, tako tistemu, ki išče v branju samo razvedrila, kot tistemu, ki bo iz romana razbral vse kaj več.

Ko že govorimo o literarni strani romana, moramo vsekakor omeniti tudi formalno, oblikovno plat teksta. Pisatelj je dal temu romanu namenoma originalno obliko. Tekst pisatelj prekinja in med pripoved vrinja odlomke iz poročil, citate iz dokumentov, razne izjave, pisma, zapiske, podatke iz časnikov in izvlečke iz govorov, kar vse daje romanu ne samo večjo plastičnost pripovedi, temveč tudi večjo verjetnost in prepričljivost. Pri tem pa ni brez pomena pisateljeva pripomba na začetku romana, kjer pravi, da je nje-

gova knjiga v bistvu roman. Podatki, ki jih je pisatelj zbral — dokumenti, pisma, zaprisežene izjave — ne spreminjajo tega dejstva, in je sleherna podobnost z mrtvimi ali živimi osebamí nenamerna...

Vso pohvalo pa moramo seveda ob tem romanu izreči pisatelju za napredno, idejno vrednost teksta, v katerem se ni pomišljal izreči ostrih besed na račun nemškega militarizma, nemškega revanšizma in sploh na račun nemške vojske, ki se je v vojni razkrila v vsej svoji zločinstvenosti. Pisatelj je neusmiljen sovražnik licemerstva in laži ter oster nasprotnik vojne, pisatelj, ki ne smeši samo in ne ugotavlja, temveč bralca tudi sili k razmišljanju o preteklosti.

S. R.

Wilfrid Schilling: **STRAHOVALCI**

Zahodna Nemčija danes. Nekdanji nacisti, esesovci, oboževalci Hitlerja in njegovih idej o nadvladi v svetu, ki so se v povojnih letih potuhnili in poskrili, spet dvigajo glave. Mnogi od njih zavzemajo vodilne položaje v nemški upravi, sodstvu, mnogi od njih so ugledni znanstveniki, odvetniki, industrialci. Vsi ti ljudje, ki jih je nekoč povezoval nacizem in ki jih še danes družijo njegove ideje, igrajo v Nemčiji vidno vlogo. Najmanj kar je, drže skupaj in odločno nastopajo proti vsem, ki skušajo kakorkoli razkrinkati njihovo nacistično preteklost. Metode, ki jih uporabljajo do sodržavljanov, ki bi radi dokončno odpravili posledice nacizma, pa so različne: od groženj do ovažanj in celo do nasilja. Nemški pisatelj Wilfrid Schilling imenuje te ljudi »strahovalci«.

Če beremo o stotisočih nekaznovanih nemških vojnih zločincih, če se spominimo na trpinčenje in nasilje, katere mu so bili izpostavljeni nekateri Jugoslovani v zadnjih letih v Zahodni Nemčiji, če vemo, da je v nemškem sodstvu zaposlenih vse polno sodnikov nekdanjih nacističnih naglih sodišč, in če beremo, da oproščajo sodelavce zdravnikov-zločincev v taboriščih, esesovce, množične ubijalce pa obsojajo na simbolične, nekajletne kazni, potem nas roman »Strahovalci« pravzaprav ne

more presenetiti. Potrdi nam vse tisto, o čemer beremo v poročilih o razmerah v Nemčiji: da je tam oblast v rokah tistih, ki so vse prej kot demokratsko razpoloženi in da so vsi tisti, ki se skušajo kakorkoli upirati rehabilitaciji nekdanjih zločincev, izpostavljeni ne samo raznim nevšečnostim, temveč tudi resnim nevarnostim. In da je kakršnokoli odločno nastopanje proti »strahovalcem«, nekdanjim gestapovcem, esesovcem, nacističnim oblastnikom in hitlerjanskim funkcionarjem in drugim, ki zastrašujejo nasprotnike nacizma in borce za demokracijo ter pošteno misleče Nemce, zgolj iluzija, zgolj pobožno pričakovanje, ki pa ostane neizpolnjeno. Dediščina nacizma je tako močna, da je ne samo iluzorno pričakovati, da bodo v Nemčiji preganjali nekdanje nacistične, temveč da so večkrat v resni nevarnosti celo tisti, ki z njimi nočejo trobiti v isti rog. Roman »Strahovalci«, ki slika razmere v sodobni Nemčiji, nas torej ne preseneča, temveč na žalost samo utrjuje v prepričanju, da je današnja Zahodna Nemčija še precej daleč od demokracije in da je v njej duh nacizma še močno močno živ. Aktualnost romana »Strahovalci«, ki je prišel med slovenske bralce prav v dne, ko so v Nemčiji kot v zasmeh milijonom žrtev hoteli prenehati s preganjanjem vojnih

zločincev, je torej več kot očitna in koristnost tudi. Posebno še, če vemo, da je roman izšel najprej v angleškem prevodu pod psevdonimom in da je v Evropi vzbudil veliko pozornost, v Nemčiji pa tudi zgražanje. Roman Wilfrida Schillinga »Strahovalci«, ki ga je slovenskim bralcem posredovala založba Obzorja v Mariboru v prevodu Avgusta Petrišiča in opremi Uroša Vaga-je, zasluži, da spregovorimo o njem in da ga preberemo. Nauk in opomin, ki nam ga daje, je preveč aktualen, da bi ga smeli prezreti.

Med žrtvami nekdanjih nacistov, sedanjih strahovalcev, je tudi novinar in publicist Alfred Link. Med zadnjo vojno je bil eden redkih Nemcev, ki so se zavedali nacističnih grozodejstev. Bil je eden redkih nemških antifašistov, ki je zaradi svojega mišljenja in ravnanja tvegaval glavo. Vojno je srečno preživel, zato pa so se mu po vojni nacisti pošteno maščevali. Po vojni se je Link dal na razpolago krajevnim okupacijskim silam zaveznikov in skupaj z njimi vneto iskal vojne zločince ter zagrizene nacistične, ki so se poskrili in potuhnili. Njegovo delo, ki naj bi pomagalo izbrisati madež sramote, je bilo bolj ali manj uspešno, vendar pa v očeh mnogih Nemcev, ki so v Hitlerjevih nasprotnikih videli izdajalce Nemčije, tudi polno prezira. Toda prav delo tega protifašistično usmerjenega nemškega časnikarja je zavezniki silam pomagalo odkriti marsikaterega zločinca. Minevala so leta in enajst let po vojni so Alfreda Linka nekega dne poklicali na policijo in ga kar na lepem vtaknili v zapor pod obtožbo, da je bil leta 1945 soudeležen pri aretaciji nekega nacističnega, ki so ga pri tem tudi obricali, pretepli, ga zaprli in mu vzeli zlato uro, in da je bil soudeležen pri »vdoru« v stanovanje drugega nacističnega, bivšega taboriščnega zdravnika, katerega je s silo pomagal zavezniki vojakom aretirati. Linka, obtoženega dvakratne uporabe sile in rop, vtaknejo v zapor in ga na vse mogoče načine trpinčijo. Nič ne pomagajo prošnje ne dokazovanja ne posredovanja. Časnikar mora ostati v zaporu, katerega podaljšujejo v nedogled, da bi ga zlomili. In za nasilje ter rop mu grozi celo huda zaporna kazen! Seveda: tožilec, ki ga preganja, je nekdanji nacistični veljak, kateremu je Link leta 1945 pošteno razodel svoje antinacistične ideje. Eden od sodnikov, ki obravnavajo njegovo zadevo, pa je bivši sodnik nacističnega naglega sodi-

šča, ki je obsodil na smrt poljske internirance, med njimi tudi mlado dekle. Redki prijatelji skušajo pomagati Linku, večina, celo novinarji in odvetniki, pa noče imeti s tem nobenega opravka, kajti nacisti imajo povsod razporedene svoje niti in povsod svoje somišljenike. Naposled je prijateljem le uspelo, da so ga izpustili, čeprav mu še vedno grozi obravnava. Zato je Link že nameraval, da bi se umaknil v Švico ali na Dansko, pa se je vendar premislil in odločil, da ostane v Nemčiji, kjer se bo še nadalje skušal boriti za poštenje, pravico in boljši svet.

To je torej zgodba romana. Vseskozi aktualna, zanimiva in tudi napisana tako, da bralca pritegne. V formalnem pogledu se je pisatelj sicer držal ustaljenih form pripovedi in si ni prizadeval biti kakorkoli originalen ali moderen. Pripoved je deloma retrospektivna, saj se roman začneja z aretacijo Linka, nato pa pisatelj obnavlja dogodke v letu 1945 po koncu vojne. V drugem delu pa govori o novinarjevih doživetjih v zaporu. V pripovedi se srečamo z vrsto oseb, od odvetnikov, sodnikov in do novinarjev, policajev in ječarjev ter zavezniki vojakov. Kljub množici oseb pa se nam vsi liki vtisnejo v spomin, ker so značaji jasni, dosledni in izredno plastični. V umetniškem pogledu pa roman vendarle ni kako posebno veliko delo in ostaja v mejah povprečnosti. Kljub jasno začrtanim značajem, kljub solidni gradnji in zanimivosti teksta se nam pisatelj vendar pokaže le kot povprečen pisatelj, ki mu je manjkalo umetniške moči, da bi sicer zanimiv in aktualen tekst dvignil v nadpovprečno delo in pretresljivo ter obtožujočo človeško izpoved. Pisatelju je šlo očitno predvsem za to, da v zanimivem pripovednem delu prikaže razmere v sodobni Nemčiji in da na te nemogoče razmere, ki so v zasmeh vsemu govorjenju o demokraciji Nemčije, opozori ne samo svoje rojake, ampak ves svet. V tem svojem namenu pa je pisatelj prav gotovo uspel. Zato so »Strahovalci« vse-kakor roman, ki sicer ni velika literarna stvaritev, vendar pa pomeni ne samo ostro kritiko sodobnega nemškega sodstva, temveč vseh razmer v današnji Nemčiji. Obenem pa opozarja vse poštene Nemce in ostali svet na nevarnost, ki tli, ki kdaj pa kdaj tudi zagori, skratka, ki še vedno grozi. Ker je ta tekst v današnjem času zaradi dogajanja v Nemčiji še posebno aktualen, bi ne smeli mimo njega.

S. R.

Iz medna- rodnega življenja

SVETOVNI PROTEST PROTI ZASTARANJU VOJNIH ZLOČINCEV V ZAHODNI NEMČIJI

Desetega marca je pred zahodnonemški parlament prišlo vprašanje zastaranja nacističnih vojnih zločinov. Zahodnonemški kazenski zakonik namreč določa, da zločin umora zastari po dvajsetih letih, 9. maja pa bo dvajseta obletnica konca druge svetovne vojne.

Še neodkriti vojni zločinci — računajo, da jih je v Zah. Nemčiji okrog 20.000 — naj bi ob tej obletnici dobili darilo: pravico, da odvržejo krinke, da raztržejo svoje ponarejene osebne dokumente in da nastopijo spet s svojim praviim imenom, da se vrnejo iz tujine, kjer so se doslej skrivali, in predvsem, da se vključijo v dejavnost neonacističnih organizacij, ki jih po Zahodni Nemčiji kar mrgoli. Nihče jim ne bo nič več mogel. Zakon bo na njihovi strani.

Na njihovi strani pa je bila že prej tudi bonnska vlada. Pravosodni minister Ewald Bucher, sam bivši nacist, se je tako vneto zavzemal za razglasitev zastarelosti vojnih zločinov, da je zagrozil z odstopom, če bi parlament rok 9. maja podaljšal. Tako je po glasovanju v parlamentu tudi storil, čeprav je sklep parlamenta šel na roko vojnim zločincem, ki naj bi se oddahnili leta 1969.

V Bonnu se vedejo tako, kot da je kaznovanje vojnih zločincev izključno njihova notranja zadeva, kar je kratkomalo nedopustno. Vprašanje je namreč mednarodno, saj se ne tiče samo zločincev, marveč tudi njihovih žrtev. Te žrtve pa niso bili Nemci.

Prav zato se je ob napovedi bonnskih oblasti, da bodo 9. maja vojni zločini zastareli, dvignil v svetu tak val protestov, da so se končno morali nad njim zamisliti tudi v Bonnu. Zlasti še spričo dejstva, da so ob tej priložnosti prišli na dan porazni podatki o kar neverjetni pasivnosti zahodnonemških oblasti v iskanju in razkrinkavanju vojnih zločincev ter o njihovem, ogorčenje zbujačem odporu, da bi tiste redke aretirane zločince ustrezno kaznovali. Vsa dosedanja dejavnost bonnskih oblasti kaže na njihovo skrajno prizanesljivost do zločincev, ki jim ni enakih v zgodovini človeštva. Zakaj se to dogaja, je razumljivo: Na nešteto ključnih mestih zahodnonemške države oblasti sedijo bivši nacisti, bivši esesovci, pregovor pa uči, da vrana vrani oči ne izkljuje.

Bonnski parlament je, ko je upošteval te zunanje politične momente, podaljšal rok zastaranja z izjavo, da je Zahodna Nemčija postala neodvisna

še 1949; zločini naj bi tako zastareli 1969. Toda tak odgovor ogorčenja svetovne javnosti ni mogel pomiriti, kajti vojni zločini ne smejo in ne morejo zastareti.

Tudi v Zahodni Nemčiji sami se širi prepričanje, da strahotnih vojnih zločinov ne bi smeli ocenjevati kot navadne umore, na katere se nanaša zahodnonemški kazenski zakonik. »Skrajno nezasišano je,« piše tle dni bralec nekega hamburškega časopisa, »da so ljudje na svetu, ki menijo, da je sploh mogoče razglasiti za zastarelega sodni akt, ki se tiče umora najmanj petih milijonov ljudi.« Nemec protestira in takih pisem je v nemških listih precej. Toda celo v tem pismu naletimo na poskus zmanjševanja nacistične krivde. Ne, nacističnih žrtev ni bilo samo pet milijonov. Saj so samo Judov in sovjetskih vojnih ujetnikov umorili nad deset milijonov. Takih zločinov obstoječe zahodnonemške ustavne določbe in zakoni ne morejo razglasiti za zastarele. Če pa se papirnete, paragrafske duše zahodnonemških pravnikov sklicujejo na železno pravilo, »zakon je zakon«, zakaj tega zakona vlada in parlament ne spremenita?

Naj navedemo še eno pismo zahodnonemškega državljana o tem problemu:

»Tudi če bi bilo treba za podaljšanje roka zastarelosti nacističnih zločinov spremeniti ustrezní člen ustave, bi morala biti vlada in parlament prav iz državnopravnih razlogov pripravljena, da ta člen ustave čimprej spremenita. Treba je reči, nadaljuje pisec, da vlada ne gleda na malenkosti, kadar gre za take spremembe ustave, katerih namen je uničiti osnove naše demokracije.«

Drugi razlog, zaradi katerega bo vprašanje kaznovanja vojnih zločincev ostalo in moralo ostati na dnevnem redu, je dalje tale: Kaznovanje vojnih zločincev zahtevajo številne mednarodne pogodbe, ki jih Zahodna Nemčija mora spoštovati. O teh pogodbah govori tudi resolucija, ki jo je 5. februarja t. l. sprejel glavni odbor Zveze slovenskih pravnikov. V resoluciji je rečeno, da se vojna hudodelstva in hudodelstva zoper človečnost po svoji naravi in obsegu, po svoji organiziranosti in po kar najbolj brutalnih sredstvih, ki so bila uporabljena za njihovo izvrševanje, bistveno razlikujejo od vseh drugih kaznivih dejanj, za katere pozna kazensko pravo institut zastaranja. Zato pa so pregon in kaznovanje

teh hudodelstev nujno prerasli iz notranje obveznosti posameznih držav v mednarodno pravno obveznost, ki je urejena s številnimi pravnimi akti mednarodne narave, kot so moskovska deklaracija iz leta 1943, jaltška deklaracija iz leta 1945, londonski sporazum s statutom mednarodnega sodišča v Nürnbergu. Temeljne ideje in določila omenjenih sporazumov in resolucij je z raznimi svojimi akti potrdila tudi generalna skupščina ZN.

Resolucija slovenskih pravnikov se konča z ugotovitvijo, da ZR Nemčija svojih obveznosti glede pregona in kaznovanja vojnih hudodelcev, kakor tudi glede likvidacije nemškega militarizma in nacizma ni resno in dosledno izpolnjevala. Zato bi uresničenje načrtov o zastaranju vojnih zločinov na ozemlju Zahodne Nemčije pomenilo razven očitne kršitve mednarodnega prava tudi akt splošne amnestije za najhujše vojne zločince, ki doslej, spričo skromnih prizadevanj pravosodnih organov, še niso bili odkriti niti sojeni in celo vodijo v deželi neonacistično, revanšistično zarotniško dejavnost, kar bi lahko pripeljalo do ponovnega pojava nacizma. Zato protesti proti zastaranju hudodelstev niso izraz maščevalnosti zaradi tega, kar smo doživeli v preteklosti, temveč izraz zaskrbljenosti za prihodnost človeštva.

Nešteto podobnih protestnih izjav z vsega sveta prihaja že mesece in mesece v pisarno kanclerja Ludvika Erharda.

Dr. Robert Kampner, ameriški javni tožilec v Nürnbergu, na procesu proti Goeringu in soobtožencem, piše: »V ZDA menimo, da nikakor ne gre za nekakšno maščevanje ali za potrebe dnevne politike, marveč za najvišja pravna načela. Ali bo še mogoče govoriti o enakosti pred zakonom, če ustvarimo dve skupini morilcev: Tisto, v katero so vključeni morilci, aretirani pred majem 1965, in tisto, v kateri so še neodkriti zločinci in katerih umori naj bi ostali nekaznovani? Število neodkritih morilcev si je lahko predstavljati že po tem, da milijonskih umorov niso mogli izvesti samo obtoženci — 161 po številu — obsojeni v Nürnbergu, niti samo tisti — okrog 1500 — ki so jih obsodila nemška in zahodnozavezniška sodišča. V arhive vzhodnih držav je bilo mogoče doslej samo bežno pogledati. V Washingtonu pa so dali še le pred kratkim na vpogled doslej nedostopno dokumentacijo oziroma samo del te nedostopne dokumen-

tacije. Tudi v Izraelu je še mnogo nepreiskane materiala. Več tisoč zapri-seženih izjav, ki so jih dali razni eses-ovci in ki bi bile velikega pomena za identifikacijo zločincev, ležijo še nedo-taknjene v nürnberških arhivih.«

»Zločini proti človeštvu ne morejo zastarati!« To je poziv in protest, ki prihaja v Bonn z vseh strani sveta. »Ti zločini po svoji pošastnosti prekašajo vse zločine v zgodovini. Naperjeni so bili proti družbi v celoti, proti vse-mu svetu, bili so državna politika tret-je-mu rajha.«

Protesti proti sklepu bonnskega parlamenta, da bodo nacistični zloči-ni zastareli leta 1969, pa se ne tičejo sa-mega vprašanja zastarelosti, marveč tudi, kot smo že poudarili, kar never-jetne mlačnosti, s katero so zahodno-nemške oblasti vojne zločine razisko-vale, in nedopustnega, škandalozno bla-gega postopka sodnikov do tistih red-kih zločincev, ki so kljub tej mlačno-sti, predvsem pod pritiskom svetovne javnosti, prišli pred sodišče.

Sam bivši kancler Adenauer je pred kratkim priznal: »Med leti 1945 in 1949 smo bili tako zavzeti z obnovo dežele, da sploh nismo imeli časa preganjati nacističnih zločincev.« Toda kako je bilo potem, po letu 1949? Bilo je tako kot prej. Do leta 1958 ni bilo skoraj nobe-nega, omembne vrednega procesa proti vojnim zločincem. Sodišča so izrekla le tri obsodbe na dosmrtno ječo.

No, in kaj so storili po letu 1958? Tedaj so ustanovili v Ludwigsburgu centralni inštitut za proučevanje naci-stičnih zločinov in mu postavili na čelo pravnika Erwina Schüleja. Toda ta člo-vek je bil sam nacist, nosilec številnih Hitlerjevih najvišjih odlikovanj ter, kot vojni zločinec, najprej obsojen in nato izgnan iz Sovjetske zveze. Ko je ta Schülejeva nacistična dejavnost pri-šla na dan — in ne po zaslugi bonn-skih oblasti — je Schüle najprej zatrje-val, da gre za pomoto, da je te pomote kriva njegova žena, ko je nekoč izpol-njevala zanj formular z biografskimi podatki. Toda Schüle, visoki bonnski funkcionar, je lagal in šele pred krat-kim je končno to svojo laž priznal, ko drugače, pred dokazi, sploh ni več mogel. — Erwin Schüle je bil od leta 1958 šef vseh zahodnonemških javnih tožil-cev, ki so se ukvarjali z raziskovanjem vojnih zločinov. Schüle in njegovi so-delavci seveda niso odkrivali zločin-cev, marveč so jih skrivali, ker so me-nili, da se bo vse to njihovo delo, tudi

v lastno korist, letos 8. maja za vedno končalo.

Kako je ta preiskovalec nacističnih grozot deloval, je povedal nedavno šef poljske komisije za raziskovanje voj-nih zločinov Gumkovski. Poljska ko-misija je že leta 1961 izročila inštitutu v Ludwigsburgu, se pravi Schüleju, 200 knjig z dokazi in dokumenti o nacistič-nih zločinih, vendar je zahodnonemški inštitut šele pred dvema mesecema sto-pil v stik s Poljaki. Bilo je to v zvezi s sodnim procesom proti nekaterim es-esovcem iz zloglasnega koncentracijske-ga taborišča v Auschwitzu. Schüle je po vrnitvi iz Poljske dejal, da tam ni ve-liko ustreznega materiala. V resnici pa Schüle takega materiala sploh ni zahteval in je celo odklonil ponudbe, da bi si ogledal nove dokumente, ki so jih odkrili v poljskih arhivih.

Torej šele pred tremi meseci je za-hodnonemško pravosodje uradno ugo-tovilo obstoj plinskih celic v Auschwit-zu. Kakšni pa so bili ti sodniki iz Frank-furta, ki so si ogledovali taborišče? Eden izmed njih je npr. diktiral v za-pisnik: »Tu so bile peči, kjer so jetni-ke sežigali.« Navzoči odvetnik, branilec zločincev, pa je zahteval naslednji po-pravek, ki ga je sodnik brez ugovora sprejel: »Tu so bile **baje** peči, kjer so sežigali jetnike.«

Proces v Frankfurtu je bil zares pra-vo ogledalo dejanskega delovanja za-hodnonemških sodišč v pogledu soje-nja nacistom. V Auschwitzu je zagrešilo nepojmljivo strahotne zločine devetsto esesovcev, od teh pa je obtoženih le dvaindvajset in samo devet jih je kon-čalo v zaporu, ostalih trinajst so pod kavcijo izpustili iz preiskovalnega za-pora in so prihajali na sojenje v avto-mobilih. Kavcija je bila dokaj skrom-na; vsi obtoženci pa so bili dobro si-tuirani, z uglednimi službami in pod-jetji. V sodni dvorani je bilo za občin-stvo vsega skupaj šestdeset mest. Proces je bil samo pesek v oči.

Frankfurter Allgemeine Zeitung piše: »Štrinajst let se je frankfurtsko javno tožilstvo trudilo, da je sestavilo obtožbo. In kdor je obtožbo prebral, ne more reči, da so zadevo brez potrebe zavl-ačevali...«

Zares čudna trditev, kot da bi šlo za osamljen, skrivnosten zločin in ne za taborišče, kjer so umirali milijoni in milijoni ljudi, kjer je umrlo toliko nedolžnih otrok v okoliščinah, ki jih člo-veštvo ne bo moglo nikdar pozabiti.

Sodne oblasti so štirinajst let iskale krivce teh zločinov; pač očitno v upanju, da zavlečejo vso stvar čimdlje, da bi vsaj za tista imena, ki bi med procesom prišla na dan, mogli sodniki reči: Ne pride več v poštev! Zastarano! Zakon je zakon!

V nemških taboriščih in na raznih kazenskih ekspedicijah je bilo ubitih okrog dvajset milijonov ljudi. Najvišjo kazen pa je dobilo doslej manj kot petsto zločincev: en obsojeni morilec za štirideset tisoč žrtev...

Podpisnik smrtno obsodbe z ustrelnitvijo otrok — dijakov in profesorjev v Kragujevcu, krivec ene izmed največjih tragedij naših narodov, neki Maks Pemsel je ne samo živ, marveč zavzema položaj komandanta II. korpusa Bundeswehra v Bavarski...

Kako bedno v zvezi z vsem tem zvenijo poročila iz Bonna, da je vprašanje zastaranja nacističnih zločinov povezano tudi z jesenskimi parlamentarnimi volitvami v Zahodni Nemčiji. Stranke si pač hočejo pridobiti naklonjenost in hvaležnost desničarskih krogov, med katerimi se skriva največ zločincev. In niti opozicijska socialdemokratska stranka se v tem ne razlikuje mnogo od obeh vladnih strank. Po-

slanci so od vodstev svojih strank dobili proste roke, da po debati v Bundestagu glasujejo tako, kot se bo pač vsakemu zdelo najbolj pametno. In glasovali so, da bodo zločini zastareli čez štiri leta, računajoč, da je treba šteti 20-letni rok od tedaj, ko se je Zahodna Nemčija spet postavila na lastne noge in dobila svojo prvo povojno vlado.

Vojni zločinci se bodo morali torej skrivati pred sodišči do leta 1969, kar pa jim, kot kaže dosedanja dejavnost zahodnonemških oblasti, ne bo delalo nobenih posebnih preglavic.

S tem seveda ni rečeno, da bo imel bonnski Bundestag v tem vprašanju zadnjo besedo. Svetovna javnost odločno brani stališče, da vojni zločini sploh ne morejo zastarati in, kar je posebno važno, da bonnske oblasti sploh niso pristojne za sklepanje o zastarelosti teh zločinov. To je končno samo po sebi razumljivo, saj se to vprašanje, na žalost, ne tiče samo Zahodne Nemčije. Kaznovanje vojnih zločinov zahtevajo veljavne mednarodne pogodbe in narodi, ki so bili žrtve nacističnih zločincev. Sklep bonnskega parlamenta pa je v vsakem pogledu vznemirjujoč za nadaljnji razvoj političnih odnosov v Zahodni Nemčiji.

S. V.

POGLED SKOZI OKNO PIRENEJEV

Ob padcu španske monarhije, 14. aprila 1931, je pesnik Luis de Tapia v štirih vrsticah svojih znanih »coplas« brez odvečnih besed povedal, da so zadnjega kralja Alfonza XIII. strmo glavili delavci in študentje, ki so že večkrat prej učinkovito posegli v politično življenje Španije. Pred vsakim pomembnim dogodkom je premikanje teh plasti oznanjalo bližajoče se potrese. Seveda bi bilo tokrat prezgodaj napovedovati bistvene spremembe v statusu te dežele, vendar so dogajanja, ki smo jim priča zadnje mesece, zelo značilna za sedanjí položaj Francovega režima. Po lanskih in predlanskih delavskih stavkah v Asturiji, Kataloniji, Baskoniji in drugih španskih pokrajinah je sredi lanskega leta zavrelo na univerzah. Delavci in študentje so si

podali roke. Tako kot prej asturijski rudarji in baskovski železarji so sedaj študentje in profesorji zahtevali razveljavitev režimskih sindikatov, v katere so obvezno včlanjeni. Gibanje se je pričelo pred lanskimi počitnicami in doseglo svoj višek februarja letos, ko je stavkala večina španskih univerz. Dvanajstega februarja je pred poslopjem sindikatov demonstriralo nad dva tisoč madridskih študentov. Policija jih je šestdeset aretirala. Osemnajstega februarja so visokošolci protestirali proti sklepu akademskih oblasti, da prepovedo predavanja profesorja Mariana Aguilarja Navarre »Krščanska demokracija« in kanonika J. M. Gonzaleza Ruisa »Krščansko gledanje na versko vezanost«. Drugega dne se je demonstracija ponovila. Ker rektor predavanj še

vedno ni dovolil, so vsi predstavniki uradnih sindikatov odstopili. Demonstranti so se zbrali v predavalnici. Ko je kanonik Gonzalez Ruis v zadnjem trenutku le dobil dovoljenje za predavanje, so z viharним ploskanjem sprejeli njegove zaključne besede: »V okvirih najčistejše krščanske teologije se moramo pošteno boriti proti vsaki obliki verske vezanosti, z ramo ob rami z marksisti...« Zanimivo je, da je njegovo predavanje najprej prebral in potrdil namestnik madridskega škofa dr. Maximino Romero. 20. februarja so se demonstracije ponovile, 22. II. pa so se študentje spopadli s policijo, ki je obkolila fakulteto. Istega dne so se jim pridružili visokošolci pravne fakultete v Navarri, kjer je univerza v rokah Opus dei. 24. II. so slušatelji filozofske fakultete v Madridu na svobodni študentovski skupščini sestavili zahteve o svobodnem voljenju sindikalnih predstavnikov, razveljavitvi represalij proti študentom, ki se bore za svoje pravice, neodvisnosti univerz in prepovedi vstopa policijskim silam na univerzitetno ozemlje. Ko so zahteve dokončno izoblikovali, je šest tisoč študentov, s profesorji na čelu, krenilo v rektorat, da jih izroče akademskim oblastem. Korakali so mirno, svečano in v popolni tišini. Pot jim je zastavil policijski oddelek. Profesor Aranguren je v spremstvu ostalih profesorjev stopil k policijskemu kapetanu in ga prosil, naj se oddelek umakne, ker je demonstracija popolnoma mirna in želi samo izročiti rektorju svoje zahteve. Kapetan se je umaknil na »posvet«. Čez nekaj trenutkov je zadonela trobenta in na demonstrante se je usula močna ploha iz vseh brizgalic, ki jih je imela skrite policija po okoliških ulicah. Vseh šest tisoč ljudi je pod curki skoraj četrt ure stalo popolnoma mirno, dokler ni zmanjkalo vode. Ko je policija videla, da postopek ni dal zaželenega učinka, je demonstrante napadla z gumijevkami. Študentje so ji odgovorili s kamenjem. Boj je trajal več kot dve uri. Ranjenih je bilo okrog sto ljudi. Profesorji so bili aretirani. 25. II. so se demonstracije nadaljevale. Severno in južnoameriški, francoski in angleški študentje so izrazili svojo solidarnost s španskimi kolegi. Tisti dan je demonstriralo nad osem tisoč študentov z vseh fakultet. 26. II. je ministrstvo za informacije vzelo novinarsko izkaznico dopisniku »Le Monda«, policija pa aretirala ekipo BBC zaradi poročanja o demonstracijah. Fakultete je

obkolila policija. Po cestah je patroliralo več kot sto jeepov in nešteto policijskih avtomobilov.

Boj madridskih študentov je odjeknil po vsej Španiji. V Barceloni so zaprli filozofsko fakulteto, ki je izrazila svojo solidarnost z madridskimi študenti in podprla njihove zahteve. V Bilbao je stavkalo dvanajst tisoč študentov. V Valencii so ustanovili »svobodno študentovsko skupščino«. V Seville je demonstriralo nad dva tisoč študentov in zahtevali svobodne sindikate. Univerze v Salamanci — celo škofova — Murcii, Zaragozi, Valladolidu, Oviedu, Granadi in Navarri so z demonstracijami in stavkami odločno povedali, da jim je dovolj diktature in zaostalosti.

Ena največjih evropskih držav je namreč resnično zaostala v svojem razvoju za petdeset let. Špansko zemljo si še vedno delijo razni vojvode, markizi in grofi, ki spadajo med najbogatejše latifundiste v Evropi. Polja ji za beraško plačilo obdelujejo kočarji in dninarji, ki jih oskrbnik lahko vsak trenutek požene s posestva. Enainpetdeset tisoč latifundistov ima 23.000.000 ha, torej več kot polovico obdelovalne površine, medtem ko ima več kot dva milijona in pol kmetov samo po pet ha zemlje. Francova vlada je prišla do ugotovitve, da sta ji dva milijona malih kmetov odveč, kar pa se nikakor ne ujema z mnenjem kmetovalcev, ki pravijo da je odveč le enainpetdeset tisoč latifundistov. Človek z druge strani Pirenejev bi se skorajda strinjal s kmeti, ki zadnje čase svojo tezo krepko potrjujejo s stavkami zlasti v Cadizu in drugih andaluzijskih krajih, v Castilli in Levantu ter nešteti drugih poljedelskih provincah.

Vre tudi med delavstvom, zlasti med rudarji. Vsa španska industrija spominja na potresno področje, kjer stalno bobni in od časa do časa prihaja tudi do močnih izbruhov. Epicenter je vsekakor Asturija, kjer so rudarji leta 1962 stavkali najprej aprila in maja, potem pa še avgusta, skupaj tri mesece. Stavke so se tedaj širile kot požar in kmalu je Asturijce podprlo pol milijona delavcev po vsej Španiji. Končale so se s precejšnjimi zmagami delavcev, a še večjimi obljubami za prihodnost, ki pa so bile pozabljene, brž ko so spet zapeli krampi v rudnikih in se je začelo kaditi iz tovarniških dimnikov. Niti dobro leto ni minilo po tistem, ko so morali rudarji spet v stav-

ko, ki je tokrat trajala nad tri mesece, a je razen leonskih rudarjev zaradi pomanjkljive organizacije ni nihče podprl. Stavka je bila barbarsko zatrta, nešteto rudarjev pa zaprtih ali izseljenih. Vendar je bila to Pirova zmaga Francovega režima, kajti v boju se je izoblikovala enotnost, za katero se že leta in leta bori komunistična partija Španija. V sindikalni opoziciji, ki jo organizirajo španski delavci kot protitež falangističnim vertikalnim sindikatom, so složno nastopili komunisti, socialisti in katoličani. Videti je, da se odtlej huda rana španskega opozicijskega gibanja — neenotnost — zlasti v notranjosti polagoma celi. To se kaže v opoziciji do uradnih sindikatov, v katerih so po pristnem nacionalno-socialističnem receptu zastopani delodajalci in delavci. Kakšna je ta režimska idila v praksi, se je najbolj izkazalo lanskega 16. dec., ko se je pred palačo pokrajinskih vertikalnih sindikatov na Gran Via v Madridu zbralo okrog štirideset tisoč madridskih kovinarjev, ki so zahtevali svobodne sindikate, pravico do stavk itd. Sindikalni funkcionarji so poslali nad delavce policijo, ki je z njimi obračunala, kakor je pač v navadi pri varuhih španskega javnega reda.

Stavke so še vedno klasificirane kot subverzivno delo, čeprav je njihova upravičenost več kot očitna. Lanj je bilo obsojenih devetintrideset rudarjev na dolgoletne zaporne kazni, ker so aktivno sodelovali v stavki, s katero so asturijski rudarji skušali doseči olajšave za silikozo bolnim delavcem. Zahtevali so, naj jih premeste na lažje delo in jim v primeru popolne invalidnosti nakažejo vsaj tako pokojnino, da jim ne bi bilo treba beračiti, pometati cest ali delati v kamnolomih. Za špansko sodišče je bila stvar jasna: protidržavno, subverzivno udejstvovanje!

Zdelo bi se, da bi sindikati morali v teh primerih braniti delavce pred samovoljo fašističnih sodišč, dogaja pa se ravno narobe. Ilegalni tisk KP Španije navaja nešteto primerov, ko prav frankistični sindikalni funkcionarji igrajo vlogo zaupnikov tako imenovanih družbenopolitičnih brigad, neke vrste španskega gestapa. Vertikalni sindikati torej nikakor niso organ, h kateremu bi se zatekali španski delavci. Edini izhod so stavke pod vodstvom sindikalne opozicije in, ne da bi pretiravali, lahko trdimo, da je Španija danes, kljub strahovitim represalijam nad delavci, na vrhu lestvice stavkov-

JOSE SANDOVAL

nega gibanja, če ne na svetu, pa vsaj v Evropi.

S tem še daleč ni konca težavam, ki jih ima caudillo z ljudstvom že od prvega dne svoje »zmage«. Dejstvo je, da Španija ni narodnostno homogena država. Tam prebivajo štirje, po jeziku, značaju, gospodarskih pogojih in zgodovinskem razvoju dokaj različni narodi, in sicer Španci, Katalonci, Galičani in Baski. Jedro setavljajo Španci, ki jih je okrog 30 milijonov, slede Katalonci z nekako 4.000.000, Galičani s 3.000.000 in Baski, ki jih je nekaj manj kot Slovencev. Jezikovne razlike so med njimi, z izjemo Baskov, približno take kakor med slovenščino, srbohrvaščino in makedonščino. Baski so narod zase, katerega izvor še ni znan.

Francu ni za zgodovino čudakov, ki si upajo trditi, da so narod in so poleg tega še tako predrzni, da nočejo govoriti kastiljščine. Treba jih je prevzgojiti v Špance. Zato je caudillo narode odločno prečrtal vse jezike, razen

španskega, in jih prepovedal. Vrli señor po vsej verjetnosti tega ne bi bil storil, ko bi bil predvidel težave, ki mu jih bo to nakopalo. Narodi se namreč niso hoteli prečrtati in so trmoglavo še naprej govorili katalonsko, baskovsko in galicijsko, čeprav pogosto le za zaprtimi vrati. Sedaj pa so odprli tudi vrata in naglas zahtevajo šole v domačem jeziku, knjige in časopise v materinščini ter radio in televizijo v jeziku, ki ga bo razumel tudi zadnji planšar v Pirenejih. Pri vsem tem je najslabše, da sta ljudstvo podprli tudi nacionalna buržoazija in cerkev. Skupina katalonskih velekapitalistov je pod vodstvom Felixa Milleta-Maristanuya, Cendrosa in Carulle osnovala društvo »Omnium cultural«, ki je organiziralo in financiralo katalonske kulturne manifestacije. Podprlo je tudi peticijo s podpisi tri tisoč uglednih Kataloncev, naj vlada dovoli poučevanje katalonščine v šolah in uporabo tega jezika v tisku in po radiu. Barcelonski guverner Ibañez Freire, ki se je povzpел na ta položaj zaradi zaslug, ki si jih je pridobil pri zatiranju baskovskega nacionalnega gibanja, je na caudillov ukaz društvene prostore zapečatil, arhive pa zaplenil.

S tem ukrepom se je Franco dokončno zameril katalonski buržoaziji in cerkvi. Montserratski opat je takoj dal izjavo »Le Mondu«, v kateri zahteva enakopravnost katalonskega jezika in kulture. Kajpada tudi opat ni ostal nekažnovan. Na neprimernost njegovih izjav tujim časopisom so ga opozorili s tem, da so mu zažgali hišo.

Nič drugače kot v Kataloniji ni v Baskoniji in Galiciji. Galicija odločno zahteva dvojezične šole in je pred kratkim dosegla, da bo v njenem glavnem mestu Composteli ustanovljena katedra romanskih jezikov, kjer bodo poučevali tudi galicijsko. Danes je najmodernejša knjiga v Galiciji »Cantares gallegos« (Galicanske pesmi), ki jo je pred sto leti izdala slavna galicijska pesnica Rosalia de Castro. Med najbolj priljubljene »popevke« pa štejejo — galicijsko himno.

Tudi Baski ne zaostajajo v svojih zahtevah po šolah, jeziku in pravici na obstoj. Podpira jih vsa baskovska duhovščina.

Po petindvajsetih letih svoje vladavine je Franco na tem, da izgubi svoje poglavitne atribute, celo križ. Ostala mu je še zastava antikomunizma, ki pa na ven tudi ne učinkuje več tako, kakor je bilo, ko sta bila še živa

Hitler in Mussolini. Zato je prapor tem bolj pisan in barvit znotraj Španije. Okrog njega se zbira vsa fašistična elita Evrope in Južne Amerike, ostanki razbitih armad, ki so nekdanj sejele smrt po Evropi in Afriki, od četnikov in ustašev, prek krvnikov iz hitlerjevskih taborišč do oasovcev. Generalisim z veseljem prisluškuje žvenketu prikritega orožja. Tu ni več gluhi. Sluh mu odpove le ob zgražanju človeštva nad inkvizitorskimi metodami njegovih družbenopolitičnih brigad, ob prošnjah in peticijah in protestih parlamentov, vlad in organizacij, ko gre za življenje ljudi, kakor je bil Julian Grimau, ob protestih proti obsodbi asturijskih rudarjev, komunisti Sandobala in tovarišev, ob protestih zoper strahotne pogoje v Carabanchelu in drugih zloglasnih jetnišnicah, ob protestih, protestih, protestih...

Procesi se vrste za procesi. Pravkar so španska sodišča stlačila v zapore nove žrtve, delavce, študente in intelektualce, med njimi pesnika Carlosa Alvareza. Jetnišnice so polne katoličanov, socialistov, komunistov, monarhistov in celo bivših pripadnikov falange. Franco krčevito brani prestol, ki se mu že krepko maje in s prav sadističnim užitkom kaznuje drzneže, ki so se mu upali postaviti po robu. Toda najokrutnejše in najbolj nečloveške kazni so prihranjene komunistom, kajti KP Španije je opozicijska stranka, pred katero Francov režim resnično trepetja. Strah je najbrž upravičen, kajti španski komunisti so na plenumu CK KP Španije leta 1956 sprejeli resolucijo, ki Francovemu režimu spodnaša že tako trhle temelje. Tice se namreč sprememb v taktiki partije in združevanja vseh Špancev ne glede na politično prepričanje, vero in druge razlike. KP je mnenja, da ni nobena opozicijska stranka sama po sebi tako močna, da bi zrušila Francov režim. Ker pa odločno zavrača kakršnokoli tujo vojaško intervencijo in zagovarja stališče, da se morajo Španci sami otresti more, ki jih tlači že petindvajset let, je sklenila, da bo vsa prizadevanja usmerila v organizacijo splošne politične stavke, pri kateri naj bi sodelovali vsi Španci ne glede na stranko, vero ali razredno pripadnost. Stavke, med njimi tudi študentske, ki se vrste druga za drugo, so v bistvu uvod k spremembam, ki jih težko pričakuje vse špansko ljudstvo.

J. Kvas

UREJANJE AKTUALNIH PROBLEMОВ BORCEV

O perečih vprašanjih zlasti materialnega položaja borcev NOV so družbeni organi doslej razpravljali in sprejemali sklepe o tistih problemih, ki so nastajali pod vplivom družbenoekonomskih procesov in so prizadeli ne le posameznike, temveč cele skupine udeležencev NOV. Ta prizadevanja so že v preteklosti bila izredno uspešna, če upoštevamo, da so jih bolj ali manj upoštevali obstoječi zakoni in drugi akti. Naj spomnimo samo na urejanje stanovanjskih vprašanj, priznavalnine, dodatek k osebnim dohodkom zaposlenih borcev, zdravstveno zavarovanje borcev-kmetov, izjemni pogoji upokojevanja itd. Pri vseh sedanjih akcijah družbenih organov ne gre torej za kampanjsko sprejemanje odločitev, ki naj bi vplivale na izboljšanje materialnega položaja in standarda, kajti preteklo dvajsetletno obdobje dokazuje, da smo imeli glede tega uspešne praktične rešitve.

Kljub vsemu pa obstaja vrsta problemov, ki jih je treba hitro rešiti. Večina teh ima svoje korenine v družbenoekonomskih spremembah, v prepočasnem usklajevanju osebnih dohodkov z rastjo življenjskih stroškov in v dejstvu, da se nekateri borci ne morejo več vključiti v delovni proces bodisi zaradi bolezni, bodisi zaradi starosti. Pred letom dni je o teh problemih razpravljal tudi izvršni odbor GO SZDL Slovenije in v svojih sklepih zlasti poudaril, da je urejanje življenjskih vprašanj borcev NOV in njihovih svojcev dolžnost vse družbene skupnosti. Na tej osnovi so slonela vsa prizadevanja pri sprejemanju odločitev in družbenih obveznosti, s katerimi naj bi izboljšali materialni položaj in socialno varstvo borcev in njihovih svojcev. Seveda predpisi in zakoni, ki so bili sprejeti konec preteklega in v začetku letošnjega leta, ne morejo urediti vseh mnogovrstnih socialnih problemov. Namesto tega lahko začnejo občinske skupščine in družbene organizacije, glede na sprejeto obveznost pa morajo, takoj in še bolj učinkovito ter odločno urejevati eksistenčna vprašanja borcev in njihovih družin. Sklepi izvršnega odbora SZDL Slovenije tudi poudarjajo, da morajo v vseh družbenopolitičnih skupnostih delovati ustrezni družbeni organi s

potrebnimi skladi, ki naj bodo sposobni na podlagi temeljitega individualnega obravnavanja perečih primerov hitro in prožno ukrepati. Dolžnost republike bi morala pri tem močnejše izstopiti v vlogi usmerjevalca prizadevanj občinskih skupščin in delovnih organizacij, zlasti pri enotnem urejanju skupnih problemov, pri čemer je potrebna širša družbena skrb.

Tudi izvršni svet skupščine SRS je pred letom razpravljal o isti problematiki ter na osnovi sklepov izvršnega odbora SZDL Slovenije ustanovil komisijo za vprašanja borcev in njihovih svojcev. Glavna naloga te komisije je proučevanje vseh vprašanj in predlaga ustrezne ukrepe za izboljšanje položaja borcev. Hkrati s to nalogo pa komisija spremlja izvajanje sprejetih odločitev ter usklajuje delo občinskih skupščin, republiških upravnih organov ter družbeno-političnih organizacij.

Med prvimi pomembnimi uspehi, ki so se rodili iz tako zasnovanega reševanja problemov borcev in njihovih svojcev, je nedvomno ta, da so občinske skupščine že lani iz splošne proračunske rezerve in z rebalansi svojih proračunov povečale predvidena sredstva za priznavalnine za 100 milijonov dinarjev in v zadnjih treh mesecih lani nanovo podelile 1500 stalnih in 1000 enkratnih priznavalnin. S priznavalninami, ki so bile podeljene borcem-kmetom, so občinske skupščine plačevale tudi prispevke v sklade zdravstvenega zavarovanja in tako tem borcem zagotovile polno zdravstveno varstvo. Prav tako so se povečala sredstva za gradnjo stanovanj nezaposlenim borcem, pri čemer se je delež republiškega stanovanjskega sklada, prav tako z rebalansom, povečal še za 100 milijonov dinarjev.

S tem da je komisija izvršnega sveta za vprašanja borcev NOV začela zbirati dokumentacijo o najbolj perečih vprašanjih, ki naj bi realno prikazala obseg posameznih problemov in rabila pri izdelavi predlogov za nadaljnje učinkovitejša družbene akcije, je prišla do ugotovitve, da občine doslej niso trajno niti sistematično urejevale problemov, zato niti ni mogoče prikazati realnega položaja življenjskih razmer borcev v vrsti komun. Zato tudi pri obravnavanju vprašanj borcev ni mogoče dati ocene za republiške razmere, temveč je treba probleme individualno analizirati in reševati.

Zaradi tega niso izrabili vseh možnosti, ki jih je za urejanje nekaterih vprašanj že nudila obstoječa zakonodaja, in niso ukrepali tako kot bi lahko, saj so občinske skupščine za to pristojne. Tu so tudi glavni vzroki številnih pritožb in prošenj, ki jih borci pošiljajo na najrazličnejše republiške organe. Te dokazujejo, da v občinah še ni dovolj razumevanja in pripravljenosti za reševanje problemov borcev in njihovih svojcev, čeprav so sprejele načelo, da je družbena skrb zaorce njihova temeljna naloga in da je treba v delitvenih odnosih to vlogo tudi uresničiti.

Za odpravo teh slabosti je bilo sklenjeno, da bodo občinske skupščine ustanovile posebne komisije za vprašanja borcev, hkrati pa zahtevale, da njihove strokovne službe tekoče in temeljito obravnavajo vsa posamezna in splošna vprašanja, ki zadevajo življenje borcev in njihovih svojcev. Se posebej velja omeniti, da bi občinske strokovne službe, ker imajo zato vse pogoje, zbrale in nato analizirale ter predlagale rešitev posameznih problemov.

To so v glavnem vse bistvene ugotovitve o načinu reševanja materialnih in socialnih razmer borcev v naši republiki. Še nikoli doslej nismo imeli tako jasnih predstav o dolžnostih družbenih organov na tem področju, še zlasti ne občinskih skupščin.

Nedvomno je k temu veliko pripomogla komisija za vprašanja borcev NOV pri republiškem izvršnem svetu, ki je s svojo informacijo o perečih problemih

borcev, kjer so nanizana vprašanja bistvenega pomena za življenjski standard, pospešila prizadevanja za njegovo izboljšanje. Predvsem je gradivo rabilo pri sprejemanju nekaterih ukrepov in družbenih obveznostih. Tudi skupščina SRS je, ko je letos sprejemala tri pomembne dokumente: zakon o dodatku za zaposlene borce, zakon o zdravstvenem zavarovanju borcev-kmetov in priporočilo o stalnih priznavalninah — uporabila ugotovitve, ki jih je zbrala komisija za vprašanja borcev izvršnega sveta.

Iz te informacije navajamo v skrajšani obliki nekatera najbolj zanimiva poglavja, dopolnjena s sklepi skupščine SRS.

Po lani opravljenem popisu je v Sloveniji skoraj 134.000 članov Zveze borcev. Zaposlenih jih je 44 %, 21 % je upokojenih, 15,3 % je kmetov, drugi pa so obrtniki, osebe s svobodnimi poklici, gospodinje itd. Nekaj manj kot polovico vseh borcev je starejših od petdeset let.

Ko so zbirale organizacije ZB podatke, je imelo do 10.000 dinarjev dohodka na enega družinskega člana 19 % s popisom zajetih članov ZB, od 10.000 do 20.000 dinarjev 11,2 %, od 20.000 do 30.000 dinarjev 30 %, od 30.000 do 40.000 dinarjev 18 % in nad 40.000 dinarjev dobra petina.

Pravna ureditev

Pravice udeležencev NOV niso urejene s posebnim predpisom, pač pa jih urejajo posamezni predpisi le toliko, kolikor so v zvezi z vsebino določenega predpisa. Natančno urejeno je le vprašanje vojaških vojnih invalidov. Pred kratkim je zvezna skupščina sprejela še en poseben zakon, in sicer o dodatku za zaposlene borce.

Skoraj vsi predpisi in zakoni, ki kakorkoli urejujejo posamezna vprašanja borcev, postavljajo najrazličnejše pogoje, skoraj vsem pa je skupno določilo — mejnik pri uveljavljanju pravic, aktivno sodelovanje v organiziranem delu v določenem časovnem trajanju. Največkrat je pri tem določen datum 9. september 1943.

Pri določevanju pravic borcev so delno upoštevane tudi njihove socialno-ekonomske razmere. To velja za dodatek k osebnim dohodkom zaposlenih in tudi za izjemno upokojevanje zaradi socialnih razlogov.

Zakonodaja, ki določa pravice borcev, je bila doslej splošna in zato republike na njeni podlagi niso sprejemale dodatnih predpisov, s katerimi bi dopolnile zvezne predpise, kar bi sicer bilo nujno spričo materialnega in socialnega položaja borcev v posameznih republikah. Zakon o dodatku zaposlenim udeležencem NOV, ki ga je lani sprejela skupščina SRS je popolnoma samostojen republiški zakonodajni akt, ureja višino tega dodatka in izenačuje z delom s polnim delovnim časom tudi tisto delo, ki ga opravlja borec v skrajšanem delovnem času zaradi zdravljenja ali zaradi šolanja. Tudi tu so za pridobitev pravic enaki kriteriji, kot jih določajo zvezni zakoni, npr. pokojninski, o dodatku za zaposlene itd.

Vsi veljavni predpisi torej nekako delijo borce v dve skupini, in sicer na tiste, ki so začeli aktivno sodelovati v NOV pred 9. septembrom 1943, in na tiste, ki so začeli sodelovati po tem datumu, prvim in drugim pa se doba aktivnega sodelovanja v NOV šteje v dvojnem trajanju. To je do sprejetja temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju bilo sicer pomembno, kajti odstotek pokojninske osnove je bil v odvisnosti od časa sodelovanja v NOV, medtem ko so pravice borcev zdaj glede tega izravnane z drugimi zavarovanci.

Temeljni zakon o pokojninskem zavarovanju (TZPZ) tudi določa, da sta zavarovalna in pokojninska doba za udeležence NOV pred 9. septembrom 1943 za 5 let krajši kot za druge, prav tako je ta datum odločilnega pomena za uveljavitev pravice do starostne pokojnine z minimalno pokojninsko dobo, še ugodnejši pogoji pa so določeni (tudi na osnovi tega datuma) za borce s slabim zdravjem.

Le nosilec »partizanskega spominskega znaka« (v Sloveniji 1538) priznava TZPZ večje ugodnosti, s tem da jim je določil kot pokojnino 100 % povprečne osebne dohodke v zadnjem letu pred upokojitvijo.

Uveljavljanje pravic iz naslova sodelovanja v NOV zahteva urejen status borca, ki ga določajo posebne komisije občinskih skupščin za ugotovitev pokojninske dobe. Odločitev komisije je odvisna od mnenja organizacij ZB NOV, ki potrdijo navedbe prič, okoliščine, v katerih je upravičenec deloval in stopnjo organiziranega dela, ki je odločilna za priznanje dobe v dvojnem trajanju. Do dvojnega štetja imajo pravico tudi med vojno zaprti in internirani borci, k odločitvi občinske komisije pa mora v teh primerih dati mnenje za čas zapore in internacije še komisija izvršnega sveta.

Število vlog za priznanje aktivnega sodelovanja v NOV in tako dvojnega štetja še vedno narašča. Med tistimi, ki sedaj uveljavljajo status borca, je največ kmetov. Ti doslej niso zahtevali priznanja dvojnih let, ker niso imeli pogojev za priznanje pokojnine. Na to vpliva tudi dejstvo, da po sedanji praksi neurejena dvojna doba močno ovira pridobitev stalne ali enkratne priznavalnine in pa seveda določilo novega TZPZ, ki omejuje dobo, v kateri je še mogoče uveljaviti posebno delovno dobo. Dve leti po uveljavitvi novega TZPZ bo namreč mogoče pridobiti status borca le v izjemnih primerih.

Po mnenju organizacij ZB NOV je število borcev, ki doslej iz različnih vzrokov še niso uveljavili svojih pravic glede priznanja posebne dobe, še precejšnje. Zato bodo komisije občinskih skupščin imele pomembno nalogo v prihodnjih dveh letih, da bodo pomagale vsem borcem uveljaviti njihove pravice.

Osební dohodki zaposlenih borcev

Zaradi nizkih osebnih dohodkov zaposlenih borcev je bilo prejšnjemu zakonu o pokojninskem zavarovanju dodano določilo o minimalnih osebnih dohodkih za vse tiste, ki imajo status borca pred 9. septembrom 1943 in petnajst za pokojnino vštevnih let, od tega deset let dejanske delovne dobe. Tudi republiški zakon o dodatku za zaposlene udeležence NOV vsebuje enake pogoje za uveljavitev pravice do dodatka. Vendar je republiški zakon le bistveno spremenil višino dodatka, s tem da so se osebni dohodki izravnali z republiškim povprečjem osebnih dohodkov, povečanimi za 25 %.

Hkrati z novim TZPZ je zvezna skupščina sprejela tudi zvezni zakon o dodatku za borce. Ta je pomemben, ker je dvignil višino minimalnih osebnih dohodkov zaposlenih borcev na 40.000 dinarjev mesečno, pogoji za uveljavitev te pravice pa so ostali spet nespremenjeni.

Zanimivo je, da je bilo predvideno, da bo ob sprejetju republiškega zakona o dodatku uveljavilo to pravico okrog 6000 borcev. Po podatkih republiškega zavoda za socialno zavarovanje pa je ob koncu leta 1964 prejelo dodatek le nekaj več kot 3000 upravičencev.

Tudi število upravičencev dodatka za zaposlene v tem letu ne bo bistveno večje. Vzroki so predvsem v naglem naraščanju osebnih dohodkov na sploh in v strogih pogojih, ki jih določajo predpisi. Zaradi pogojev, da mora biti upravi-

čeneec do tega dodatka udeleženeec v NOV pred 9. septembrom 1943 in da mora imeti najmanj petnajst let v pokojnino vstevne delovne dobe, poleg vsega pa mora imeti ob tem najmanj deset let dejanske delovne dobe, ne more večje število borcev prejemati dodatka, čeprav jih mnogo izpolnjuje enega izmed zahtevanih pogojev.

Kljub vsemu pa je število borcev, ki prejemajo dodatek, izredno majhno, zlasti če upoštevamo, da je v marcu sprejeti republiški zakon o dodatku zaposlenim borcem, ki so vstopili v NOV pred 9. septembrom 1943, seveda odvisno tudi od delovne dobe, določil zagotovljene osebne dohodke v razponu od 51.000 do 59.000 dinarjev, pač glede na čas, kdaj so vstopili v NOV. S tem se je namreč meja minimalnih osebnih dohodkov zaposlenih borcev dvignila in pričakovali bi, da bo tudi število upravičencev naraslo. Kot kaže, je glavna ovira v prepočasnem reševanju zahtevkov oziroma v premajhni aktivnosti organizacij ZB pri dajanju pomoči svojim članom. Kljub vsemu imajo celo nekateri borci, ki so vstopili v NOV pred 9. septembrom 1943, da ne omenjamo velikega števila tistih, ki so vstopili v NOV neposredno po tem datumu, še vedno osebne dohodke precej pod povprečjem, ki ga določa ta zakon. Za izboljšanje njihovega materialnega položaja bo treba poiskati rešitve, ki bodo ustrezale tudi tistim, ki ne izpolnjujejo tako strogih pogojev, kot jih postavlja zakonodaja. V nekaterih občinah so te probleme že začeli reševati s priznavalnimi. Najbolj pogosti so ti primeri v primorskih in dolenskih občinah.

Ceprav številne občinske skupščine predlagajo omilitev pogojev, predvsem gre za premaknitev datuma 9. september 1943, zvezni zakon o dodatku borcem tega ni upošteval. Zato je pričakovati, da se bo komisija izvršnega sveta skupščine SRS za vprašanja borcev še srečevala s perečimi materialnimi problemi, ki jih ni mogoče na osnovi zakonodajnih aktov urediti, in sicer predvsem zaradi postavljene datumske meje o udeležbi v NOV.

Osební dohodki upokojenih borcev

Med ukrepi, s katerimi bi zajezi izredno upokojevanje borcev, je bila uvedba dodatka borcem. Vendar pa je bila doslej razlika med višino prejemkov na osnovi zagotovljenega VI. pokojninskega razreda in višino minimalnih osebnih prejemkov zaposlenih borcev tako nepomembna, da ukrep praktično ni imel nobene veljave. Šele republiški zakon o dodatku zaposlenim udeležencem NOB, ki je močno premaknil mejo minimalnih osebnih dohodkov navzgor in s tem povečal razliko v primerjavi z zagotovljenimi pokojninskimi prejemki, je zavrl izredno upokojevanje. To sicer ni vplivalo na upokojitve (po 80. členu ZPZ in zdaj po 36. členu TZPZ) borcev pred 9. septembrom 1943, ki so živeli v izredno slabih socialnih razmerah, pa niso imeli minimalne delovne dobe in tudi ne izpolnjenega pogoja starosti, kar bi jim sicer omogočilo upokojitev po drugih kriterijih.

Zanimivo je, da je bila premalo znana posebna zvezna informacija, veljavnost tej je potekla konec preteklega leta, ki je določala, da je mogoče uporabiti predpis o izrednem upokojevanju tudi za borce-kmete, ki zaradi ostarelosti in bolezni niso mogli več sami ustvarjati dohodka za svoje preživljanje. Lahko sodimo, da je število neurejenih socialnih problemov zlasti med borci-kmeti še veliko, dasi je zakonodaja dopuščala ustrezne možnosti reševanja. Tudi po novem temeljnem zakonu o pokojninskem zavarovanju obstajajo te možnosti, le da so pogoji bolj zahtevni — »posebne zasluge na področju revolucionarne dejavnosti« — zato jih ni mogoče več uporabljati tako široko, kot je to določal nekdanji zakon o pokojninskem zavarovanju.

Da bi mogli presoditi položaj udeležencev NOV, upokojenih po prejšnjem pokojninskem zakonu v primerjavi z novim TZPZ, moramo navesti odstotke od osebnega dohodka, ki pripadajo udeležencem NOV za določena leta pokojninske dobe po prejšnjem, in odstotke po novem zakonu za enako dolgo pokojninsko dobo. Šele taka primerjava pokaže, da je položaj vseh udeležencev NOV izboljšán, pri čemer ne smemo prezreti dejstva, da je pokojninska doba 35 let za moške in 30 let za ženske pri udeležencih pred 9. septembrom 1943 izenačena s pet let daljšo pokojninsko dobo drugih zavarovancev.

Po prejšnjem ZPZ				Po sedanjem TZPZ
Pok. doba	1941	Udeležba v NOV 1942	1943	1941—1943
a) Moški:				
15 let	71 0/0—65 0/0	54 0/0—49,4 0/0	45,4 0/0—41,6 0/0	72 0/0
20 let		71 0/0—65 0/0	62,5 0/0—57,2 0/0	85 0/0
b) Ženske:				
15 let	71 0/0—65 0/0	54 0/0—49,4 0/0	45,4 0/0—41,6 0/0	76 0/0
20 let			71 0/0—65 0/0	85 0/0

Problemi v invalidski zakonodaji

Brez delovnih invalidov imamo v Sloveniji dobrih 32.000 invalidskih upravičencev, ki prejemajo invalidnino po zakonu o vojaških vojnih oziroma mirovnih invalidov.

Invalidnine povečini ne sodijo v kategorijo prejemkov, s katerimi bi se lahko preživljali upravičenci. Največ je negodovanja med invalidskimi upravičenci zaradi nizkih družinskih invalidnin (lani je prejelo v naši republiki nad 20.000 oseb invalidsko družinsko pokojnino v znesku 1200 din mesečno!).

Res je, da z družinsko invalidnino zakonodaja ni nikoli reševala vprašanja eksistence družinskih invalidov. Ekonomsko šibke svojce padlega borca je s posebnim dodatkom skorajda izenačila z osebnim invalidom VI. skupine (60 % invalidnost). Pri reševanju zahtev za povečanje družinske invalidnine je pomembno dejstvo, da malenkostno povečanje družinske invalidnine ne pomeni bistvenega izboljšanja ekonomskega položaja uživalcev posebnega invalidskega dodatka, ki so resnično potrebni ekonomske pomoči zaradi starosti in bolezni. K pripravam za izboljšanje ekonomskega položaja teh invalidskih upravičencev, pa tudi za spremembo dosedanjih invalidnin, je dala naša republika svoj predlog: odpravo cenzusa 5500 din osebnih dohodkov mesečno na člana gospodinjstva, povečanje splošnega invalidskega dodatka pri več souživalcih za 50 % ter povečanje splošnega invalidskega dodatka vsaj za polovico.

Priznavalnine

Število predlogov za podelitev priznavalnin je zlasti začelo močno naraščati po letu 1959 in so vse bolj temeljili na slabih socialnih razmerah, v katerih so se znašli borci NOV zaradi bolezni, ostarelosti itd. Pomembno pri podeljevanju priznavalnin je soglasje z občinskimi skupščinami, da prevzamejo občine obveznost glede izplačevanja nekaterih priznavalnin, ki jih je do leta 1961 podeljeval Izvršni svet. Občinske priznavalnine naj bi predvsem pripomogle k izboljšanju

materialnega položaja borcev, medtem ko so republiške ohranile značaj družbenega priznanja za posebne zasluge v revolucionarnem gibanju in na posameznih področjih družbenega življenja.

Prav glede kriterijev za uveljavitev priznavalnine se občinski odloki med seboj zelo razlikujejo, na njihovo opredelitev pa so zelo vplivale proračunske možnosti posameznih občin. Zlasti je značilno vsem, da so okorni v prilagajanju specifičnim pogojem določenega okolja in življenjskim razmeram posameznika. To je mogoče soditi tudi iz števila doslej podeljenih priznavalnin, ki ne zajema niti polovice tistih borcev NOV, ki bi jim po ugotovitvah občinskih skupščin morali zagotoviti družbeno denarno pomoč.

Število priznavalnin se je v primerjavi z letom 1963 v lanskem letu sicer potrojilo, medtem ko se je povprečna priznavalnina povečala za okrog 30 %. Takšen porast števila priznavalnin v preteklem letu je treba pripisati povečanim prizadevanjem za ureditev materialnega položaja borcev NOV.

Zlasti je ugodno, da je med uživalci priznavalnin največ upokojenih borcev, borcev-kmetov in tistih borcev, ki nimajo rednih dohodkov, medtem ko je zaposlenih uživalcev družinskih invalidnin le neznatno število. To kaže, da so priznavalnine v pretežni meri namenjene resnično ekonomsko in socialno najbolj ogroženim.

Povprečna priznavalnina se ni bistveno dvignila, spričo tega, da so v nekatere občinah priznavalnine tudi še zdaj izredno nizke (2000 do 3000 din!) in so še lani v 12 občinah izplačevali priznavalnine nižje od 4000 dinarjev. Za letos je sicer predvideno, da bi dvignili število priznavalnin, ki jih dodeljujejo občinske skupščine, na 8200, kar ustreza številu borcev, ki jim je treba po ugotovitvah občinskih skupščin zagotoviti družbeno pomoč. Pri tem je že bila upoštevana določba zakona o prispevkih občanov, da se v IV. okolišu ne bo predpisoval prispevek na dohodek od kmetijske dejavnosti, kar omogoča nekaterim borcem-kmetom izboljšanje materialnega položaja. Bili so namreč pogosti primeri, da so borci-kmetje plačevali prispevek iz dohodka, po drugi strani pa so prejeli priznavalnino, da so si zagotovili osnovne življenjske pogoje.

Občinske skupščine so predvidevale, da bodo letos za priznavalnine porabile v naši republiki približno milijardo in 300 milijonov dinarjev. Predvsem je predvideni znesek spodbuden, saj zagotavlja, da bi najnižje priznavalnine ne mogle biti manjše od 10.000 dinarjev. Pri določanju višine dopolnilnih sredstev, ki jih občine dobivajo od republike, so bili v celoti upoštevani predlogi občin glede potrebnih sredstev za priznavalnine.

Kljub vsemu pa je treba glede na pomembnost priznavalnin pri urejanju materialnega položaja borcev NOV zagotoviti, da priznavalnine resnično ne bi bile pod predvideno spodnjo mejo, medtem ko naj bo zgornja meja odvisna od presoje specifičnih okoliščin, višino pa naj individualno določajo komisije za vprašanja borcev NOV pri občinskih skupščinah, oziroma administrativna komisija izvršnega sveta skupščine SRS. Razen tega bi morali stalne priznavalnine zavarovati tako, da jih ne bi bilo mogoče zaradi trenutnega proračunskega položaja ukiniti in hkrati zagotoviti skladnost v gibanju njene višine z gibanjem življenjskih stroškov in standarda.

Zdravstveno varstvo

Že dosedanje izkušnje so pokazale, da bi morali nadaljevati z akcijo sistematične in nenehne skrbi za zdravje borcev in da je uspehe mogoče doseči le s smotno zastavljenim delom. To pa je seveda odvisno od podrobnega programa zdravstvenega varstva borcev in organizacijsko dobro zastavljenega dela

zdravstvene in socialne službe. Da bi to nalogo lahko uspešno opravili, pa je bilo treba zagotoviti polno zdravstveno zavarovanje borcev-kmetov, kajti sistematični pregledi so pokazali, da je prav v tej skupini borcev največ zdravstveno ogroženih, zaradi prepozne zdravstvene pomoči ali pa zato, ker take pomoči sploh ni bilo.

Republiški zakon o zdravstvenem zavarovanju kmetijskih proizvajalcev je zagotavljal le nekaj brezplačnih zdravstvenih storitev. Kmetje-borci so v takih pogojih le redko uporabljali zdravstvene usluge, zlasti ne zdravljenja v bolnišnici.

V nekaterih občinah so resda izrabili možnost razširitve pravic zavarovanih kmetijskih proizvajalcev in povečali obseg zdravstvenih storitev, za katere zavarovancem ni treba doplačevati. Kljub vsemu pa niti razširjeno zdravstveno varstvo kmetov ni izravnilo pravic, ki jih imajo zavarovanci v delavskem zdravstvenem zavarovanju, saj ni omogočilo brezplačno uporabo ortopedskih pripomočkov, zabotehničnih storitev, preventivnega varstva, kopališko-klimatskega zdravljenja in vseh prevozov zaradi zdravljenja.

Za ureditev popolnega zdravstvenega varstva borcev-kmetov je bilo več predlogov:

- priznanje stalnih priznavalnin in vplačevanje prispevka v sklad zdravstvenega zavarovanja. Poleg teh stroškov, ki bi bremenili občinske proračune, bi morali sami zavarovanci vplačevati tudi splošni prispevek, ki ga morajo vplačevati vse osebe z davku zavezanimi dohodki od kmetijstva;

- stroške popolnega zdravstvenega zavarovanja nad obsegom, ki je borcem-kmetom zagotovljen po zakonu o zdravstvenem zavarovanju kmetijskih proizvajalcev v osnovnem varstvu, bi prevzel v svoje breme republiški proračun;

- z uvedbo popolnega zdravstvenega zavarovanja vseh kmetijskih proizvajalcev naj bi tudi kmetom-borcem zagotovili vsestransko varstvo, vendar s to razliko, da bi za te vplačale razliko v stroških med osnovnim in polnim zdravstvenim varstvom družbenopolitične skupnosti.

Že prve razprave o teh predlogih so opozorile na to, da na tistih območjih, kjer so kmetje množično sodelovali v NOV, pri urejanju zdravstvenega zavarovanja kmetov-borcev ni mogoče izvesti. Vse je kazalo, da bi se morali zavzeti za uvedbo polnega zdravstvenega varstva vseh kmetijskih proizvajalcev in tako urediti tudi to vprašanje pri kmetih-borcih. Pri tem pa bi morali težiti, da bi razliko v prispevku od osnovnega do polnega zdravstvenega zavarovanja vplačevale v zavarovalne sklade družbenopolitične skupnosti.

Računi so pokazali, da bi za vseh 15.000 kmetov-borcev, če bi jim nudili polno zdravstveno zavarovanje, rabili 900 milijonov dinarjev; razlika v stroških med osnovnim in polnim zdravstvenim varstvom pa bi znašala okrog 300 milijonov.

Pri vsem tem pa je nastalo novo vprašanje, kdo naj krije razliko v stroških med osnovnim in polnim zdravstvenim zavarovanjem. Prevladalo je prepričanje, da naj to obvezo prevzamejo družbenopolitične skupnosti — občine ali republika — in če bo to prevzela občina, potem bi se ta obveza morala upoštevati pri zagotavljanju dopolnilnih sredstev s strani republike, kajti ta skrb bi postala temeljna naloga občin.

Prav področje zdravstvenega varstva je izredno zamotano in povzroča vrsto perečih socialnih vprašanj. Zato je razumljivo, da je pogosto predmet najrazličnejših obravnav. Kot nekakšno sitenozo vseh predlogov pomeni letos sprejeti

republiški zakon o zdravstvenem zavarovanju borcev-kmetov. Ne glede na to, kdaj so vstopili v NOV — datumska meja 9. september 1943, ki se sicer nenehno pojavlja v vseh ostalih zakonodajnih aktih, pri tem ne pomeni ovire — imajo borci-kmetje in njihovi družinski člani zagotovljeno popolno zdravstveno varstvo. Zakon določa, da stroške zaradi razlike v prispevku od osnovnega do popolnega varstva krije republika iz svojih proračunskih sredstev.

O pomembnosti zakona o dodatku zaposlenim borcem in o določbah temeljnega zakona o pokojninskem zavarovanju smo že precej podrobno pisali. Ostaja nam še, da opozorimo na priporočilo o podeljevanju stalnih priznavalnin. Predvideno je, da bi število tistih, ki bi jih letos prejeli, povečali z dosedanjih 4 tisoč na najmanj osem tisoč. Vendar priporočilo govori tudi o najnižji priznavalnini, ki nikakor ne bi smela biti pod 10.000 dinarjev na mesec. Čeprav je urejeno, da pretežni del sredstev za opravljanje te temeljne naloge družbenopolitične skupnosti zagotovi republika, še ne moremo biti zadovoljni z izvajanjem priporočila. Že zdaj je namreč mogoče trditi, da nekatere občinske skupščine zanemarjajo to možnost izboljševanja materialnega položaja borcev s tem, da prepočasi povečujejo število tistih borcev, ki bi jim celo po oceni občinskih skupščin pripadala družbena pomoč. Pa tudi zneski priznavalnin, ki jih določajo občinske skupščine s svojimi odloki, ne dosegajo niti priporočene najnižje meje. Kot kaže, so razpoložljiva sredstva za priznavalnine prav dobrodošla v nekaterih komunah za kritje drugih proračunskih stroškov.

Nedvomno bi vsi sprejeti predpisi, ki v mnogočem odpirajo široke možnosti pri reševanju materialnih in socialnih problemov borcev, ostali nepomembni, če jih ne bi začeli v praksi uporabljati. Neprijetno je že to, da smo čestokrat sodili, da je vzrok prepočasnemu reševanju teh vprašanj togost predpisov, zdaj pa imamo trdne dokaze, da niti teh omejenih možnosti nismo znali izrabiti. Še bolj neprijetno pa bi bilo, če bi zdaj opustili še priložnost, ki jo dajejo letos sprejeti zakoni in predpisi.

Vsekakor pa ostaja zanimivo vprašanje: kdaj in v kakšni meri bodo vidne prve pomembnejše posledice novih spodbudnih ukrepov družbenih organov? Odgovor na to bodo nedvomno lahko dale v prvi vrsti občinske skupščine, čas za odgovor pa je tudi že, kajti od sprejetja nekaterih republiških zakonov in drugih predpisov je preteklo več mesecev.

M. G.

Miško Kranjec

KAPETAN JURIŠIĆ OSVOBODI SOBOTO

ODLOMEK IZ DRUGE KNJIGE RDEČEGA GARDISTA PRIPOVEDUJE, KAKO JE DALMATINEC JURIŠIĆ S ČETO MORNARJEV IN Z NEKATERIMI DOMAČINI, KO JE NA ŠTEFANOVO 1918 VPADL IZ MURSKEGA SREDIŠČA V LENDAVO, DVA DNI KASNEJE OSVOBODIL SE SOBOTO IN S TEM VES DOLENJI DEL PREKMURJA.

ROMAN RDEČI GARDIST IZHAJA V TREH KNJIGAH V ZALOŽBI POMURSKI TISK V SOBOTI, PRIKAŽUJE PA REVOLUCIONARNE DOGODKE V PREKMURJU 1918-19. DOSLEJ STA IZŠLI PRVI DVE KNJIGI.

4.

Soboško odposlanstvo je zgubljalo pogum, ko so morali čakati na kapetana Jurišića, ki se mu očitno ni nikamor mudilo: ravno je večerjal, pa si Dalmatinec ni hotel kvariti teka. Ampak vojaki so bili z odposlanstvom še kar prijazni. Pokazalo se je, da dr. Šömen in hotelir Dobray kar dobro znata »naš drägi domači jezik«, celo nekaj srbskih »réjči« sta zmogla. Potili so se pa vsi trije.

Naposled je Dalmatinec prišel s svojim namestnikom — poročnikom Dolškom, hkrati pa se je tam znašel še Štef Prša, ki naj bi bil za tolmača, čeprav sta dr. Šömen in hotelir Dobray priznala, »ka znava pa tüdi razmiva vaš jezik«. »Madžari ste vsi, pa naj vam ta, ki zna obojni jezik, tolmači!« je odločil kapetan. Kasneje pa je vendar popustil in se pogovarjal z njimi brez tolmačenja in Prša drugega dela ni imel več, razen da je tam stal in poslušal soboško prekmurščino. Dr. Šömen je vselej pohitel, da je Fonnyu povedal, kaj hoče komandant jugoslovanske vojske:

»Sobota se predaja brez pogojev. Nihče ne sme imeti pri sebi orožja — to naj bo lepo zbrano in zastraženo, da ga prevzamemo. Okrajni glavar z vsem uradništvom, potlej vsi vidnejši meščani, in oba grofa — vsi morajo biti navzoči pri sprejemu pred hotelom Dobray.« Kapetan Jurišić je govoril o Soboti, ko da je tam doma. Je pa lahko — Štef Prša mu je vse natanko pojasnil, pa je zato tudi presenetil delegacijo, ko je zahteval predajo Tkalca in Kolenca, »ki sta streljala in obešala kmete po Medžimurju.« Kar vsi trije so se dobro zavedali, da so Tkalca v resnici oni poslali na to kazensko ekspedicijo.

»Ne moremo,« je zastokal dr. Šömen kar namesto Fonya. »Tkalca ni več v Soboti. Hoteli smo ga zadržati, pa se je sam umaknil.« Ampak takrat je Tka-

lec še bil v Soboti, je pa dr. Šömen upal, da bo fant toliko pameten in se bo še v pravem času umaknil. Ker če ga bodo ti dobili v roke, ga pošljejo kam na Hrvaško, odkoder se ne bo več vrnil. Tkalca pa so v Soboti še vedno imeli »v računih«: za kdaj »kasneje«. Ker ne dr. Šömen ne Fonyo ne hotelir Dobray niso prišli na pogajanja, da se za vedno predajo neki Jugoslaviji, pač pa da se rešijo iz brezupne zagate.

»Nismo premagani, gospod kapetan,« je naposled spregovoril tudi žandarmerijski komandant, zdaj komandant soboške polgarörsege. »Lahko se pogajamo, da preprečimo prelivanje krvi. Diktata ne moremo sprejeti.« Ko je Prša prevedel, se je Jurišić zagledal vanj in odvrnil:

»Kakor hočete. Vašo vojsko bomo zdrobili. Za nami prodira cel polk. Medžimurje je bilo v enem dnevu naše, Prekmurje bo v treh: jutri bomo v Soboti, pojutrišnjem v Monoštru. S kom se boste takrat pogajali?« Vendar je čez čas sam postal popustljivejši, ko da hoče pokazati, da ne prihaja, da bi Soboto kaznoval, pač pa jo osvobodil, kar je tudi povedal: »Prihajamo osvobajati Prekmurje. Nikomur se ne bo nič zgodilo, tudi madžarskemu prebivalstvu ne. — Ko jutri vkorakamo v mesto, se bodo zbrali vsi vidnejši ljudje od oblasti in politike, mimo pa naj defilira madžarska vojska, ki se odpelje v svojo matično državo — v pravo Madžarsko.«

V to je odposlanstvo naposled le privolilo, pa se potem odpeljalo z občutkom ponižanja, hkrati pa vendar z zavestjo, da se je rešilo še hujših stvari in rešilo tudi svoje mesto.

Sobočanci so nestrpno, vznemirjeno pričakovali vrnitve svoje delegacije, ko da hočejo pomiritve, da lahko vsaj še to noč prespijo kot Madžari; ker jutri —, da, jutri se bodo ti tako samozavestni, tako madžarski Sobočanci spremenili v Jugoslovane, v nekaj, kar jim je najbolj zoprno na svetu. Ker nekdanji Olševci (Jelševci), spremenjeni v zgodovini v Soboto, po Madžarih v Muraszombat, so se napotili na veliko romanje proti Madžarski: Sobočanci so hoteli za vsako ceno postati najbolj vdani, ponižni pa s tem tudi najbolj ponosni Madžari. Morda bi še govorili svojo »domačo reč«, doma pač, toda po duši, po vsem svojem bistvu bi bili Madžari in bi bili na to tudi ponosni. Zdaj pa — morali bodo postati Jugoslovani, slovenski se bodo morali učiti govoriti, drugega kralja bodo imeli. Nič več ne bo Budimpešta njihovo glavno mesto, kamor je vsakdo njih hotel kdaj poromati. Vse, vse se bo moralo spremeniti.

Voz drdra po soboških ulicah proti okrajnemu glavarstvu, kjer so zbrani vsi pomembni ljudje Sobote, celo oba grofa sta navzoča. Togi so, na videz duhovno zbrani, in vendar ko da njihove duše niso tu, blodijo za nečim velikim, lepim, a zdaj tako strašno daljnim... Še oblečeni so praznično.

»Gospodje... jutri bodimo vsi zbrani... že zgodaj... sprejeli bomo jugoslovansko vojsko, ki bo zasedla naše mesto... želimo, da bi bil ta sprejem dostojen... zgodovina hodi svoja pota, ne moremo ničesar več spremeniti. Poskušajmo razumeti«. Doktorju Šömnu gre skoraj na jok, govori z globokim, strtim glasom, vendar tako razločno, da ne more nihče več dvomiti o grdi resnici: Sobota se je predala. »Naša vojska bo defilirala mimo jugoslovanske, nato bo zapustila mesto... vrnila se bo na Madžarsko...«

Molčijo, sama potrlost jih je, plahost, in kar prav, da so se oblekli praznje, vsaj niso videti tako ubogi, prej skoraj dostojanstveni, celo ker jih navdaja občutek, da so si podpisali smrtno obsodbo, s tem pa tudi svoji Madžarski.

»To je vse? Ni druge rešitve?« Vseeno, kdo vpraša. Vsakomur je to vprašanje obtičalo v grlu, je pač nekdo kljub vsej počasnosti prehitel druge.

»Borba,« zamrmra nekdo. »Za to pa nimamo vojske. Jugoslovanska je v enem dnevu zavzela celo Medžimurje.«

»Kje pa je Tkalec? Proti njim je šel — zakaj jih ni zaustavil? Zdaj ni kaj storiti — v Beltincih so že, jutri bodo v Soboti, pojutrišnjem — pravijo — v Monoštru, ste rekli.«

»Tkalec je imel vendar štiri mitraljeze, kot vem — lahko bi jih zadržal. Se je sploh spoprijel z njimi?« Vprašanje velja komandantu Fonyu, pa tudi »vojaškemu strokovnjaku svetovalcu« Pernetzkemu. Oba se spogledata, predajeta si besedo, spodbujata se k odgovoru.

»Pravi, da je skoraj padel v past — presenetili so ga,« mrmra Pernetzky. »Navsezadnje,« se opravičuje, ker mora, »nihče ni vedel, da je jugoslovanska vojska že v Lendavi, celo pa da napreduje proti Soboti. Če bi jih hotel zadržati pri Črensovcih, bi moral imeti vsaj dvakrat toliko vojske, ker bi se moral zavarovati pri brodih. Ampak sovražnik je že bil v Črensovcih, ko je on bil še na Bistricah. Verjamem — glavne ceste mu ni bilo več moči presekati. Pa tudi v Beltincih ne bi vzdržal — lahko bi ga obkolili... sploh se ne bi mogel več umakniti.«

»Zakaj pa mi tega Srba, ali kdor že je, ne obkolimo?«

Tokrat se je Pernetzky moral nasmehniti, potem se je nasmehnil še komandant Fonnyo. »Ker nimamo dovolj vojske. Polgarörseg — ta je proti kmetom, proti tovajem, da ne bi ropali. Za fronto pa ta ni, ne — vojske za fronto v Soboti nimamo.« Nato je nekdo po krajšem mučnem molku trpko vzdihnil in dejal z obupom:

»Potem pa je res najbolje, da jutri zjutraj pridemo vsi lepo oblečeni pred Dobrayev hotel — ob kolikih že?«

5.

Jurišić se je praznje napravil za zavzetje in osvoboditev Sobote: nič ni bilo kazno ne na njem ne na njegovem pobočniku Dolšku niti na vojaštvu, da prihajajo iz strelskih jarkov. Navsezgodaj so se morali skrtati, celo zlikati, potem jih je pregledal, kakor so stopili v vrsto: obriti, očiščeni so bili kar čedna vojska.

Ker mu je Prša povedal za slovensko in jugoslovansko mišljenje plebanuša Kuharja in njegovega kaplana Lejka, je sam stopil k njima — seve s spremstvom in s pobočnikom Dolškom, da si sposodi kočijo do Sobote. Kuhar je bil na moč vesel tega obiska, pa tudi sveto prepričan, da je naposled njegovo Prekmurje osvobojeno: »Naj vas pozdravim v imenu vsega Prekmurja,« je dejal, ko mu je stiskal roko. »Verjemite mi — to je najsvetlejši dan v vsej naši zgodovini...« Obema — plebanušu in kaplanu — so se oči bleščale, obraza pa kar žarela. Postregel jim je z dobro slivovko in s kruhom.

Zdaj je bila kočija nared, konja vprežena, za spremstvo pa si je Jurišić določil šest jezdecev. Prševa dva — Vanek in Naci — sta jezdila sto metrov pred kočijo, ob kočiji pa štirje jezdec. Spredej pred vsemi je šla predhodnica, ki jo je vodil do zob oboroženi Štef Prša, ki je dobro poznal kraje, pa tudi okoliščine. S seboj so vozili mitraljez. Ostala vojska se je razporedila za Jurišićevo kočijo: z mitraljezi in dvema topičema.

Je to bojni pohod? Je to osvobajanje Prekmurja? Ali pa je to že zgolj slavnostni sprevod, triumf, kakršne so si privoščili vsi veliki in slavni zmagovalci od prvih vojn do danes?

Kakor je Jurišić včeraj dognal po Dimoviću in Prši, da se je Tkalec umaknil, ga ni zasledoval po vzporedni cesti od Dokležovja prek Bakovec do So-

NIKOLAJ PIRNAT: **SKICA IZ ZAPORA**, 1942, risba s svinčnikom

bote. Ravno tako pa se ni zavaroval z desne strani, po poti od Gančan po Lipovcih do Rakičana. Sobočanci bi ga v tem slavnostnem sprevodu, ki v ničemer ni bil strateški, lahko zajeli v klešče in do nog potolkli. Imeli so mobiliziranih čez dvesto vojakov, od tega že skoraj sto plačanih. Bili so kar dobro oboroženi. Od oficirskega kadra je bil Tkalec frontni vojak, ki je poznal taktiko in strategijo obkoljevanja, zased, bil je tudi dovolj pogumen, celo drzen. Toda Tkalec je bil s svojim Kolencem tisti dan preutrujen od celodnevne pohoda in bitke na Bistricah, v Soboti pa so ga kratko malo spet izigrali. Umaknil se je v Puconce in se tam zavaroval proti Soboti, hkrati pa preskrbel Kolencu kmečko obleko in ga poslal v Soboto ogledovat položaj. »Glej, da te Prša ne bi iztaknil. Prekleti bo za gotovo v Soboti?« Svojih drugih načrtov, ki so se mu spleтали po glavi, mu ni povedal. Napasti Jurišića pa si sam vendarle ni drznil.

Ves Jurišićev pohod od Lendave dalje je presenetljiv, lahkomišelnost drzen, toda čisto nevojaški. Če je začel spreminjati taktiko, kakršna je bila v veljavi vsa štiri leta prve svetovne vojne, bi jo moral spremeniti do kraja.

Pa je ni. Sobočanci bi ga lahko zajeli tako, da se niti en sam vojak ne bi rešil: počakali bi ga v Rakičanu, v Lipovcih in Bratoncih pa imeli zasede, ki bi mu udarile v hrbet, ko bi se umikal. Pa tudi kasneje: lepo, slovesno osvobodeno Prekmurje bo zaigral na najbolj zanikrn, malomaren, neverjetno nevojaški način.

Tako pa — tepežni dan, dan male dečice, dan nedolžnih otrok, ali kakor vse se že imenuje, je v tem času zamegljenosti, neke puščobe še kar najlepši: v zraku, na nebu je čutiti sonce, čeprav ga ni videti. — Široka ploskev med Beltinci in Rakičanom, med Lipovci in Bratonci se zgublja v sivkasti daljini, prepredeni s to sončno odmaknjeno navzočnostjo. In v vsem tem se zgublja

ta nepreračunljivi, za prazničnost zavzeti Dalmatinec s svojim pobočnikom Dolškom, oba posajena v svetlo rjavo kočijo beltinskega plebanuša Kuharja, tega zavednega prekmurskega rodoljuba, zavednega Slovenca, ki je to jutro pri maši vpletal med molitve svoje želje za uspeh Jurišiću, in med samim pohodom je nemirno poslušal, če bi se oglasilo streljanje, pa bi se tako njegov junak moral umakniti ali pa bi mu celo razbili vojsko.

Ne posameznih strellov ne regljanja strojnic ni slišati. Štef Prša je pripravljen na vse, previdno vodi svojo predhodnico. Njegove sanje niso nič manj razkošne od tistih, ki jih snuje Dalmatinec Jurišić v svetli kočiji. Šef Prša jezdi konja, sveto je prepričan, da bo zdaj, ko bodo osvobodili Soboto, osvobojeno celo Prekmurje. Toda skrbi ga Tkalec, ki mu služi tudi Joško Kolenc. Kar naprej se mu vsiljuje, da njegov kapetan Jurišić le nekoliko preveč zaupa vsemu. »Tkalec se nam ne bo predajal, ga poznam.« Tkalec je bil le enkrat ujetnik. Lahko je sluga, suženj gospodi, ujetnik pa ne.

Pa zato postane na moč previden, kakor se bližajo mestu. Zaveda se, da niso zavarovani z zaščitnicami, ne z levega ne z desnega boka, in če v Rakičanu ni pasti, potem je vse več ko neumljivo. Nehote pomisli nazaj: če bi imel nekoč, ko so delali revolucijo, še tako borno četico, bi lahko z njo naskočil Soboto in jo tudi zavzel. Ali pa so se tako bali revolucije, da bi takrat šli v boj na življenje in smrt? Toda mar se Jugoslavije ne bojijo? Mar ni Prša hotel že takrat Jugoslavijo?

Žal mu je za tistim, kar je bilo nekaj tako strašno resničnega, velikega — tu bi že bila Jugoslavija, in ta široka ravan okrog njih bi že bila razdeljena med revne prekmurske ljudi. Toda svoboda, kadar že prihaja — vedno je lepa, če le ne prihaja prepozno, ko je človek, ki mu naj služi, že mrtev.

Posilja patrole naprej — pregledajo grad, pregledati mu morajo celo vas, poizvedeti pri ljudeh, če je kje madžarska vojska. Zaustavil je slavnostni sprevod, predhodnica je pripravljena, če bi od kod padel strel. Pa je vsepovsod gluha tišina, grad prazen, prazna je vas, v gostilni so povedali, da se je vojska iz gradu umaknila že navsezgodaj, nove pa ni bilo, tudi po vasi je ni.

Rahla nestrpnost se loti Prše, kakor zaukaže nadaljevanje pohoda, in ko naposled jezdi s predhodnico v špalirju visokih vitkih jagnedov, za temi jagnedi pa se vzdigujeta ravno tako vitka cerkvena stolpa papinske in evangeličanske cerkve. Tudi Jurišić in Dolšek gledata iz kočije te vitke jagnede, vidita ravno tako vitka cerkvena stolpa, obrise mesteca, za zdaj cilj svojega osvobodilnega pohoda. Ker za naprej — tja do Monoštra Jurišić še nima načrtov, predaleč je, moral bi imeti močno vojsko. Za to pa bi moral v Čakovec, če bi mu polkovnik Kvaternik in podpolkovnik Perko lahko — nekako »posodila«. Ker Jurišić bi rad osvobajal, vse, »što je naše, jugoslovensko«.

Ampak Prša misli skoraj samo še na to svoje malo Prekmurje, ki bi ga tako rad videl vključenega v svobodno Jugoslavijo, in to se mu konec koncev zdaj tudi izpolnjuje: tu pred njim leži Sobota, tista, ki je nekoč sam ni ne znal ne mogel zavzeti; ker Prša se tokrat dobro zaveda, da je ta Sobota, ta Muraszombat ključ vsega Prekmurja: kdor ima to, ima zares celo Prekmurje v svojih rokah.

Ali pa ga bosta Prša in Jurišić zares imela?

6

Pred mostom, pred prvimi hišami skoraj pri pokopališčih jih čaka mestno predstavništvo: nadporočnik Hartner mlajši, ki je z njim sam predsednik VMKE dr. Czifrák in še nekaj drugih — trgovcev in raznih poklicev.

Prša pozdravi, ko zaustavi predhodnico. »Želimo pozdraviti poveljnika vaše vojske!« mu madžarski reče nadporočnik Hartner pa se potem spomni, da je ta vojaški obraz že videl, da — včeraj, ko je prišel kot parlamentarec s sporočilom kapetana Jurišića..

»Sporočil bom vaše želje našemu komandantu,« odvrne jezdec Prša in pozdravi. Razporedi predhodnico in že odjezdi v drncu nazaj proti kočiji, ki se je za čas ustavila pri židovskem pokopališču.

»Kdo pa je ta? Madžarski govori.« Dr. Czifrák si ne more kaj, da ne bi bled v strašni mučni napetosti vprašal Hartnerjevega po jezdecu. »Ta že ne bo Srb?«

»Ne — ta pa bo sin našega Muravidéka, ki nam bo zdaj komandiral, ko nas najbrž vse dobro pozna in ima še kakšne svoje račune z nami.« Je pa na moč radoveden zastran vojske, ki prihaja dobro oborožena, disciplinirana, toda nekako »zlikana«. »Prihajajo na parado k nam, se mi zdi,« mu uide proti dr. Czifráku, ki mu zamrmra nazaj v odgovor:

»Nič se ne počutim dobro — odkrito rečeno: kot bi stal pod vislicami.« In res ga ovratnik tišči, trdi, naškrobljeni visoki ovratnik z upognjenimi konjicami, kamor se je vtaknilo Adamovo jabolko.

»In resnično,« pritrdi Hartnerjev z občutkom ponižanja in hkrati že s snovanjem načrtov, kako bi rešil »svojo domovino« te sramote. »Pod vislice smo postavljeni; ali pa pred razpelo, kamor nas bodo razpeli, pribili. In to Srbi, ki so med njimi očitno naši domači izdajalci. Te bi rad kdaj dobil v roke.« Mlajši Hartner, šele nadporočnik, ki še ni nastopil svoje velike poti, ni videl v dušo predsedniku VMKE, ki snuje še hujše načrte, če bi kdaj — na kar bo moral dolgo čakati.

Kapetan Jurišić s pobočnikom Dolškom se pelje naprej, ko mu Prša raportira, da ga čaka odposlanstvo, nato sam odjezdi do svoje predhodnice. Pred kočijo, kakih sto metrov jezditja prva dva jezdec, kočijo samo pa spremljajo štirje. Šele za njim prihaja vsa njegova vojska.

Kočija se ustavi kakih petdeset metrov pred odposlanstvom, Jurišić in Dolšek stopita z nje, v rokah imata granate, Dolšek pa jih ima še za pasom, čeprav ju varuje predhodnica. Prihajata prav pred odposlanstvo, pozdravita. »Prihajamo v imenu Jugoslavije, da osvobodimo to zemljo, ki na njej prebivajo slovenski — jugoslovanski ljudje. Druge narodnosti bomo spoštovali in jim nudili iste pravice, kakršne bodo imeli naši ljudje.«

»Pozdravljamo poveljstvo jugoslovanske vojske,« je naposled zmozel dr. Czifrák, čeprav je imel grlo strašno suho, »pozdravljamo v imenu vse Sobote.« Dr. Czifrák je že hotel privleči na plan svoj »Muravidek«, si je pa le spremislil in se ustavil kar pri Soboti. »Prosim vas, da vzdržujete v našem mestu red in mir.«

»Prinašamo mir prebivalstvu tega mesta in te pokrajine, vzdrževali bomo red in branili ljudstvo in posameznika. — Ali je v Soboti vse pripravljeno? Postavili smo pogoj, da vaša vojska defilira pred nami, nato pa zapusti mesto.«

Tokrat je moral nadporočnik Hartner priti do besede, ki pa mu je postalo grlo ravno tako suho kot prej dr. Czifráku. »Vojaška posadka je sinoči zapustila mesto s svojim komandantom vred. Zadržati je nismo mogli. Prosim vas, da to vzamete na znanje.«

Jurišić je pogledal Dolška le od strani. »Prav. Vendar upam, da to ne pomeni za nas nikake pasti? Ne bi hoteli posegati po nikakih represalijah, ki bi bile za vse mučne.«

»Spoštovali bomo jugoslovansko vojsko z njenim poveljstvom vred,« je rekel Hartner, čemur je tudi dr. Czifrák pritrdil.

Nato je kapetan Jurišić povabil odposlanstvo, da je z njim in s pobočnikom Dolškom stopilo med spremstvom štirih jezdecev proti mestu, pri čemer se je trudil, da je prijazno kramljajal z njimi kot kak star znanec, ki se je po dolgem času vrnil domov, pa ga vse mika. Odposlanstvo pa se je tudi trudilo, da je prijazno, že kar prijateljski odgovarjalo, pri čemer se je pokazalo, da vsi ti ljudje kar dobro govorijo »slovenski« — vsaj poročnik Dolšek je ugotovil, da je to prav lepa slovenščina: »Nekaj starinskega, domačnostnega je v vašem govoru.«

V pomenku so se bližali Dobrayevemu hotelu, kjer so jih že čakali Sobočanci z najvišjimi predstavniki oblasti in družbe. Pred njimi pa je prihajala predhodnica z jezdecem Štefom Pršo na čelu. Joško Kolenc, ki se je navsezgodaj v civilni obleki vrnil v Soboto in se pomešal med ljudi, je lahko videl svojega nekdanjega prijatelja, katerega pa je že dvakrat zapustil, kako zdaj prihaja kot osvoboditelj ne le Sobote, pač pa celega Prekmurja. Ker Kolenc je vedel, da prihaja čas, ko se bo tudi Prekmurje osvobodilo, le on je nekje zdrknil na stransko pot in ne najde več nazaj. Navdajale so ga misli, da bi kratko malo ostal tu, nato pa se prebil domov, v Marovce. Ker kakšen smisel pa je v tem, da se še dalje bori s Tkalcem, ko temu očitno gre le za Madžarsko, pa je vse tisto, kar je govoril o neki revoluciji in socialistih, čisto postransko, poglavitno pa v resnici le Madžarska? Še bolj je presunilo Kolenčevega, ko je videl med jezdec, ki so spremljali poveljstvo s soboškim odposlanstvom vred oba Prševa mlajša: Nacija in Vaneka.

Toda kam naj se napoti Joško Kolenc po vsem, kar se je zgodilo? V Marovce tokrat vendar ne more: doma ga ne potrebujejo. Bōža pa ga tokrat še pogledala ne bi. In tako mu ne bo preostalo kaj drugega, ko da se, kakor bo le mogoče vrne v Puconce k Tkalcu. Navsezadnje ni potrebno da ostane tu, svet je širok.

Odposlanstvo vodi kapetana Jurišića in pobočnika, poročnika Dolška, k zbranim predstavnikom mesta in soboške družbe, ki stojijo praznje oblečeni, togi pred hotelom Dobray, kjer jima to odposlanstvo predstavi vse po vrsti — okrajnega glavarja, oba grofa, odvetnike, zdravnike, kanonika Slepca in še nekaj drugih ljudi. Izkazalo se je, da vsi ti ljudje znajo svoj materin jezik, da so kratko malo Slovenci. Govorili so v svoji stari kŭzmičevski prekmurščini, ne v tisti rodni iz svojih vasi, toda niti Dalmatinec Jurišić niti Hrvat Dolšek se nista spotikala ob tem — zvenelo jima je čisto domače, naravno, preprosto.

Nato jih je — vse poveljstvo — okrajni glavar z vso soboško pomembno družbo povabil v mestno hišo, kjer so jim postregli z žganjem, vinom, prigrizkom in kar s prijazno besedo, ko da so jih že dolgo čakali. Čakali so jih, le bali so se jih, niti malo si jih niso želeli, pa so hkrati vedeli, da te nesreče ne bodo mogli odvrniti od sebe, kakor se že trudijo. Pogovor je potekal o preskrbi posadke, kar vse so obljubili, iz strahu pred njimi, nič manj pa iz strahu, da vojaki ne bi začeli ropati: vojska je le vojska, nič ji ne moreš. Jurišiću in njegovemu štabu pa je grof Szapary ponudil sobe v svojem gradu, kar je ta z vso ljubeznivostjo sprejel. Ne, grof Szapary se ni mogel pritoževati nad gostom, ki je bil dalmatinsko vljuden, dostojanstven, kar gosposki.

Jurišić se je dobro zastražil v gradu.

Prekmurje — vsaj njega poglavitni, slovenski najbolj zavedni del je bil osvobojen. Čakalo ga je le še gorenje Prekmurje, do Monoštra, »do Rabe«, kakor so začeli govoriti ljudje.

Matevž Hace

PODGORNIKOVA ANA

Izpred Podgornikove hiše je bil čudovito lep razgled po lepem predelu zelene štajerske dežele. Naporna in težka pot je bila do Podgornikovih, toda človek, ki je le enkrat srečal Podgornikovo Ano v njeni hiši, ni nikoli več pozabil te ponosne, dobre in samozavestne šestdesetletne žene.

Imela je dva sina, Mirka in Franceta. Oba sta šla na Dolenjsko v partizane. Tako je Ana ostala sama z molčečim sedemdesetletnim možem in obširno gorsko kmetijo, kjer je vzrejala deset govedi in dvanajst prašičev. Nihče bi tej ženi ne prisodil šestdeset let. Bila je visoka, vitka, živih črnih oči in zgovorna, da je kaj. Nevoščljive sosede so rekle, da je zato ohranila mladostni sijaj na obrazu in v očeh, ker je imela samo dva otroka in ker je mož ni naprezal za težka moška dela, kakor so to delali drugi hribovci, kadar jim je manjkalo delavcev na kmetijah.

Prvi je nekega vročega julijskega opoldneva prilezel k Podgornikovim stradan mlad študent, obut v slabe čevlje, razoglav, žalostnih oči. Podgornikova Ana mu je postregla, mu dala sinovo perilo in dva para obujk. Povedal ji je, da so ga iskali Nemci in je zato pribežal v Savinjske hribe.

»Če bo delal, mu daj jesti, drugače ga poženi,« je rekel redkobesedni mož, ki je cenil samo delovne ljudi, nedelovne pa je preziral.

Mladi študent je ob jutrih kidal gnoj v hlevu in pomagal krmiti živino. Metel je seno na voz in z voza. Kositi ni znal in se je precej vrezal v prst. Drugače pa je cele ure prebiral slovenske in latinske pesmi.

Ko je Ana nekega dne opazila pod vrtom nemško patrolo, ga je skrila v seno nad hlevom. Nemce je pričakala s prekrižanimi rokami na pragu.

»Ste videli takega in takega neznanca,« jo je vprašal nemški tolmač.

»Sama sva z možem.«

»Pa sinova, kje sta?« je hotel vedeti tolmač.

»Hm, na Kozjak sta šla k sorodnikom, še poslovila se nista, ja.«

Nemci so pregledali hišo, hlev, skedenj, svinjak, čebelnjak. Nič niso našli. Popili so steklenico žganja in šli v dolino. Mladi študent pa je zvečer izginil s Podgornikovine. Na kuhinjskem oknu je pustil pismo za Ano, v katerem se ji je zahvalil za vso dobroto in skrb. Povrnil da ji bo, kadar bo kaj imel.

»Ja, vidiš Ana, pa ti pride tak mestni človek, skrbiš zanj, ga vzameš pod streho, on ti pa kar tako izgine. Vidiš, taki so ti mestni študentje, pa ti fant še kositi ne zna.«

Nekega oktobrskega večera pa je prišlo k Podgornikovim šestdeset partizanov. Bili so utrujeni, slabo oblečeni. Osem jih je bilo brez srajc, šest brez čevljev, trinajst pa brez kap, ker so jih izgubili v zadnjem boju, ko so se morali na hitro umakniti. Dež je lil brez treskanja in bliskanja. Od njih je curljalo. Puške so jim visele s cevmi navzdol. Napolnili so štiri sobe in obširno kuhinjo. Med njimi so bile tudi tri molčeče partizanke, ki so se kot ubite vlegle na peč ter se stiskale druga k drugi in brez besed zaspale.

Komisar je stopil k Ani in ji dejal: »Mamka, prenočili bi nas pa krompirja bi nam skuhali.«

Ana je skuhala krompirjev golaž in razrezala šest hlebov rženega kruha. Mrmrajoči mož je prinesel iz kleti dvakrat po petdeset litrov jabolčnika in pol mernika suhih orehov. Jedli so kakor za stavo.

»Ja, kaj bi bilo, ko v deželi ne bi imeli kmetij po gorah, to bi stradali!« je vzkliknil obveščevalec Tone.

Ana je medtem nanese slame in jo razmetala po treh sobah. Vzela je iz skrinje petindvajset hodničnih rjuh in jih pogrnila po sveži ovseni slami. Ko so pospali, jim je sušila na letvah ob štedilniku nogavice, obujke, kape in srajce. Štedilnik in peč je kurila vso noč. Zgodaj zjutraj je bilo vse suho in spečenih je bilo trideset hlebov kruha. Ko je jemala z loparjem kruh iz peči, je bridko pomislila, katera ženska v daljni Dolenjski peče in reže kruh njenima dvema sinovoma. Dobro je delo Ani to, da so se opolnoči dvignile s peči vse tri partizanke in ji pomagale mesiti kruh.

»Dekleta, videti je, da so vas matere naučile, kako se kruh peče,« jim je veselo dejala. Kmalu je vstal še četni komisar, se usedel v kuhinji na stolček, kadil pipo in spraševal Ano o življenju na Podgornikovini. Komisar je bil srednjih let, zelo ga je zanimalo delo, življenje in ljubezen, ki prežema prebivalce po gorah in planinah.

Ko je Ana končala s peko, se je usedla zraven komisarja in mu pripovedovala o svojem življenju, o skrbih in težavah, ujmah in boleznih živine. »Veste, vse to človek pozabi, samo da bi se sinova zdrava vrnila domov. Pa veste, kaj me še skrbi?« uprla je svoje dobre oči v komisarja. »Kaj pa, mamka?« jo je vprašal. »Veste, naju s starim skrbi to, da se ne bi sinova odtujila od doma. Rodila sta se v teh gorah in zato želiva, da bi našo hribovsko domačijo rada imela tako kot prej, ko sta bila še doma. Prejšnji mesec pa je Mirko pisal, da so na Dolenjskem tako lepi kraji, da se mu zdi, da je pri nas kar pusto. Ko sem prebrala to njegovo pismo, mi je bilo kar tesno pri srcu. Veste, rojena sem bila v ravninski vasi. Čedna vas je bila to, toda kmetje so se med seboj tožarili, da me je še danes groza. Tožili so se zaradi zemlje pa zaradi kokoši, oranja, košnje, zaradi poti. Ko me je pred štiridesetimi leti mož vprašal, če bi šla na Podgornikovino, sem se na vsa usta zasmejala: ‚Kaj za božjo voljo bom pa delala v hribih,‘ sem mu rekla, ‚saj tam ni družbe ne plesa ne veselih žegnanj‘. Moj sedanji mož, ki me je takrat snubil, je molčal in me samo gledal. Navsezadnje je rekel: ‚Dekle, morda je res, kar govoriš, ampak povem ti, kar pomniyo stari ljudje, se je tam pri nas zadnjih petdeset let še vsaka privadila. Dekle, pre-

NIKOLAJ PÍRNAT: PRIHOD V TABORIŠČE, 1942, perorisba s tušem

misli, to ti rečem. Čez tri nedelje se bom spet oglasil, pa mi boš odgovorila, Anica, če imaš pa že izbranega fanta, mi takoj povej, ker nočem biti v nadlego. Veš, jaz dam nekaj na fantovsko čast.' Peljal me je na ples, ker je bilo žegnanje v vasi. Čudovito je znal plesati in vriskati. Potrkaval je med plesom na pod, da so ga vsi gledali. Domači fantje bi ga stepli, pa si ga niso upali, ker je bil tako močan. Ko me je spremil domov, mi je rekel: 'Anica, na binkoštni ponedeljek se bom vrnil, takrat mi boš dala besedo.' Sredi vasi je močno zavriskal, to pa je bilo že kar preveč za domače fante. Deset fantov je steklo iz gostilne. Počakal jih je na koncu vasi ob vaški mlaki. Prekrižal je roke na prsih in dejal: 'No, fantje, kaj mi pa hočete? Vam ni prav, da sem plesal z Anico in zavriskal na vasi?' 'Prekleti hribovec,' so zarjuli, 'boš pustil Anico pri miru? Ta bo naša, ti pa si v gorah poišči dekle. Tudi vriskal ne boš več v naši vasi,' je zavpil nekdo. 'Kar v mlako potunkajmo hribovca,' je zavpil visok fant in iztegnil roke po mojem Jerneju. Ta je odskočil, slekel kamižolo, si zavihal rokave in čakal. 'Vrzimo ga no v mlako,' je spet zavpil nekdo in trije so se zapodili vanj. Jernej je prijel enega, ga dvignil in ga vrgel v mlako, kjer se stekajo luže in blato iz cele vasi. Vrgel je še tri, ostali so se mu umaknili. O tem dogodku so govorili potem še daleč naokrog.

Čez tri tedne je prišel Jernej s hribov in me vprašal, če bi hotela biti njegova žena. Pomislila sem in privolila. To je bilo dela. Njive so v strmih bregovih, vsenaokrog veliki gorski pašniki, v gozdu lesa, smrekovine, bukovine, kamor se človek ozre. Hitro sem se privadila na Podgornikovo domačijo. Saj v

hribih ni toliko tožarjenj in nevoščljivcev kakor v dolinskih vaseh. Večkrat sem se ozrla izpred naše hiše v dolino. Pri nas je sijalo sonce, po dolini pa so se plazile goste megle. Najbrž so te nižinske megle krive, da se ljudje tako prepirajo. Zdaj mislim, da bi ne mogla več živeti, če ne bi videla naših strmih njiv, travnikov, sadovnjakov in košatih smrek. Štirideset let bo, odkar sem prišla sem gor. Mož je delal za dva, bil je zgovoren človek. Odkar pa nama je umrl prvi sin, je postal molčeč. Zdaj imava samo še dva sinova. Vsak večer molim pri našem hišnem znamenju za njuno srečno vrnitev iz vojske. Veste, moj mož je bil v vojski od leta štirinajst do konca na Soči in Karpatih, pa se je zaobljubil, da bo naredil kapelico v čast lurske matere božje, če se vrne živ in zdrav. Vrnil se je zdrav, leta dvajsetega pa je uredil kapelico. Odkar sta sinova odšla, vsak dan klečim in pomolim za srečo, zdravje in vrnitev. Nekateri tovariši so se mi že smejali, toda, tovariš komisar, če imate moč, besedo jim recite, da to ni lepo od njih. Oni mislijo po svoje, jaz pa po svoje. Nikdar še nisem terjala plačila za kruh, pranje in vse, kar smo dali vašim. Mi, hribovski kmetje, smo verni in od tega nas ne bo nihče odvrnil. Ne zamerite mi, če sem bila dolgovezna,« je sklenila Ana.

Četni komisar je pazljivo poslušal in ji kimal: »Lepo zgodbo življenja ste mi povedali,« ji je dejal in znova nabasal pipico. »Našim bom pa kar povedal, da se ne smejo posmehovati vaši molitvi. Ja, saj tudi moji starši molijo, da bi se srečen in zdrav vrnil iz te vojskine godlje. Verske stvari so svete za tistega, ki vanje veruje.«

Ob pogovoru se je zdanilo. Petelini so peli trije hkrati na parnah. Jutranja zarja je obarvala pokrajino. Na vrtu so se oglasili ptički. V kuhinjo je prišel stari Podgornik: »Ana, dež bo in osem tepk morava še otresti. Ne vem, če bova sama zmogla. Tudi po nastil bi šel rad popoldne.«

Komisar je odložil pipico in se vmešal v gospodarjev pomenek: »Zbudil bom naše fante. Otresli in pobrali bodo vaše tepke.«

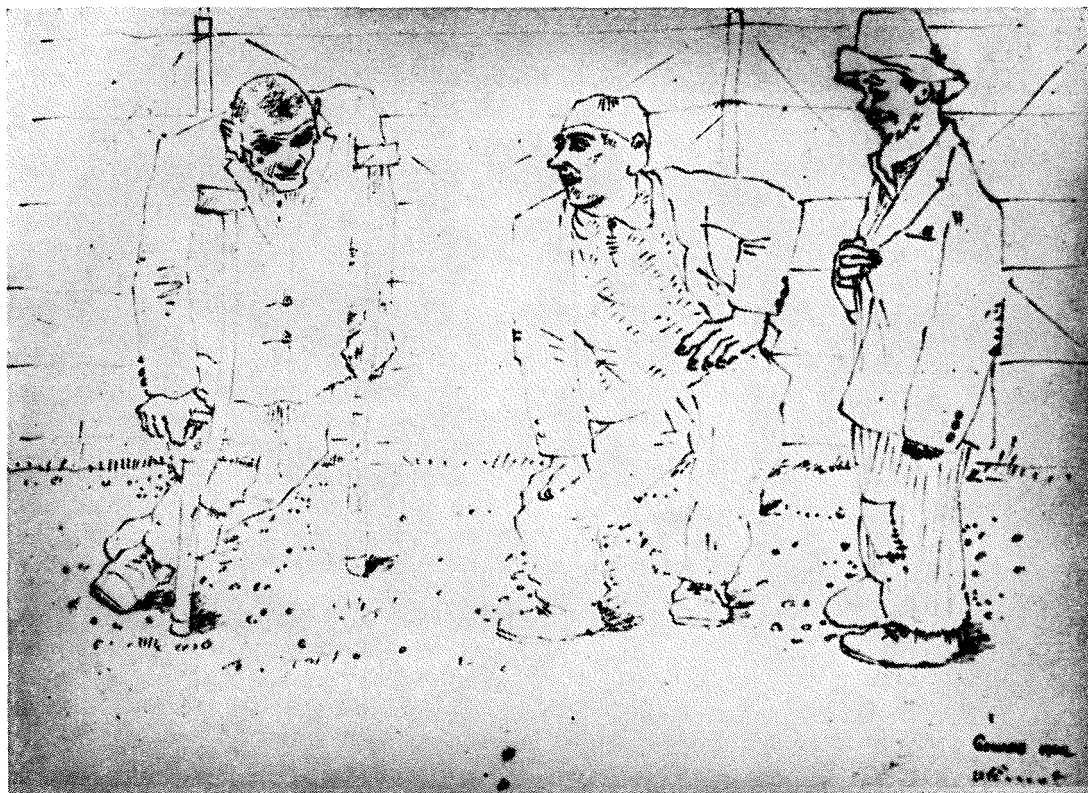
»Lepo od vas,« je zamrmral stari in odšel v hlev.

Po kosilu, ki ga je pripravila Ana, so splezali na stoletne tepke in jih otresli. Nekaj pa jih je pobiralo hruške v velike košare. »Če nam dajejo hrano, jim moramo vrniti,« je dejal komandir in sam pomagal nositi velik jerbas tepk.

Priletelo je sovražno letalo in obkrožilo Podgornikovo kmetijo. Trije voli so pri vodnjaku dvigali gobce in tulili v zrak za njim. »Da ja ne bi natresel bomb,« so mrmrali vsi križem. Letalo je odletelo in na bližnjem hribu s truščem streslo svoj tovor.

»Hvala bogu, odletelo je, zoprna nadloga,« je šepetala Ana. Proti večeru so odšli partizani siti, v posušenih oblekah. »Nekaj pa ste le postorili,« jih je pohvalila Ana. »Brez dela ne gre,« je veselo vzkliknil obveščevalec. »Pozimi bo mošta in pili ga boste,« je važno dejal Podgornik. Odšli so s pesmijo. Ana je zrla za njimi.

Na božični večer so prinesli na Podgornikovino šest ranjencev. Štirje so bogu vdano molili, eden je prepeval, drugi pa klel. »Vsaj na božični večer ne bi preklinjal!« ga je poprosila Ana. »Kaj bi ne klel,« je dejal ranjenec, »pol stegna mi je odbilo in desno uho. Elica me ne bo marala, ko se bom iz vojske vrnil brez ušesa. Biti brez ušesa je smešno, še vaški mulci se mi bodo smejali. Vse svetnike bi za brado potresel, če bi le mogel. Moj dedek se mi bo posmehoval pa stric tudi. Prekleteo, tistim kurirjem pa intendantom, ki nas slabo hranijo, tistim naj bi kroglice potrgale ušesa.« Tisti, ki je prepeval, je nenadoma začel peti božične pesmi:

NIKOLAJ PÍRNAT: ZA ZICO, 1942, perorisba s tušem

»Sveta noč, blažena noč,
vse že spi, je polnoč.«

Vsi so mu odpevali, samo tisti, ki mu je raztrgalo uho, je molče zrl na staro razpelo v kotu. Ana jim je narezala belega kruha in klobas, kuhane gnjati in potice. Stari Podgornik je iz kleti prinesel steklenico slivovke in rekel: »Spodobi se za božične praznike, da tudi ranjenci bolje jedo in pijejo.« Ko so bili vsi boljše volje, je stari Podgornik pripovedoval, kako je v zadnji svetovni vojni praznoval božične praznike. Takrat ni bilo ne potic ne slivovke in dom je bil daleč. »Samo borno pismo od doma je bilo tisto, kar me je poživilo. Pisali so mi, da je bila bogata letina pšenice, rži, ječmena, ajde in krompirja, pa še tri krave so se srečno otelile. V strelskih jarkih sem jedel ovsen močnik in mislil na domače dobrote. Eh, rečem vam, da je bilo težko vojskovanje v tujih deželah.« Stari je sklenil pripovedovanje in odšel v hlev, da z žegnano vodo blagoslovi živino. Ana pa je medtem še narezala šunke ranjencem in jim prinesla bele kave. »Menda ja ne bo nihče šaril v tej noči tako visoko v hribih. Potem bi lahko ranjenci spali kar v sobi, je pomislila.« Opolnoči so ranjenci še vedno peli božične pesmi. Zdaj je pel tudi tisti z ranjenim ušesom. Ana pa je bila na nogah, vse dokler niso odnesli ranjencev nazaj v bolnico.

Pred odhodom v bolniški bunker je Ana z materinsko besedo dopovedovala ranjencu, ki je imel raztrgano uho, da naj si tega ne žene preveč k srcu.

»Ah, Ana, vi ste tako dobri, kot so bili moja pokojna mati, Bog jim daj dobro na onem svetu.« Naložila je za ranjence in spremstvo še ržene hlebce.

Pred novim letom ji je pisal iz Dolenjske sin Mirko. V daljšem pismu ji je sporočil, da je bil laže ranjen. Hrana, da je tod pičla, ljudje pa nekateri dobri, drugi bolj tako, ker so nekako nezaupljivi. Vendar pa so kraji lepi, dekleta pa, da so živa, kakor sam ogenj ob kresu na gori. Če ne bo vojska dolga, kakor hudo leto, bi se morda še priženil na kakšno kmetijo, kjer so same ženske. Čeprav so kmetije majhne, ni na njih toliko trpljenja kot na Podgornikovini. Pisal je, da je Tone napredoval in je postal komandir čete v drugem kraju.

Ana je brala pismo enkrat, dvakrat, trikrat. Solze so ji tekle na pismo. Sin, ki ga je imela najrajši, se ji je odtujil. Diši mu dolenjska zemlja in dekleta. Sklenila je roke in premišljevala, zrla na kuhinjsko okno, na vrt, kjer je bilo drevje odeto v sneženo odejo.

Ko je prišel mož v kuhinjo, mu je dala pismo. Stari Podgornik se je krepko zasmejal in vrnil pismo Ani: »Lej ga, Mirka, še na kmetijo se bo priženil, primaruha, to je dobro. Tone bo pa kar doma ostal, če je ne bo kje skupil. Bog jima daj zdravja! Saj ne vemo, če bomo imeli na novega leta še dom,« je rekel stari.

»Seveda, kadar pridejo naši, jim bo treba postreči. Rajši vidim vesele ljudi kakor stokajoče ranjence,« je menil stari Podgornik in si prižgal pipo.

»Kar slutim, da bodo prišli,« je dejala Ana, »pripravila bom slanine, kruha, ti jim boš pa točil jabolčnik. Zadnjič si preveč napojil s slivovko tiste, ki so nesli ranjence, kar zapletali so se. Videla sem to in hudo mi je bilo.«

»Daj no, Ana, praznik je bil, siti so bili in napojil sem jih, kakor je treba na praznik. Kar glej, kaj piše Mirko, da je tesno s hrano in pijačo. Tam doli na Dolenjskem so menda manjše kmetije in ljudje tudi manj delajo, zato pa manj pridelajo. Gromska strela, midva, Ana, sva delala v jeseni vse noči, toliko je bilo pridelka na njivah in vrtu.«

Tako jima je minil dan pred novim letom v pogovoru o sinovih, letini, kurirjih in Nemcih, o bojih in ranjencih. Želela sta si miru.

Na novega leta dan zgodaj zjutraj je prišlo petnajst terencev in šest terenkov. Držali so se resno. »Vse bomo plačali, kar bomo pojedli in popili,« je dejal tisti, ki je imel prvo besedo. Jedli in pili so, potem so dolgo govorili. Na vogalu hiše je stal njihov stražar.

»Teh še nisem videl,« je ogovoril stražarja Podgornik in mu dal tobaka za njuhanje.

»Eh, ja, oče, to so neki okrožni, učeno govorijo kot profesorji, jedo in pijejo, name so pa pozabili. Boljše mi je bilo v četi in v brigadi, tam je več tovarištv. Tisti okrožni tam pa so nekateri korajžni, drugi pa taki, da, če puška počí, tečejo čez celo Pohorje ali na vrh Menine, kakor nanese.« Jezični stražar bi še govoril, če ga ne bi prišel zamenjat terenec in mu dejal: »Jože, jedel boš kakor na ohceti, klobase, jajca in ržen kruh.«

»Vendar že!« je dejal jezni stražar in odšel.

Ana je nanese terencem na mizo vseh dobrot, kar jih je premogla Podgornikova kmetija. »Novo leto je, zato jejte!«

Okrožni sekretar je sit in rdeč, vesel in navdušen stopil k Ani in ji dejal: »Ana, letos pa bomo zmagali!«

NIKOLAJ PIRNAT:
STARI BLAZIČ,
1942, risba
s svinčnikom

»Do vaše hiše bomo naredili lepo cesto in šolo na vrhu hriba,« je pristavil drugi.

Ana je bila presrečna zaradi teh besed. V sobo je stopil Podgornik in bil presenečen, ker so vsi gledali njegovo Ano, kar toplo mu je bilo ob tem; mladi obrazi okrožnih terencev so bili veseli in nasmejani zaradi uspele konference, menda pa še bolj zaradi dobre postrežbe, ki so je bili deležni na novega leta dan v Podgornikovi hiši. Sekretar pa je še enkrat pred Podgornikom ponovil obljubo: »Kakor sem rekel, čez dobrih pet, šest let bomo speljali prav gor do Podgornikovine lepo, belo cementno ali tlakovano cesto. Za te hribovske kmetije bomo sezidali lepo, visoko in svetlo, belo šolo. Šolani mladi učitelji bodo učili tukajšnje otroke. S cesto boste dobro povezani z dolinskimi kraji. Deželni poslanec, zdravnik in veterinar bodo lahko prišli sem gor, kadar boste hoteli.«

Drugi okrožni terenci so pritrdjevali, da bo res tako, kot govori okrožni sekretar.

»Ha, ha, ha,« se je široko nasmejal Podgornik, »ja, to bo pa res lepo, če bo tako, kot govori okrožni. Petdeset let so obljubljali cesto in šolo razni poslanci in župani, klerikalni, liberalni, komunisti in nekomunisti, radičevci in drugi. Bile so jih obljube in same obljube. Mi hribovci pa ne moremo živeti od obljub, le od trdega dela. Vi boste odšli v mesto in drugam, mi pa bomo ostali sami. Menda bomo imeli samo še spomine na vas, mlade ljudi.«

Okrožni sekretar pa mu je rekel, da bo tako, kot je obljubil, ali pa še lepše in boljše, ob nedeljah pa vas bomo obiskovali peš, z motorjem ali z avtom. V osmih spiskih je napisano in popisano, kaj vse je dala za našo borbo Podgornikova hiša.

»Kaj bi o tem toliko govorili, kaj smo dali,« je rekla Ana in šla v kuhinjo pripraviti kruh. Stari pa se je še in še prerekal z živahnim, prijetnim, majhnim, toda okretnim okrožnim sekretarjem, ki je med pogovorom tolkel po torbi, polni potrebnih in nepotrebnih spiskov. Stalno je skrbel, da bi te spiske o ljudeh in o tem, kaj so vse dali za gibanje, kje ne pozabil. Okrožni terenci so pritrdjevali, kakor na povelje, svojemu sekretarju in se čudili trmastemu Podgorniku, ki ni in ni verjel, kar so mu obljubljali. Posmehoval se je in mežikal s svojimi sivimi očmi: »Nikar toliko ne obljublajte, fantje, bog da bi ostali vsi zdravi in živi, ko bo konec te vojskine godlje.«

Zresnil se je, umolknil in pomežikoval, kakor da bi hotel reči, da jim vse, prav vse verjame, toda, je pač tak, da mora ugovarjati. »Fantje, pustite pravljice, te so za otroke, mi stari se jim smejimo!« Pogledal je okrožnega in mu dejal: »Pa brez zamere, če sem kako trdo povedal.«

Pred odhodom so okrožni terenci zapeli partizanske in narodne pesmi, Ana pa je stisnila še vsakemu popotnico, novoletno potico in kos šunke. Osmim pa je podarila še tople zimske nogavice. Ob odhodu so si še stisnili roke, okrožni pa ji je dejal pri vratih: »Ana, po vojski vas bom seznanil s svojo materjo, da bo vedela, kako dobra in skrbna mati ste nam bili.«

Ana pa je stala na pragu hiše s prekrizanimi rokami in zrla za njimi, ki so izginjali po snežni gazi v gozd, vsak v svoj rajon. Potem se je obrnila, šla v hišo, pokleknila pred kipom lurške matere božje, dvignila roke in dolgo molila za srečo terencev, za vse partizanske borce in za ljubljena sinova. Njen mož pa je medtem hitro z zeleno kredo napisal na vrata družinske sobe GMB 1944 — Gašper, Miha, Boltežar.

Ana je vstala, naredila velik križ, se ozrla na vrata in tiho dejala: »Da bi bilo res srečno leto, pomagaj nam lurška mati božja!«

»Ja, morda pa bo tako,« je pristavil stari.

»Mora biti,« je tiho odvrnila Ana in mirno zrla skozi okno v sneženi metež.

»Tile fantje imajo več načrtov, kakor smo imeli mi tepk,« je dejal stari in si napolnil pipo.

Drugi dan so prišli Nemci. Sto petdeset jih je bilo. Pregledali so hlev, hišo, kleti, parne. »Včeraj je bila tu neka konferenca. Ujeli smo terenca, ki je potem zbežal. Povedal je, da je bilo tu polno terencev,« je osorno dejal nemški oficir.

»Krmil sem krave in vole,« je dejal stari Podgornik.

Ana je bila medtem v hiši, klečala je pred kipcem lurske matere božje in vroče molila, da bi ljubi Bog odnesel to nadlogo iz hiše. Ko je prišel oficir v sobo, je ostrmel, ko jo je videl klečati. Prijel jo je za ramo in ji dejal, da ne bodo ne kradli ne zažgali. Stari je znal nekaj nemško in oficir mu je rekel, da je iz Tirolske in da ga Ana spominja na njegovo mater, ki je tudi pobožna. Zapodil je vojake iz hiše in jim prepovedal krasti, potem pa se je obrnil k Ani in k staremu Podgorniku ter rekel: »Nisem za Hitlerja, sem Avstrijec in katoličan. Vojsko boste dobili vi, saj smo se tudi mi Tirolci prej nekoč borili za svobodo.«

»Hm, Nemci so mi onkrat pobrali že pet govedi,« je godrnjal stari Podgornik.

»Mi ne bomo ničesar vzeli, saj dobro vem, da se nemška država maje, Avstrija pa bo spet vstala,« je otožno dejal oficir, ko je zapuščal sobo. Sklical je vojake in hitro odšel v dolino.

»To je edini nemški oficir, ki je pošten,« je zamrmral stari in gledal za vojaki, ki so sklonjenih glav odhajali v dolino.

Ana je kuhala, prala, pekla in šivala za vse, ki so še prihajali k njej, tekala je iz kuhinje v sobo, pletla nogavice in jopice ter skrbela za ranjence. Delala je cele noči za terence, za borce, kurirje in obveščevalce.

Pomlad je prihajala in z njo dih svobode. Takrat je Ano vrglo, zbolela je za pljučnico. Stari je bil vse pri hiši, pomagali pa sta mu dve oddaljeni sorodnici. V gorah je grmelo in treskalo, bila je huda borba. Ana je ugasnila neke noči, prav tedaj, ko je bila brigada pri Podgornikovih. Šeststo borcev jo je hotelo poslednjič videti, ko je spokojno ležala med svečami. Okrog hiše je bilo vse mirno, še gozd nad hišo je miroval, kakor da bi se hotel tiho posloviti od Ane.

»Bila je velika žena,« je ob slovesu dejal komandant brigade, ko je dolgo zrl v njen, še ob smrti lepi, čisti obraz. Komisar pa si je zapisal v svoje zapiske besede: »Bili smo priče smrti Ane Podgornikove, žene, ki je bila dobra kakor slovenski kruh. Bila je mati našim borcem in terencem.«

Vladimir Krivic

ZAČETKI IN RAZVOJ VSTAJE V LJUBLJANSKEM OKROŽJU

Ko se je stara jugoslovanska vlada pridružila fašističnemu bloku, se je zganila tudi Ljubljana — kakor druga mesta v Jugoslaviji. V večdnevni demonstracijah, ki so se začele 25. marca, so ljubljanski študenti in delavci ob podpori večine prebivalstva dajali duška svojemu razpoloženju in tako pripomogli k padcu vlade. Ti dogodki so bili pravzaprav prva javna in množična afirmacija revolucionarnih sil na čelu z delavskim razredom in KP tudi v Ljubljani.

Dobro se spominjam partijske konference KP Slovenije, ki je bila ponoči med 29. in 30. junijem 1940 na Vinjem dolu pri Lazah, vzhodno od Ljubljane, torej samo pol leta pred okupacijo dežele. Na konferenci je tovariš Tito rekel, da se naglo bližamo naši revoluciji. Minilo je samo nekaj tednov, odkar je bila Italija posegla v drugo svetovno vojno. Partija je neutrudljivo delala v vseh smereh — za demokratsko ureditev osnovnih socialnih in nacionalnih vprašanj, kakor tudi za obrambo dežele pred fašistično nevarnostjo. Ko je bilo v razpravi na konferenci postavljeno vprašanje, ali se je treba v takratnem položaju bolj usmeriti na nacionalno obrambo, se je konferenca postavila na stališče, da je treba povezovati urejanje nacionalnih in socialnih vprašanj. Pravilnost tega stališča se je jasno pokazala pozneje, zlasti v zvezi s socialno demagogijo, s katero so hitlerjevci na Štajerskem in Gorenjskem hoteli paralizirati odpor proti prodiranju pete kolone.

Ob nemški agresiji na Jugoslavijo je partija organizirala široko akcijo prostovoljcev. Proti Novemu mestu in Zagrebu je odšlo iz Ljubljane nad dva tisoč prostovoljcev. Značilno je, da mnogi tovariši, ki so jih prej klicali na »vojaške vaje« v koncentracijsko taborišče Ivanjico, takrat sploh niso dobili poziva in njihovih imen tudi ni bilo v mobilizacijskem seznamu. Zato so nekateri vojaški obvezniki te vrste, »oboroženi« samo s svojimi kolesi, krenili 10. aprila proti Novemu mestu, da bi tam dobili orožje in se vključili v obrambo dežele proti Nemcem, ki so naglo prodirali. Kidrič se je odpeljal v Novo mesto nekaj dni prej. Našo »kolesarsko četo« je vodil Leskošek, v njej pa je bilo več članov CK in uglednega partijskega kadra. Že drugi dan navsezgodaj zjutraj smo bili v Trebnjem priče razsula enot stare

jugoslovanske vojske. Po kratkem sestanku smo ugotovili, da ni mogoče ničesar več storiti in da se je treba po raznih potih takoj vrniti v Ljubljano, da bi pospešeno zbirali orožje in organizirali odpor proti okupatorju.

Po kratki epizodi, ki sem jo doživel v Kočevju, kamor sem se napotil, da bi pomagal uničevati neki arhiv in kjer so bili že prevzeli oblast domači hitlerjevci, sem se brez posebnih težav vrnil v Ljubljano. Medtem so bili Italijani okupirali mesto, vtem ko so se Nemci utaborili v severnih krajih širšega mestnega področja, tako da je bila Ljubljana, zlasti pa področje ljubljanskega okrožnega komiteja, razkosana na italijanski in nemški del. Etnično slovensko področje, ki je bilo že pred fašistično okupacijo razdeljeno na štiri dele, je bilo zdaj še bolj razkosano, ker so okupatorji imeli v rokah tudi svoje stare meje. Prav to, da je tekla meja skozi gosto naseljene dele mesta, nam je omogočalo skoraj nemoteno povezanost med vsemi deli okrožja, našemu CK in pozneje glavnemu štabu pa je kljub nemško-italijanski meji omogočilo trdne zveze na vse strani Slovenije.

Spričo njenega geopolitičnega položaja, zlasti pa spričo močne partijske organizacije v mestu in njegovi neposredni okolici je najbolj ustrezalo, da je bila Ljubljana leta 1941 vojaški in politični center revolucije v začetku okupacije. Večina v mestu zaposlenih delavcev in delavk je stanovala v bližnjih vaseh in naseljih. Ljubljana je bila tudi kot železniški voz odlično središče za zveze in informacije za vse kraje Slovenije. Prav spričo izrednega pomena in specifičnosti ljubljanskega vozla sta bila ustanovljena poseben železniški »rajonski« komite KPS, železniški rajonski odbor OF itd.

Kmalu po vrnitvi iz prostovoljskih vrst, zadnje dni aprila, je bilo aretiranih nekaj najuglednejših komunistov. Pokazalo se je, da je bivši policijski direktor dr. Hacin izročil Italijanom seznam dvaintridesetih vodilnih komunistov. Italijani so jih aretirali samo deset do petnajst (tudi mene so neko popoldne presenetili, ko sem prišel domov na kratek obisk, tako da sem komaj zbežal skozi okno). Med aretiranimi je bilo tudi nekaj za gibanje zelo dragocenih tovarišev in tovarišic. Zato smo izpeljali več priprav za njihovo osvoboditev. Po desetih dneh zapora, kjer so ravnali z njimi razmeroma dobro, pa so jih nenadoma izpustili. Hkrati so jim tudi rekli, naj obveste vse, ki se skrivajo, da se nikomur ne bo zgodilo nič žalega. Toda njihova lokavost je bila preveč naivna, da bi se izkušeni komunisti na to ujeli. Seveda so kmalu ponovno iskali vseh 32 komunistov, pa niso nikogar našli.

BITKA ZA SKRIVANJE OROŽJA DOBLJENA

Že nekaj let pred okupacijo je bila dolžnost partijskih komitejev delati v vojski. V okrožnih in rajonskih komitejih je bilo to delo zaupano sekretarju ali kakemu članu komiteja. V centralnem komiteju je bila ustanovljena posebna komisija. Aktualnost tega dela je posebno narasla od jeseni 1939, ko so sledili množični pozivi na vojaške vaje. Med pozvanimi je bilo tudi nekaj članov in simpatizerjev partije, o katerih oblast ni vedela, kako so politično orientirani.

Takoj po fašistični okupaciji so stale partijske organizacije tudi v Ljubljani pred celo vrsto težavnih nalog. Posebno nevarna je bila — takoj v začetku — italijanska uspavajoča taktika s »kulturno avtonomijo«. Med znatnim delom ljudstva sta zbudili precejšnjo potrtnost žalostna kapitulacija stare Jugoslavije in globina petokolonskega izdajstva, ki jo je bilo treba čimprej razbiti. V izdajstvu sta se najbolj odlikovala general Rupnik in ban Natlačen. Prvi je že pred napadom na našo deželo izdal sovražniku obrambno črto, ki je veljala ogromno denarja. Drugi je že pred okupatorjevim prihodom pozival ljudstvo, naj mirno sprejme nove gospodarje in odda orožje, potem pa se je takoj javno uдинjal okupatorju.

Vse partijske in skojevske organizacije v Ljubljani, ki so imele takrat štiri- sto do petsto članov, so se z vso vnemo lotile zbiranja in skrivanja orožja. V vsaki ustanovi in podjetju je bil postavljen poseben orožar. Organiziran je bil tudi prenos orožja na varne kraje in v posebna skrivališča za orožje. Čim bolj je okupator pozival na oddajo orožja in grozil z represalijami, tem več orožja je prihajalo v naše roke in tem bolj ga je bilo treba skriti. Najbolj znana večja »skladišča« orožja v centru mesta so bila v ključavničarski delavnici na Rinski cesti, pri vrtnarju Ferantu v Gradišču, pri Štoku v Koleziji, v tovarni piva Union, pri Antončiču v Podmilščakovi ulici in v grobnici na Navju. Razen tega je bila v predmestjih cela vrsta skrivališč.

Vse to seve ni bilo lahko delo, kajti v Ljubljani kot centru okupatorske oblasti v Sloveniji je bilo takrat zbranih 15.000 do 20.000 vojakov ter zelo mnogo policajev in drugih oboroženih sil, tu pa je bil tudi center gestapa in belo-plave domače reakcije.

To prvo bitko za skrivanje orožja je dobila partija brez zgub. To je bil pravzaprav prvi plebiscit med okupacijo in prvi težavnejši izpit. Zdaj je bilo treba opraviti veliko delo čiščenja in popraviljanja orožja, ker so precej kosov potegnili iz kanalov, potokov, Save in Ljubljance. Ena prvih delavnic za popraviljanje orožja je bila v tovarni »Saturnus«.

Pozneje je celica kemikov organizirala laboratorij za izdelovanje eksploziva, kar je omogočilo večje sabotažne akcije.

Težko je oceniti, koliko orožja je bilo takrat zbranega. Mirno lahko rečemo, da je bilo nad 500 pušk, več deset mitraljezov ter mnogo revolverjev in bomb z ustrežno municijo. Moramo pa poudariti, da zbrano orožje ni zadostovalo za predvidene potrebe, in zato so bojne skupine, formirane že v maju, kmalu začele zbirati novo orožje tako, da so razoroževale italijanske vojake in oficirje.

V zvezi z italijansko taktiko volka v ovčji koži so izhajali v Ljubljani v slovenskem jeziku vsi štirje predvojni dnevniki: klerikalna »Slovenec« in »Slovenski dom«, kakor tudi nacionalistična »Jutro« in »Slovenski narod«. Delovala je tudi ljubljanska radijska oddajna postaja. Zato je širše in redno obveščanje javnosti postalo prav tako nujno, kakor neposredne vojaške priprave. Zadostovali niso več letaki in pisanje gesel. Tako je že okrog 10. maja izšel »Slovenski poročevalec« (na ciklostilu tiskano glasilo Osvobodilne fronte), ki je kmalu začelo izhajati redno enkrat tedensko, in sicer vsak torek.

V organizacijo vloženi naporji so bili izredni. Prostori, material, kadri, zveze, skrivališča — »bunkerji«, javke, denar — vse to in mnoge druge stvari je bilo treba organizirati v zelo kratkem času. Zmogljivosti starih strankinih tiskarn so postale premajhne. Tehniko je bilo treba čimbolj decentralizirati. Tako so nastale prve rajonske ciklostilne tehnike v Ljubljani že leta 1941. Do konca leta smo imeli rajonske tehnike skoraj že v vseh rajonih. Tudi partijski organ »Delo« je v septembrski številki leta 1941 opozoril na to, da je potrebna v organizaciji tehnike decentralizacija, kakor tudi na slabosti nekaterih organizacij, ki so se enostransko orientirale samo na razvoj partizanstva, pri tem pa podcenjevale krepitev tehnike, to je važnega sektorja zveze in tiska v sklopu organiziranja »zaledja« oboroženega boja — širokega omrežja odborov Osvobodilne fronte.

Kadri, ki so se »šolali« v ljubljanskih tehnikah, so bili pozneje organizatorji tehnike v vseh krajih Slovenije. Vse prvo in drugo leto okupacije je bil center tehnike za vso Slovenijo v Ljubljani.

Takoj potem je bilo treba organizirati tudi delavnico za izdelovanje ponarejenih dokumentov za vsa področja administrativno na šest delov razkosane Slovenije, da bi olajšali gibanje našemu ilegalnemu kadru itd.

NIKOLAJ PIRNAT:
IZ GONARSKE
SKICIRKE, 1942,
risba s svinčnikom

Že v maju smo se lotili tudi organizacije naše radijske službe. V začetku sem tudi jaz sodeloval pri organiziranju tega sektorja, preden sem bil — ob koncu maja ali v začetku junija — vključen v novi tričlanski okrožni ljubljanski partijski vojni komite, v katerem je bila moja posebna dolžnost organizacija OF v okrožju. Takrat je vodil komite Boris Kraigher, tretji član pa je bil Tone Dolinšek, čigar posebna dolžnost je bila vojni sektor. Vodil je posebno vojaško komisijo, jaz pa okrožni odbor OF. Pred menoj je Kidrič organiziral OF v okrožnem okviru in tudi pozneje nam je pri tem delu večkrat neposredno pomagal. Iz tega lahko vidimo, kako veliko pozornost je centralni komite partije takrat posvečal razvoju OF v Ljubljani.

USTANOVITEV OSVOBODILNE FRONTE

Tretja, nič manj važna naloga kakor vojaške priprave, organizacija zveze in obveščanje prebivalstva, je bila organiziran politični boj za enotnost in boj proti izdajalcem. Ta boj je imel seveda svojo politično, propagandno, obveščevalno in vojaško stran. Brez organiziranega političnega, obveščevalnega in materialnega »za-

ledja« ne more biti uspešen noben oborožen boj. zlasti ne v takšnih okoliščinah, v kakršnih sta bila Slovenija in Ljubljana: bližina okupatorjevih matičnih dežel, občutljiv strateški položaj Slovenije, ki je križišče cest, prehodno teritorialno področje za vzhod, sever in jug, področje, čez katero so držale zveze proti vsem glavnim frontam okupatorjev v drugi svetovni vojni. Poudariti moram, da je imel okupator tu zelo močne vojaške baze in oporišča, zlasti Italijani. Vedeti moramo tudi to, da je področje Slovenije prepreženo s cestami ter železniškimi in poštnimi zvezami, kar je omogočalo okupatorju najhitrejše premike in dostop z motorizacijo skoraj na vsa gorska področja. Zato je bilo organiziranje enotne vseljudske organizacije OF pogoj za uspešno oboroženo borbo. Zdaj so se pokazali kot pravilni rezultati predvojnega dela partije, ki je več let neutrudljivo zbirala vse demokratične sile v enoten tabor.

OF je bila ustanovljena že 27. aprila. Takoj potem je partija sklicala sestanek vseh bivših sindikalnih smeri in tako vključila v OF vse osnovne predvojne sindikalne organizacije. S tem je bila enotnost delavskega razreda tudi formalno potrjena, a delavski razred v Ljubljani in drugih krajih Slovenije je postal osnovna sila in jedro OF. Ta okoliščina je dajala partiji moč in možnost, da je zbrala v vrstah OF vse slovensko ljudstvo, da je v en tok združila vse demokratične tokove na tem ozemlju. Enotnost delavskega razreda se je pokazala kot pogoj za skovanje enotnosti ljudstva. Samo nove družbene sile pod vodstvom KP so bile sposobne uresničiti enotnost vsega naroda v boju za svobodo. Posledica tega je bila, da je v Ljubljani tudi inteligenca množično sodelovala v organizacijah in akcijah OF in da je OF množično pritegnila v svoje vrste srednje sloje in celo del patriotsko razpoložene buržoazije.

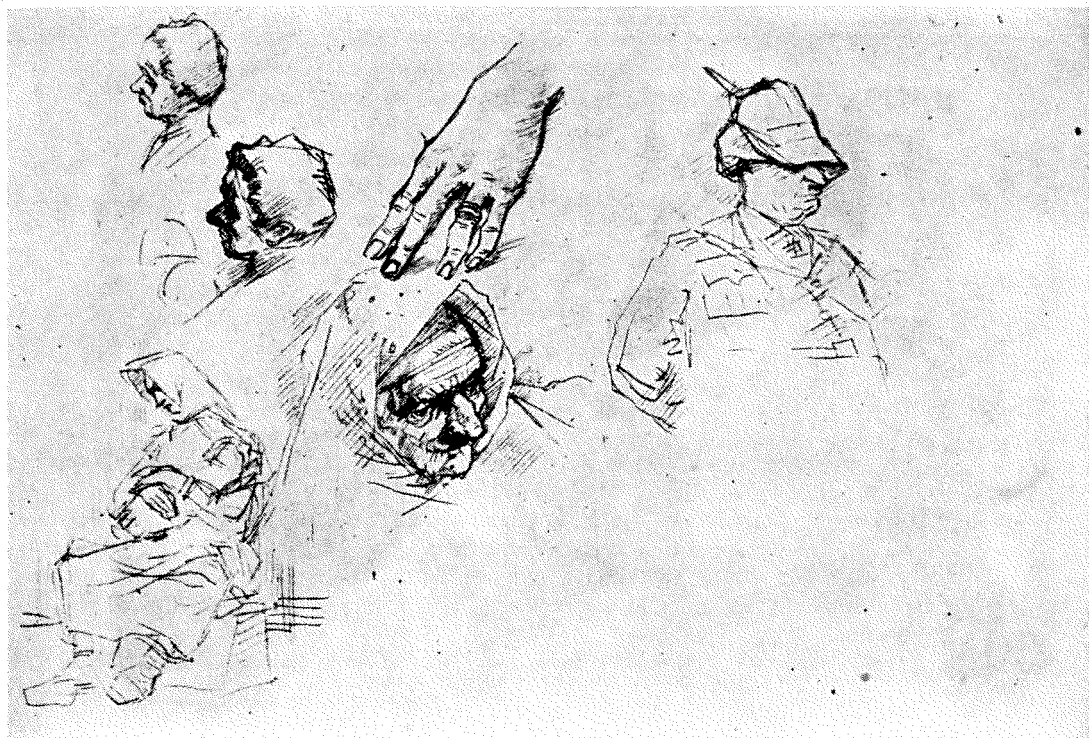
Nekaj mesecev po ustanovitvi OF je bila vsa Ljubljana prepletena z odbori OF, tako da smo imeli nad 300 uličnih odborov, razen mnogih »matičnih« odborov, v katerih so bili združeni ljudje po poklicih. Število rajonskih odborov smo morali postopoma večati, tako da smo prišli od prvotnih 4 na 11. Če upoštevamo še zunanji del okrožja, smo imeli v začetku 6, pozneje pa največ 16 rajonskih odborov. Opravili smo tudi ogromno politično, propagandno in organizacijsko delo, ki je dalo oboroženemu boju solidno moralno-politično in materialno-finančno osnovo.

To delo ni bilo tako lahko, ker je bilo treba prebroditi razne predsodke, ki so bili zakoreninjeni v nazorih in ki so bili posledica starih časov, ko je buržoazija desetletja vse to sistematično vsajala v slovenske delovne množice in jih razdvajala v katoliški in nacionalistični del. Spočetka je bilo nekaj težav tudi z množičnim vključevanjem žensk v osvobodilno gibanje. Takšne in podobne ovire je lahko razmeroma hitro odstranila samo partija s svojim ugledom in izkušnjami v ilegalnem delu. Seveda je bilo odločilno dokazati s svojim zgledom, da je v okoliščinah okupacije možen uspešen odpor in da je oborožena borba ne samo mogoča, marveč da je bila edina pot, da se preprečijo okupatorjevi načrti, katerih cilj je bil izbrisati ta narod v celoti, vštevši celo buržoazijo, s tega koščka zemlje in sploh s sveta.

Pogoj za članstvo v OF je bilo podpiranje oborožene borbe proti okupatorju, in sicer brez obotavljanja. »Proti okupatorju je treba izvajati neizprosne oborožene akcije« (1. točka programa OF).

Naloge političnega, obveščevalnega in fizičnega boja proti izdajalcem so organizacije partije, SKOJ, OF, zlasti pa bojne skupine ter pozneje VOS in Narodna zaščita izpolnjevale kot eno svojih najvažnejših nalog.

V Ljubljani je bil že v maju ustanovljen tričlanski okrožni vojni komite (Kraigher, Kidrič, Dolinšek), vtem ko je bil prejšnji komite mnogo večji. Sestava komiteja je bila močna, ker so bili vsi trije člani CK. Da bi bili bolj operativni, so bili po številu zmanjšani tudi rajonski komiteji.

NIKOLAJ PIRNAT: IZ GONARŠKE SKICIRKE, 1942, risba s svinčnikom

PARTIJSKA KONFERENCA V MENCINGERJEVI ULICI IN PRVI STRELI NA IZDAJALCE

Za pripravo oborožene vstaje v Ljubljani in v drugih krajih Slovenije je bila nedvomno največjega pomena partijska konferenca, sklicana 1. in 2. junija v Mencingerjevi ulici. Razen Edvarda Kardelja, članov CK in drugih delegatov so se je udeležili tudi sekretarji vseh 14 okrožnih komitejev v Sloveniji. Centralni komite je predvideval fašistični napad na Sovjetsko zvezo, kar se je tri tedne pozneje tudi zgodilo. Referenti na tej konferenci so bili Kardelj, Marinko, Tomšič in Bebler. Kardelj je v referatu med drugim govoril o mednarodnem položaju in aktualnih notranjih problemih in o tem, da se je okupatorju treba z vsemi sredstvi postaviti po robu in organizirati pravo ljudsko vstajo, kajti samo v tem je rešitev slovenskega naroda. O organizacijski strani priprav na oboroženo vstajo je govoril tudi Bebler, ki je poudaril, da je treba okrepiti delo vojaških komisij, pospešiti zbiranje in spravljjanje orožja, vzpostaviti obveščevalno službo ter zbirati hrano, obleko in medicinski material. Konkretna navodila za pripravljjanje oborožene vstaje na konferenci niso bila dana — vse to so iz konspirativnih razlogov sporočili sekretarjem okrožnih komitejev osebno po končani konferenci.

Iz tega vidimo, da so tekle resne priprave partije na oboroženo vstajo že pred napadom na Sovjetsko zvezo.

Metode dela okrožnega in rajonskega komiteja v Ljubljani so bile po tej konferenci usmerjene na neposredne vojaške, politične in druge priprave na oboroženo vstajo. Vse članstvo so zajele velika revolucionarna požrtvovalnost, disciplina ter naglica v delu in odločanju. Sestanki so bili kratki, jedrnat in plodni. Vsak izmed nas je imel vsak dan na desetine sestankov, »raportov« in podobno. Vsak dan in ob določeni uri je moral vsakdo sporočiti predstojniku rezultate dela na svojem področju.

Pri navajanju zgodovinskih dejstev se bomo seve omejili samo na nekatere najvažnejše dogodke v okrožju v prvih mesecih vstaje.

Kmalu po partijski konferenci v Ljubljani so odjeknili prvi streli, namenjeni dvema izdajalcema — bivšima policijskima agentoma. To se je zgodilo 6. junija. Eden je bil ranjen.

Dvanajstčlanska skojevsko sabotажna skupina iz Ljubljane je 12. junija porušila železniško progo pri Brezovici, in sicer v dolžini dvanajst metrov.

Mladinska bojna skupina je 15. junija napadla fašiste na cesti med Hrastjem in Poljem.

Italijani navajajo v svojih dokumentih še pet oboroženih napadov na svoje vojske v juniju v Ljubljani.

Prve bojne skupine so bile torej formirane zelo zgodaj. Spočetka so pravzaprav vse partijske celice ter simpatizerske in skojevske skupine, zlasti tiste, ki so uspešno zbirale orožje, nekako avtomatično postajale »udarne«, »bojne«, »sabotažne« skupine. Tako je bilo že pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo v Ljubljani nad sto bojnih skupin.

Sabotaže bojnih skupin

Mislim, da lahko rečemo, da je bil pionirski uspeh prvih ljubljanskih bojnih skupin v tem, da so dokazale, da je uspešna oborožena borba proti okupatorju mogoča tudi v najtežavnejših razmerah.

Nastanek in uveljavljanje bojnih skupin v Ljubljani sta prvi množični zarodek nove slovenske ljudske partizanske vojske. Te skupine so spočetka razen skrbi za orožje opravljale tudi najtežavnejše propagandne akcije, hkrati pa so se tudi učile ravnati z orožjem.

Že v začetku maja in v začetku junija so bile te skupine usmerjene, ene prej, druge pozneje, na čedalje izrazitejše vojaške in sabotažne akcije. Tu ni šlo samo za množične sabotaže, kakor je posipanje bodeče žice za prediranje pnevmatik vojaških avtomobilov, pri čemer so sodelovali tudi drugi aktivisti OF. Te bojne skupine, ki so bile dejansko prve partizanske enote v Ljubljani, so zelo zgodaj izpolnjevale tudi težavnejše naloge. Ena njihovih glavnih nalog je bila onesposabljanje okupatorskega prometnega parka. Zlasti uspešne in pomembne so bile sabotaže na železnici, ki so okupatorje najbolj prizadele. Bile so najrazličnejše narave: od kvarjenja prometnih naprav, vagonov in lokomotiv do uničevanja železniških prog, železniških telefonskih naprav in mostov. Te akcije, večje ali manjše, so tekale vsak dan na vseh petih železniških progah: proti Trstu in Vrhniki, proti Jesenicam in Beljaku, proti Zagrebu in Mariboru, proti Kamniku in proti Kočevju, Novemu mestu in Karlovcu. Sabotaže so bile naperjene tudi proti glavni železniški postaji, proti postajama v Šiški in v Zalogu, proti dolenski postaji, pa tudi izven neposrednega mestnega področja. Sabotaže so bile v glavnem izpeljane tako, da jih ni bilo mogoče takoj odkriti. Tako je bilo manj hrupa in možnosti za represalije. Bojne skupine so opravljale in izpolnjevale tudi druge naloge: razoroževale so sovražnike, likvidirale izdajalce in vohune, uničevale sovražnikov tisk, reševale pripornike, opravljale sabotaže v podjetjih, zlasti če so bila vojaškega pomena, na primer kemična tovarna

NIKOLAJ PIRNAT: IZ GONARŠKE SKICIRKE, 1942, risba s svinčnikom

v Mostah, kvarile vojaške avtomobile, rezale telefonske žice ter trgale in snemale zastave itd. V Ljubljani so dosegle te akcije višek v juliju in avgustu, kar dokazujejo sicer dokaj nepopolni italijanski statistični podatki, ki so pomanjkljivi zlasti za prve mesece okupacije, ko so, kakor vse kaže, nižji policijski in vojaški organi prikrivali predstojnikom takšne pojave, kolikor je bilo le mogoče.

V tem času je bilo izpeljanih nad petdeset pomembnih sabotаж, natančno število pa je težko ugotoviti. Iz okupatorjevih dokumentov sledi, da je bilo največ akcij izpeljanih v Šiški, Mostah, Šentvidu, v Trnovem, Zalogu, na Ježici in v Polju.

Propagandna bitka in sabotaže

Potem ko so bile takrat že vse hiše popisane z znaki OF, KP, SZ, ZSSR kakor tudi s srpom in kladivom, mesto pa neštokrat zasuto z lepaki, gesli in nacionalnim zastavicami, so hoteli Italijani po vsej sili preprečiti takšno zunanjo podobo Ljubljane. Več tednov se je zelo ostro bila ta propagandna bitka, v kateri so Italijani uporabili vsa sredstva. Čim bolj so brisali napise in silili ljudi, da so jih brisali, več je bilo teh napisov. Ko je bila ta akcija najbolj zaostrena, ko so večkrat pokale tudi puške, so odločno posegle v boj bojne skupine. Potem so se Italijani nekako »navadili« na te znake po hišah, ker so spoznali, da ne morejo ničesar storiti.

Postali pa so zelo občutljivi za razoroževanje. Vojaki, ki so se vrnili v vojašnico brez orožja, so bil kaznovani strože, vojaki in oficirji pa niso več smeli hoditi po mestu sami, marveč samo v skupinah in do zob oboroženi. Toda primeri razorožitve so se nadaljevali, le da je bilo to pozneje navadno povezano s pokanjem pušk. Železniške proge, pošta in drugi objekti so bili stalno močnejše zastraženi. Kraljevska vojaška oblast je ostro obdolžila civilno fašistično oblast, da ravna preveč v ro-kavicah. Obdolžitve so šle celo do Mussolinija.

Po napadu fašistov na Sovjetsko zvezo, še isti dan, je bil ustanovljen v Ljubljani glavni štab slovenskih partizanskih čet.

Komiteji v Ljubljani so dobili nalogo, da okrepe politično-vojaško dejavnost. Več članov partije je šlo na politično delo in v partizanske čete v druge kraje Slovenije. Do konca leta je odšlo iz Ljubljane na druga področja v Sloveniji nad petsto borcev.

V začetku julija se je začelo preseljevanje prebivalstva Gorenjske v Srbijo. Od 4. do 8. julija je prišlo na železniški postaji v Ljubljani do več demonstracij, ki sta jih organizirala partija in OF ob odvažanju prebivalstva Gorenjske v izgnanstvo. To so bile prve demonstracije proti okupatorju v Ljubljani. Demonstracije so bile prvi viden izraz moči OF v Ljubljani. Pozneje so Nemci zgradili severno od mesta železniško progo čez »svoje« ozemlje in se tako ognili nadaljnjim demonstracijam.

Potem je gestapo organiziral nočno racijo v Ljubljani s pretvezo, da se skrivajo v mestu gorenjski in štajerski emigranti, ki rovarijo proti rajhu. Povod za to je bil bržčas nemški srd spricho demonstracij ob izseljevanju prebivalstva Gorenjske kakor tudi prevoza skozi Ljubljano. Ker je gestapo neposredno opravljal policijsko oblast v Ljubljani, je prišlo med okupatorji do sporov v vprašanju ugleda. Nemci so večkrat širili novice, da bodo zasedli Ljubljano. To je bila voda na mlin italijanske taktike, kar so oportunistični in reakcionarni elementi spretno izkoristili za preprečevanje revolucionarnih oboroženih akcij proti italijanskemu okupatorju, tako da so prikazovali italijanske okupatorje kot dozdevne zaščitnike Slovencev pred Nemci.

Dne 16. julija je bil v bližini Zaloga, tik ob italijansko-nemški meji ubit nemški obmejni carinik. Akcijo so izpeljali tovariši iz Polja pri Ljubljani.

Sredi julija sta bili v neposredni bližini Ljubljane formirani prvi dve partizanski četi v ljubljanskem okrožju, motniška na jugovzhodnem in rašiška na severnem področju. Prva je operirala na italijanskem, druga pa na nemškem področju.

Zavedati se moramo, da je bil začetek oboroženega boja v Sloveniji sila težaven ne samo spricho objektivnih pogojev, marveč tudi zato, ker Slovenci že celih 350 let, od kmečkih puntov, niso množično zgrabili za orožje v boju za svoje pravice. Treba je tudi upoštevati, da so zdaj prijeli za orožje ljudje, ki v partizanskem vojskovanju niso imeli nobenih izkušenj, tako da je vojaško znanje in izkušnje španskih borcev kakor tudi nekaterih oficirjev in podoficirjev, ki so se pridružili našemu boju, v tem pogledu niso bile zadostne in odločilne.

Za razvoj vstaje v Sloveniji je bila posebno pomembna široka organizacija vojaške intendature in partizanske sanitete, ki sta bili takrat organizirani v Ljubljani. Rezultati teh dveh sektorjev so znatno pripomogli k ureditvi najbolj aktualnih in najtežavnejših problemov našega oboroženega boja prvo leto pa tudi pozneje.

Sklep o vstaji in prve akcije

Glavni štab je 16. julija sklenil, da se bo naslednji teden začela splošna oborožena vstaja v vsej Sloveniji.

Dne 22. julija je prva partizanska krogla na nemškem področju zadela žandarja-izdajalca. To je bil strel nekega borca rašiške čete v Tacnu pri Ljubljani, na

NIKOLAJ PIRNAT:
IZ GONARŠKE
SKICIRKE, 1942,
risba s svinčnikom

področju ljubljanskega okrožnega komiteja. To je bil signalni strel za vstajo na kamniškem področju.

V juliju in avgustu je bilo v Ljubljani največ napadov na italijanske vojake. V teh dveh mesecih je bilo tudi največ napadov na telefonske in brzojavne napeljave in železniške proge.

V začetku avgusta je bil po naključju aretiran Franc Leskošek, komendant glavnega štaba z imenom Miha Lipovšek. Ob pomoči partijske organizacije se mu

je 7. avgusta posrečilo pobegniti iz zaporov skupaj s petimi najbolj ogroženimi priporniki.

Dne 15. avgusta je bil na nemškem okupacijskem področju v neposredni bližini Ljubljane iz petih čet sestavljen kamniški bataljon, v katerem je bilo mnogo ljubljanskih delavcev in študentov. Spričo naraščajočih potreb po posebni organizaciji obveščevalne službe in boja s peto kolono je bila isti mesec v Ljubljani ustanovljena varnostno obveščevalna služba — VOS. Iz vrst najbolj vdanih in najbolj preskušanih kadrov bojnih skupin, članov partije in skojevcev, so bile formirane enote in službe te organizacije, ki je več let zbujala strah in spoštovanje okupatorja in njegovih hlapcev v Ljubljani. Njen pomen je bil zlasti v tem, da je odkrivala naklepe okupatorja in izdajalcev, ščitila ogrožena oporišča in kadre KP, OF, zlasti pa partizanske enote pred raznimi presenečenji. V letu 1941 še nismo mogli urediti skrivališč za ilegalce, ker je bilo najbolj potrebno zgraditi »bunkerje« za tehniko in VOS. Zato je ilegalce reševala dobra obveščevalna služba, ki je prodrla do samih centrov okupatorske in izdajalske vohunske službe. Vendar pa so se dogajala presenečenja.

Mi ilegalci smo se izogibali odkrivanju predvsem tako, da smo dostikrat menjali stanovanja. Večkrat se je zgodilo, da so nas prišli aretirati ponoči v stanovanje, kjer smo prejšnji dan spali. V Ljubljani se je torej najbolj izkazala partizanska taktika stalnega gibanja. Dogajalo se je tudi, da je naša protiobveščevalna služba pravočasno odkrila izdajalsko ovadbo in obvestila tistega ilegalca.

V začetku septembra se je bil položaj v mestu in vsej Ljubljanski pokrajini že tako zaostрил, da je komandant italijanskega armadnega korpusa Mario Robotti ultimativno zahteval uvedbo sistema talcev in smrtnih obsodb pred izrednim tribunalom.

Kmalu potem je visoki komisar uvedel naglo sodišče in izdal odlok, po katerem je bila smrtna kazen predvidena celo za vsako propagando proti okupatorju in za dajanje zavetišča pripadnikom OF.

Naslednji teden so bili sklicani sestanki vseh partijskih celic v Ljubljani, na katerih so sodelovali člani CK in OK. Skupaj z Mihom Marinkom sem sodeloval na takšnem sestanku celice za Bežigradom. Vdanost in disciplina partijcev sta bili zgledni.

Za nadaljnji razvoj oboroženega upora in uveljavljanje OF kot ljudske oblasti so bili zelo pomembni sklepi III. vrhovnega plenuma OF, ki se je sestel 16. septembra v Ljubljani in se konstituiral kot Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). Že takrat so bili v vrhovnem plenumu zbrani predstavniki 18 skupin. Zato so se prve štiri skupine, ki so se sestale na ustanovnem sestanku zadnje dni aprila, imenovalе ustanovne skupine. To so bili KP, krščanski socialisti, levo krilo »Sokola« in napredni kulturni delavci.

Zgodovinski pomen septembrskega plenuma je v tem, da so bili na njem sprejeti sklepi o kaznovanju izdajalcev ter o ljudskem davku ter posojilu. Zlasti pomemben je bil sklep o vključitvi slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilno vojsko kakor tudi ustanovitev SNOO kot najvišjega organa oblasti v Sloveniji. S tema aktoma so se že uveljavili prvi močnejši elementi nastajajoče slovenske državnosti. Terenski odbori OF so bili odtlej formalno organi ljudske oblasti.

Sredi septembra je bila uprizorjena večja hajka kakih štiri tisoč Italijanov na naše enote na krinskem področju, ki so jo uspešno odbile.

Dne 20. septembra je okupator zažgal prvo vas v Sloveniji, Rašico. Vas je blizu Ljubljane, severno od Save. Povod za požig so bile operacije partizanskih enot kamniškega bataljona na tem področju. Odmev teh okupatorjevih represalij med kmeč-

kim prebivalstvom kamniškega področja, zlasti pa med prebivalci Ljubljane, je bil čisto drugačen, kakor so požigalci pričakovali.

Zadnje dni septembra je bil južno od Ljubljane formiran krimski bataljon iz šestih čet, sestavljenih v glavnem iz ljubljanskih delavcev in študentov. Bataljon je dobil ime po gori Krim, ki stoji južno od Ljubljane.

Dne 1. oktobra je bil poskušen atentat na petokolonaškega generala Rupnika, kar je zbudilo odkrito odobravanje javnosti v Ljubljani.

V oktobru je bila razen Skoja, ki je bil dotlej eden glavnih stebrov vstaje, ustanovljena mladinska organizacija OF, ki je na najširši osvobodilni bazi predstavljala in usmerjala vso mladino brez izjeme.

V Ljubljani je mladina izpolnjevala najtežavnejše naloge in izpričala — kakor tudi delavski razred — največje junaštvo in vdanost osvobodilnemu boju. Iz delavskih in mladinskih vrst je bila tudi večina žrtev, ki jih je zahteval boj proti okupatorju v Ljubljani.

Dne 6. oktobra so Italijani začeli ofenzivo proti krimskemu bataljonu, ki je trajala malone do konca meseca. Ta ofenziva se je časovno ujemala s prvo nemško ofenzivo v Srbiji. V prvi večji akciji okupatorja proti našim partizanskim silam se je Italijanom posrečilo zadati nam hude zgube, ki so jih povzročile delno velika premoč in dobre prometne zveze, pozneje pa tudi zelo visok sneg, ki je oviral premeščanje naših sil. Krimski bataljon je v začetku uspešno napadel Lož in Bezuljak, pozneje pa je bil razbit in spričo nenadnega začetka ostre zime se je ob koncu meseca umaknil v Ljubljano. Med ofenzivo je bil 12. oktobra sklican plenum okrožnih odborov z vsega slovenskega ozemlja pod italijansko okupacijo. Plenum je v celoti podprl orientacijo vodstva OF, da se oborožena borba še bolj razširi in zaostri.

V Ljubljanski pokrajini je Mussolini z odlókom z dne 3. oktobra razglasil vojno stanje.

Dne 13. oktobra je bil ob napadu ranjen bivši upravnik policije dr. Hacin.

Sredi oktobra je bila v Ljubljani ustanovljena tudi množična organizacija Narodna zaščita (NZ), ki se je do konca leta formirala v dva terenska in en poseben železniški bataljon. Bataljoni so bili razdeljeni v čete, vode in desetine.

Vloga Narodne zaščite v Ljubljani je bila zlasti v tem, da na široko organizira vse primerne in za vojaške naloge sposobne ljudi, da jih prek večjih in manjših akcij usposobi in pripravi za vključitev v partizanske vrste. Ljubljanska Narodna zaščita je bila sestavljena iz bojnih skupin in zato je bila vedno ofenzivna, ne pa obrambna oziroma zaščitna organizacija. Zato je treba NZ v Ljubljani kakor tudi bojne skupine, ki so bile predhodnice NZ, imeti za del partizanske vojske v Sloveniji.

Dne 21. oktobra je komandant II. armade general Ambrosio izdal naredbo, da je treba ujete upornike takoj ustreliti, njihove hiše pa po možnosti takoj zažgati. Če imajo uporniki oporišče v kakem kraju, je treba prebivalce izseliti, tisti kraj pa požgati.

Dne 24. oktobra je bil objavljen nov Mussolinijev razglas, s katerim so bile razširjene prejšnje prepovedi in izjemne sankcije na javne manifestacije, na skrivanje blaga v škodo normalne potrošnje in na sabotažo na kmetijskih posestvih in v industrijskih obratih.

Isti dan je IOOF prek »Slovenskega poročevalca« pozval vse prebivalce Ljubljane, naj ob obletnici osvoboditve izpod avstroogrškega jarma, 2. oktobra, manifestirajo svojo pripadnost k OF tako, da med 19. in 20. uro izpraznijo ulice, javne lokale, gledališča in kinematografe. Ta plebiscitna akcija se je stoodstotno

posrečila. Zanimivo je, da se je to praznovanje časovno ujemalo s koncem ofenzive na gorskih področjih Krima, na južni strani Ljubljane.

OF je postala v Ljubljani nekakšna država in državi. Imela je svoj vojaški, obveščevalni, varnostni, finančno-ekonomski, intendantski, sanitetni in propagandni aparat, množične organizacije v podjetjih, šolah in ustanovah, razvejano terensko organizacijo OF in celo dokaj vplivne organizacije OF malone v vseh okupatorskih ustanovah, tako v visokem komisariatu kakor tudi na sodišču, na policiji, v anagrafskem uradu, v davčni upravi, na občini itd.

Še večji je bil vpliv OF na železnici, PTT in cestni železnici, ki so bile skoraj v celoti v rokah OF.

Prebivalci so vestno plačevali narodni davek in posojilo svobode, dajali pa so tudi prostovoljne prispevke. Ugled in veljava oblasti OF sta bila tolikšna, da tudi prebivalci, ki niso simpatizirali z OF, navadno niso bili toliko pogumni, da bi odrekli Osvobodilni fronti materialni prispevek. Že iz tega je videti, kakšen je bil leta 1941 vzpon ljudske revolucije in boja proti okupatorju, čeprav bi morali povedati še marsikaj, da bi dobili celotno sliko takratnega položaja.

Dne 7. novembra je začel oddajati radio OF, ki je oddajal večkrat tedensko. Oddajal je skoraj vedno na drugem kraju. Vzlic najsodobnejšim napravam za iskanje okupatorji niso mogli odkriti naše postaje, v glavnem zaradi pomoči, ki jo je dajalo prebivalstvo svojemu glasniku svobode. Zato so Italijani razglasili zaplembo vseh radioaparátov, ker oddajne postaje niso mogli odkriti, niti uspešno ovirati njenih oddaj. Po petih mesecih dela postaje je bil boj po etru končan s porazom Italijanov. Vodstvo OF je 4. aprila 1942 sklenilo, da bo postaja nehala oddajati.

Plebiscitne akcije izpraznjevanja ulic so bile 1. decembra 1941 ter 3. januarja in 8. februarja 1942. Posvečene so bile enotnosti jugoslovanskih narodov, žrtvam fašizma in proslavi obletnice smrti največjega slovenskega pesnika Prešerna. Ob tej priložnosti se je tiha akcija delno spremenila v javno manifestacijo nad sto mladincev pred Prešernovim spomenikom. Sledile so ostre represalije proti mladincem.

Srednješolci so proslavili 1. december med poukom stoje in z enominutnim molkom, zaradi česar so jih množično izključevali iz šol.

Dne 4. decembra so organi VOS likvidirali vojaškega komandanta bele garde in agenta gestapa Emera Fanouša. Politični pomen te akcije je razviden iz komunikaja, objavljenega v »Slovenskem poročevalcu«.

V decembru sta bili izpeljani še dve pomembni akciji. Velika sabotaža v kemični tovarni in napad na preserski most. Obe akciji sta bili izpeljani uspešno. Zaradi napada na preserski most so Italijani v onemoglem besu — ker je bila zadeta njihova najboljčutljivejša zveza s Trstom — organizirali proces proti devetinšestdesetim prebivalcem bližnjih vasi, ki sploh niso sodelovali v akciji, in jih osemindvajset obsojili na smrt, dvanajst pa na dosmrtno ječo.

Z izdajstvom, ki je izviralo iz Štajerske, se je okupatorju posrečilo zadati v tem mesecu narodnoosvobodilnemu boju hud udarec z aretacijo komisarja glavnega štaba, Mihe Marinka, organizacijskega sekretarja CK Slovenije Toneta Tomšiča, Vide Tomšič, Pepce Kardelj in Mice Marinko.

Ta udarec je nedvomno otežil pomoč, ki jo je CK dajal množični vstaji, ko je v začetku decembra zajela vse severno gorenjsko področje.

Dne 19. januarja je Mussolini razglasil Ljubljansko pokrajino za operacijsko vojno področje. Uvedeno je bilo torej izredno stanje. Vojaška oblast z generalom Robottijem na čelu je dobila neomejena pooblastila, štab 11. armadnega korpusa pa se je vrnil iz Planine pri Postojni v Ljubljano.

Na podlagi vsega tega lahko približno ocenimo, kolikšen je bil vzpon ljudske revolucije proti okupatorju leta 1941 v Ljubljani, v središču OF slovenskega naroda.

Ljubljana — največje koncentracijsko taborišče v Evropi

Da bi zlomil odpor slovenskega naroda, je okupator v začetku leta 1942 sklenil ograditi mesto z bunkerji in bodečo žico, razdeliti mesto na 14 rajonov in izpeljati sistematične racije, ki so se imenovale »akcije za razoroževanje prebivalstva« ter odgnati moško prebivalstvo v internacijo in zapore.

Dne 22. februarja je bila izvedena smrtna obsodba nad industrijcem in bančnikom Praprotnikom, ki je organiziral tajno kontrarevolucionarno policijo in skupaj z Italijani pripravljaj žično ograjo okoli Ljubljane. Tako je bil dan prej, preden so Italijani ogradili mesto, ubit eden najvplivnejših voditeljev izdajalskega vodstva slovenske buržoazije.

Ljubljana se je spremenila v največje koncentracijsko taborišče v Evropi, ko je bila 23. februarja dograjena dvojna žična ograja, dolga kakih 32 km z 69 bunkerji, s čimer je bilo mesto ograjeno.

V takšnem položaju je znatno narasel pomen organizacij Narodne pomoči, ki se je že v stari Jugoslaviji uveljavila kot vsestranski moralni in materialni pomočnik žrtvam terorja in njihovim družinam. Že po prvih mesecih okupacije se je Narodna pomoč v Ljubljani razmahnila podobno kakor OF. Njeno omrežje je obsegalo vse ozemlje ljubljanskega okrožja, urade, ustanove in podjetja. Njeno omrežje in zveze so segale do okupatorskih zaporov in taborišč internirancev daleč izven Slovenije, po Italiji in Nemčiji. V njenih organizacijah je bilo združenih zlasti mnogo simpatizerjev OF, ki niso želeli ali ki niso mogli neposredno sodelovati v izrazito vojaških ali političnih akcijah OF.

Še dobra dva meseca po blokiranju in ograditvi mesta Ljubljane z bodečo žico je ostal center revolucije in oborožene vstaje v mestu. Centralni komite, glavni štab in IOOF so se preselili iz Ljubljane šele v maju, ko je nastalo prvo večje osvobodeno ozemlje v Sloveniji, ki se je razprostiralo od ljubljanskega barja do Kolpe.

Prve mesece po blokadi in poskusih, da bi Ljubljano z bodečo žico in bunkerji ločili od drugih krajev Slovenije, je preživljalo mesto več najhujših vojaških in policijskih preiskav, racij in terorja vseh vrst. Toda enotnosti Ljubljane niso mogli uničiti ne teror ne izdajalska pomoč vodstva katoliške cerkve ter klerikalnih in mihailovičevskih izdajalcev. Organizacije so res imele nekaj zgub, znaten del aktiva so odgnali v zapore in internacijo, toda boj ni popuščal. Neizčrpna moč prebujenega ljudstva je dajala nove revolucionarne sile za težavno borbo. Značilno je, da se v vseh naštetih sistematičnih akcijah okupatorju ni posrečilo aretirati nobenega člana iz vodstva CK, glavnega štaba, IOOF, okrožnega komiteja ali okrožnega odbora OF.

Neizprosni boj proti okupatorju je bila Ljubljana kot središče vstaje in revolucije zelo uspešno. Izhajali so časniki, tiskani letaki, radio OF je redno oddajal novice, vrstile so se likvidacije izdajalcev in sabotaže. Z nekaterimi večjimi težavami se je nadaljevalo tudi odhajanje kadrov iz Ljubljane na politično delo in v partizanske enote. Vodstva organizacij v mestu so postopoma in v čedalje večji meri prevzemale ženske in nov, še nekompromitiran kader. Težišče vstaje, preneseno leta 1941 na Gorenjsko, je bilo na pomlad 1942 preneseno na področje Kočevja, Notranjske in Dolenjske. Vloga Ljubljane, kot glavnega stebra vstaje v Sloveniji pa s tem ni prenehala. Ljubljana je bila še vedno neizčrpna kadrovska in materialna baza, pa tudi nepogrešljiv center za zvezo in obveščevalno službo za celotno osvobodilno borbo v Sloveniji.

(Slovenska izdaja zbornika Vstaja jugoslovanskih narodov 1941, ki bo izšla pri zavodu Borec, je skrajšana izdaja zbornika v štirih knjigah, ki je v letih 1962 do 1964 izšel pri založbi Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo« v Beogradu.)

Dr. Nikola Nikolić

VLAK GROZE

(Odlomek iz knjige)

Dne 28. avgusta 1942 je zloglasni fra Satan »Majstorović« prihrumel v naš oddelek.

— Vsi zdravniki naj se takoj pripravijo in vzamejo s seboj zdravila in obveze!

Vsi so planili pokonci in odhiteli v ambulanto, s seboj pa so vzeli obveze, injekcijske igle in zdravila. Satler je ves upehan prihitel v bolnišnico »II-B«, kjer sem delal.

— Majstorović zahteva vse zdravnike, tudi ti moraš tja!

Zaslišal sem tudi Pajo Gerenčevića, ki je prihitel v bolnišnico.

— Le urno z menoj! je vzkliknil in tiho pripomnil:

— Kaže, da so jih partizani pošteno nabunkali. Naglo jih bomo morali obvezovati.

— Nikoli več ne bo takšne priložnosti, fant moj, sem mu rekel.

— Tudi temu bova kos, dobro nas bodo stražili, toda tudi temu bova kos. Naprej!

Tako sva komentirala ta nagli poziv. Za pogovor ni bilo časa, pač pa sva bliskovito skovala načrt za pobeg, misleč da gremo na morišče, pa sva se pošteno zmotila. Pred barako je že stalo deset zdravnikov v belih plaščih.

— Le brž, le urno, vidva tam! — je zaklical fra Satan Majstorović-Filipović. Klical je vse, mene pa sploh »ni videl«, ker me je sovražil in iskal priložnosti, da bi me likvidiral. Dobro sem vedel, kaj snuje fra Satan.

Odšli smo skozi taborišče. Pred izhodom iz stražarnice je ustaški zastavnik Prpić ukazal, naj nas nekaj ustašev pospremi do prvega križišča, desno proti vzporednemu tiru, ki je držal od železniške postaje v opekarno. V polkrogu je stal dolg vlak s tovornimi vagoni. Bilo jih je kakih 80. Prva dva vagona sta bila odprta. Zagledali smo strašen prizor. Pred vagoni so ležala na kupu trupla. Pravi okostnjaki. Rebra so štrlela iz njih, obrazi upadli, oči udrte v lobanjo, trebuh vbočen in od trohnobe že zelenkasto moder. Iz vagonov je

viselo še nekaj takšnih mrličev. Enemu izmed njih je visela glava tako, da mu je bil obraz obrnjen proti nam. Oči je imel strašno izbuljene in žareče od sončnega odseva, usta pa odprta. Ta obraz je bil tako strašen, da nas je prevzela groza. Vsi smo ga takoj opazili. Doktor Spicer me je dregnil in pokazal z očmi nanj. Tudi Paja mi je pokazal z očmi nanj, vsi so se spogledovali, pogledovali na ta obraz in kimali z glavo.

Trupla so bila zmetana na kup kar križem kražem, tako da so glave, noge in roke molele na vse strani. Šlo je večinoma za mlade ljudi in dečke, med njimi pa je bilo tudi nekaj starejših.

Pod kupom so se premikale po travi in zevale nekakšne prikazni. Glasu ni bilo mogoče slišati. Po premikanju ustnic pa si lahko sestavil besedo: »Vode, vode!«

Ta prizor nas je tako presunil, da sploh nismo razumeli, kaj se okrog nas dogaja. Prva misel, ki nam je šinila v glavo, je bila: vsaj nekoliko pomagati tem ljudem, dati jim vsaj vode.

— O, ko bi se mogel priplaziti do Save, — je hripavo šepetal eden izmed njih.

— Glejte, tamle je voda, tam je Sava!

— Zdi se mi, da bi vso popil. Usahnila bi, preden bi potešil žejo.

Toda že smo opazili, da nekateri priporniki nosijo iz bližnje kalne in okužene Save v vedrih vodo. Kdo še vpraša po bacilih, po pegavici! Ko so preživeli zagledali vodo, so se jeli plaziti, otepati z rokami in odpirati usta, oči pa so jim bile izskočile iz upadlih očesnih votlin in nabrekli.

— Rešiteljica naša, sveta voda, sladka!

— Čudovita naša mila voda!

— Voda, življenje naše. Draga voda!

Ljudje so se dobrikali vodi, ko nekakšnemu živemu bitju. Pili so jo žejno, nekateri pa so se od slabosti in razburjenja pogreznili v agonijo in hropeč umirali. Nekateri so se od željnega srkanja dušili, ne da bi se od slabosti mogli odkašljati, zaletelo se jim je, padali so in umirali. Voda jim je vdrla v bronhije in pljuča. Nekateri so napadli krči od razburjenja in žeje. V jase-novškem koncentracijskem taborišču smo videli vsakovrstne strahotne prizore, toda to, kar smo videli zdaj, je presegalo kakršnokoli človeško domišljijo. To nas je duševno tako strlo, da smo bili vsi iz sebe. Spogledovali smo se, kot bi se nam zmešalo.

— Kaj stojite kot lipovi bogovi, pomagajte tem revežem! — se je zadril na nas Matković.

Pajo me je potegnil za suknjič.

— Menda ne misliš, da govori iskreno? Vse bo pobil. Obvezuj rane in brazgotine, samo da bo videti, da delaš, ti nesrečniki pa bodo tako ali tako kmalu mrtvi.

Približali smo se tem prikaznim. Niso mogli govoriti, komaj je bilo slišati nekaj neartikuliranih glasov.

— Odkod prihajate?

— Iz Zemuna, iz četniškega taborišča. Pet dni so nas v tej vročini vozili v plombiranih vagonih brez vode in hrane, — je med dolgimi premori komaj izgovoril nekdo izmed njih in lovil zrak, potem pa obmolknil. Bil je »starec«
strašno razoranega obraza.

— Koliko ti je let?

— Osemindvajset, je komaj odgovoril.

Vprašal sem drugega »starca«:

— Odkod ste?

— Od tam, s Kozare, iz dubliškega okraja. Mučili so nas Švabi in Nedićevi razbojniki. V taborišču so jedli samo oni in se redili kot prašiči, nas pa so ugonobili.

Čutil sem, da se mi od zadaj nekdo bliža. Pogledal sem Pajo, on pa mi je nato pokimal, ko da je hotel reči: »Molči, ne govori!«

Obrnil sem se in opazil Matkovića in Ljubo Miloša.

— Kaj mislite, doktor, da bi bilo treba najprej poskrbeti, da bi si ti ljudje opomogli, mislim glede hrane?

Opazil sem, da je Pajo prihitel k nam, ko da prevezuje te nesrečneže, v resnici pa je hotel posredovati, če bi jaz rekel kaj napačnega.

— Po mojem mnenju jim je treba dati zdaj sladko tekočino.

— Na primer?

— Na primer razredčeno marmelado z vodo!

To sem rekel, ker sem vedel, da imajo v taborišču marmelado.

— Hm, doktor, to bomo takoj naredili.

Pajo mi je pozneje pripovedoval, da je Matković namignil Milošu in porogljivo zamahnil proti meni.

— Zakaj pa mu nisi rekel, da tega ne veš? Tako je bilo videti, kot da želiš pomagati Kozarčanom.

Spoznal sem, da sem nasedel. Toda bilo je že prepozno.

Doktor Lendler mi je previdno pomignil s prstom, naj pridem k njemu.

— Matković in Miloš sta šla tod mimo, smejala sta se in slišal sem: »Nepoboljšljiv srbofilski lopov.« Kaj si pa govoril?

— Jaz? Nič, ko me je vprašal, kaj bi bilo treba storiti, sem rekel, da bi si ti reveži čimprej opomogli, če bi lahko razredčili marmelado z vodo in jim jo dali, nič drugega nisem rekel.

Nisem pa še bil opazil mize s stoli. Stala je pred vlakom groze. Pred mizo je stala komisija: nemški oficir z monoklom na očesu in z rokavicami v rokah, dr. Walter, Matković, Miloš in okrajni glavar iz Novske Vekoslav Peraković, ki so ga ustaši pozneje obesili. Govoril je z ustaškimi oficirji in njegove besede je prevajal interniranec Begović, uslužbenec v Luburićevi in Matkovićevi pisarni. Begović je živel v vasi Jasenovci. Nemški vojaški zdravnik je pokazal na mrliča in na vlak ter nekaj zahteval. Po njegovih kretnjah in vedenju je bilo videti, da se Nemci in ustaši prerekajo o vlaku groze.

Kazno je bilo, da se je spor nekoliko zaostрил in Matković je srdito velel, naj odpro še druge vagone. Odprli so jih kakih petdeset. Povsod enak grozen prizor: mrliča so že ob odpiranju popadali iz vagonov skozi vrata, živi pa so vzdigovali suhe, koščene blede roke, odpirali usta, premikali ustnice in gledali predse z izgubljenimi očmi.

Nemški zdravnik je uprl orokavičeno roko v bok in gledal ta prizor kot zmagovalec, kot Neron v areni, z otrplim nasmehom ironije in prezira na obrazu.

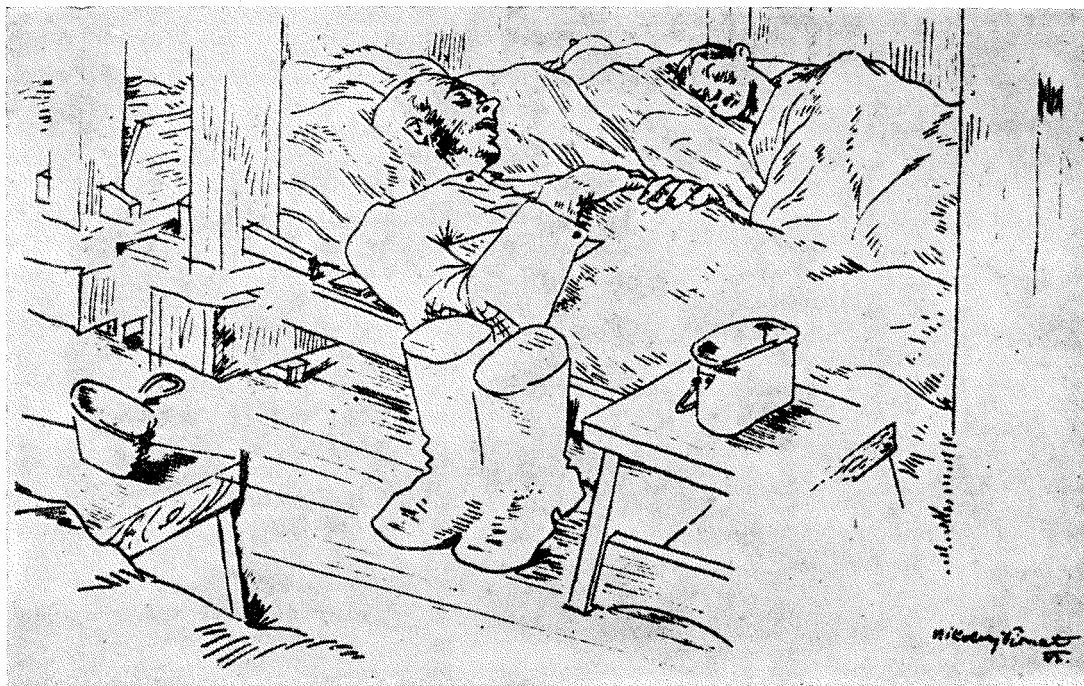
»Intelektualec!« »Zdravnik!« Rojak profesorja Jürgensa, ki je že leta 1914 delal smrtonosne poskuse na ruskih ujetnikih. Zahodnoevropska meščanska civilizacija, ki smo jo tako zelo oboževali!

Ko smo gledali te zahodnoevropske in buržuaznoci civilizatorske prikazni, smo se dušili od prezira in srda in nekaj grenkega se nam je razlilo po ustih.

— Fej! smo pljuvali.

Tedaj smo priskočili in pojili nesrečneže z vodo iz veder.

— Pomisli, zaprli so nas ko živino, ubijali so nas z žejo in pomrli so vsi naši, malokdo je ostal živ.

NIKOLAJ PIRNAT: **BOLNIKA V AMBULANTI**, 1942, perorisba s tušem

Pustil sem ga in dal vode drugemu.

— Odkod si?

— Tamle onkraj Save, iz Gradine.

— Kaj praviš, iz Gradine?

— Da, hvala bogu, da nas prevzemajo »ti«, ker so vendarle »naši«, nihče razen Švabe tega ne bi storil. Glej, tamle je moja hiša. Ko bi le mogel do nje! Tistale majhna, na koncu vasi, onkraj opekarne.

Iz globokih duplin so mu zažarele drobne oči in pogled mu je obstal na njegovi hišici. Oči so mu pordele in se zameglile, solz ni bilo v njih, ker se mu je bilo telo posušilo. Jokal je brez solz.

On, prej gospodar »sadovnjaka«, tiste hišice, kjer počenjajo ustaši grozne krvave orgije. Vem tudi, kako se piše: Pero Vukić. Odgnali so ga v taborišče, tri otroke in ženo pa so Nemci ločili od njega in jih ubili. Morda tega sploh še ne ve.

»Gradina, Gradina! Ko bi vedel, nesrečnež, kakšna groza sta zdaj Gradina in tvoja hišica,« sem pomislil.

Stopil sem k njemu, po glavi pa mi je kar šumelo od napetosti in razburjenja.

Spet se mi je misel ustavila pri tistem iz Gradine. »Ko bi le mogel do nje,« tam pa je vse poklano, tam so ustaši uredili človeško klavnico, kakršne svetovna zgodovina še ne pozna. V Gradino, v svojo hišo hoče. Res pravo mesto si je izbral, nesrečnež!

— Malo vode mi daj, samo da se postavim na noge, potem že pojdem sam prek Gradine v Knežpolje, saj poznam pot, mimo Prosare drži proti Gradiški.

— Tudi on pojde prek Gradine! — Odšel sem naprej.

Nikjer ni slišati stokanja, ljudje so izgubili glas, le na obrazih jim je videti grozen izraz boja za ohranitev življenja. Ta izraz je bil tak, kakršnega ne najdeš v življenju in ga gotovo nihče razen nas tu še nikoli ni videl.

Ljudje so onemeli, zevali so ko riba, če jo vržeš na suho, ličnice so jim izskočile, pod njimi se je luknja globoko udrla v lica, spodnja čeljust pa se je pomaknila naprej, brada je zastrlela ostro naprej, senca so se jim udrla, čelo štrli nad globokimi luknjami, iz katerih je videti črna zrkla. Ljudje so tudi prej umirali, toda ne tako strašno suhi, razen v izjemnih, redkih primerih. Človeku se zdi, da vidi pred seboj okostnjake, prevlečene samo s kožo, okostnjake, ki so vstali iz grobov in zdaj šklepetajo s praznimi čeljustmi in obračajo oči v goli koščeni lobanji.

Matković se mimogrede ustavi pri meni in ko da namenoma govori, da bi ga slišal:

— Kako strašni so ti Švabi, razbojniki, pasjo jim mater, kaj so napravili iz ljudi. Samo brezdušni Švabi lahko počenjajo tako strašne zločine. Grozno, grozno je tako umoriti ljudi z žejo!

Zmajal je z glavo, jaz pa sem ostrmel, ker sam sebi nisem verjel. Pri-vid? Mar on govori o zločinih? Dolgo sem pozneje razmišljal, čemu je to rekel. Ironija, norčevanje iz nas, cinizem!

Odgnali so nas v stran za plot, kjer smo čakali na nadaljnja povelja.

Nemški vojaški zdravnik si je nataknil monokel in gladil prste v rokavicah. Kot da ne zna drugače, je še vedno gledal ponosno, zaničljivo in se ironično smehljaj. Neki deček trinajstih, štirinajstih let se je skušal dvigniti in zlesti pod vagoni na drugo stran nasipa, v koruzo. Njegova glava se nam je zdela velika, ker se je komaj zibala na tankem vratu, na katerem sta se mu bili močno napeli dve vratni žili, globoka udrtna med njima pa je strašno zijala. Ker se razen njega nihče ni mogel ganiti, je njegovo premikanje zbudilo pozornost.

— Glej no, tega razbojnika, rad bi se izmuznil! — je kriknil Matković.

Begović je prevedel njegove besede nemškemu vojaškemu zdravniku, ki se je zakrohotal.

— Das ist wirklich komisch! So ein krepirtes Wesen denkt noch daran zu entweichen! Was für einen Willen zum Leben, eine Vitalität besitzt dieser Kerl.*

Ustaši so zgrabili fantka in ga pahnili na kup ljudi, ki so že umirali.

— Pasji sin, tudi tu misliš na beg! Lezi, dokler te ne zadavim!

Zdravnik se je tako od srca smejal, da si je moral obrisati solze, ki so mu zalile oči.

— Wie komisch, was für eine Vitalität!

Stali smo osupli nad tem, da v tem človeku ni niti najmanjših človeških lastnosti. Fosil, žival na stopnji duševnega razvoja plazilcev, ki kakor zver preganja in kolje druge. Tiranozaur. To naj bi bil Übermensch!

Spet sem se vrnil k Peri Vukiću, ker se mi je zdel še najbolj pri močeh, da bi zvedel kaj več o vožnji z vlakom od Zemuna do Jasenovca. Vprašal sem

* To pa je res smešno. Takšno crknjeno bitje misli še na to, da bi ušlo. Volja do življenja in žilavost tega fanta sta neverjetni.

NIKOLAJ PIRNAT:
AVTOPORTRET Z MASKO,
1942, akvarel

ga po imenu. Odgovoril mi je, da se piše Pero Vukić. »Saj to je on, on, nesrečnej. Nobenega dvoma ni več.« Dal sem mu vode.

— Sladka moja vodica, nikoli v življenju nisem imel ničesar tako rad kakor tebe. Nič mi ni bilo slajše v življenju.

Ko bi vedel, kaj se dogaja v Gradini, morda niti te »sladke« vodice ne bi mogel popiti, sem pomislil.

— Dragi Pero, za božjo voljo te prosim, povej mi hitro, kako so umirali ti ljudje v vlaku in kako ste se vozili od Zemuna do sem.

— Kako so umirali? V najhujših mukah od žeje, dragi moj, od žeje.

— Pripoveduj mi podrobneje, prosim, toda hitro, ker ni časa. Jaz pa ti na videz prevežem rano.

— Kako se pišeš? — me je vprašal.

— Nikolić.

— Od kod si?

— Iz Bosne.

— V Zemunu so nam rekli, da bomo šli domov. Ko so nam to povedali, so ljudje oživel, nekateri so jokali. In res, čez dva dni so nas odgnali v vagone. Ljudi je bilo mnogo, kakih šest tisoč, vagonov pa malo. Kam s tolikšno množico, cela divizija, saj ne bo prostora v vagonih. Pa so nas le stlačili vanje, vsi smo stali, naslonjeni drug na drugega, dihal in kašljali smo drug drugemu v obraz. Kaj bi tisto, smo mislili, saj vožnja ne bo dolga, tri do štiri ure, pa boš doma, toliko bomo pa že zdržali. Zaprli so nas, zarožljala je železna ključavnica, zdaj pa stoj. Že čez pol ure so nam noge odrevene, padaš, pa ne moreš, ne moreš pasti. Tu na postaji smo čakali, čakali ure in ure, ljudje so že stokali in ječali, nekateri so tudi tiho ihteli, noge so nas bolele, fant moj, noge, stati nismo mogli, saj smo dovolj trpeli v taborišču v Zemunu, naj bo preklet. Pa rečeš toplo besedo. »Potrpi še uro ali dve, fant moj, pa boš doma«. Toda ne, vlak ne gre, mi pa čakamo in čakamo. Pritisnila je vročina, vode pa ni bilo. Pot nam teče po licih, pot lije po meni, po ljudeh okrog mene. Kar kadi se. Eh, še glava bo počila, glavobol nas muči. Vsi kriče: »Moja glava!« Pa spet se tolažimo: domov gremo, potrpite. Ko je vlak naposled odpeljal, nisem niti čutil, šele ko sem se prebudil, sem slišal drdranje. Ljudje kriče in jokajo. Drug drugega kličejo: »Jovo, fant moj, zdaj zdaj bo po meni, ne morem več vzdržati.« »Vode, fantje, da si privežem dušo!« »Sava nam je umrl, fantje. Jovica se nam je za-dušil. Vode, vode!«

Vlak se ustavi. V drugem vagonu smo slišali stokanje, kričanje in razbi-janje po vagonu. Tudi mi smo začeli razbijati. Nekdo krikne po naše, toda neka-ko po bosensko: »Ne razbijajte, živina, kajti če odpremo, vas bomo vse poklali.« Ljudje so se malo pomirili, toda spet so začeli razbijati in kričati: »Vode, vode!« »Pobili vas bomo kakor pse, če boste razbijali!« Ljudje pa odgovarjajo: »Kar pobijte nas, pobijte, samo z žejo nas ne mučite!« Spet od zunaj zmerjajo ljudi: »Crkni, živinče! Žejni ste, psi, a? Naj vam da Tito vode!« Ljudje se upi-rajo tudi v drugih vagonih. Tedaj pa zažvižga mašina in nas naglo potegne, zaropota, zdaj pa razbijaj in kriči, če te je volja. Vsako uro je kdo izmed nas umrl in ostal tako na nogah, naslonjen ko steber nate. Teže mi je bilo držati mrliča na sebi kakor sto živih. Kar reci mu kaj, ko pa je mrtev ko klada. In smrad okrog njega — ta smrad je še hujši od žeje. Neki Nikola iz Dubice mi je umrl spredaj, neki Čedo pa z leve strani takoj za njim. Spočetka sem nekako zdržal, pozneje pa nikakor nisem več mogel. Otrpnila sta mrtvaka in buljila drug v drugega, oba pa vame, se mi je zdelo — smrad pa nepopisen. Iz ust se jima je pocedila slina. Vsak hip sem omedlel in to me je rešilo. Umrla je že polovica ljudi. Posrečilo se mi je, da sem se premaknil, in mrtvaka sta padla in se naslonila ko dva kipa drug na drugega, potem pa sta vzravnana obstala. Sesedel sem se in počenil pod njima kot pod streho. Videl sem tudi druge, kako so postavili mrtvake v kot, in že nismo več stali tako na tesno kakor prej. Ko klade so jih naložili k steni. Zdaj nihče več ne more razbijati in tudi iz drugih vagonov ni več slišati kričanja in razbijanja. Mnogi so že mrtvi, kar jih je še ostalo, so se pa pomirili. Nihče več ne zahteva vode, ker se samo vara, vode ne dajo, ti podleži, hočejo, da pocrkamo. Spet sem omedlel in padel in tako smo prispeli sem. Nisem mislil, da bom še kdaj videl sonce. Tako, povedal sem ti, ti pa sporoči to našim partizanom na Kozari in Šolaji, naj vedo, kakšna usoda nas je zadela.

— Kje pa je zdaj Mića Dekanović, saj je tudi on živ prispel z nami? — Čika Pero se je začel ozirati na vse strani, pa ga nikjer ni opazil.

— Da jim ni morda ušel?! Pogumen je naš Mića in kar naprej sanja o Kozari in Solaji.

— Bog mu daj srečo, — pripomni nekdo.

In res je Mića, kakor smo zvedeli pozneje, od pet tisoč žrtev edini zbežal pod vagonom in skozi koruzo ter ostal živ.

— Hvala ti, čika Pero, to bodo zvedeli naši, dajem ti častno besedo. Sporočili jim bomo, saj imamo zvezo. Zdaj pa srečno!

— Ali se bomo še kdaj videli, fant moj?

— Bomo, bomo.

»V gradinski ilovici«, sem pomislil. — To, kar si mi povedal, pa bom takoj sporočil drugim, čika Pero.

— Kaj se toliko sučeš okrog tega čiče, to je že sumljivo. Pojdi Nikola, bodi previden, — mi je zaklical Pajo.

Odgnali so ga in spet so naložili nanj tista dva mrliča.

Kaže, da se je »komisijski pregled« končal v splošno zadovoljstvo, ker je bila izjava ustašev, »da vlaka ne bodo sprejeli, marveč ga bodo poslali nazaj«, samo bedasto izmikanje. In kako se ne bi tako končal med takšnimi »zavezniki«, ki se bore, da ubranijo evropsko civilizacijo pred boljševiki. Že se vsi zadovoljni smejejo, ustaši in nemški fašisti. Nekaj podpisujejo, pozneje smo zvedeli, da je nastal spor o tem, »koliko odstotkov mrtvih bodo nemški fašisti izročili ustašem in koliko odstotkov živih«. Nacisti so trdili, da mrtvih ni več kakor polovica, ustaši so pa zatrjevali, da jih je tričetrt. Končno so se sporazumeli, da je bilo mrtvih šestdeset odstotkov. Vlak je imel devetinsedemdeset tovornih vagonov. Ljudje so stali v vagonih nagneten, ker so jih natlačili vanje več, kakor določajo predpisi, t. j. do štirideset, v vsakem vagonu pa jih je ostalo okoli sedemdeset, ker so bili v nemškem taborišču v Zemunu tako shujšali. Vseh ljudi na tem vlaku iz Zemuna je bilo nad pet tisoč.

Po opravljenih formalnostih se je nacistični izobraženec poslovil in odšel s svojimi oficirji. Ko so odšli, je skočil Matković proti ograji, odmaknil veliko letvo in kot stekel pes planil med nesrečneže, ki so sedeli na travi in čakali, kam jih bodo odgnali. Videli so »komisijo« in mislili, da bodo vsaj tem, kar jih je ostalo, prizanesli.

Izenada se je Matković ozrl na nas in vrgel letvo proč. Ali je začutil vso moralno nizkotnost ali pa kratko malo ni hotel, da to vidimo.

Prispela je kolona voz in ustaši so ukazali natovoriti vse po vrsti, žive in mrtve. Pogled na vozove je bil strašen. Pod golimi mrliči so stokali živi ljudje in si prizadevali, da bi se rešili izpod njih. Na vozove so jih nametali, kakor je nanese, mrtve in žive.

— Doktorji, vi ste tu opravili, zdaj pojdite na delo v taborišče in zdravite »dobre, delavne internirance«, nam je zaklical Matković posmehljivo.

Odšli smo. Videli smo, kako je kolona mrtvih in od žeje izčrpanih in shujšanih mrličev zavila proti brodu na Savi, naravnost v Gradino: pod kladivo, sekiro in nož. Med njimi je bil tudi Pero Vukić. Živ ali mrtev pojde mimo svoje hišice v Gradini, na poti v jamo mučenikov.

Gredoč mimo nas je Matković kriknil:

— Razredčite jim marmelado z vodo!

Ustaši so se zasmejali.

— Bomooo! Kako je neeebi!

NIKOLAJ PIRNAT: **OTROCI V GONARSU**, 1943, olje

Filip Kalan

HUMANIZEM

NIKOLAJA PIRNATA

I.

Nekoč je pomenilo ime tega Meštrovičevega učenca pravo odkritje v jugoslovanskem kiparskem svetu. Hiter napredek v zadnjih letnikih na zagrebški akademiji, pariška razstava s slovenskim slikarjem Trstenjakom, prve portretne in figuralne plastike po vrnitvi v domovino — vse to je obetalo osebnost, ki ima mnoge pogoje, da se lahko uveljavi ne le doma, ampak tudi v tujini. Možati temperament in prodorna inteligenca, opazovalni dar in temeljito znanje anatomskih zakonitosti, smisel za dramatični kontrapost v kompoziciji in krepka, nesentimentalna modelacija — takšne so bile odlike. Eno izmed prvih plastik, ki jo je mladi kipar ustvaril še na akademiji, je dal sam Meštrović vlti v bron. Bil je portret šolskega tovariša, kiparja Vanje Radauša, monumentalno zajeta, psihološko oblikovana: »Drug Vanja«.

Tako med leti 1925—1930.

Življenje je šlo svojo pot:

Majhne razmere sredi majhnega naroda, boj za zaslužek, delo brez ateljeja, skromna kiparska naročila, portreti, dekorativne naloge, male plastike. Velika naročila so pobirali drugi: iz donosnih »zvez« se je Pirnat norčeval. Za oblastnike različnih režimov je bil neraben patron: imel je neprijetno navado, da je govoril resnico. Vendar so vedeli, da je sijajen risar, vsekakor eden izmed prvih, ki so jih imeli Slovenci. Tako je navsezadnje pristal v grafiki: duhovit ilustrator, zanesljiv portretist, okreten reporter, iznajdljiv karikaturist. Nemara bi navzlic svojemu ostremu jeziku dosegel v plastiki večja naročila, da ni bil že od študentovskih let napredno usmerjen: njegove velike portretne plastike so veljale Aškercu, Cankarju, Maksimu Gorkemu. Sodeloval je z delavci in študenti celo izven svoje stroke: nastopal je kot igralec pri predstavah »Delavskega odra« v Ljubljani.

Tako se je vrnil k delu svoje mladosti, jetnik, lačen in bolan, daleč od sleherne delovne možnosti za plastiko: sredi taborišča sanj o tem, kako bo po vojni pustil žurnalizem in se ves posvetil kiparskemu ustvarjanju. Njegove skicirke iz ljubljanskih zaporov in iz Gonarsa hranijo vrsto osnutkov za manjše plastike in za monumentalne spomenike. Med temi monumenti se pojavljajo stare Pirnatove teme: Rihard Jakopič, Anton Aškerc, Ivan Cankar. Trije pionirji napredne misli v slovenski umetnosti, puntarji na svojem področju, prezirani in preganjani od pilharije, spoštovani

med tistimi, ki so sanjali o novem svetu, o drugačnem življenju. Spomeniki teh treh mož so zamišljeni v dramatičnih figuralnih kompozicijah: Cankar, večni popotnik v nove svetove, v koraku; Aškerc s knjigo in s stisnjeno pestjo, pevec kmečkih puntov; Jakopič, s paletto in čopičem, zamaknjen v svojo vizijo novih barv. Vsi ti osnutki so iz leta 1942, zapisani sredi hudih zimskih mesecev med množičnimi aretacijami, priče revolucionarne romantike, polne bojnega patosa, heroizma, vere v prihodnost.

Takšno je bilo slovo Nikolaja Pirnata od izhodišča svoje ustvarjalnosti, od plastike: pesem neponarejenega optimizma sredi težkih ur.

II.

Železne rešetke in bodeče žice niso zasenčile Pirnatovega bistrrega opazovalnega daru. Lakota in bolezen mu nista zaježili stvarilne domišljije. Ohranil je trezno presojo o tem, kaj se godi okoli njega in kaj v njem samem. Te mesece se je njegovo umetniško snovanje nenavadno razgibalo tako v čustveni kakor v miselni sferi. Ljubljanske in gonarske študije dokazujejo, kako se slikarjevo sočutje s ponižanimi in razžaljenimi razodeva v subtilnem lirizmu, kako se izraža njegov ogorčeni odpor zoper totalitarni teror v nedvoumni satiri, kako se njegovo sožitje z revolucionarnimi vzori iz domačega kulturnega izročila oživilja v dinamičnih osnutkih za monumentalno plastiko.

Ni dvoma, da so ti grafični dokumenti dragoceno gradivo ne le za razumevanje Pirnatove psihične konstelacije v ječi in taborišču, pač pa tudi za razbor tistega opusa, ki se je porajal med leti 1943 in 1945, tega, ki stavi Nikolaja Pirnata in Božidarja Jakca in Franceta Miheliča med vodilne slovenske vojne grafike.

III.

»Vdrli so v naše domove — ter jih požgali — otroke, žene, starce so gonili z doma — umirat od glada — nedolžne so mučili po ječah — morili so jih in obežali — domovi so rodili izdajalce — in junake — grom je planil iz gozdov v doline, junaki so zvihrali v boj — borili so se, krvaveli — bore se kakor levi iz dneva v dan — iz njihove krvi, iz njihovih belih kosti — nam rase roža svobode.«

Tako spremlja besedilo grafične motive v drugi Pirnatovi mapi iz leta 1944 (»Domovi, ječe, gozdovi«): gesla se vežejo ob slikah v simbolično celoto. Mozaik lakoničnih obtožb in zanesene brigadne metaforike: takšno je to besedilo, nedognano v svojem protislovju med logiko celotne fraze in nakičenim barokom bojnih gesel, pravi »jargon courant« štabne propagande. Želja po reprezentanci je rodila to besedilo, ne težnja po diskretni literarni spremljavi glavne teme, grafičnega opusa.

Kar se pa tiče tega opusa v umetniškem kakor v tiskovnem pogledu, pa je ta druga, samostojna Pirnatova zbirka linorezov zares reprezentativno delo:

Izšla je pri isti založnici in v isti tiskarni kakor prva zbirka in prvotna naklada, ki je danes ni mogoče več točno dognati, je presegala število dva tisoč izvodov. Velikost posameznih listov je zajetna, večina matric meri 18 × 24 cm, za tehnično zmogljivost konspirativnih tiskarn v roških gozdovih vsekakor maksimalna mera. Mapa, v kvartu 24 × 30 cm, obsega trinajst ciklično urejenih linorezov na petindvajsetih listih, vezanih v poltrde platnice: napisna stran in gesla posameznih grafik na vmesnih listih so tiskana v dveh barvah, z rdečimi in črnimi majuskulami.

Malodane vsi osnutki teh Pirnatovih listov so nastali v Sadinji vasi pod Semičem v Beli krajini, v temačni kmečki hiši. Nekaj korektur je slikar nemara izvedel še v Dragatušu, v Ručetni vasi, v Otovcu pri Črnomlju kakor se je pač selila baza štabne propagande. Prve skice segajo po svojem nastanku še v čas, ko sta Mihelič in Pirnat zaključevala svojo prvo mapo, torej v mesec maj, zadnja dela pa v prve

NIKOLAJ PIRNAT:
LASTNA
KARIKATURA,
 1944, risba
 s svinčnikom

septembrske tedne. Naklade prvotnega natisa, ki ga je opravila tiskarna »Triglav« v Rogu, ni mogoče več točno dognati. Vsekakor presega prejšnjo zbirko, število dveh tisočev izvodov. Mapa je doživela veliko popularnost. V prvih povojnih mesecih leta 1945 je Mariborska tiskarna znova izdala obe mapi v neizpremenjeni obliki in zelo visoki nakladi. Vendar se ta ponatis ne da primerjati z grafično kvaliteto prvotne partizanske izdaje, saj izgublja umetnikova faktura v takšnem materialu, kakršen je linolej, veliko subtilnih značilnosti, ki jih novi kliše celo ob avtorjevi korekturi ne more več obnoviti.

Nekaj neprijetne sorodnosti s prvo zbirko kaže ponekod tudi še druga mapa, čeprav le poredkoma: takrat, kadar zgrabi slikar za leseni meč agitacijske vulgarizacije; tako v prvem, petem, šestem listu, ko obtožuje naciste, da vdirajo v nezaščitene domove, da se v mučilnici predajajo sadistični nasladi, da še pred obešenci na brzojavnih drogovich pedantno zapisujejo podatke o svojih žrtvah.

Vse to, kar ti listi pripovedujejo, so zgodovinska dejstva, o tem ni dvoma, dognana so s pričevanji in z akti mednarodnih sodišč. Nedognan pa je moralni svet teh motivov: sovražnik je odurna spaka, žrtev bledična prikazen brez odpora, med njima se ne godi nič človeškega, saj nista živi bitji, pač pa idejni shemi dobrega in zla. Površno zamišljen je tudi list o partizanskem naskoku, ki idejno samo obnavlja nočni naskok iz prve zbirke; vse je še režija, aranžma, dekorativna dinamika, figuralika brez psihološke argumentacije.

Vendar je za vojnega grafika Nikolaja Pirnata ta zbirka pravi preobrat in hkrati višek njegovega dela med vojno. Ne gre le za zunanji uspeh: sredi frontnih razmer, dobrega pol leta pred zaključnimi boji, na ozemlju z dokaj skromno zavarovanim, točno samo z naglimi premiki maloštevilnih brigad kontroliranim zaledjem, vsekakor nenavaden tehnični uspeh, prava luksuzna izdaja, historični dokument, kakršne kronika vojnih dni po navadi ne pozna.

Gre za nekaj drugega:

Človeška dinamika humanista in umetnika Nikolaja Pirnata razbija s to mapo vso plehko konvencijo dnevne propagande in obnavlja v novi obliki nekatera dragocena življenjska spoznanja, ki so se nakazovala že v kvalitetnih študijah jetniške ostaline iz let 1942-43.

IV.

»Tako stojimo danes mi, ki smo po usodi določeni, da gledamo in doživljamo vso to grozoto, bolečino in novi vzpon človeka, kot priče, toda ne kot neme priče, temveč kot priče, ki so dolžne spregovoriti in so deloma že spregovorile,« tako je govoril neko noč Božidar Jakac na zborovanju kulturnih delavcev v Semiču, nemalo po novem letu 1944, ko je šla beseda o vojni umetnosti in so si slikarji v spominu obnavljali svoje nekdanje vtise o Goyi in Vereščagu in Velasquezu in Delacroixu in kakor tolikokrat, ko se je razvnel prepir o tem, kakšna naj bo pesem za današnjo rabo, je tudi nočni govornik obnavljal svoje misli o nasprotju med »dnevno reportažo, ki je samo tolmač dogodkov«, in med tistimi težnjami, ki naj bi »ustvarile vidno obliko za tisoče podob in doživetij, dragocenih in vrednih spominov«.

Nikolaj Pirnat je ustvaril nazorno obliko za nekaj podob in doživetij, za nekaj dragocenih spominov na težke ure vojnih let. Pisal sem še med vojno o nekaterih listih iz Pirnatove jesenske mape iz leta 1944: o okupatorskem diverzimentu v kmečki oštariji in o zapuščenem otroku pred gorečo vasjo.

Ob grafičnih dokumentih jetniške zapuščine iz sedemnajstih mesecev med leti 1942 in 1943 se vidno obnavlja emocionalna zveza med jetniškimi in partizanskimi doživetji, vse značilne sfere Pirnatove grafike doživljajo v vojnih listih svoj stopnjevalni izraz: lirika, satira, revolucionarna romantika. V teh sferah so kot zvezni členi znova razvidne tri Pirnatove lastne podobe iz leta 1942, zakaj njihova psihična vsebina se s svojevrstnim notranjim ritmom kaže spet v »Domovih — ječah — gozdovih«.

Posmeh, sovraštvo, žolč:

Kmečka izba. Dve nasprotji: na komodi Marijin kipec pod steklom in pod neko sliko kropilnik z žegnano vodo — na mizi steklenica vina in prevrnjen kozarec. Za mizo tri figure. Belogardist, mračna prikazen z velikimi, nespodobnimi rokami, predse gleda, naceja se iz velikega kozarca. Fašist s šlemom, golorok, kosmat, s kratko bradico, s hotnim nasmeškom. Poleg sebe ima žensko za zabavo, grabi jo po životu, to kmečko dekle ali kar že je, natararica ali sorodnica fašistovega sopivca. Vzdušje, atmosfera, climat tega prizora ima svoj pendant v znanem listu iz Gonarsa, ki ima naslov »Prisluškovalci«; zatohlo vzdušje tiholazništva, sebičnosti, slabe vesti, družbenega pigmejstva, allegro ma non troppo, samo na drug motiv, na grossovsko satiro.

Drugod se obnavlja lirični andante:

Pred črnimi razvalinami gorečih domov deklica kakšnih deset let. Zakrpana obleka, preveliki čevlji. Pogled ves nezaupen, zastrt, pol zadržanega joka. Dekletca se drži mlajši bratec, bos, razoglav, preplašen. V rokah drži dekletce edino, kar je ostalo od porušenega doma: domačega mačka. Lirizem, zadržan, nesentimentalen, pretresljiv, kakor pri Čehovu: patos zadržane bolečine sredi vsakdanjih ur. Ves gonarški opus se obnavlja v tem motivu in v emocionalni sferi tega motiva: znana kmečka mati z otrokom, čabranski otroci s svojimi temnimi, resnobnimi očmi. Obnavlja se samota razmišljenega moža, ki z odsotnim pogledom, zameglenim od neizpovedane panike, zre vase in v somrak neznane usode.

Ti dve podobi iz roške mape leta 1944:

Spet ti nasprotji, ki smo ju zasledili že v gonarških skicirkah. Vendar: kar je v taboriščnih listih še skica, študija, poizkus, zapis opazovanega življenja — to je v linorezih že kompozicija, polna človeške izpovedi o strahotah vojne, o zunanjih in o intimnih strahotah.

Za temi podobami stoji osebnost, ki si ni zakrinkavala oči s kopreno dnevne agitacije:

Res, da je Nikolaj Pirnat nemalokdaj sadil tudi prave propagandistične rožice: v uradnih dopisih, na risbah za vsakdanjo rabo in na sestankih s tovariši, ki so bolehal na pomanjkanju humorja. V takšnih trenutkih so gledale njegove velike, malce izbuljene oči na moč resnobno v svet, za kratko črno brado pa je utripal med ustnicami rahel smehljaj, smehljaj samokritične ironije. Zakaj njegov umetniški pogled je segel globlje. v neugodje, v apatijo, v neizpovedano paniko trpinčenega človeškega bitja, in v tem pogledu se kaže temeljna vrlina Pirnatovega opusa: iskren, nesentimentalen, borben humanizem.

(Odlomki iz knjige Filipa Kalana: Veseli veter)

Janez Pirnat

SPOMINI NA OČETA

Moj prvi spomin na očeta je najbrž malce nenavaden. Prizorišče je bila naša klet, ko smo stanovali še v Rožni dolini: velikanski kup premoga, tnala za sekanje drv, velik stol, tigrov kožuh, ki ga je stari oče po materini strani prinesel iz Indije — in moj oče z iztepačem v roki. Imela sva namreč oster obračun, ki sem se ga potem še dolgo spominjal zaradi posledic na zadnji plati. Kadar je šlo za očetovsko-sinovske odnose, sem bil vedno kaznovan brez najmanjše sledi razburjenja na njegovem obličju.

Iz zgodnjih otroških let pa se še danes tako rad spominjam starega kopališča na Ljubljani, materine in očetove družbe in plavanja na njegovem hrbtu proti toku reke, do tistega starega mostu, kjer je nekoč stala gostilna in kjer sem jaz za hrabrost te vrste seveda zmerom dobil zaslužen malinovec. Razen tega so mi ostali živo v spominu tudi nedeljski izleti k Ruskemu carju. Tam se je že pred vojno zbirala napredna družčina in tako sem dobil razmeroma dovolj zgodaj široko torišče za svoja otroška spoznanja in dogodivščine, po zaslugi očeta pa seveda še obvezno ocvrto piško.

Dostikrat se tudi spomnim naših izletov v Iški Vintgar. Tam se je namreč — razen gozdoznikov in skavtov — že v začetku okupacije začela zbirati pisana družčina naprednih slovenskih intelektualcev, med katerimi je bilo mnogo odločnih pristašev Osvobodilne fronte. Razen očeta sta mi ostala še najbolj živo v spominu slikarja Drago in Nande Vidmar in pa seveda pokojni pesnik-partizan Ivan Rob. Posebno ta svojevrstni človek je kazal do mene zanimive simpatije. Uvedel me je v življenje gozda, me seznanil z gobami, urezal mi je izvrsten indijanski lok iz tise, naredil zanj puščice iz jesena, naučil me je streljati, spoznavati ptičje glasove in živalske sledi — skratko bil mi je iskren prijatelj in izvrsten mentor. Z očetom sta bila — in to sem ugotovil šele pozneje — zaupna prijatelja, saj so ju družili podobni umetniški in, kajpada, tudi nazorski pogledi na svet.

Iz Iškega Vintgarja mi je ostal v spominu tudi tisti tabor gozdoznikov z lično kočo. To so pozneje požgali Italijani, ker jim je prišlo na uho, da je bilo prav tam zbirno središče za ljudi, ki so odhajali v partizane na krmsko območje. Medtem ko so se starejši resnobno pogovarjali o velikih dneh, v katere smo pravzaprav vstopali, sem jaz še zmerom brezskrbno opravljal svoje dolžnosti, med katere je seveda sodilo tudi obvezno čiščenje loncev in kotlov, v katerih smo kuhali.

Seveda pa vsi ti lepi, skupni pohodi v naravo z očetovimi prijatelji niso trajali dolgo. Nekega dne so ga aretirali Italijani in ga vtaknili kakor mnoge druge v belgijsko vojašnico. V mesecu februarju leta 1942 sva se v tej vojašnici srečala samo za trenutek. Zaradi snetih vrat v kasarniških poslopih je bil tamkaj strašen prepah in oče je tedaj stal med drugimi jetniki za kobilu, preprejeno z bodečo žico in z — obvezano glavo! Izmenjala sva samo nekaj besed, kmalu zatem pa sem že zvedel, da so ga z ostalimi zaporniki odpeljali v italijansko taborišče Gonars. Od tam smo dobivali malo glasov od njega, če pa so že prišli, potem so bila to strogo cenzurirana pisma. Nekako v poletju leta 1942 pa sva odšla z materjo, ki je bila prav tako vključena v ilegalno gibanje, v Gonars. Naložili so ji, naj nekako prenese seznam javk za tiste naše tovariše, ki so organizirali in kasneje prek rova tudi izvedli pobeg iz Gonarsa. Moja naloga, ki pa se je tedaj seveda nisem niti najmanj zavedal, je bila izročiti očetu listek z važnim sporočilom. Poveljniki italijanskega taborišča so me kot otroka le spustili k očetu. Spominjam se, da sem v roki držal večkrat preganjen listek, ki sem ga potem po materinem naročilu očetu neopazno stisnil v roko, ta pa se mi je samo nasmehnil in pomenljivo prikimal.

Pred kapitulacijo Italije sem živel v učiteljskem domu v Šiški; iz njega so odšli v partizane mnogi fantje, med njimi tudi znana tovariša Klemenc in Kosmač. No, in v tem domu me je nekega dne obiskal oče, ki se je bil vrnil iz Italije. Odšla sva na sprehod po stranskih šišenskih ulicah in tam mi je resnobno govoril o nalogah, ki da jih moram opraviti, ko njega ne bo v Ljubljani. Začudeno sem ga pogledal! Z osvobodilnim gibanjem sem se bil že dodobra seznanil kot majhen pionirček, saj sem se z ostalimi pionirji in mladinci pogosto udeleževal trosenja listkov, pa mi je zato oče popolnoma preprosto in odkrito razložil, da je prišel njegov čas in da gre v partizane. Glede mojega šolanja je dejal, da ni prav nič v skrbeh: »Sam veš, da imam zelo veliko prijateljev!« je rekel, »od mizarjev, čevljarjev, ključavničarjev, krovcev in pekov... Med vsemi poznam zelo dobre mojstre in če ti, dragi Janez, šolanje ne diši, se boš prav lahko solidno izučil v eni teh strok. Če se hočeš šolati, potem, se razume, da ne boš imel niti popravljalnega izpita, niti ti ne bom pustil razreda ponavljati.«

Potem mi je očetovsko stisnil roko in odšel. Iz njegovega obličja sem lahko razbral, da odhaja na dolgo in nevarno pot. Od tega časa, bilo je še pred kapitulacijo Italije, pa vse do poletja 1945, ga nisem več videl. V Ljubljano so bili prišli tedaj že drugi okupatorji — Nemci, in vsakdo ve, kako sivo je bilo življenje med njihovo

NIKOLAJ PIRNAT:
PARTIZAN, 1944,
risba s svinčnikom

okupacijo, čeprav je bilo to življenje med pristaši osvobodilnega gibanja vendarle izpolnjeno z enim samim velikim pričakovanjem. O očetu sem poslej vedel le toliko, da je v hribih, da se je pridružil borcem za svobodo — in nič več! Medtem pa je odšla v partizane še moja mati, zato je bila moja nenehna skrb za oba še toliko večja. Ko pa je prišla svoboda, sem kot kurirček Rdečega križa sedel na vlak in se, kot trinajstletni deček, dva dni in dve noči vozil po slabih in za silo obnovljenih progah tja do Zemuna. Od tam sem jo potem mahnil peš prek pontonskega savskega mostu v Beograd in na tisti poti večkrat slišal v tistih časih kaj vsakdanje vzklike: »Stoj, kdo gre?« O očetu sem vedel le toliko, da je takoj po osvoboditvi Beograda, to je po oktobru 1944, odletel tja z nekega partizanskega letališča, in da je on, kapetan Nikolaj Pirnat, zdaj ilustrator časopisa Borba v glavnem mestu Jugoslavije. Končno sem se srečal še s strogimi stražarji in jim pojasnjeval, kdo sem in koga iščem, in tako sem se naslednjega dne po skoraj dveh letih vnovič srečal z njim. Bil me je od srca vesel in me je hitel vpraševati o novicah iz Ljubljane.

To najino snidenje je bilo čudovito, predvsem zato, ker je bil oče tako kot v Ljubljani tudi v Beogradu povsod dobro znan. Ko sva hodila po beograjskih ulicah, je to pomenilo neprestano ustavljanje, odkrivanje in pozdravljanje... V Beogradu sem že tiste dni spoznal vrsto zanimivih očetovih prijateljev, tako skladatelja Marjana Kozino, pa Borisa Ziherla in Lidijo Šentjunc ter mnoge oficirje mlade jugoslovanske armade, s katerimi je oče nadvse rad besedoval. Kot kurirčku so mi dovolili, da sem v tistih dneh, ko so kar naprej slavili osvoboditev, še do poznih jutranjih ur za to prijetno družino kahal kavico, pa sem tako neopazno in vendarle z odprtimi ušesi poslušal njihove vesele in žalostne dogodivščine iz vojnih let. Tako sem se že tedaj, čeprav na malce nenavaden način, dodobra seznanil s tem obdobjem.

Kasneje, ko se je oče vrnil v Ljubljano, sva še vedno stanovala vsaksebi. Živel sem pri očetovi in naši teti Mici, on pa je stanoval pri sestrah v Šiški. Tedaj je bil že profesor na akademiji za upodabljajočo umetnost, hkrati pa tudi karikaturist Ljudske pravice. Od zore do mraka je neprestano delal! Zaradi tega sva se redno sestajala samo vsako nedeljo. Nedelja je bila torej najin dan! Bili so to časi, ko sva se že začela pogovarjati o stvareh, ki so tudi mene, odrasčajočega fanta, jele zmerom bolj zanimati. Tedaj sem namreč že začel risati in po malem tudi kipariti. V tem obdobju pa me oče ni hotel sam likovno vzgajati, češ da me bo zato, ker me ima rad, premilo ocenjeval in mi tako naredil samo škodo ali pa bo prav zaradi tega do mene spet preveč strog. Tako me je napotil k pokojnemu profesorju-kiparju Frančišku Smerduju in od tega obdobja dalje je on ocenjeval vse moje slikarske in kiparske izdelke. Toda kljub temu, da mi je oče našel drugega likovnega mentorja, sva med seboj zelo intenzivno in z velikim razumevanjem govorila o umetnosti. Navdušeno sem mu pripovedoval o Rodinu, pa Michelangelu in Meštroviću, ki sem jih hotel tedaj posnemati, toda oče je vedno resnobno gledal na to mojo zavzetost in mi popolnoma enakopravno razlagal, v čem je resničen problem. Iz risarskega krožka na progi Šamac—Sarajevo sem mu pozneje poslal celo vrsto Michelangelovih fresk, to je znanih aktov iz sikstinske kapele, on pa mi je v pismu, ki ga še danes hranim, takole odgovarjal:

»Poišči motive iz borbe velikih mož za usodo novega človeka! O osnutkih, ki mi jih spominjaš, se pomeniva v Ljubljani. Zaenkrat pa: delaj, kar vidiš okoli sebe! Igra mišic na živem modelu — in teh imaš dovolj — je najboljši študij anatomskega!»

Na tak in podoben način so potekali najini odnosi v prvih letih po osvoboditvi. Ali pa morda za spoznanje drugače. V brigadi Ivana Cankarja, v kateri smo bili fantje in dekleta v povprečni starosti petnajstih let, večinoma gimnazijci, smo si tiste čase neskončno prizadevali, da bi postali »udarni«, da bi si priborili tisti naslov, ki so ga bili že nekajkrat deležni tovariši Uzičani in drugi. Ta želja pa se nam ni in ni hotela izpolniti, čeprav smo svoje tekmece v nekaterih pogledih krepko prekašali, pa naj je šlo za čistočo, delo v kulturniških krožkih itd. Svojemu očetu sem se zato v pismu potožil, da se mi zapostavljanje take vrste le ne zdi čisto v redu, pripomnil pa, da je to ugotovila tudi naša skojevska celica... Povedal sem mu, da so naši sosedje že drugič ali tretjič osvojili naslove udarnih brigad, mi pa... In da bi se moralo malce le upoštevati, da so otroci, kakršni smo bili, le ne moremo meriti s starejšimi po fizični kondiciji. In oče mi je odgovoril: *»Tvoja brigada si je nadela ponosno ime. To ime morate nositi s častjo, kakor ga je nosila slavna partizanska Cankarjeva brigada. Strah sovražnikov, strah reakcionarjev in saboterjev!«* In: *»Sin! Pojem bratstvo in enotnost ni pečena piška v ustih. Treba ga je zgraditi. Mržnjo in razlike — posledice žalostne preteklosti — je treba za vsako ceno odstraniti!!«*

Tako sva si dopisovala, ali pa se osebno srečavala vsak teden, tja do njegove smrti v letu 1948. Do največjih podrobnosti mi je pripovedoval o nastanku ljubljans-

NIKOLAJ PIRNAT:
SEDEČI PARTIZAN,
1944, perorisba
s tušem

ske akademije za upodabljačo umetnost in spoznal sem, kako zelo je bil navdušen nad svojimi učenci. O slehernem izmed njih je vedel povedati toliko lepega, da sem dodobra spoznal njihovo življenje in sem prav zaradi tega kmalu srečeval že same znane obraze. Imel je med njimi tudi nekaj ljubljencev, predvsem tistih, s katerimi se je bil seznanil že v partizanih, med njimi seveda Ivana Seljaka-Čopiča, Iveta Šubica in še nekatere druge. Govoril je, da so to zares imenitni fantje in z navdušenjem razlagal, kako in kaj rišejo. Pa tudi o drugih nadarjenih študentih

je vedel zmerom povedati dosti lepega, zato sem prepričan, da so ga letniki, ki jih je nekoč vodil, ohranili v spominu kot prijatelja in iskrenega tovariša.

Zelo rada sva zahajala v lokale, med njimi najbrž še najraje h Keršiču v Šiško. Tam sem spoznal to njegovo posebnost, da je imel resnične prijatelje med vsemi sloji, med premikači in ministri in vedno je z njimi besedoval kot enak z enakimi, v njim lastnem žargonu. Dostikrat sem imel priložnost poslušati močate pogovore na vseh nivojih! Tedaj temu seveda še nisem posvečal take pozornosti, kasneje pa sem le doumel, da je bil tak odnos do ljudi del njegovega nazora, del življenja, iz katerega je izrastel. Mislim, da njegovo delo izpričuje dovolj jasno ta njegov resnični, neposredni stik z življenjem. Pa tudi njegovega dela tedaj še nisem mogel ali poizkušal docela razumeti. Morda zato ne, ker v očeh svojih sošolcev nisem bil nikoli Janez Pirnat, ampak vedno le sinček Nikolaja Pirnata. To pa za mladega človeka ni preveč spodbudno. Prav to dejstvo me je hočeš nočeš pripeljalo do tega, da očetovemu delu v tistem obdobju morda zavestno nisem posvečal prevelike pozornosti. Kasneje, po skoraj desetih letih dela v poklicu, pa sem slednjič le doumel, kaj je pravzaprav tisto, s čimer se je Nikolaj Pirnat vključil v izročilo slovenske likovne umetnosti. Danes vem zagotovo; bil je izviren in samonikel umetnik!

*

Mapo pretresljivih grafik iz vojnih dni: DOMOVI, JEČE, GOZDOVI mi je oče podaril s posvetilom: »Mojemu ljubemu sinu Janezu za prvi božič v svobodi!« Ko sem vzel ta partizanski izvirnik, natisnjen nekje na osvobojenem ozemlju v letu 1944 v roke, mi je rekel: »To je zate, pazi, to je lepa reč!« Kasneje mi je v pogovorih pripovedoval, kako je ta mapa pravzaprav nastajala. Iz vseh pogovorov sem razbral, da je bil na to mapo svojih partizanskih linorezov zelo ponosen, da je vložil vanjo vse tisto, kar je on sam kot človek in umetnik tudi bil! Prvič je bil nanjo ponosen zato, ker je pomenila zanj nekako zaključeno delo, saj so tako tekst kot risbe nastali izpod njegove roke. Pred vojno je, kot je znano, tudi sam mnogo pisal. Poizkusil se je v feljtonu in drugih literarno-žurnalističnih zvrsteh. Ob prelistavanju te mape, teh njegovih najdražjih in obenem najbolj bridkih spominov na hude dni, me je sam opozoril tudi na vso preprostost in globino stavkov. Vsak stavek v tej mapi pove namreč samo najnujnejše in se popolnoma sklada z risbo, oziroma grafičnimi listi, ki mu sledijo. Ta risba je jasna in skopa. Pove le tisto, kar je najbolj bistveno in nikjer ni nič odveč. Pripovedoval pa je tudi, kako so to mapo tiskali. Bil je vseskozi prepričan, da je to morda eden najlepših uspehov partizanske tehnike. Nedvoumno je povedal, da ima ta dosežek za kolektivno delo tako časa, sebe in tihih, prizadevnih tehnikov. Iz mape — in to danes ni težko razbrati — je čutiti živo kontinuiteto njegovega predvojnega dela. Po zaključnih besedah: IZ NJIHOVE KRVİ, IZ NJIHOVIH BELIH KOSTI NAM RASTE ROŽA SVOBODE! — se nam kaže motiv padlega partizana, kateremu skozi belo koščeno dlan poganjajo cvetlice, to pa je že aluzija na podoben motiv, ki se je bil pojavil že v BLAZNEM KRONOSU. V njem se pojavita dve risbi: Počitek I in Počitek II. Prva prikazuje fanta in dekle, ki ležita objeta v travi, druga pa taistega fanta, mrliča in žrtev vojne! Zaključenost, preprostost in pretresljiva enostavnost teksta se docela skladajo tudi s tehniko. Dobro se spominjam, ko je oče rekel, da je imel pred začetkom rezanja v linolej velike težave, da mu tehnika »v črnem« ni najboljše ustrezala, ker je bil bolj predan risbi na beli osnovi! Potem pa da je premagal to težavo, se sprijaznil z linorezom in bil zadovoljen, ko so motivi začeli oživljati pod rezkalnikom.

OTROKE, ŽENE, STARCE SO GONILI Z DOMA. Osrednji motiv tega stavka prikazuje mater s culo na rami in z dvema otrokoma ob sebi. Ta motiv je pravzaprav

nastal že v Gonarsu. Tam je oče narisal celo vrsto mater s svinčnikom, tušem ali v akvarelu. Te podobe junaških mater iz vojnih let so nastale ob prihodu čabranskih žena in otrok v taborišče Gonars. V očetovi skicirki je tako ostala vrsta risb monumentalne trpeče matere.

MATERE SO RODILE IZDAJALCE — IN JUNAKE. Ta list je zelo karakterističen, saj je slikar postavil slovenskega partizana ob to mater in v tradicionalno slovensko okolje z majoliko s suhim cvetjem in s sliko na steklu v ozadju... To je mati, ki jo je obdelal že pisatelj Mile Klopčič v svojem istoimenskem delu in je oče naredil zanj naslovno stran.

Sedemnajst let je že minilo od očetove smrti in na stenah mojega stanovanja visijo še vedno v glavnem njegova dela iz predvojnih let in iz časov druge vojne. Če se danes vprašam, kako sprejemam izročilo svojega očeta in kakšno dolžnost čutim ob tem, potem se mi zdi pomembno predvsem dvoje: prvič, v svojem delu je treba biti skop s sredstvi in jasen v izrazu; drugič, izpovedati to, kar imaš in kar je treba povedati, ne pa se siliti v neke namišljene probleme. Skratka, biti je treba sredi življenja! Zdi se mi, da so prav jasnost, nedvoumnost in preprostost tiste odlike mojega očeta, pa naj ga doživljam intimno, kot očeta, ali kot slovenskega slikarja Nikolaja Pirnata. Dosti njegovih prijateljev še živi in marsikdo ve povedati, da je bil tudi v besedi neposreden in jasen. To izročilo pa se mi zdi tako bogato, da ga bom skušal tudi sam, čeprav v drugačnih časih in okoliščinah, po svojih močeh nadaljevati.

Kar pa zadeva mene kot očeta, potem me spomin nanj obvezuje, da je treba imeti do otrok prav tak odnos kot do odraslih, morda še dosti bolj resen in pretehtan in nič sprenevedast.

Od vseh srečanj in besedovanj z njim pa s plejado njegovih tovarišev, partizanskih tovarišev, mi je ostal neizbrisno v zavesti intimen odnos do velikega časa, ki ga že vrsto let označujemo s skromno kratico — NOB. Srečen sem, da sem tedaj, ko sem se sam kot človek šele formiral, bil v celoti zaobsežen s tisto dobo, z vso njeno veličino in vrednostjo. Vzemimo na primer samo partizansko grafiko. Ta pomeni zame dragoceno stopnjo v tradiciji slovenske moderne. Nanjo ne bi smeli nikoli pozabiti, iz nje bi morali izhajati in jo po svoje ter po najboljših močeh tudi nadaljevati. *Čeprav v docela nenavadnem okolju, sredi najbolj grozotnih let v človeški zgodovini, je ta umetnost prav zato, ker je bila umetnost, našla svojo obliko in pravo pot do našega ljudstva.*

Moj oče sodi v vrsto tistih, ki so v hudih časih usodne druge vojne svojo umetnost podrejali obćim ciljem pa kljub temu izhajali docela iz sebe. Znali so risati, hitro risati, preprosto in prepričljivo risati. Njihova umetnost je bila enaka borbenim nalogam, popolnoma enaka dolžnostim tistih, ki so šli v izvidnice, v prve bojne črte, na kurirske poti, v zasede ali na javke... Propagandni lepak, ki ga je oblikovala roka partizanskega slikarja, je bil tem nalogam tedaj docela enakovreden. Prepričan sem, da je moj oče v delo, ki ga je opravljal kot slikar-partizan, docela veroval, vem pa tudi, da bi brez tega prepričanja in brez njegovega resničnega odnosa do stvari, za katero se je boril, in do časa, v katerem je živel, ne moglo ničesar nastati.

(Po pripovedovanju akademskega kiparja Janeza Pirnata zapisal Matija Maležič.)

Spomini, zapisi, kronike

Maks Zadnik

PRENOS RADIJSKIH POSTAJ

Konec januarja 1945 je imel istrski odred, ki ga je bil glavni štab Slovenije v začetku januarja 1945 preimenoval v IV. bat. XVIII. SNOUB (bazoviške brigade), taborišče v snežniških gozdovih blizu Mašuna. To so bili dnevi najhujših težav osvobodilnega boja na južnem Primorskem.

V vasi od Ilirske Bistrice do Postojne in tja proti Krasu ter Vipavi so prihajale od septembra 1944 vedno nove četniške skupine vojvod Djijića in Djevdjevića, ki so bežale iz Dalmacije in Bosne pred našimi zmagovitimi enotami. Brkinsko gričevje in snežniške gozdove pa je pokrila kak meter debela snežna odeja. Premiki med gostimi četniškimi in nemškimi postojankami po tako visokem snegu so bili izredno težavni, vendar smo Nemce in četnike stalno napadali, uničevali njihove patrulje in vdirali v njihove postojanke.

Ko sem se 29. januarja 1945 vrnil z neke take akcije iz Brkinov v bataljonsko taborišče pri Mašunu, me je štab bataljona imenoval za politkomisarja na novo ustanovljene čete, v katero so vključili dvaintrideset borcev. Zbrali so tiste, ki so bili slabo oblečeni in obuti. Komandir čete je postal zastavnik Ivan Janež iz Gerova pri Čabru, politdelegata pa France Sosič z Občin pri Trstu in Rado Dobrila, ki je bil doma iz Hrpelj.

SLOVO OD TOVARIŠEV

Ko smo mrzlega jutra 31. januarja zbrali na gozdni jasi pred taboriščem četo v zbor, je stopil pred nas komandant bataljona major Matevž Šivec in nam spregovoril: »Tovariši, štab bataljona postavlja pred vas zelo važno in težko nalogo. Prenesli boste radijske postaje na IX. korpus na severno Primorsko, se tam preoblekli v nove uniforme, nazaj pa prinesli municijo. Postaje so zelo važne za uspešno vođenje bojov in za zvezo med ostalimi enotami!« Nagovor je zaključil z besedami: »Zavedajte se pomembnosti zaupane vam naloge in jo uspešno izpolnite, želimo vam vso srečo!«

Odgovorili smo kot eden: »Nalogo bomo izpolnili!« Poslovali smo se od tovarišev in krenili proti komandi mesta Šempeter (Pivka), ki je bila nad vasjo Jurišče blizu

Jurjeve doline. Po večurnem napornem pešačenju po visokem snegu smo prispeli na cilj. Ko smo komandantu izročili spremno pismo, nas je napotil proti nekim barakam v bližnjem gozdu. Sprejel nas je dotlej nepoznani kapetan »Jaka« (Anton Manfreda s Huma nad Tolminom). Suho nam je rekel, da bomo prenesli šest radijskih postaj¹ na IX. korpus. Do tu so bili postaje prepeljali na vozu in saneh direktno iz Črnomlja. Prespali smo v barakah. Ves naslednji dan, 1. februarja, smo ostali brez hrane. Zvečer smo lačni krenili na pot.

PRVI POIZKUS PREKORAČENJA PROGE NI USPEL

Predvideno je bilo, da bomo šli proti vasi Palčje in dalje proti Slavni oziroma Prestranku. tam pa bi prekoračili progo Ljubljana—Trst in cesto Postojna—Pivka. Okoli petih popoldne smo si naložili na ramena vseh 24 kosov šestih postaj; nositi pa smo morali tudi svojo opremo in orožje. Težko obloženi in lačni smo, ne da bi vedeli, kje bomo dobili hrano, krenili mimo Jurišč in prispeli okoli osmih v vas Palčje. Vaščani so nam pripravili večerjo, ki jo je organiziral terenec Tone Čeligoj. Obveščevalci so nam odsvetovali, da bi ta večer prekoračili cesto in progo. Čeprav sva bila s komandirjem Janežem za nadaljevanje, je kapetan »Jaka« ugotovil, da so radijske postaje dragocena oprema, da odgovarjamo za vsako izgubo z življenjem, in sklenil, da ne smemo tvegati. Morda je imel prav?

Med povratkom v taborišče smo se ustavili na Juriščah, da bi dobili kaj hrane za naslednji dan. Terenci so nam zbrali približno petdeset kilogramov krompirja, saj drugega revna vas ni premogla. Malo pred zoro smo se spet vrnili v taborišče, ki je bilo prazno, ker se je bila komanda mesta Šempeter medtem umaknila, da bi se izognila morebitnemu četniškemu napadu. Za nas je bilo to nerazveseljivo. Pred vodstvo čete, katerega član sem bil, se je postavilo več vprašanj: kako borce nahraniti, kdaj in kje prekoračiti progo in cesto Ljubljana—Trst, kako preprečiti demoralizacijo borcev, ki je ob taki pičli hrani in minimalnih možnostih, da nam bo prehod uspel, neogibno grozila. Posebno negativno sta na moralo vplivala gosta koncentracija četniških sil ob prehodih in naš včerajšnji neuspehi poskus. Časa za razmišljanje je bilo malo. Hrane smo imeli samo za en dan. Zavedali smo se usodne povezanosti moralnega razpoloženja in prehrane z uspehom ali neuspehom prehoda prek ceste in proge na Kras ter v Vipavo. Že dopoldne smo sklicali sestanek komunistov in sklenili, da pripravimo »krompirjevo kosilo«, proti večeru pa odidemo na pot. Tokrat smo izbrali smer Zagorje, Šilentabor, greben nad narinskim predorom na progi Pivka—Reka, Sušica in nad predorom pri vasi Čepno čez progo Ljubljana—Trst, od tod dalje po grebenu Vremščice proti Senožecam, kjer bi prekoračili cesto Ljubljana—Trst in se napotili proti kraškim vasem Poljane in Vrabče. Tam nekje bi vzpostavili zvezo z našimi enotami. Načrt je bil sicer navidezno dober, vendar ni bilo gotovo, če bomo uspeli v eni sami noči prehoditi tako dolgo pot s tako težkimi bremenmi. Računati smo morali tudi z morebitnimi spopadi s sovražnimi patruljami.

POHOD OD JURISČ NA KRAS

Popoldne je dobil vsak borec kuhan kos mesa in kakih deset krompirjev. Borci so se podnevi nekoliko spočili, hude težave pa nam je povzročila slaba obutev. Nekateri borci so imeli raztrgane čevlje povezane z žico ali pa celo žuljave in pre-

¹ Šlo je za radijske postaje tipa »SCR« ameriškega izvora. Kompletna postaja je imela štiri kose, ki so bil težki od 20—30 kilogramov ali skupno okoli 100 kilogramov. Po podatkih, ki sem jih dobil, je imela taka postaja sprejemnik oziroma oddajnik jakosti 15—20 W z anteno, ročni generator za napajanje, stabilizator in akumulator. Oddajala pa je lahko na oddaljenost do 500 kilometrov.

mrzle noge ovite z vrečevino. Malokdo je bil v redu oblečen. Mraz pa je tako hudo pritiskal, da smo se tresli kot šiba na vodi.

Določili smo pohodno zavarovanje, si razdelili bremena in pozvali vse, naj se potrudijo, da prehodimo v tej noči nevarno področje. Preden se je znočilo, smo že korakali proti Juriščam, se izognili vasi ob severozahodnem robu in okoli 20. ure med vasema Zagorje in Drskovče tiho prekoračili cesto Pivka—Knežak. Prav tako smo srečno prekoračili strmi greben Šilentabra. Na grebenu nad narinskim predorom pa je naša predhodnica naletela na četniško patruljo in jo z nekaj strojničnimi rafali in ročnimi bombami pognala v beg; tako smo lahko nemoteno nadaljevali pohod. Pot je bila ledena in pihal je močan veter. Tudi svetla noč nas je izdajala, le snega je bilo malo v dolini Pivke in Reke in to je bilo za nas ugodno.

Hodili smo že več ur. Utrujeni borci, ki so nosili radijske postaje, so se upogibali pod težkimi bremeni in klecali po ledu. Imeli smo premalo moštva, da bi lahko bremena menjavali. Začasno smo lahko zamenjali najbolj utrujene borce s tistimi, ki so bili v pohodnem zavarovanju. Tisti, ki smo imeli težja bremena, pa smo menjavali z drugimi, ki so imeli lažja in si tako medseboj pomagali. Bremena smo nosili prav vsi in okoli polnoči pristopicali utrujeni v Novo Sušico. Pri vasi Mala pristava se mi je pripetila nesreča. Padel sem na ledu in se udaril. Hoja mi je povzročala hude bolečine, začel sem zaostajati za kolono. Dohitela sta me dva kurirja s kurirske postaje in mi nesla opremo. Komandir pa je poslal dva borca, da sta mi pomagala. Z veliko težavo sem prispel na Novo Sušico.

Zavest, da opravljamo važno nalogo in tako prispevamo svoj delež k osvoboditvi, nas je spodbujala in nam dajala moči, da vzdržimo kljub utrujenosti in bolečinam tudi najhujše napore. Po krajšem počitku in po zaužitem kosčku kruha smo nadaljevali pohod in tudi jaz sem s težavo odšepal s kolono. Začeli smo se vzpenjati proti progi Ljubljana—Trst in jo prekoračili nad predorom pri vasi Čepno. Proga je bila močno zastražena, hodili smo previdno in se bali, da bomo padli v sovražno zasedo, ob tem pa skoro pozabili na utrujenost, jaz pa tudi na bolečine. Ko smo prekoračili progo, smo se začeli vzpenjati po strmi poti proti sedlu pod vrhom Vremščice nad vasjo Zgornje Ležeče. Zaradi težkih bremen, visokega snega, strmine in večjega občutka varnosti se je pri vseh stopnjevala utrujenost, in to veliko močneje kot kdaj prej na tem pohodu. Pogosto smo se morali ustavljati in počivati. Utrujenost se je tako stopnjevala, da smo morali počivati na vsakih sto metrov; to pa je zavlačevalo pohod in grozilo, da zamudimo prehod čez cesto Ljubljana—Trst, preden se zdani. To je bilo tembolj nevarno, ker smo morali čez cesto v bližini Senožech, kjer je bila močna nemška posadka.

Borce smo spodbujali k nadaljnjim naporom, vendar je tudi to malo pomagalo. Utrujena telesa niso zmogla več. Umaknili smo zaščitnico, ker ni bilo nevarnosti, da nas napadejo od zadaj, in dodelili pomoč tistim, ki so nosili najtežje dele. Z največjimi naporimi smo končno prisopihali na sedlo. Navzdol je šlo nekoliko laže. Ko smo prekoračili cesto in se napotili od Senožech proti Dolenji vasi, se je zdani. Pred nami pa je bila še dolga pot do vasi Poljane in Vrabče. Morali smo priti tja, da bi se lahko nekoliko spočili in nahranili, saj smo bili povsem izčrpani. Okoli devete smo se ustavili v gozdu pri vasi Poljane, skrili radijske postaje, razposlali patrulje in postavili straže ter plegli po grmovju. Še sreča, da tu ni bilo snega. Pozno popoldne smo dobili nekaj hrane, ki so nam jo prinesli aktivisti s Poljan. Bili smo zadovoljni, da nam je uspelo srečno prehoditi najbolj nevarno področje.

SKUPINA BORCEV ISTRSKEGA ODREDA IN V. BATALJONA VDV V ISTRI MAJA 1945. OD LEVE PROTI DESNI SEDIJO: FRANC JURISEVIC, MIRO SLIVAR IN ALBIN PRELEC. STOJIJO: DRAGO FARANS, STOJAN KORUZA IN KARLO (PRIIMEK NEZNAN)

S KRASA V VIPAVO

Pri Velikih Poljanah smo 3. februarja mirno predanili. Terenski aktivisti, ki so nam prinesli hrano, so nam tudi povedali, da so se bile prav tam pred nekaj dnevi hude borbe z Nemci. Nismo se mogli dodobra odpočiti in se nahraniti. Še isti večer smo spet naložili na ramena težke kose radijskih aparatov in krenili proti Vipavi. Prvikrat smo hodili po teh krajih, noč je bila temna in pričelo je rahlo deževati. Hodili smo po stezah in poljskih poteh, krepko gazili po blatu in lužah; borci so padali in s krepkimi kletvicami belili vipavsko blato. Kolono je vodil neki domačin. Prehodili smo nekaj vasi in se začeli spuščati navzdol. Okoli polnoči smo prispeli v vas Poddrago in se ustavili v neki hiši. Za večerjo so nam pripravili polento z mlekom. Med postankom v vasi smo razpostavili straže, okoli dveh ponoči je kolona krenila naprej, meni pa je pripadla neprijetna dolžnost, da odpokličem stražarje in krenem za kolono. Stražarje sem kmalu zbral, toda kolone nismo mogli dohiteti, ker smo se v deževni in temni noči v neznanem kraju izgubili. Iskali smo pravo pot in zašli v vinograde in močvirne dolinice. Premočeni smo blodili do jutra. Le koliko pikrih je padlo na račun kapetanove nestrpnosti?

Ko se je zdanilo, je prenehalo deževati. Z blatnih polj in iz premočenih drag se je začela dvigati megla. Mi pa nismo vedeli, ne kje smo, ne kam naj gremo. Kar

na slepo srečo smo krenili proti vasi na griču in prišli v Goče nad Vipavo. Tam smo zvedeli, da je v sosedni vasi Erzelu XVII. brigada Simona Gregorčiča. Napotili smo se tja in tam našli tudi našo četo ter se ji priključili.

Z GREGORČIČEVO BRIGADO NA ERZELU

V nedeljo 4. februarja 1945, ko smo prišli na Erzel, je bilo lepo sončno vreme in vladalo je veselo razpoloženje. Prav tedaj se je komandant brigade »Tarzan« poročil z neko partizanko.

Še isto dopoldne sva s komandirjem Janežem odšla v štab XVII. brigade in se z načelnikom ter komisarjem dogovorila, da skrijemo radijske postaje in se za nekaj dni odpočijemo. Zvedeli smo, da zaradi sovražne ofenzive proti Trnovskemu gozdu in našim enotam, ki so na tamkajšnjih položajih, ne moremo nadaljevati pohoda. Priključili smo se XVII. brigadi in ostali tu celih deset dni. Sedmi ali osmi dan pa je brigadna zaseda napadla belogardiste, ki so prišli v Slap pri Vipavi in jih pet pobila ter nekaj ranila. Pri tem je sodelovalo tudi nekaj borcev naše čete. Razbita bela skupina jo je ucvrla nazaj v postojanko. Deseti dan našega prebivanja na Erzelu je prinesla neka ženska obvestilo, da je vdrla v vas Slap skupina kakih šestdesetih Nemcev. Štab brigade je takoj odločil, da jih napademo. Za napad sta bila določena 3. bataljon in naša četa, ki bi napadla na desnem krilu in preprečila umik sovražnika proti Vipavi. Po operativnem načrtu bi se morali približati vasi od južne in vzhodne strani na petdeset metrov in, ko bi padla na vas mina težkega minometa, jurišati. Bilo pa je drugače. Mina je padla, ko smo bili okoli petsto metrov od vasi, zato smo takoj jurišali, vendar so se Nemci razbežali, še preden smo jim utegnili preprečiti umik. Navzlic temu so naši ubili na begu tri sovražne vojake, jaz pa sem enega ranil in ujel.

Nemca sem ujel na nenavaden način. Ko smo jurišali ob potoku na vzhodni strani vasi, nismo naleteli na odpor, zato smo se obrnili od severovzhodne strani nazaj proti vasi, ki je bila v megli. Preiskali smo njive pod vasjo, na katerih je bila nepožeta koruznica. Ko sem se približal od neke hiše njivi s koruznico, sem opazil nekoga v nemški uniformi, ki je zlagal naboje in strojnične pasove v kaseto. Pomislil sem, da je partizan, ker so imeli mnogi naši borci nemške uniforme. Zato sem zavpil proti njemu: »Ti, kaj pa tam delaš!« Naglo me je pogledal in verjetno šele tedaj dojel, za kaj gre. Dvignil se je, pustil kaseto, vzel karabinko in jo ucvrl proti potoku. Dvignil sem brzostrelko in streljal, ne da bi pomeril, vendar je bežal dalje. Pomeril sem, vendar sem videl, da padajo streli v zemljo na trideset metrov, ker je bila cev močno razgreta. Ker bi mi bilo nerodno, da mi tu pobegne, sem vzel v roke pištolo in stekel za njim. Ko je preskočil potok, so ga opazili naši v vasi in streljali nanj, zato se je vrgel k zidu ob poti. Jaz pa sem ga videl in vrgel na tisti kraj italijansko ročno bombo, toda padla je nad zid na mehko in ni eksplodirala. Naši so nehali streljati. Stekel sem po njivi in skočil nanj prek pol metra visokega zida. Spopadla sva se s pestmi, na pomoč pa mi je pritekel neki podporočnik, operativni oficir XVII. brigade, tako da sva ga skupaj razorožila. Bil je laže ranjen v ramo, odpeljali smo ga v vas in obvezali. V tej akciji so sodelovali tudi trije oficirji, ki so bili namenjeni čez Primorsko in Gorenjsko na Štajersko k IV. operativni coni.

IZ VIPAVE NA VOJSKO

Pohod z Erzela v Vipavo prek Predmeje in Trnovskega gozda na Vojsko je bil najhujši in prava golgota trpljenja. Na Erzelu smo zvedeli, da se pripravlja ofenziva. Tako je bilo konec naše »idile« na Erzelu. Javila sva se načelniku štaba, ki nama je rekel: »Vi greste že nocoj stran in boste odnesli radijske postaje! Tudi

mi odhajamo, toda v nasprotno smer!« Tam se je naenkrat znašel tudi osorni kape-
tan »Jaka« s pištolo.

Okoli 19. ure (14. 2. 1945) smo radijske postaje naložili na ramena in krenili
proti Šmarjam nad Ajdovščino. Pol ure pred nami je odšla v dolino četa XVII. bri-
gade, da bi nam zavarovala prehod čez cesto in železnico. Sedem ujetnikov (SS ofi-
cirja — zdravnika, tri nemške vojake in tri italijanske fašiste v civilnih oblekah)
smo primerno zastražili, da bi jim preprečili beg. Po dveh urah hoje smo srečno pre-
koračili cesto Gorica—Postojna, reko Vipavo in železniško progo Gorica—Ajdovščina.
Cesto smo prekoračili blizu neke vasi in se začeli vzpenjati proti vasema Stomaži
in Predmeji. Pozno ponoči je spet začelo snežiti, postopoma nas je začela napadati
tudi utrujenost. Strmina je bila čedalje hujša in bremena vedno težja. Hodili smo
vedno počasneje. Nosili smo vsi. Ko se je zdanilo, smo prišli čez greben na požgano
Predmejo. Nemudoma smo morali naprej v hrib, ki se je zelo strmo dvigal proti
oblakom. Snežna odeja je bila čedalje bolj debela, gaz v snegu pa čedalje ožja.
Visoko v hribu smo naleteli na zmrznjena okostja in drobovja pobitih mul in konj.
Vse kosti so bile skrbno obglodane in obrezane. Zvedeli smo tragično novico, da se
je tod umikala naša XXXI. divizija in se ji je pobila vsa tovarna živina. Pogled na
te ostanke je bil strašen.

Visoko v Trnovskem gozdu, ko nam je bilo najhuje in ko smo omahovali pod
težkimi bremeni, smo zahtevali, da tudi mlajši ujetniki pomagajo nositi. Esesovski
oficir pa se je temu uprl in rekel: »Sie können mich erschiessen, aber ich werde
nicht tragen!«

Postopoma, po korakih smo se vzpenjali proti Kozjim stenam. Vse po-
gostejše smo se menjavali in obnemogli počivali vsakih petdeset metrov. Izza vsakega
ovinka ali zastrtega dela gozda smo pričakovali ravnino, pa se je hrib kar nadalje-
val in postajal vse bolj strm. Vsi izmučeni in obnemogli smo končno okoli 11. ure
prisopihali na neko planoto. Toda tu so se grozote še povečale. Prišli smo do opušte-
nega taborišča v snegu, kjer so bili ognji, ki so jih kurili naši borci na umiku; iz-
dolbli so pet metrov široke in dva metra globoke jame v snegu. Vodniki so nam po-
vedali, da je tu taborila XXXI. divizija po umiku s Predmeje. Nekaj kilometrov na-
prej pa smo našli v snegu dva mrtva partizana.

Tukaj smo počivali. Globoko sem se zamislil nad trpljenjem protifašističnih
borcev in milijonov ljudi v zaporih in taboriščih smrti pa tudi tistih, ki so umirali
med strašnimi bombardiranj po vsem svetu. Vprašal sem se, mar je imel Dante
prav, ko je rekel: »Opustite vsako upanje, o vi, ki vstopate!« Ki vstopate, kam? V
boj, ki prinaša človeštvu gorje! Da, imel je prav, če je mislil na te! Takšne izrodke
mora človeštvo za vedno izločiti. Nikjer na svetu ne smejo najti upanja na rešitev.
Ali se je to zgodilo? Se bo mar to uresničilo v našem stoletju?

Ko sem vse to videl, so se mi moji fantje zasmilili v dno duše, in čeprav sem
komaj ohranil voljo do življenja, sem jih moral miriti in spodbujati, da ne bi klo-
nili pred nadaljnjimi napori in trpljenjem. Kako nepopisno težko je opogumljati
in spodbujati druge, ko si sam na robu obupa! Komaj tedaj sem v polnem smislu
dojel vso težo in obseg trpljenja, ki ga povzročajo človeštvu vojne.

Trnovski gozd, Kozje stene, planota gorja ali kakorkoli naj se ta kraj imenuje,
se je vsakemu borcu vtisnil neizbrisno v spomin kot kraj trpljenja za svobodo. Šli
smo naprej, a spomin na trpljenje in gorje je ostal. Hodili smo še več kot dve uri
navzdol in prišli okoli ene v Mrzlo rupo. Kapetan »Jaka«, ki je kraj poznal, nam
je rekel, da imamo še dve uri poti do Vojskega. Ni pa povedal, da je čas hoje odvi-
sen od hitrosti; sicer pa on ni nosil, le priganjal je. Nihče ni verjel, da bo poti kdaj
konec, nihče ni mogel več hoditi in nositi. Bili smo prepričani, da so dosegle
naše zmogljivosti skrajne meje. Nihče ni verjel, da bi zmogli prenesti ta bremena

še približno deset kilometrov daleč. Toda preostali sta nam samo dve preprosti možnosti: da gremo naprej in zmagamo ali da obnemoremo in zmrznemo. Zmagala je volja po življenju. Nekaj časa smo brez počitka lahko prehodili še po sto in več metrov. Preden smo prišli na Vojsko, smo lahko prehodili brez počitka samo še po deset metrov. Okoli šestih pa smo končno le prilezli do zaselka Vogalce. Tu smo po triindvajsetih urah nepretrganega nošenja končno odložili dragoceni tovor. Bilo je konec poti.

Na Vojskem smo 15. februarja zvečer izročili radijske postaje in ujetnike štabu XXX. divizije. Po hudih naporih prejšnjega dne in noči smo noč od 15. na 16. februar mirno prespali. Komandir Janež je dopoldne sklical četo v zbor. Ugotovili smo, da so borci sicer vsi v glavnem zdravi, vendar ima večina do krvi ožuljene noge in bi morali vsaj tri dni počivati. Štab XXXI. divizije je odločil, da se četa začasno priključi XVIII. brigadi, ki je bila tam in smo ji tudi formalno pripadali, vendar se doslej nismo poznali. Tako smo na Vojskem ostali pet dni.

PROSLAVA 27. OBLETNICE RDEČE ARMADE V ZGORNJI TREBUŠI

21. februarja smo se zbrali pred štabom divizije in v koloni krenili proti Zgornji Trebuši. Pri zboru sem srečal tudi kapetana Draga Masla, svojega bivšega komandanta. Okoli enajste ure smo prispeli k skupini hiš in se ustavili. Tam smo prespali in ostali še ves naslednji dan in noč. Dopoldne 22. februarja smo zvedeli, da bo zvečer proslava 27. obletnice rdeče armade. Zbrali smo se na velikem skednju, ki je bil okrašen z zastavami in gesli. Najprej je pevski zbor zapel pesem »Hej brigade...«, nato pa sta govorila politkomisar XXXI. divizije in član pokrajinskega komiteja KPJ. Po proslavi smo zakurili kresove in streljali v zrak. Tako smo izrazili resnično navdušenje nad zmagami naše osvobodilne vojske in rdeče armade.

Naslednje jutro (23. II.) smo zgodaj krenili proti Čepovanu, kamor smo prispeli okoli poldneva. Ta pohod je bil za nas znatno lažji kot prejšnji, ker nismo nosili radijskih postaj. Na Čepovanu so se zbrale skoraj vse borbene enote IX. korpusa. Prišel je tudi ruski bataljon. Popoldne se je s črnim osebnim avtomobilom pripeljal tudi komandant IX. korpusa, podpolkovnik Jože Borštnar s štabom. Hrano in orožje so pripeljali s kamioni. Večina borcev je bila oblečena v angleške in nemške uniforme. Vse je bilo živahno. Prvič sem videl angleške »piate« in partizanske »partope«. Čeprav se je zbralo veliko borcev, smo vsi dobili kosilo in še dodatek. Pogled na tolikšno število dobro oblečenih in z modernim orožjem oboroženih partizanov, na kamione in topove ter dobra hrana, vse to je vplivalo spodbudno. Malodušje je na mah splahnelo. Tu sem zadnjič srečal Florjana Vičica iz Renč in Ivana Ivančiča s Huj. Oba sta padla v zadnji sovražni ofenzivi aprila 1945.

Proti večeru so brigade krenile v napad na Trnovo nad Grgarjem. Naša četa je prevzela stražo pred štabom korpusa in zavarovanje okolice. Vsi smo pričakovali našo veliko zmago. Toda sovražnik ni čakal, pač pa je strahopetno zapustil postojanko in zbežal proti Gorici. Naše brigade pa so udarile za njim v Vipavsko dolino. Okoli enajste ure je komandirja in mene poklical komandant korpusa Borštnar. Izrazil nama je priznanje štaba korpusa za napore in junaštvo, ki smo ga pokazali pri prenosu radijskih postaj. Vprašal naju je, kakšno naročilo imamo in kaj bova sedaj storila. Povedala sva, da se želimo vrniti v Brkine v sestav bataljona. Prosila sva, da borce preoblečejo in opremijo z novim orožjem ter pošljejo za bataljon nekaj orožja in opreme. Obljubil nama je, da bodo vse to storili, in nama ukazal, da takoj krenemo proti Cerknemu, od koder smo okoli dveh krenili peš po cesti proti Spodnji Trebuši.

V PARTIZANSKI PRESTOLNICI CERKNEM

V Dolenjo Trebušo smo prišli okoli 18. ure. Kmalu nas je avtobus odpeljal v Cerkno. V bivših italijanskih kasarnah smo se okopali in pripravili obleko. Nekaj ur smo prespali v nekdanji gostilni »Porezen«. Že dopoldne smo dobili nove angleške uniforme in perilo, plašče in čevlje. Oddali smo vse italijansko orožje, v zameno pa dobili angleške puške in dve strojnice ter vsak po osem ročnih bomb. Dobili smo tudi 10.000 nabojev za strojnice »Bren« in za brzostrelke. Vsak je dobil še par čevljev, rezervno perilo in par templjancev za čevlje. Krenili smo 25. februarja ob treh popoldne. Četi se je pridružil neki kapetan, ki je govoril sr-

NIKOLAJ PIRNAT:
NA BUNKER!, 1944,
iz mape »Naša
borba«, linorez

bohrvaško. Rekel je, da bo potoval z nami. S kamionom na parni pogon smo se kmalu pripeljali v Dolenjo Trebušo in na Čepovan, nato pa po strmi cesti proti Lokvam. Toda pod klancem je kamion zavozil v sneg in ni mogel dalje. Zato smo izstopili in peš nadaljevali pot.

VRNITEV K BATALJONU V BRKINE

Med vožnjo iz Cerknega proti Lokvam sem razmišljal o različnosti razmer v kakršnih smo se borili mi v Brkinih in Istri, in tistih, ki sem jih videl v Cerknem. Tukaj so bili partizani dobro oblečeni, nemoteno so se gibali po cestah in vaseh, brigade so bile oborožene s težkim orožjem in vozile so se s kamioni ter avtobusi. Mi pa smo bili slabo oblečeni in še slabše oboroženi, največkrat lačni in žejni. Komaj smo si upali v vasi, kajti ob gostih prometnih zvezah so bile številne sovražne postojanke. Seveda so bile te moje primerjave preveč enostranske, ker je bilo le malo partizanov, ki so bili stalno v vaseh. Med nami in borci tukajšnjih brigad je bila v glavnem le ta razlika, da smo mi sovražnika napadali iz zased in bliskovito, mu prizadejali izgube in se hitro umaknili. V odprte daljše boje pa se nismo mogli spuščati, ker nas je bilo premalo in smo bili na preveč izpostavljenih položajih. Brigade IX. korpusa pa so napadale ali se branile tudi po več dni v odprtem boju. Kljub tem razlikam je naš bataljon imel na zelo občutljivem področju pomembno vlogo, ker je vezal več tisoč sovražnikovih vojakov, rušil prometne zveze in uničeval sovražnikove vojake.

V mirni noči smo se napotili proti Lokvam, prešli tiho skozi vas in krenili proti Predmeji. Hodili smo štiri ure po gozdu in zavili navzdol proti Vipavski dolini. Okoli tretje ure zjutraj smo zagledali meglo v Vipavski dolini.

Glavni cesti Razdrto—Gorica smo se približali nekje med Dobravljami in Vrtovinami. Ker so po njej korakale nemške kolone, smo se umaknili na bližnji grič in postavili zasedo.

Na pobočjih Čavna, severno od Šempasa se je streljanje stopnjevalo v smeri kote 1239 — Kucelj. Ker smo sklepali, da se naše enote pomikajo proti severu, zveze z njimi pa nismo mogli vzpostaviti, in ker razmer nismo poznali, smo se začeli okoli desetih dopoldne umikati proti Predmeji. Pomikali smo se po golem pobočju Čavna. Okoli štirih popoldne smo se zbrali na Predmeji. Zedinili smo se, da prekoračimo Vipavsko dolino med Vipavo in Ajdovščino. Kapetan, komandir in jaz smo od tu odšli k štabu XXX. divizije, da bi dobili podatke, ki so nam bili potrebni za uspešen prehod na Kras in Brkine. Odsvetovali so nam prehod prek Vipavske doline med Ajdovščino in Vipavo ter nas dodelili XVII. brigadi, ki je bila na položajih okoli vasi Otlica. Okoli enajstih dopoldne naslednjega dne so nas obvestili, da Nemci prevažajo svoje vojake iz Ajdovščine proti Colu. Dve uri kasneje je začelo pokati na našem levem krilu ob cesti Col—Predmeja: razvil se je boj z nemško kolono, ki je poskušala prodreti proti Otlici. Boj je potekal tudi pri Predmeji. Nemci so se umaknili.

Zvečer 27. februarja smo zvedeli v štabu 3. bataljona XVII. brigade, da se bodo verjetno ponoči ali naslednji dan umaknili proti Predmeji. Ponoči smo se prebili skozi nemške položaje med Colom in Vipavo, prekoračili cesto Ajdovščina—Col ter odšli proti vrhu nanoške planote. Ker poti nismo poznali, smo po dveh urah vzpenjanja zavili na desno proti robu nanoške planote, da bi se izognili morebitnim presenečenjem. Kmalu smo prišli do poti, ki je vodila navzdol proti Podnanosu. Hitro smo prekoračili cesto Gorica—Razdrto in se napotili proti vasi pri Lozicah pod Nanosom.

Odločili smo se, da se prikrijemo na hribu, poraščenem z nizkim grmovjem, zahodno od vasi Lozice. Zasedli smo borbené položaje, iz vasi pa smo dobili hrano.

Medtem ko smo čakali noči, smo ob petih poslali v vas Vrabče politdelegata Sosiča in Dobrilo, da ugotovita, kakšne so razmere v smeri našega pohoda proti Vremščici in Brkinom, saj nismo bili obveščeni niti o tem, kje je bataljon.

ČEZ VREMŠČICO V BRKINE

Ko se je stemnilo, smo pogumno in odločno, tokrat siti odkorakali v temno noč. Okoli devetih ponoči smo ponovno prišli v vas Vrabče. Po enournem postanku smo krenili proti Vremščici. Brez nevšečnosti smo okoli polnoči prečkali cesto Ljubljana—Trst. Na Vremščici smo spet zagazili v sneg, toda sedaj smo se čutili močne in se nismo ničesar več bali. Po dveh urah hoda smo spet prekoračili železniško progo Ljubljana—Trst, toda tokrat na drugem predoru. Mimo vasi Vremski Britof smo krenili v Vremsko dolino. Pri Dujcih blizu Škocijanskih jam smo prešli reko Reko in se začeli vzpenjati proti vasi Barka v Brkinih, kamor smo prispeli 1. marca ob petih zjutraj. Znale aktiviste smo spraševali, kje je bataljonsko taborišče. Ljudje so bili preplašeni. Niso vedeli ali pa niso hoteli povedati ničesar, pač pa so se nam čudili, kako smo uspeli priti mimo gostih četniških postojank v Vremski dolini. Tedaj so bile razmere v tem delu Primorske tako kritične, da je bila stroga konspiracija nujna, in zato je bilo le malo vaščanov, ki so vedeli, kje je taborišče. Končno nam je žena namestnika komandanta bataljona poročnika Leopolda Kreblja povedala, da je taborišče v gozdu vzhodno od vasi. Po enournem pešačenju in iskanju smo ga okoli šeste ure zjutraj našli. Odšel sem v šotor h komandantu, majorju M. Šivcu, in komisarju Fr. Kuntariču ter predstavil kapetana, operativnega oficirja IX. korpusa. Raportiral sem, da smo se vrnili. Borci so se razšli po taborišču, da bi pozdravili prijatelje in si pripravili mesta za počitek. Na mah je bilo vse taborišče na nogah. Sprejeli so nas z velikim navdušenjem. Spraševanja in pripovedovanja ni bilo ne konca ne kraja. Vsi borci in celo kapetan so bili zelo zadovoljni, da so se vrnili v ljubljene Brkine.

Vrnili smo se po celomesečnem pohodu, po prestanih nadčloveških naporih ob pomanjkanju hrane. Bili smo sicer izčrpani, vendar pa živi in zdravi, polni samozaupanja in poguma, kar je bilo najvažnejše. Prišli smo, ko so nas bili že vsi odpisali. Še več, prinesli smo nove čevlje, veliko ročnih bomb in deset tisoč nabojev za strojnice in brzostrelke, kar je bataljon najbolj potreboval. Vse zaupane radijske postaje smo prenesli na cilj in se vsi vrnili. Niti ranjen ni bil nihče.

Ko danes o tem razmišljam, se mi zdi, da ni bilo resnično!

Tako smo upravičili zaupanje štaba bataljona. Na ta uspešni pohod, ki je bil nedvomno najhujši v življenju slehernega udeleženca, smo bili in bomo vsi upravičeno ponosni.

Opomba: Ta sestavek sem napisal na prigovarjanje borcev, ki so se udeležili pohoda, da bi se vsem zahvalil za hude napore, junaštvo in zaupanje, ki so mi ga bili izkazali. Obžalujem, da nimam seznama udeležencev. Pri pisanju sem se opiral na zapiske, ki sem jih napisal leta 1946 in na spomin. Manjše napake in netočnosti niso izključene. Vsakomur bom za morebitne popravke hvaležen.

Franč Hribar

TRAGEDIJA VASICE GRADIŠČE V TUHINJSKI DOLINI

Gradišče je majhno gručasto naselje, h kateremu sodi še zaselek Hom. Ta hribovska vasica leži 680 m nad morjem, v vznožju Kostavske planine, severno od Šmartnega v Tuhinju. Nastala je na terasi, ki se pričinja tostran Sel in sega prek Zgornjega Tuhinja. Bregovi severno nad vasjo ji omogočajo zatišje.

Meja med škrlastim in apneniškim svetom je privabila ljudi, da so se naselili pred več kot dva tisoč leti. Vendar leži vasica sama na apneniških tleh, zato tu ni studencev in vodnjakov; vaščani si pomagajo s kapnico, ki jo prestrežejo v nalašč za to zgrajene rezervoarje. Zaradi prisojne lege je vasica odeta v zelenje, kar ji daje slikovito podobo.

Zemljiška posest je razkosana, močnejših kmetij tu ni; poleg dveh srednje velikih kmetij so sami mali posestniki. Njihovo življenje je skromno in naporno.

Vas Gradišče z zaselkom v Homu šteje 14 hiš z naslednjimi hišnimi imeni: Gorski mežnar, Brinovec, Poljanšek, Štrajhar, Suša, Purgar, Juhin, Vačilar, Rebersak, Koritnik (danes v razvalinah), Ukeš, Veliki Homar, Mali Homar, sosed Blačič in Kočna bajta.

Tiha gorska vasica je skromno živela in živetarila do druge svetovne vojne. Takrat pa jo je doletela usoda kot malo katero ali morda nobeno drugo vas na Slovenskem. Tragedijo, ki se je odigrala v tej vasi leta 1942, je treba oteti pozabi. Pretresljivi dogodki naj bodo tudi poznejšim rodovom v svarilo pred ljudmi, ki so se spremenili v krvoločne zveri, kakršne so bili nemški krvniki, ki so po kapitulaciji bivše Jugoslavije zasedli naše kraje.

Ko je 6. aprila leta 1941 Hitlerjeva Nemčija napadla Jugoslavijo, so bili poklicani v vojsko tudi moški iz Gradišča. Jugoslavija pa je že po nekaj dneh kapitulirala pred nemško armado. Po razsulu jugoslovanske vojske so si mnogi skušali rešiti življenje in se izogniti vojnemu ujetništvu s tem, da so se čimprej vrnili na svoje domove. Tudi moški iz Gradišča so se vrnili, vendar mnogi med njimi oboroženi. Orožje so skrili in ga hranili za čas, ko bo treba obraču-

nati z okupatorjem. Ta obračun pa je takrat zavedno slovensko ljudstvo že začelo pripravljati.

Pokrajinski komite KP za Gorenjsko je po ustanovitvi OF dal pobudo za začetek priprav za oborožen upor proti okupatorju tudi v tem delu Slovenije. Že poleti 1941 so začeli z organizacijskimi pripravami in z ustanavljanjem »javk«. V avgustu ali septembru 1941 je bila na tem področju že ustanovljena OF. Z njo so se najprej povezali prav tisti vaščani iz Gradišča, ki so se vrnili iz vojske z orožjem in ga niso oddali okupatorju, marveč so ga skrili, da ga, ko bo napočil čas, uporabijo za boj.

Prvi zaupniki OF in organizatorji oborožene vstaje so bili poleg Jurija Petka in Mihe Vrankarja iz Gradišča še kmetje iz sosednjih vasi: Miha Pestotnik, Osovnik, iz Kostanja, Tine Mohar, Mohorjev, iz Starih sel, Pavle Hribar, Valjavec, iz Laz, Vincenc Zavbi, Kokalj, iz Zgornjega Tuhinja, Rudolf Baloh, Rajthuzna, iz Zgornjega Tuhinja, Janez Berlec, Cahte, iz Lok, Jakob Mali, Zgornjekočevski Jaka, iz Bele peči, Lovrenc Berlec iz Buča in Janez Kodra, Grega, s Črnega vrha. To je bila prva organizirana skupina OF od Kamnika do vrha Kozjaka. Ti zaupniki OF so na severni strani ceste od Kamnika do Menine organizirali javke in pripravili teren za ustanovitev oborožene partizanske čete.

Prva organizirana partizanska enota na tem področju je bila kamniška četa, ustanovljena že v avgustu 1941. Operirala je le v manjših skupinah.

Prava kamniška četa je bila ponovno ustanovljena iz skupine 12 partizanov, ki so v januarju 1942 prišli iz Dražgoš prek Rašice in Mengša v Paloviče. Vodil jih je Matija Bleje, poznejši narodni heroj. Prvič se je ustavila v Palovičah pri Valentinu Pestotniku-Španu in se tam zadržala okoli deset dni. Nato je nadaljevala pot, prekoračila tuhinjsko cesto in se ustavila v Kostanju, kjer so se ob koncu februarja 1942 nastanili na skednju pri Mihi Pestotniku, Valentinovem bratu. Tu se je četa zadržala kakih štirinajst dni. V tem času je skušala spodbuditi vse prebivalstvo Kostanja in mu pokazati pomen OF in NOB. Zato je obiskala sleherno hišo, razen Štora, zaselka izven vasi. Kamniška četa je imela javko pri zaupnikih, ki so jo obveščali o zadržanju prebivalstva in o gibanju okupatorja.

Četi so se takrat priključili: Janez Berlec-Nace, Cahte in Martin Štrajhar-Groga, oba iz Lok, Jurij Petek, Don iz Gradišča, Miha Vrankar-Brko iz Gradišča, Homa, Valentin Pestotnik-Špan, Miha iz Palovič, Maks Pančur-Peter, Hrastovškov iz Kostanja, Granc Hribar-Lovro iz Pirševga, Janec Homar-Karo, Ukežev Jaka-Gašper in še devet fantov iz Zlatega polja ter dvanajst iz Dražgoš. Tako je bilo v kamniški četi trideset partizanov.

Prvi borci kamniške čete so bili kmetje in delavci. Priključili so se oboroženemu boju proti nemškemu okupatorju iz ljubezni do slovenske zemlje, v skrbi za obstoj slovenskega naroda in slovenskega jezika ter iz prepričanja, da se da usoda slovenskega naroda, ki ga je okupator nameraval iztrebiti, rešiti samo z oboroženim bojem. Julija 1941. leta je začel okupator tudi v teh krajih izseljevati zavedne Slovence.

Poleg učiteljstva in župnika je bil prvi izseljen z vso družino Martin Pestotnik-Slopnik iz Starih sel, brat obeh Pestotnikov iz Kostanja in Palovič. Nemci so ga aretirali že maja 1941. Kot vzrok aretacije so navedli, da se ni prijavil, kot se je prijavilo oziroma se je moralo prijaviti vse prebivalstvo. To je bila le pretveza, saj je Pestotnik takoj dokazal, da se je prijavil kot vsi ostali vaščani. Odpeljali so ga v zapor v Šmartno, od tod pa v kamniške zapore in končno v zapore v škofovih zavodih v Št. Vidu nad Ljubljano. Tu so mu

NIKOLAJ PIRNAT:

MASCUJTE ME!

1944, list iz mape
»Naša borba«,
linorez

sporočili, da bo izseljen z družino vred. Pod stražo so ga odgnali domov in mu dali pol ure, da se pripravi za pot. Od doma so ga izselili 6. julija 1941, iz Šentvida pa so ga dva dni pozneje poslali v Veliko Ovašje v Srbiji.

Kamniška četa je pod vodstvom Matije Blejca operirala na gorskih pobojnih na obeh straneh ceste od Kamnika do Vranskega, napadala nemške patrulje in izvajala sabotažne akcije. Z orožjem se je oskrbovala iz skritih zalog bivše jugoslovanske vojske, nekaj pa ga je zaplenila Nemcem. Hrano je dobivala od zavednega vaškega prebivalstva. Z operacijami te čete je pri vseh prebivalcih tega področja zaživela partizanska misel.

Nemci so spričo partizanske aktivnosti čutili, da se pripravlja organizirana oborožena vstaja in da izhaja ta odpor iz zavesti slovenskega ljudstva.

Zato so podvojili svojo budnost in takoj organizirali vohunsko službo, v katero so zapletli tudi nekatere vaščane.

Iz Šmartnega so v to vohunsko službo stopili družina Pančurjeva-Jurjeva, Podpečarjeva fanta, Ivo in Jur, poštar in »črni tajnik« na občini, prav tako pa tudi družina Grošelj iz Kostanja, Bajtarjevi in Videtovi iz Laz, Goznar iz Česnjic pri Špitaliču in Repač iz Buča. Ti so nemškemu okupatorju poročali o gibanju partizanov, o njihovem delu in o sodelovanju vaščanov s partizani. Nemci so sedaj posvetili posebno pozornost tistim vaščanom, za katere so vedeli, da aktivno sodelujejo z OF. Nadzorovali so jih tudi ponoči.

Ovaduhi so Nemcem kmalu izdali vaščane iz Gradišča in Kostanja, ki so sodelovali z OF in s partizani. Poleg tega pa je domači izdajalec Franc Grošelj iz Kostanja prijavil kamniškemu gestapu partizansko četo in njene simpatizerje. Da bi zajeli partizansko četo, ki je bila po prijavi nastanjena pri Pestotniku-Osovniku, so Nemci v zgodnjih jutranjih urah obkolili vas Kostanj. Vendar se je četa že prejšnji večer premaknila iz Kostanja v Kostavsko planino k posestniku Hrastovšku iz Kostanja. Partizani so pravočasno zvedeli za nameru Nemcev. O tem jih je obvestila Marija Klemenc-Marjanca iz Vrhpolj pri Kamniku. Bila je kuharica pri nemški žandarmeriji v Kamniku. Poleg kuhanja je pospravljala tudi njihove sobe. V uradnih knjigah je 18. marca 1942 zasledila prijavo Franca Grošlja iz Kostanja, da je partizanska četa nastanjena na skednju Mihe Pestotnika-Osovnika. Marjanca Klemenc je to takoj sporočila svojemu bratu Francetu, ta pa Lovrencu Berlecu iz Buča, ki je to sporočil Mihi Vrankarju-Brkotu, ta pa Osovniku. Sporočilo je prišlo v Kostanj 18. marca 1942 ob 22. uri.

Ta obveščevalna služba je bila velikega pomena, kajti partizanska enota se zaradi neugodne lege Kostanja in zaradi velikanske premoči Nemcev ne bi mogla rešiti.

Po umiku čete v Kostavsko planino sta v vasi čez noč ostala Miha Pestotnik in njegov bratranec Franc Hribar-Lovro. Ta je nekaj tednov poprej pribežal iz Ljubljane, kjer se je učil mizarske obrti. Že v Ljubljani je bil povezan z OF in se je tudi tu takoj povezal s partizani. Tiste dni je delal pri Mihi Pestotniku neko pohištvo. Ta dva sta se v Kostavsko planino nameravala umakniti zgodaj drugo jutro. Vendar je bilo že prepozno. Nemci so namreč 19. marca 1942 že uro ali dve po polnoči obkolili vas z okoli tri tisoč policisti. To so naznanili tudi vaški psi z laježem.

Ko se je začelo daniti, je šel Franc Hribar-Lovro iz hiše pogledat, kaj se dogaja. Opazil je Nemce na vrtu. O tem je obvestil Miho Pestotnika. Zbežala sta na drugi strani hiše, a sta padla naravnost v nemško zasedo. Nemci so ju odgnali v skedenj in ju tam pretepli, ker nista hotela povedati, kje so partizani. Nato so oba odgnali v Šmartno, od tod pa v kamniški zapor. Miho Pestotnika so čez nekaj ur prisilili, da je moral Nemcem pokazati pot, kjer so hodili partizani. Ko so ga prignali nazaj, so ga skupno s svakinjo in bratom odpeljali v Begunje. Oba so Nemci že dan po odgonu Mihe Pestotnika aretirali. Vse tri so nato ustrelili neznano kje. Nemci so njihova imena objavili na plakatu, ki so jih natisnili po vsakem večjem streljanju talcev.

Franc Hribar je že v kamniških zaporih zvedel, da so partizani ustrelili izdajalca Franca Grošlja. Po šestih dneh zapora je skupaj z dvema zapornikom vlomil vrata in ušel iz zapora ter se priključil partizanom.

Partizanska četa, nastanjena v Kostavski planini, je imela tudi vnaprej v vaščanih v vznožju planine, zlasti v Gradišču in Kostanju, močno oporo. Zaradi tega so Nemci napravili nečloveški — prav zverinski načrt.

Enote SS so 8. julija 1942 v zgodnjih jutranjih urah obkolile vas Gradišče in zaselek Hom z namenom, da moške pobijejo, ženske in otroke izselijo, premoženje izropajo, vas pa zažgo. Vse to so tudi napravili.

Okoli treh zjutraj so začeli esesovci s puškinimi kopiti razbijati po hišnih vratih spečih vaščanov. V trenutku so bili vsi pokonci. Ženskam in otrokom so takoj povedali, da bodo izseljeni, moškim pa so ukazali, naj gredo k sosedu Koritniku, kjer bodo »zaslišani«.

Moški so morali takoj iz hiše, da se niso mogli niti obleči. Nekateri so nataknili hlače, nekaterim niso dali časa, da bi vzeli še pas. Tako so morali hlače držati z rokami. Nekateri so si nataknili čevlje, vendar jim jih niso pustili

NIKOLAJ PIRNAT:
**VDRILI SO V NAŠE
DOMOVE**, 1944, list iz
mape »Domovi —
ječe — gozdovi«,
linorez

NIKOLAJ PIRNAT:
**OTROKE, ŽENE,
STARCE SO GONILI
Z DOMA**, 1944, list iz
mape »Domovi —
ječe — gozdovi«,
linorez

zavezati. S puškinimi kopiti in s surovim suvanjem so jih spravili iz hiš in jih močno zastražene odgnali proti kmetu Koritniku na koncu vasi.

Po izgonu moških so ženske in otroke zaklenili v hiše, medtem pa so vsak kotiček po hišah, shrambah, kletih in podstrešjih temeljito prebrskali. Čez dobre pol ure so že prišli po otroke in ženske, tako da te niso imele časa, da bi se pripravile na odhod. V tej skrajno napeti naglici so ženske v koše in cule spravile to, kar jim je pač prišlo pod roke, predvsem pa otroke. Nato so jih Nemci s puškinimi kopiti nagnali iz njihovih domov.

Žalostni sprevod je krenil v izgnanstvo. Zbor žensk in otrok iz Homa je bil določen pod Sušovo hišo, tako da so te šle mimo Koritnika, kjer so videle svoje može, očete in sinove, ki so stali pri kozolcu, obrnjeni vanj.

Hrbti žena so se šibili pod težo košev, cul in otrok. Če je katera imela večjo culo, jo je nemški vojak med potjo do Šmartnega odvrغل v grapo. Nihče iz sosednjih vasi ni smel pomagati nositi otrok, košev ali cul, čeprav je bilo do ceste 3 km daleč. Nihče se jim ni smel približati ali spregovoriti z njimi, vsa-kogar so Nemci surovo nagnali. V Šmartnem so jih čakali kamioni.

Izseljeni so bili vsi otroci in žene iz vseh gradiških hiš, vsega skupaj 55 ljudi. Pri Purgarjevih so bili izseljeni stara mati in mati s šestimi otroki (sku-paj 8), pri Štrajharjevih stara mati in mati s tremi otroki (skupaj 5), pri Pol-janškovich mati z enim otrokom (skupaj 2), Pavle in Cilka sta bila odsotna. Pri Reberškovih stara mati in mati z dvema otrokoma (skupaj 4), pri Suši mati s šestimi otroki (skupaj 7), sin Jurič je bil v NOV, pri Vačilarju teta in mati s sedmimi otroki (skupaj 9), pri Ukežu dve teti z enim otrokom (skupaj 3), pri Blačicu mati s štirimi otroki (skupaj 5), sina Ivana ni bilo, pri Velikem Homarju mati s tremi otroki (skupaj 4), pri Malem Homarju osem otrok, pri Koritniku je bil naseljen brat Malega Homarja, Mihael Homar z ženo Ivanko in sinom Martinom, pri Brinovcu je bila hiša prazna, ker se je lastnik izselil že pred leti.

Pretrsljiva je tragedija otrok Malega Homarja. Vseh otrok je bilo devet. Osem jih je bilo takrat doma, eden pa je služil za pastirja v Palovičah. Očeta so ločili od otrok, moral je iti na »zaslišanje« k Koritniku, mater pa so pokop-pali tri dni pred temi grozodejstvi. Umrla je na porodu, rojenček pa je ostal živ. Najmlajši otrok je bil star šele tri dni, najstarejši pa štirinajst let. Te otroke so vzele matere iz sosednjih hiš, ki so že tako imele številne družine. Tri dni starega otroka so matere prenašale v majhnem zabojčku. Otrok, ki je po materini smrti ostal brez materinega mleka, je sedaj ostal še brez kravjega. Vojaki, ki so spremljali transport, se za otroke niso zanimali, čeprav so jih ženske opozarjale na to. Končno se je materi Velikega Homarja posrečilo dobiti mleko, ki pa se je v poletni vročini takoj zasirilo. Otrok je zato med trans-portom v Nemčijo od lakote umrl v vagonu.

Izseljence so odpeljali v Nemčijo v taborišče Wintsheim na Bavarskem. Od tod so jih novembra 1943 premestili v taborišče Weiisenburg, tudi na Bavarskem, kjer so ostali do konca vojne.

Od 55 izseljencev iz Gradišča so v taborišču umrli trije otroci: Mali Homski, Vačilarjev in Štrajharjev, ostali so se po končani vojni vrnili.

Izseljeni pa niso bili iz Gradišča tisti otroci, ki jih takrat ni bilo doma: otrok Malega Homarja je služil za pastirja v Palovičah. Blažičev Ivan (Ivan Klemen) je služil v Kostanju. Tega so Nemci zaradi sodelovanja s partizani kasneje izselili za materjo. Štrajharjeva otroka sta služila v Komendi, kasneje sta oba odšla v partizane. Purgarjevega Ivana (Ivan Podbregar) so Nemci vzeli že poprej in ga poslali na prisilno delo na Koroško, kjer je sodeloval s parti-zani. Zato so ga poslali v taborišče Dachau.

Pavle Poljanšek je bil na Koroškem, njegova sestra pa je služila na Raki-tovcu. Izseljeni tudi niso bili pri Gorskem mežnarju in pri Johinu, ki sta zunaj vasi.

Po odgonu mater in otrok so v vasi ostali še moški, postavljeni v vrsto ob Koritnikovem kozolcu. Za njimi so bili postavljeni trije mitraljezi. Najprej so vsem skupaj prebrali smrtno obsodbo, nato pa so vsakega posebej poklicali k mizi, ki je stala pred Koritnikovo hišo. Za mizo je sedel debel gestapovec.

NIKOLAJ PIRNAT:
**UMIRAT OD
GLADU**, 1944, list
iz mape »Domovi —
ječe — gozdovi«,
linorez

Tu so vsakega posebej zaslišali in mu nato pokazali, naj gre proti Vačilarju, kjer je bil skedenj odprt na stežaj. Do tega skednja sta vsakega posebej spremljala dva policista, ki sta nato žrtev nagnala v skedenj in jo tam obstrelila. Ko so pripeljali v skedenj osmo žrtev, so skedenj zaprli in zažgali. V skednju je bilo polno sena.

Drugo skupino, ki je štela 4 žrtve: Velikega Homarja, Malega Homarja, Sušo in Homskega Jurija pa so krvniki odgnali do Malega Homarja in jih tu nagnali v skedenj. Zvezali so jih in obstrelili, nato so skedenj zaprli in zažgali.

V tej skupini so menda sežgali tudi Miho Homarja, brata Malega Homarja. Mali Homar se je skušal rešiti skozi streho gorečega poslopja. Ko se je pokazal na strehi, je policist ustrelil vanj, da se je zvrnil nazaj v ogenj.

Sušo in Velikega Homarja so policisti, potem ko je vse gorelo, preganjali sem in tja tako, da sta morala gledati goreče rojstne hiše in gospodarska poslopja. Nato so še ta dva pri Malem Homarju pognali na goreči skedenj.

Drugo jutro so našli na pogorišču pri Vačilarju in Malem Homarju samo še kup zогlenelih kosti.

Z Nemci je bil pri tej tragediji tudi poštar iz Šmartnega. Ta je vedel, da imajo Nemci na seznamu za ustrelitev 12 imen, pri kozolcu pri Koritniku pa je stalo v vrsti 13 žrtev. Zato je poštar potegnil iz vrst Poljanška, s katerim sta bila prijatelja, ga potisnil v svinjak ter mu tako rešil življenje.

Nemci so pred odhodom v Gradišče mobilizirali moške v Šmartnem, da bi odgnali iz vasi živino. Na rokave so jim dali prepoznavne znake — bele trakove. Šmarčane so ob prihodu v Gradišče postavili v bližnji gozd. Po izselitvi žena in otrok so morali ti mobiliziranci spraviti živino, svinje in ovce iz hlevov in jih odgnati proti Šmartnemu ali v sosednje vasi.

To se je godilo med osmo in deveto uro. V Šmartnem so črn dim zagledali okoli devete ure dopoldne.

Nemški krvniki so v Gradišču požgali vse hiše in gospodarska poslopja. Ostali sta le dve hiši (Mežnarjeva in Johinova), ker sta precej odmaknjeni od vasi.

Živih je bilo sežganih v gospodarskih poslopih oziroma skednjih dva-najst; bili so gospodarji, njihovi bratje in sinovi. V ognju so našli mučeniško smrt naslednji vaščani:

Lovro Virient (Poljanšek), gospodar, star 68 let (roj. 1874), Jože Drolc (Štrajhar), gospodar, star 32 let (roj. 1910), Blaž Drolc, njegov brat (Štrajhar-jev), star 22 let (roj. 1920), Anton Podbregar (Purgar), gospodar, star 43 let (roj. 1899), Franc Drolc (stari Purger), prejšnji gospodar, star 68 let (roj. 1874), Jur Petek (Suša), gospodar, star 45 let (roj. 1897), Miha Petek (Sušov) njegov sin, star 18 let (roj. 1924), Franc Homar (Mali Homar), gospodar, star 37 let (roj. 1905), Miha Homar, brat Malega Homarja, star 28 let (roj. 1914), Anton Vrankar (Veliki Homar), gospodar, star 62 let (roj. 1880), Janez Vrankar, sin, star 18 let (roj. 1924), Franc Homar (Mali Homar), gospodar, star 37 let (roj. 1905).

Nemci so požgano vas stražili ves teden, nato pa so sosedje pri vaških kapelicah pokopali ostanke ožganih kosti.

Po končani vojni so se preživele vdove z otroki vrnile domov, kjer pa so našle razvaline svojih rojstnih hiš in gospodarskih poslopij. Njihove domačije so bile že preraščene z grmovjem in travo. Junaške vdove so se golih rok in brez sredstev lotile obnavljanja svojih opustošenih domov. Prav tako so začele na novo obdelovati zemljo. Počasi je delo le rodilo sadove. Pomagala je tudi nova, ljudska oblast. Družine imajo danes urejena stanovanja in ostalo.

Tragedija, ki se je odigrala 8. julija 1942, pa pri teh družinah še ni in ne bo pozabljena. Preživeli vaščani so vsak dan v mislih pri svojih najdražjih, ki so našli mučeniško smrt v barbarskem nemškem pokolu.

Mira Berne

PO PARTIZANSKIH STEZAH NA TEČAJ

Poletje 1944. Vroč julijski dan se nagiblje k zatonu. Po vasi se leno gugajo vozovi, polni sveže dišečega sena. Pri vprežnem volu ali konju so po večini ženske. Na njihovih ramenih so zdaj — poleg hišnih del — še vsa moška opravila, najsi bo pri živini ali na polju. Tudi na našem dvorišču stoji visoko naložen voz sena. Čaka na spravilo. Pred tem delom se prileže nekaj sladkih divjih češenj, ki so to leto povsod bogato obrodile. Trgamo jih pred hišo v senci košatega kostanja.

Prav pri tem »sladkem« opravilu nas zmoti obisk. Z vrta prihaja tovariš Dolanski, takratni šolski nadzornik za Pivško okrožje.

»Zdravo... in dober tek, dekleta!«

Preden razkrije glavni namen svojega obiska, nas pusti, da veje oberemo do kraja. Tudi njega povabimo k tej »gostiji«. Razvije se živahen pogovor, a glavnega namena obiska nam še ni razkril. Povabimo ga v hišo.

Tedaj pa mi pravi: »Hitro pripravi vse potrebno, kajti pedagoški tečaj se je že začel. Nisem te mogel obvestiti pravočasno. Železniška proga Pivka—Divjača je zaradi zadnjih sabotaž tako zastražena, da ni bilo mogoče čeznjo. Kreneva takoj jutri zjutraj. Pospremim te do prve karavle. Od tam pa boš nadaljevala pot s kurirji. Na poti dobiš še kolegice iz Brkinov.«

Ta navodila so me prevzela. Mama pa — seveda — začenja postajati nekoliko zaskrbljena. »Kam pa bodo šli?« sprašuje. »Je zelo nevarno?«

»Nič se ne bojte, mamca,« ji pravi. »Mira gre na osvobodeno ozemlje.« Besede »osvobodeno ozemlje« so se mi zdele nekaj veličastnega, nekaj nepojmljivega, da sem v hipu odvrгла sleherni pomislek. Močno sem se razveselila ob misli, da bom lahko doživela prelepe trenutke »svobode«. Nič več tistega nenehnega strahu, ko te zdaj zdaj... lahko odpeljejo! Čudoviti občutki! Na osvobodeno ozemlje pojdem! Vse se je smejalo v meni.

Že hitim pripravljati nahrbtnik. Mama pa še vedno sprašuje: Kam pa gredo? Koliko časa ostanejo tam? Kje bodo stanovali? Kako to?... Kako ono?... Tovariš Dolanski ji tako lepo odgovarja, da jo čisto pomiri. Mama ni bila videti več zaskrbljena. Nič več ni spraševala. Pomagala mi je spravljati »partizansko« prtljago in pripravljati popotnico. Dolanski mi je še izročil prepustnico in šel spat.

Tisto noč sem malo spala. Neprestano so mi rojile po glavi številke na prepustnici: P-3, P-14, P-7, P-5 itd. Neštetokrat sem že dotlejš prehodila najrazličnejše kurirske poti, a le bolj »civilne«. Po poteh, katerih imena so zvenela tako skrivnostno, še nisem hodila.

Naslednje jutro sem si oprtala nahrbtnik in odrinila sva. Mama naju je spremljala po vrtu in še čez travnike proti gozdu. Ob slovesu me je tesno objela. Do Bošnarjevih ob robu gozda me spremlja še sestra Tončka, tam pa mora nažaj. Še pozdrav in pogled na domačo vas — prav dobro jo je videti od tam — in naprej. Tončka se sama žalostna vrača proti domu.

Okoli enajstih smo v Lazah. Tu je res že delček osvobojenega ozemlja — mislim sama pri sebi. Kurirji s P-3 so tako nekam brezskrbno hodili od hiše do hiše. V tisti pri orehu kosijo kot domači, pred sosedovo pa si nalagajo nahrbtnike s pošto in literaturo. Kaj takega se v naši vasi, ki je tik ob glavni cesti, ne godi pri belem dnevu! Dolanski me je predal vodnikom in se poslovil. Ali bom zdaj med samimi neznanimi obrazi? Oh, ne! Poglej ga! Pepelov Gustelj iz Rakulka je tu za kurirja in tudi on bo nekaj časa naš sopotnik. Izza vogala pripelje kurir še dve tovarišici.

Razveseljivo! Mogoče sta Brkinki! Takoj ju vprašam, od kod prihajata in kam sta namenjeni. Toda zelo težko kaj zvem od njiju. Odgovarjata zelo na kratko, in še to zame popolnoma nerazumljivo. Le tu in tam se mi je zdela kakšna beseda podobna naši govorici. S težavo sem izvedela, da prihajata iz Istre, da sta na poti že 3 dni in 3 noči. Hodili sta kar bos. Njuna stopala so bila razpokana od dolge hoje in vročine. Komaj sem izvedela, da gresta na tečaj. Nisem pa mogla izvedeti, ali prav na naš pedagoški tečaj in ali sta že poučevali na partizanski šoli. Preveč sta bili utrujeni, da bi mogli ustreči moji radovednosti. Zato sem ju raje pustila na miru. Ko smo se bližali glavni cesti Trst—Ljubljana, smo previdno umolknili. Pustili smo, da je zdrdral po cesti domobranski kamion, nato pa smo se drug za drugim naglo zagnali čez cesto. Spet nas je tam nekje pod Laženskim ključem skril gozd. Kakšen podvig se mi je zdel — švigati tik za sovražnikom v polni partizanski opremi.

Pot nas je skozi gozdove vodila proti Vrabčam. Hodili smo že kaki dve uri. Nenadoma nekje sredi hoste od daleč zagledam na stezi dve vojaško oblečeni postavi. Pa smo jim prišli v roke — sem se prestrašila! Toda kurirja jo kar veselo mahata proti njima. To je torej javka za zamenjavo! Gustelj in njegov tovariš odvržeta nahrbtnike in nas povabita na kratek počitek za kakih 10 minut. Kurirji so si izmenjali nahrbtnike, izmenjali nekaj važnejših sporočil in se vrnili: dva nazaj proti Lazam, tovariša, ki sta nas pričakala na stezi, pa z nami proti Vipavski dolini.

Okoli štirih popoldne smo prišli v Podgrado ali na P-14. Tudi tu je bilo kot na delčku osvobojenega ozemlja. Pri belem dnevu polna vas partizanov. Nič se ne zmenijo, čeprav je glavna cesta Gorica—Ljubljana oddaljena le četrť ure od vasi. Ustavimo se na velikem dvorišču. Trije partizani pozorno poslušajo radio: obširna poročila o poskusu atentata na Hitlerja — 25. 7. 1944, prav na obletnico padca italijanskega fašizma.

NIKOLAJ PIRNAT:
NEDOLŽNE SO
MUČILI V JEČAH,
 1944, list iz mape
 »Domovi — ječe —
 gozdovi«, linorez

Šele zvečer odrinemo naprej proti Ložam. Noč je bila temna kot v rogu. Kmalu iz vasi nas kurirji že opozarjajo: pazite, da ne stopite v lužo. Istranki pred mano zdrsne in se komaj izvleče iz mlake. Stopila sem malo bolj v stran, kjer je bilo nekaj bolj svetlega in mislila, da je cesta. V hipu sem bila do kolen v vodi. »Saj smo rekli, da pazite,« se oglašajo kurirji. Toda v taki temi pazi kakor hočeš, če nimaš pojma, kod hodiš! — »Še malo naprej bi bila stopila, pa bi te morali z mrežami potegniti ven,« pravi kurir, ko so me izvlekli. Nekaj smeha pa je le bilo na ta račun. Še več pa ga je bilo na nadaljnji poti, ko mi je voda v čevljih pri vsakem koraku ponavljala svojo pesem »žvrk... žvrk...!«

Hodili smo po dolini. Čez Vipavo so belogardisti dan poprej vrgli v zrak zasilno brv. Zdaj bo šele trda. Kurirji nam razlagajo, kako naj stopamo po novi »brvi«. Čez reko so namreč podrlí dolg topol. »Spustite se na deblo in držite se za veje,« — pravijo. Nobena si ni upala kaj preveč. Vendar sta se Istranki, ki sta bili bosí, le nekako splazili na topol. A jaz morda še nikdar v življenju nisem videla tako slabo kot tisto noč. Debla ni in ni bilo nikjer opaziti. Šele tam neke sredi vode so se pokazale veje. Kurirja pa sta ves čas opozarjala: »Pazite, pazite, voda je zelo globoka.« Vsi so že bili čez vodo, le jaz nisem vedela, kje naj se spustim na deblo. Nisem ga videla, pa če sem še tako napenjala oči. Eden izmed tovarišev je končno odvrget prtljago in se vrnil pome, si oprtal moj nahrbtnik in mi — kolikor je bilo mogoče — pomagal z brega na deblo. Tako je počasi le šlo. Še enkrat je bilo treba prečkati reko, a tokrat sem se boljše izmazala: stopala sem tik za kurirjem in mu sledila korak za korakom! Nekatere pri Logu smo prekorčili glavno cesto in se približali Budanjem. Pod vasjo znova javka: kurirji izmenjajo tovor in pot se nadaljuje. Zdaj že vzpenjamo. Z leve in desne se po nebu pobliskavajo rakete. Previdnost! Na eni strani je sovražna postojanka v Vipavi, na drugi v Ajdovščini! Po cesti Ajdovščina—Col pa nepresano patrolirajo domobranci. Stroga tišina! V precejšnjem razmahu znova zdirjamo čez cesto in spet nas požre borov gozd. Naslednji del poti je zelo kamnit. Če se kamenje zakotali na cesto, lahko začnejo streljati za nami. Vzpenjamo se, kolikor je mogoče previdno. Rakete švigajo prav nad nami in se zdi, da te bo zdaj zdaj oplazilo. Držimo se grmovja. Kurirja nas tolažita, da se taki prizori ponavljajo noč za nočjo, da tako domobranci preganjajo strah. Zato gremo še kar pogumno naprej.

Po čavenskem grušču se kurirja vzpenjata kot gamsa. A me tri? Tokrat sem ves čas prva. Vodo iz čevljev sem izlila pri Budanjah. Zdaj gre bolje. Istranki pa sta na moč utrujeni. Bosi po grušču in s tako razpokanimi stopali! Obuti hodita še teže. Tokrat jima priskoči na pomoč prijazen kurir. Poleg svojega oprtnika vzame še njuno prtljago.

Ni se še zdanilo, ko smo bili na vrhu. Tu se začne Otlška planota. Pri prvi hiši je javka. Pri vodnjaku se vsak odžeja. Ko se je začelo svitati, okolica ni videti nič kaj prijazna. Vse je sivo, kraško pusto, sem in tja pa so razsuti v nebo štrleči zidovi požganih hiš! Kmalu bomo na Predmeji, pravita kurirja. Koliko še? Še dobre pol ure ... Minila pa je že ura in še več ... In znova: Ali bomo kmalu na Predmeji? Prav kmalu, še kake pol ure. In tako so se »pol ure« vrstile druga za drugo.

Okoli desetih smo bili na Predmeji, natančneje pri komandi mesta ali P-5. Še zdaj vidim hišo, ki je bila po požigu že zasilno obnovljena. K lini senika je bila prislonjena dolga lestev, po njej pa so se počasi spuščali partizani: ta z nogo v mavcu, drugi z obvezano roko ali glavo. Tu je bila zasilna bolnišnica. Partizani so vstopali v hišo na kosilo. Nekdo je povabil tudi nas.

Še danes ne vem, kam bi prisodila tisto jed: bila je neslana in črna, podobna »močniku«, na njej pa debele luske. Čeprav sem si po dolgi poti zaželela kaj toplega, ni in ni šlo. In to so jedli ranjenci! — Vedno bolj živo sem čutila, kaj vse preživljajo ljudje po gozdovih. Res! »Svoboda je prečuden sad, ki ti ne pade sam z drevesa. V vrhove strme, ki vihar jih stresa, sam moraš ponj — rad ali nerad.«

Okoli poldneva so se od juga začeli zgrinjati težki črni oblaki. Nad jaso, pred partizansko bolnišnico, kjer smo čakali na odhod, je le še tu pa tam skozi grozeče oblake posijalo sonce. Bilo je soparno vroče, v daljavi pa je že grmelo. Kmalu se je ulilo. Šli smo pod streho. Kurirja sta opozarjala, da bo kmalu čas odhoda.

NIKOLAJ PIRNAT: ...IN JUNAKE, 1944, list iz mape »Domovi — ječe — gozdovi«, linorez

Sredi popoldneva je dež skoraj ponehal. Spet nova spremljevalca. Zdaj pa naprej skozi Trnovski gozd. Z dreves se neprestano usipljejo debele kaplje, tla so zelo razmočena. Vzpenjamo se, vzpenjamo, vedno bolj navzgor. Že nekaj ur samo navzgor. Ogledujem bukve, smreke, jelke — tudi meter ima kakšna! In koliko takih debel je podrtih! Plast listja, ki se nabira jesen za jesenjo, gnije. Ta razmočena plast je zdaj tako spolzka, da hodim le stežka. Drsi mi, da sem neštetokrat na tleh. To je torej ta partizanski Trnovski gozd! Kaj vse so o njem pripovedovali partizani, ko so prišli v vas. Silve Šimcevi, Miroslav Kršjakovi, Ivan, Polde, Mica. Zdel se mi je najbolj legendaren gozd. Zdaj sem bila v njem tudi jaz!

Po nekaj urah se je steza začela nagibati navzdol. Zdaj je bilo šele hudo! Po spolzki stezi mi je drselo še bolj. Vsaj vsaki dve minuti sem na tleh. Kurirju Ubeljcu — že na Predmeji sva ugotovila, da sva si skoraj sovaščana — se je zdelo že od sile. Oprtal je še moj nahrbtnik, mi dal močno palico in mi zabičal, naj se ne kotalim več! Od tam naprej je šlo precej bolje.

Tudi navzdol smo hodili že nekaj ur. Na zemljo je že legel mrak. »Poljane!« — pravi kurir Istrankama. »Vidve ostaneta tu.« »Torej ne gresta na tečaj, kakor jaz?« vprašam. »Ne, gresta na bolničarski tečaj!« pojasnjuje kurir, ki je to izvedel iz njunih dokumentov. Šele zdaj sem si bila na jasnem. Nad trideset ur smo bile skupaj na poti, pa nisem mogla poizvedeti, kam sta namenjeni. Mogoče sta hoteli biti toliko konspirativni? Njuna pot je končana! »In jaz?« sem vprašala. »Ti pa boš na cilju šele jutri!« je pojasnil Ubeljec. Nič kaj prijetno niso zvene te besede. Noge so se mi v kolenih kar tresle.

Trdna tema je že, a še vedno rinemo navzdol. Zdelo se mi je, da hodimo po zelo ozki grapi in da me njene stene skoraj stiskajo z obeh strani. To je Mrzla rupa. Tudi to ime mi ni bilo novo. Sodilo je med tiste, ki so jih partizani največkrat omenjali: Mrzla rupa, Trebuša, Trnovski gozd, Otlica...

Okoli desetih zvečer smo prispeli do nove javke. Vstopili smo v kmečko izbo. Na veliki peči je bilo polno partizanske opreme, pisalni stroj, križem kražem ročne bombe, puške, razni papirji. Pravi partizanski muzej! Po tleh je z nahrbtnikom pod glavo spalo nekaj partizanov, drugi so glasno govorili, si izmenjavali navodila, nekdo pa je tipkal na stroj. Prijazna tovarišica — spominjam se le, da se je predstavila za Cvetko — me je povabila spat na senik!... Pomaga mi napraviti ležišče. Medtem se pogovarjava o tem in onem. Bila je zelo zgovorna. Ona me je prva potolažila, da tečaj, kamor sem namenjena, ni več daleč! Morda še dve uri hoda. Bi verjela ali ne? Kurirji so nas glede časa vlekli samo za nos!

Na seniku so vsi takoj zaspali, le jaz ne. Prvič sem spala na seniku! Seno sicer diši še kar sveže, a v njem je že vse polno nezaželenih drobnih gostov — od bolh do uši. Zdaj me nekaj žgečka po vratu, zdaj mi nekaj leze po nogah, zdaj spet pod pazduho... Komaj sem dočakala zore. Dol sem zlezla med prvimi. Nekaj partizanov se je že umivalo pod curkom vode, ki je vedno curljal po koritu izpod hriba. Ogledujem se. Lepo jasno jutro. Okoli sami visoki, skoraj navpični hribi. Kamor se ozreš, ti pogled zastre strmo pobočje. Prava kotanja. Mrzla rupa!... pomislim.

Okoli osmih se z nekim kurirjem in Cvetko odpravimo na pot. Cvetka je prijazna, zgovorna in razgledana. Pogovor teče o zanimivih doživljajih v ilegali, o hajkah, o najnovejših mednarodnih dogodkih, o zavezniški invaziji v Franciji, o neuspelem atentatu na Hitlerja, ki so ga izvedli pred petimi dnevi.

NIKOLAJ PIRNAT: **GROM JE PLANIL IZ GOZDOV V DOLINE, JUNAKI SI ZVIHRALI V BOJ**, 1944, list iz mape »Domovi — ječe — gozdovi«, linorez

Nenadoma pritegne našo pozornost velikanska češnja. Bogato obložene veje se nam ponujajo kar same. Pogovor se s politike takoj presuče drugam. Ker smo bili žejni, smo se lotili sladkih sadežev.

Nad strmo rebrijo tiči kmetija kot na mali terasi. Na dvorišču je nekaj partizanov. Ustavimo se. Cvetka se poslovi in mi spodbudno pravi: »No, še kako dobro uro hoda, pa boš tam! Počakati moraš kurirja, ki vsak dan odnaša pošto tja!«

Ogledujem okolico! Kje vse živijo ljudje? V tej samotni strmini! In vendar so bili prav ti kraji kot nekakšne partizanske prestolnice novonastajajoče države. Ti skrajno zakotni kraji, ki so desetletja živeli, ne da bi slišali ropot avtomobila ali vlaka, trušč modernega časa, so bili veliki prijatelji Kardelja, Beblerja, Bevka, Perovška itd. To je torej tisto »osvobojeno ozemlje!« S kakšno vnemo sem se odpravila na tako dolgo in nevarno pot in sanjala, kako bo na »osvobojenem ozemlju«. To je torej svoboda, sem si šepetala. Tu ni treba trepetati kot v naših krajih! Partizani so se brezskrbno umivali pri vodnjaku.

Radovedno pokukam tudi v hišo. Gospodinja je hitela devati kruh iz peharjev v peč. Peharje sem videla tu prvič. »Zakaj pa vsak hleb posebej v svojem peharju?« — vprašam. »Da bolje vzhajajo,« mi prijazno pojasnjuje. Kmalu sva

si bili prijateljici. Ona je kar med delom pripovedovala: »Veste, hitimo s košnjo. Zdaj je ura. Včasih pomagajo še partizani. Zato moram napeči veliko kruha! Ne vem, kako bo, ko jih ne bo več. Tako kratkočasno je zdaj pri nas, ko vidimo vsak dan nove ljudi!«

Kaj vse bi mi bila še zaupala, če naju ne bi zmotilo glasno govorjenje. »Hajka, fantje, hajka!« Nekaj partizanov je skozi grmovje priteklo z vzhodne strani in hitijo pripovedovati: »Kaže, da nas hoče ta golazen obkoliti. Baje gredo kolone zelencev z idrijske in goriške strani in menda tudi z Mosta na Soči.« Te besede so vžgale kot strela z jasnega. Spogledujemo se. Partizani so bili tega že vajeni in ni kazalo, da stvar jemljejo kdo ve kako tragično. A zame so tiste besede o hajki pomenile največje razočaranje. Komaj nekaj minut prej sem se še veselila ob misli, da sem na osvobojenem ozemlju, zdaj pa že govore o hajki. Tudi fante je minila prejšnja sproščenost. Vsak je šel po svoje. Eden izmed njih mi je povedal, da bova odšla čez pol ure.

Na zadnjem delu poti sem postajala vse bolj radovedna. Ves čas sem se ozirala, kje bom od daleč zagledala kakšno »jezerce«, o katerem je govoril Dolanski pred odhodom iz Hruševja. Napovedoval je tudi, da bom morda stanovala celo v kakšnem hotelu. No, na hotel res nisem upala pomisliti. A na jezerce... to pa sem kar verjela. A kje bi utegnilo biti v teh strminah kakšno »jezerce«?! Predrznem si vprašati kurirja. On pa: »Ne vem, da bi bilo tod okrog kako jezero. No, tamle doli je že videti streho hiše.«

Kmalu smo v bližini preproste kmetije. A misel na jezerce ne miruje... Še vedno se oziram, toda vse naokoli sama strmina! Tule je cilj. Pokukam skozi vrata: revna kuhinja, starinsko ognjišče, navadna ilovnata tla, s stropa visijo značilni sажasti »kapniki«. Stara gospodinja z zamazanim predpasnikom pristavlja na ogljе črn, do vrha okajen lonec. »Nič kaj podobno hotelu,« se pošalim sama na tihem. Opazim dekleta. Nekaj jih je pred skednjem, nekaj na koncu hiše, kjer je tovarišica Milena pravkar razdelila kosilo, ostala so v skednju.

Najprej povprašam po tovarišu Dolganu, vodji tečaja. Zanj sem od Dolanskega imela tudi pismo. Pozdravimo se! Zelo prijeten vtis, najprijetnejši po dolgi poti. Ta njegov očetovski pogled, nasmeh, glas, vse me je navdajalo z zavestjo, da sem nekako na »varnem«, kot v družinskem krogu. Predstavi mi še ostale predavatelje: tovariši Dominko, Šmit, Mara Samsa, profesor Pirnik in Zdešar. Predstavi mi še kolegice: Ester, Zdenka, Dostana, Mira Briška, Mira Vipavska... »Te so pa skoraj tvoje sosede,« mi pravi, »Lea, Tončka in Ivanka — Brkinke!« Sežemo si v roke in že se nam zdi, da se poznamo od zmeraj. Povabijo me v skedenj. »Malo se bomo stisnile, pa bo ležišče še zate. Toda po tako dolgi poti si gotovo lačna.«

Prinesli so mi porcijo riža. Ni mi šlo. Vse preveč je bilo vtisov. A najprijetnejši je bil ta, da sem po dolgih šestdesetih urah hoda na cilju. Česa takega še nisem doživela. Na »osvobojenem ozemlju!«

Nisem še dobro vsega odložila, že kličejo... V zbor! Tovariš Zdešar nam razlaga, da moramo biti pripravljeni. »Napravili bomo 'poskus' hajke,« pravi. Hitro oprtamo nahrbtnike in se... v razmahu odpravimo v reber proti bližnjemu gozdu. Pet korakov... deset korakov... vsaksebi... je zveza... je bilo slišati ponavljanje. Ob tem dogodku so se mi porajali še hujši občutki kot tisti dve uri poprej, ko so do kraja, kjer sem čakala na zadnjo zvezo, prihajali partizani. Besede tovariša Dolanskega »greste na osvobojeno ozemlje,« so bile v meni pričarale nekaj pravljičnega. Zdaj se je vse to v hipu zrušilo. Grenko razočaranje! Tovarišu Zdešarju je namreč kurir, ki me je spremljal, prinesel obve-

NIKOLAJ PIRNAT: **IZ NJIHOVE KRV, IZ NJIHOVIH BELIH KOSTI**, 1944, list iz mape
»Domovi — ječe — gozdovi«, linorez

stilo o velikih premikih sovražnih enot s treh strani proti Čepovski planoti. V Gorenji Tribuši smo bili sicer bolj zunaj nevarnega obroča, vendar so bili za vsak primer potrebni varnostni ukrepi.

Ker je bila ta »hajka« samo poskus, smo se kmalu vrnili k hiši. Šli smo k pouku. V mali kmečki izbi so stale zasilno zbite mize in klopi. V kotu je bil harmonij. Na vrsti je bila ura glasbenega pouka. Tovariš Pirnik nam je z občutki, ki se iz žalosti prelivajo v junaštvo, razložil pesem »Smrt v Brdih« — posvečeno tovarišu Srebrniču, ki je malo prej tragično utonil v narasli Soči. Napišemo besedilo. »V poletnem žaru na pečinah skalnih, s svinčenko v prsih partizan leži... leži.« Po licih drsijo solze, grla nam stiska komaj pridržano hlipanje. Tovariš Pirnik zaigra na harmonij prve akorde. V njih so bolečina, tragika, junaštvo, občudovanje, pretresljivost... Iz naših grl se je takrat prvič izlila Pirnikova melodija, posvečena Jožetu Srebrniču.

Tisti večer smo spali še na skednju. Ponoči so se že oglašali streli, najprej le posamezni, nato gostejši, pridružil se jim je že lajež strojnic, posamezne eksplozije. Podnevi je streljanje sicer ponehalo, vendar narašča nevarnost vedno bolj. Z druge strani bi nas lahko opazili! Zato se naslednji dan dokončno umaknemo v bližnji gozd. Za nekaj dni so naše bivališče, naša učilnica in spalnica pod visokimi bukvami. Prijazna kuharica Milena, doma iz Poddrage, in tovariš Jaka (Rus) nam kosilo, večerjo in zajtrk prinašata v gozd. V tistih dneh je izpod peresa Lee, Ivanke, Tončke in Mire nastala tudi pesem — »Tovariš Jaka k nam z večerjo prikoraka.«

Noč v gozdu. Tovariš Jovo naju z Dostano pouči, kako je najbolje pripraviti ležišče. Ponoči so streli vedno gostejši. Naslednjo noč še bolj! Od Čepovanske planote, kjer so že boji, nas loči le grapa. Zračna razdalja je prav majhna. Rakeete grozeče sikajo po nebu, se potaplajo v temno grapo pod nami. Ozračje pretresajo eksplozije. Hvaležni smo košatim bukvam, ki nas materinsko skrivajo pod gostimi vejami. Močno pa zaupamo tudi Jožkovi zaščitni četici. Jožko je fant na mestu in njegovi tovariši so vredni zaupanja.

Podnevi se ropot vselej nekoliko poleže in mi nadaljujemo pouk: s tovarišem Dominkom obravnavamo slovensko slovnico, s profesorjem Šmitom psihologijo, s tovarišem Dolganom metodiko in ustavo, tovarišica Mara Samsa pa nam tolmači zgodovino slovenskega slovstva. S tovarišem Pirnikom v gozdu ne moremo peti. Lahko bi nas kje zaslišali. Zato pa on marljivo izkorišča ta »prosti čas«. Sloni med dvema bukvama in komponira: »Pozdrav Titu«, »Žrtvam«, priredba »Veselega pastirja«... Takrat je nastajala prva partizanska »Pesmarica za mladenke«, ki je nato izšla v prvi polovici septembra 1944. Takrat je nastajala »Otroška pesmarica«, ki je izšla novembra istega leta.

Toda nevarnost je vedno večja. Sovražni obroč se stiska. Neko nedeljo se odpravimo skozi gozd naprej proti severu. Kolona se nekaj časa vzpenja v strmino, nato se spet spušča v globoko in strmo dolino in spet v reber. V mraku smo v Spodnji Tribuši, pri neki samotni kmetiji nad Hotenjščico. Tam lahko v prijazni kmečki izbi bolj v miru nadaljujemo pouk.

Po nekaj dneh v Hotenjah — prijetno presenečenje: tovariš Jožko in tovariši iz njegove desetine nam prinesejo harmonij, ki je bil ob hajki ostal v Gorenji Tribuši. Naše presenečenje se spreminja v občudovanje teh fantov: po takih strminah, kjer ni bilo niti steze, koder smo se še same vzpenjale le s težavo, so se oni upali ure daleč prenesti celo harmonij! Tega je bil še posebno vesel tovariš Pirnik. Tako je znova ob uri glasbenega pouka tiho in nežno, včasih pa razposajeno veselo donela naša pesem!

Nekaj dni še vedno prihajajo novice o hudih bojih na Čepovanskem. Nekega dne pa smo zvedeli popolnoma nepričakovano: Iztok — komandant 30. divizije — je padel! Ni mi šlo v glavo: tak fant, postaven, odločen, nedavno je še s svojo bazoviško brigado priredil miting pri Ogrizkovih v Hruševju. Še plesali smo in se veselili ob njegovih spodbudnih besedah.

Zaradi raznih ovir se je moral tečaj raziti pred časom. Vendar smo v tem pičlem mesecu veliko pridobili! Tovarištvo, ki je vladalo med udeleženci tečaja, osebna doživetja v teh krajih, поблиžji vpogled v vsakodnevno žrtvovanje in odrekanje naših borcev, vse to nam je vlivalo vse večje spoštovanje do boja naših narodov. Naša nova domovina raste iz krvi in trpljenja naših očetov, naših bratov, kot mlado sončno jutro.

Ko smo se s Trebuških rebri vračali v domače vasi, nas je vodila le ena misel: vse te moralne vrednote presajati z veliko vnemo v duše mladih!

S PREKOMORCI

Ko sem prišel spomladi leta 1944 iz Bosne na Vis, me je med prvimi stvarmi, ki sem jih doživel, ugodno presenetil korak slovenske partizanske čete. Udaren in odrezav korak, uskladen z borbeno koračnico Hej, brigade! je odmeval po ulicah Visa in nudil zares impresivno sliko, ob kateri se je moralo razveseliti vsako domoljubno srce.

Kot udeleženec NOB od prvih dni sem se srečaval z borci vseh naših narodnosti, tudi s Slovenci. Vedel sem, kako se je razvnel boj v Sloveniji, vendar je bilo tokrat prvič, da sem videl popolno slovensko enoto.

Posebno močan vtis je napravilo name pojasnilo, da je to četa tretje prekomorske brigade, ki je namenjena za obrambo Visa in jo sestavljajo pretežno mladinci iz Slovenskega primorja. Priznati moram, da sem že prej slišal o prekomorskih brigadah, ampak nisem o njih vedel ničesar določnejšega. Razen tega je bilo tokrat prvič, da sem videl vojaško enoto iz krajev, ki so bili nasilno odtrgani od Jugoslavije. Dovolj je bil en sam pogled, pa sem opazil sijaj njihovih oči, dojel ponosno koračnico, ki so jo peli, in sem ob tem občutil veličansko borbeno silo, ki so jo imeli v sebi. Uvidel sem, da so bili vsi poskusi nasilnega raznarodovanja, ki so ga leta in leta izvajali Italijani, brez uspeha, saj niso niti najmanj vplivali na zavest teh mladincev. Nobenega vpliva razen še večjega sovraštva do tujcev in še večje ljubezni do rodne grude.

Počutil sem se kar močnejšega, ker sem imel še en dokaz več, da je naš boj končno res združil našo domovino od vzhodnih do zahodnih mej. Tedaj pa mi še na misel ni prišlo, da me bo doletela čast, da bom prav jaz stopal na čelu te mladine v bojih za dokončno osvoboditev.

Ker sem sodeloval v bojih v Bosni pozimi 1943/44, sem bil zelo izmučen in bolan. Zato sem po nalogu VIII. korpusa NOV in POJ prišel na Vis. Tu naj bi se okrepil, nato pa odšel na novo mesto. Takrat sem bil na razpolago štabu 26. dalmatinske divizije. Po potrebi sem sodeloval v nekaterih akcijah, na primer v bojih na Braču v VII. ofenzivi, pri zavzetju Palagruža itd.

Nekako junija 1944 me je komandant 26. dalmatinske divizije, sedanji generalpolkovnik Božo Božović, vprašal, če bi prevzel mesto komandanta

NIKOLAJ PIRNAT:
UPOR (iz letaka),
1944, linorez

tretje prekomorske brigade. Dal mi je tri dni za premislek in mi svetoval, naj se medtem spoznam z brigado. Držal se je namreč pravila, da je pred odločitvijo potreben dober premislek, ko pa se za kaj odločiš, tedaj bodi nepopustljiv in pojdi do konca.

Že dotlej sem imel priložnost spoznati prekomorce, še posebno pa sem jih spoznal nekaj dni pozneje v bojih na Braču. Priznam, da mi ni bilo treba dosti razmišljati o odločitvi. Kljub temu sem izkoristil priložnost, da se bolj spoznam z brigado in da se posvetujem z nekaterimi tovariši, preden odgovorim komandantu divizije.

Brigado so sestavljali, tako kot vse prekomorske enote, bivši interniranci iz vseh krajev Jugoslavije in v italijansko vojsko mobilizirani primorski Slovenci ter Istrani. Poleg tega je bilo v njej tudi nekaj ranjencev iz naših bolnic v Italiji. Tedaj je štela brigada okoli 1800 ljudi. Bivši interniranci in zaporniki so sestavljali predvsem politični, bivši ranjenci pa vojni kader brigade.

Že iz sestava brigade je razvidno, da je bila splošno jugoslovanska. Imela je vse pogoje, da postane nosilec bratstva in enotnosti, kar je sicer dejansko že bila, vendar je to morala potrditi s svojo politično in vojno aktivnostjo. Brigada je svojo nalogo častno izpolnila. Držala je obrambne položaje na Visu

od rta Stončiča do rta N. Posta. Hkrati je potekalo intenzivno vojaško in politično urjenje, potrebno za izpolnitev nalog, ki so bile pred nami. Veliko stvari me je presenetilo: vzorno organizirana obramba z odpornimi točkami, podroben načrt ognja, razpored rezerve itd.

Hkrati je potekalo načrtno urjenje v vojskovanju, ki ga je vodil načelnik štaba brigade, zelo sposoben poklicni vojak, tedaj kapetan Jovo Djurić.

Posebno lepo so učinkovali vzorno urejeni tabori enot, okrašeni z borbenimi parolami. V enotah je politično in kulturno-prosvetno delo kar vrelo. Brigada je imela odlične pevske zборе in gledališke skupine, ki so se kasneje s svojimi nastopi proslavile v vseh osvobojenih krajih.

Priznati moram, da mnogo takih stvari dotlej nisem imel priložnost zapaziti pri naših enotah na kopnem, kjer okoliščine, ki jih je vsilila vojna, niso

NIKOLAJ PIRNAT:
RAB, 1944, linorez

nudile kaj preveč možnosti za to. Močan vtis so napravili name srečanje in pogovori z borci n komandirji. Skoraj povsod so me vpraševali, če bomo kmalu šli v boj za končno osvoboditev domovine. Povsod sem občutil vero v zmago, povsod sem srečal ljudi, katerih želja je bila — čimprejšnji obračun s sovražnikom.

Vse to kot tudi več pogovorov s političnim komisarjem in pomočnikom komisarja brigade, tovarišem Francetom Hočevarjem in Jožetom Šemetom, s sekretarjem štaba Bojanom Držajem in s še nekaterimi, ki so podrobneje poznali zgodovino brigade, me je prepričalo, da ima brigada vse možnosti za to, da postane ena od elitnih enot naše armade. To sem dejal tudi komandantu divizije tovarišu Božoviću, ko sem mu dejal, da prevzamem mesto komandanta brigade. Obljubil sem mu, da bo brigada izpolnila vse naloge, ki ji bodo zaupane. Ob tej priložnosti sem tudi zahteval, da mora biti brigada enakopravna z drugimi brigadami, kar sicer ni veliko in za kar je brigada imela vse pravice. Lahko rečem, da je brigado vselej zelo cenil ter vsestransko podpiral. Na žalost pa so bili tudi tovariši, in to nekateri celo na odgovornih mestih, ki so podcenjevali našo brigado in jo omalovažujoče imenovali »paradna brigada«.

Vse to ne bi bilo vredno besede, ko ne bi njihovega stališča spremljali nekateri ukrepi, ki so brigadi močno škodovali. Dovolj bo, če pripomnim, da je bilo veliko poskusov, da bi brigado razpustili. Vse to je povzročalo v enotah demoralizacijo. Omembe vreden je tale primer: samo en dan pred odhodom na akcijo za osvoboditev Pelješca smo dobili ukaz, naj pošljemo iz brigade večji del komandnega kadra, že izkušenega v prejšnjih bojih, z avioni v Srbijo. Lahko si je potem zamisliti, kakšen udarec je bil to za mlado brigado, ki ji je že tako primanjkovalo izurjenega kadra in pred katero so bile hude bitke z Nemci. Tedaj smo kar na ladjah, ki so nas peljale na Pelješac, postavljali posamezne komandirje, ne glede na to, da mnogi od njih niso imeli nobenih borbenih izkušenj niti potrebne izobrazbe. Svoje ocene o vrednosti brigade in ravnanje z njo so skušali opravičiti z nekakšnimi »argumenti«, kot na primer, da brigada ni preizkušena, čeprav je razumljivo, da je vsaka enota morala preživeti v začetku »ognjeni krst«. To zahteva samo bolj oprezno in elastično poveljevanje, to se pravi počasno uvajanje enote iz manjših v večje boje, da se borci privadijo in ojeklenijo in da si vodilni kader pridobi primerne izkušnje.

Bili so celo taki, ki so borbeno vrednost brigade podcenjevali glede na njen nacionalni sestav, češ da imajo pripadniki nekaterih narodov boljše borbene kvalitete od drugih. Iz takih ljudi je govoril nacionalizem, pa čeprav so se imeli za komuniste.

Bile so še druge napovedi in ocene. Vse niso bile negativne, tudi ne vse škodoželjne. Vendar so temeljile na dejstvu, da prejšnje prekomorske brigade niso imele preveč sreče. V prvih bojih s sovražnikom so imele nekatere občutne izgube, zato so jih razpustili, borce pa so razporedili v proletarske brigade. Pri tem pa nihče ni pomislil, ali je res moralo biti tako in ali ne bi lahko bilo drugače. Menim, da s temi brigadami niso ravnali preveč pametno, saj bi lahko doživele boljšo usodo. To najbolj dokazuje borbeni pot tretje prekomorske, prve tankovske in topniške brigade, ki so jih pretežno sestavljali prekomorci in ki so uspele postati elitne enote naše armade.

Mogoče se vsega tega ne bi bilo potrebno niti spominjati, ko ne bi celo danes, ko pišemo zgodovino našega slavnega boja, nekateri poskušali zmanjšati ali celo ignorirati vlogo prekomorcev v tem boju.

Ne morem si misliti, kako se sploh najde človek, ki ne bi dal vsega priznanja tovarišem, ki so iz Italije in od drugod prišli v domovino, da bi ji dali na razpolago svoja življenja. Ti tovariši so imeli v sebi silno moč in našli so pot, da so se prebili čez vse mogoče ovire in se priključili svojim bratom v boju. Preden so šli na to pot, so v fašističnih taboriščih vodili organiziran boj, pri katerem so mnogi izgubili tudi življenje. Ko je padla fašistična Italija, so jim pretile vse mogoče težave, saj so se prebijali skozi okupirane kraje in prek front. Ko pa so končno prišli na ozemlje, ki so ga osvobodili zavezniki, so se morali otepati propagande proti NOB. Četniki in nekateri zavezniški oficirji so jih skušali spraviti v vrste »kraljevske vojske«. Ko s tem niso uspeli, so jim začeli prigovarjati, naj ostanejo v Italiji, kjer lahko mirno pričakajo konec vojne. Vendar so ti tovariši zavrgli vse skušnjave in našli pravo pot, čeprav je bila najtežja, saj so mnogi od njih izgubili življenje, bila pa je častna.

Malo zatem, ko sem postal komandant brigade, so komisarja brigade, tovariša Hočevarja, premestili na novo mesto, kmalu nato pa še načelnika štaba brigade, tovariša Djurića. Za novega komisarja smo dobili prekaljenega komunisto in španskega borca Staneta Bobnarja. Povedal nam je, da je zvedel od tovariša Kardelja, da se je ta energično uprl zamisli, da bi brigado razpustili.

Novi načelnik štaba brigade Jakiša Baučić je bil imenovan mnogo kasneje, tik pred osvoboditvijo Šibenika. Zato je do kninske bitke opravljal delo namestnika komandanta brigade tovariš Janez Kočevar.

Ne vem, ali bom malo preveč neskromen, če rečem, da je bil sestav ožjega štaba brigade zelo posrečen. Trdim pa, da sta bila med nami popolno razumevanje in skladnost. Čeprav smo se takrat prvič srečali, smo se razumeli tako, kot da bi bili skupaj vse dotedanje življenje. Na vsej borbeni poti nas je spremljala enotnost v mislih in v akciji, zato menim, da je bil to tudi eden izmed vzrokov, ki so pripomogli k uspehom brigade.

Nismo se ozirali na mnenja raznih »kritikov« ter na njihove ocene, čeprav so nas mnogokrat zelo prizadele. Vsi skupaj, borci in komandirji, smo se raje odločno pripravljali na težavne naloge, ki so nas še čakale. In ko so bile pred nami, nismo bili nepripravljeni. Brigada je bila prežeta z borbenim navdušenjem in bojnim zanosom in je častno opravila vse naloge, ki jih je dobila, od izkrcavanj z Visa pa do končne osvoboditve domovine.

Ta pot je oblita s krvjo njenih najboljših borcev. Stotine jih je žrtvovalo življenje na bojiščih od Visa do Ilirske Bistrice. Zadoščalo bo, če spomnim na en sam juriš pri osvobajanju Mostarja, ko je padlo 82 mladincev iz Slovenskega primorja.

Slavno borbeno pot brigade bom skušal podati v drugem prispevku, na tem mestu pa želim pripomniti samo to, da je brigada v zelo kratkem času po izkrcanju dobila priznanje, ker je zaradi svojih zaslug prejela naziv »udarne« brigade. Po osvoboditvi Dalmacije je imela brigada že toliko trofejnega orožja, ki ga je zaplenila Nemcem, da bi se lahko popolnoma oborožila, pa še bi marsikaj ostalo za druge.

Po takem razvoju dogodkov nam postane razumljivo, da so mnogi izmed tistih, ki niso bili preveč dali na brigado, utihnili ter govorili o prekomorcih s spoštovanjem.

Danes, po 20 letih, se preživeli pripadniki tretje prekomorske udarne brigade klanjamo spomenu svojih padlih tovarišev in ponosno zremo na borbeno pot, ki smo jo prehodili, tako kot s ponosom gledamo na svoj prispevek pri osvobajanju domovine in nastajanju nove Jugoslavije.

Bogdan Viskić

NIKOLAJ PIRNAT:
RIBELLI SLAVI,
1944, linorez

Koča Jončić

KURIRSKA NALOGA

Prvič smo bili na Zelengori leta 1942, skriti v gostih gozdovih pri Lučkih kolibah, dan pred velikim pohodom proti Bosanski krajini. Čistili smo orožje, šivali strgano obleko in obutev, kuhali koprive, nekateri celo polže ali nabirali travo z imenom čremož, katere vonj spominja na česen. Bil sem ekonom 1. čete v 4. kraljevškem bataljonu.

Nekega dne okrog poldneva me pokliče Trša, namestnik komisarja bataljona:

»Koča, pripravi se! Tovariši v štabu brigade iščejo kurirja — komunista, ki bi šel s spremstvom v vrhovni štab. Ti si še iz Srbije preizkušen kurir, zato ti ne bo težko. Svojo funkcijo predaj nekomu v četi, poišči še pet tovarišev in se zglesi v štabu brigade.«

Ni mi bilo treba dvakrat reči. Nadvse rad sem bil kurir. Biti stalno na poti, v nenavadnih situacijah, v spopadu s sovražnikom ali tudi z naravo, sredi nemogočih ovir in v brezizhodnih situacijah. V naglici sprejemati odločitve; občutiti prijetno grozo podzvestnega strahu in premagovanja le-tega; prevzeto razposajenost in pretkanost fantovskega kljubovanja in bistroumnosti.

Hitro sem se pripravil. Ena, dve in že sem bil oblečen. Rad sem imel nemški vojaški pas iz črno-rumenega debelega usnja s kovinsko zaponko spredaj. Bil je močan in vse, kar je viselo na njem, se je prilegalo bokom: rahlo zaobljena menažka, ki se lepo prilega telesu, črn, eleganten bajonet, signalna luč — vse to so različne trofeje iz različnih bojev. Poleg tega sem imel še usnjeno torbico z osebnim dnevnikom in materialom za politično delo, ki sem ga moral še posebno paziti, da ga ne bi kje pozabil in da mi ga ne bi zmočil dež.

Napotil sem se v štab brigade in si vrgel čez ramena konjeniško karabinko s svetlo rumenim kopitom; bila mi je neločljiv tovariš še v prvih dneh bojev v okolici Kraljeva. Vedno sem bil ponosen na to, da sem ohranil njen prvotni lesk, všeč pa mi je bilo tudi, ker je imela jermen s strani in ne kot navadna puška. Spremljali so me mladinci iz moje desetine. Bili so složni kot bratje in so se dobro poznali še iz prejšnjih bojev — bili smo si »drug drugemu do ušes«, kot smo po navadi govorili o sebi. V glavi so se mi kopičile misli, vsaka

zase in vse naenkrat, vendar pretrgane: »Vrhovni štab!... tovariš Tito... komunist kot specialni kurir prve proletarske?! Kam le pojdem? Kakšna neki je ta naloga?...«

Prišel sem v štab — leseno pastirsko kolibo, skrito pod visokimi krošnjami dreves. V notranjosti je bilo mračno. Prepoznal sem tovariše Kočo in Fića, komandanta in komisarja brigade. Z njima je bil načelnik štaba.

»Poslal me je tovariš Trša. Prišel sem, da mi določite nalogo!«

»Ali tebe pošiljajo Kraljevčani? Kako ti je ime?« je vprašal tovariš Fića.

»Koča.«

»Za vraga, saj sta soimenjaka!« je vzkliknil Fića smeje in gledal v tovariša Kočo.

»Si član partije?«

»Sem.«

»Si našel spremstvo?«

»Sem. Zunaj čakajo.«

Tovariš Koča je končaval pismo. Izpod čela me je ošvrknil s svojim značilnim, naglo preiskujočim pogledom. Načelnik štaba je držal v roki že pripravljeno kuverto. Ko so mi izročili pismo, so me opozorili, da moram hitro, še to noč priti do vrhovnega štaba. Na Sutjeski je, pri Popovem mostu. Ne smem ne zaifi ne zamuditi.

»Še nocoj moraš priti tja. Pot je zelo težka, skozi gozdove. To pismo moraš izročiti osebno tovarišu Staremu. Nikomur drugemu ga ne smeš izročiti, naj bo kdor koli,« je rekel tovariš Koča.

»Pazi, da ne zaidete. V gozdu vas bo prehitela noč,« je še dodal tovariš Fića in si iz navade gladil svoje rumene brke.

»Razumem!«

Pred njihovimi očmi sem spravil pismo v usnjeno torbico, v dnevnik. Naloga mi je bila jasna. Mislil sem samo na to: pismo moraš izročiti tovarišu Staremu. Vse ostalo je bilo, vsaj tisti hip, lahko in jasno.

Udaril sem s petama, pozdravil s pestjo in odšel dobro razpoložen iz kolibe.

»Za meno! fantje! Dol pojdemo, na Sutjesko, na Popov most.«

Peterica je vrgla puške in torbe prek ramen in se mi pridružila. Bili smo dobre volje in čili. Naglo smo se oddaljili od Lučkih kolib. Zagrnili nas je košat bukov gozd. Steza se je vijugala iz gozda na jaso in nazaj v gozd. Prizadevali smo si, da bi prišli pred temo čim dlje. Pot smo deloma poznali, ker smo bili po njej pred nekaj dnevi prišli na planino. Noč nas je zatekla nekje nad Milinkladami. Nebo je postalo v trenutku modro. nato pa črno. Mrežasto razprostrte veje so nam zakrivalle pogled. Nerazločni šumi, zvoki in kriki so postajali vse pogostejši in bolj prodirni. Iz globine gozda je prihajalo pridušeno bobnenje Hrčavkinih slapov in nagle Sutjeske. Ponekod smo kot iz temnega predora prišli na planjavo, obkroženo z gozdom, a se že po desetih korakih spet znašli na brezpotju.

Šele zdaj se nam je kot v odsevu bliska razkrila vsa zapletenost naloge. Bili smo dejansko obkoljeni — v past so nas ujele te košate bukve, ki so kot tisočerne vrste naperile v nas svoje bajonete. Nihče nas ni silil k predaji, toda nočna tema nas je dušila s svojimi črnimi rokami; zdelo se nam je, da slišim glasove: »Moji ste! Z vami je konec. Udarim vas z vejo v oko, z deblom v čelo, v mojo, kot velika kača zavito korenino se zapletete, da boste zgrmeli po tleh, si zlomili nogo in si razbili nos; vržem vas čez pečino, da se vam bodo lomile kosti in boste med padanjem izdavalili zadnji krik!...«

NIKOLAJ PIRNAT:
BEGUNCI, 1944,
linorez

Obstali smo kot nenadoma preplašeni otroci. A samo za hip. Bili smo partizani, navajeni presenečenj, sovražnikove premoči in njegovih potuhnjениh namenov. Ko da smo v boju, sem ukazoval:

»Ti, Mičo, naprej! Počasi tipaj z nogo, če je pot pod teboj. Če boš čutil negotovost, obstani!«

»Ti, Žarko, stopaj zadnji! Pazi, da ne bo nihče ostal za teboj.«

»Razmika ni. Držimo se drug drugega. Če se komu kaj pripeti, naj takoj pokliče na pomoč. Nocoj moramo dospeti!...« Kot psi smo si pomagali z vohom in sluhom; blodili smo, iskali in tipali pot pred seboj. Kdaj pa kdaj se raz-

krije nebo nad jaso. Tedaj se ustavimo, in si odpočijemo. Kot hrti vdihavamo nočno svežino. Sprva nam je pri vsakem postanku toplo od lastnega znoja, a že nekaj minut drhtimo kot šibje. Tu pa tam Mičo obstane in zamrmra nekako sam zase:

»Pot sem izgubil.«

Tedaj so trije stopili v krog, obrnjeni s hrbtom drug proti drugemu, drugi pa tipali z nogami in rokami, da bi našli zgaženo pot. Potem gremo spet dalje in se prebijemo skozi peklenski obroč tišine, teme in groze.

Tako smo približno opolnoči prišli s Košurja na Hrčavko in v daljavi zagledali stražni ogenj. Utrujenost je izginila. Samo še prepotena čela in z znojem prepojene srajce so spominjale na vse, kar smo prestali. Komaj smo prešli reko, nas je ob robu gozda ustavil prodiren glas:

»Stoj!«

»Stojimo.«

»Kdo gre?«

»Kurir prve proletarske.«

»Kurir naprej! Drugi — stoj!«

Stopil sem naprej. Tovariši so počakali. Proti nama s stražarjem je prihitel razvodnik straže. Stražar je z naperjeno cevjo spremljal vsak moj gib. Ko sem prišel na razdaljo dveh korakov, je ponovil, vendar zdaj nekoliko tiše:

»Stoj!«

Obstal sem.

Štiri oči so izpod vej zijale vame.

»Geslo!«

Povedal sem. Tedaj sta se mi oba približala. Videla sta, da mi karabinka visi prek rame. Poklical sem še druge. Prišli so.

»Kaj imaš?« vpraša razvodnik.

»Pošto za tovariša Starega.«

»Daj sem.«

»Ne, ukazano mi je, da mu jo izročim osebno.«

»Počakaj!« odvrne odsekano razvodnik in se zgubi v temi.

Naglo se vrne s komandirjem straže. Pokliče nas in nas popelje do ognja.

»Kdo ima pošto? Daj jo sem, tovariš!«

»Ne morem. Moram jo izročiti osebno tovarišu Titu.«

Prične me prepričevati — cela politična ura:

»Še nihče ni videl, da bi se pošta izročala osebno! Zakaj smo pa mi tu?!«

»To vi sami najboljše veste. Pisma ne dam.«

Zbudili so tudi komandanta zaščitnega bataljona. Tudi on me je prepričeval, vendar je dobil enak odgovor.

»Potemtakem stopite tje v kolibo in zaspite, pismo pa izročiš zjutraj. Tovariš Stari spi, ne smem ga zbuditi.«

»Naročeno mi je, da mu ga osebno izročim takoj, ko pridemo sem.«

Nekaj časa je premišljeval. Potem se je zgubil v temi. Čez pet minut se je vrnil z načelnikom vrhovnega štaba:

»To je načelnik vrhovnega štaba. Izroči njemu!«

»Daj pismo, tovariš. Naj pogledam, kaj je. Tovariš Stari spi.«

»Tovariši, ne morem. Ukaz moram izpolniti. Rečeno mi je bilo, naj mu ga osebno izročim, in sicer nemudoma.«

Dolgo so me prepričevali. Načelnik je postajal nervozen, toda jaz sem bil vztrajen. Stal sem na mestu, z rokama ob telesu, in še pomislil nisem, da bi bil segel v torbo in izvlekel kuverto, ki sem jo bil prenesel skozi ta nočni

NIKOLAJ PIRNAT: ILUSTRACIJA »KURENTA«, 1946, perorisba s tušem

boj. Tedaj so odšli proti nekemu gozdičku. Nekje za grmovjem se je prižgala luč. Potem so se spet vrnili in me odvedli s seboj. Puško sem moral odložiti. Prišel sem do lope, spletene iz protja; pod njo je spalo več tovarišev. Eden med njimi je vstal in si nalahko mencal oči. Za trenutek sem vztrepetal: »To je on! Tovariš Stari! Tito!« Roka je švignila k torbi in v trenutku je bila kuverta v moji levici. Obstal sem mirno in pozdravil s stisnjeno pestjo.

»Tovariš Stari, pošto prinašam iz štaba prve proletarske brigade! Dobil sem ukaz, da jo izročim osebno tebi!«

Podal sem mu pismo. Odprl ga je in ga preletel. Potem me je pogledal z blagim nasmehom in kratko dejal:

»Nalogo si dobro izpolnil. Ste se lahko prebili skozi gozd v tej temi?... Peljite tovariše spat. Dajte jim jesti. Odpočijejo naj si, vrnejo se jutri.«

Nisem zmogel besede. K svojemu spremstvu sem se vračal izčrpan in vesel. Utrujenost nas je kmalu premagala. Ko sem se naslednjega dne vrnil s pošto v štab brigade, mi je rekel eden od tovarišev v štabu:

»Sporoči v bataljonu, da ostaneš tu kot kurir prve proletarske brigade.«

(Slovenska izdaja zbornika spominov Prva proletarska, ki jo bo izdal zavod »Borec«, je skrajšana izdaja istoimenskega zbornika, ki je izšel pri založbi Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo« v Beogradu.)

NOVA PESEM ČASA IZ KRVI

Iz grozot sicer minulega, a nikoli pozabljenega časa in iz krvi je vzcvetela nova pesem. To je bila pesem zavednih, malih ljudi, ki so živeli, trpeli, se borili in umirali pod zastavo domovinske ljubezni. To je bila pesem preprostih človeških src, ki jih je vojna vznemirila in hkrati prižgala žarek upanja v pravično zmago svobode. In ta poezija, katere ustvarjalci — vsaj večina njih — niso nikoli sodili v svetovno družino pesnikov, ta poezija je krik prezgodaj dozorele mladosti, je grenkoba tistih usodnih dni, ta poezija je vznemirjen protest krvi, ta poezija je strah pred smrtjo in nema groza pred njo.

Menda ni na svetu zaslužjenega naroda, ki ne bi bil rodil glasnikov in izpovedalcev svojega časa. Tudi med Slovenci je vojna vzdramila vrsto ljudi, ki so v številnih pesmih izpovedali svojo ljubezen do domovine, hrepenenje po domu, smisel in veličino boja za svobodo.

Danes smo posegli po takšnem pesniškem pričevanju francoskih pesnikov, ki so se prvič oglasili med vojno. Njihovih imen ne najdemo v nobeni enciklopediji, v nobenem prerezu skozi književno ustvarjanje polpretekle dobe. Le francoski narod se je oddolžil njihovemu spominu in trpljenju ter izdal njihove pesmi v dveh knjigah s preprostim, a značilnim naslovom »Pesniki-ujetniki«. Oddolžil se je njihovemu spominu, saj so skoraj vsi brez izjeme našli svojo »svobodo« ali v krematoriju ali pod rafali ali jih je izglodala bolezen v taborišču. Vsi pa so nosili v sebi Lepo Vido, hrepenenje po svobodni, sončni prihodnosti, po bratstvu vsega sveta.

Izjema med njimi je le še živeči, sodobni francoski pesnik Louis Aragon, ta iskreni branilec ideje komunizma. Njegova »Pesem o obleganju Rochella« je pesniška izpoved o zavednosti Francozov, ki so se nečloveško borili za svoje pristanišče, katerega so Nemci spremenili v utrdbo. »Noč v Dunkerqu« pa je poetični zapis — pretkan z ljubezenskimi nitmi — o nemški invaziji in o strahotnem prizadevanju zavezniških sil, da bi iz obkoljenega Dunkerqa čimveč vojakov prebegnilo čez Kanal v Anglijo.

V vseh pesmih je nenehno navzoč nemir. Odgovarja mu upanje, neizmerljivo upanje, da »morda nekoč spet drage bomo zrli«; odgovarja mu upanje, da bo vendarle nekoč konec klanja in da bo svoboda zabrisala sledove trpljenja in za vselej utišala jok in poblaznele krike umirajočih in iztrganih življenju, še preden so začeli živeti.

Pojoča kri mrtvih in živih naj ves svet spremeni v vrt, kjer »ne bilo bi več človeške zlobe« in kjer bi bila manj strašna misel na smrt in na grobove.

Ada Škerl

**Pierre
Vielhomme**

NEKAJ OTROK NEKAJ VOJAKOV...

*Nekaj se otrok je razigranih
prostodušno in lepo igralo včeraj
Nekaj otročičev v noč pregnanih
v zimi zdaj trpi in kaže da za zmeraj*

*Neki ujetnik je o ljubezni pel
o ljubezni lepi krasni
Z zlatimi jo nitkami je spel
o polnôči lepi jasni*

*Tisoč se vojakov tam med vresjem
z mrtvimi očmi igra kot kdaj poetje
Tisoč je vojakov s sparanim črevesjem
smrt uzrlo ko blestelo je poletje*

*Ptica ki na robu gnezda poje
pesmi svoje
je v pomlad perut razpela
odletela*

*Nekaj je otrok in nekaj je vojakov
mrtvih za nič prazen stisnjenih pesti
Čez poljane stišanih korakov
zdaj hite in križ svobode jih teži*

*Neki ujetnik o pozabljenju poje
trilili
In o srcu sredi žita krvavečem
ki trohni.*

Jean Rousseau

OBRAZI SVETA

*Čez svet zdaj vojna sika krik znakažen
Vsi dnevi vžigajo v krvi se mlaki
in pleše noč svoj ples nesnažen
nad preperelimi mrtvaki.*

*Okrog sveta pa vojna spleta
zdaj krono si ovenčano s krvjo
In Zemlja se vrti s tečajev sneta
pod rdečkasto sedanjosti nogo.*

*Vročica ogenj mraz v resnični sliki
Telesa križana na bolečini
Iz ustnic brizgajo mrličev kriki
Z zobmi sovraštvo škrti v src notrini.*

*In pari smrt se z našimi mrtvaki
Nad kóstnice zidovi nje sivino
smrt pleše ples nad okostnjaki
kar roko v roki z bolečino.*

Gilbert
Kaluski

JAZ SANJAM VRT

*To dihanje tožbá zasoplih
in hrop teles še komaj toplih,
hreščeče pokanje kosti,
junaki sredi agonij;
in padajo napihnjene orjaki,
iz vseh grobov na svetlo vro mrtvaki,
v prisadnih gnojnih ranah črvi gomaze,
od mleka ne, od solz otroci se rede,
trebuhi mater brez črevesja,
živali sredi vojnega kolesja,
ki jih granata objokuje, preden jih uniči
in na ograjah žičnih njihovo meso izniči.
Pekel in smrt in kri in domotožje,
orožje!*

*In lakota v trebuhih gnilih
ljudi, ki zrli so некоč pogledov milih.
Zdaj v svet strme votline in jih ni izžgal sovraštva*

plamen.

*In Zgodovina! ...
In Slave veličina! ...*

In cviliijo podgane amen!

*Jaz sanjam vrt, kjer ne biló bi več človeške zlobe,
v njem ljubil bi se z drago, smrt pozabil bi in grobe.*

Paul Pedech

BALADA O UJETNIKOV ZIMI

*O, ujetnikov dolge zime
tam v Nemčiji lažnivo bajni!
Težak je sneg, ki nog se sprime,
podobna némost je lobanji.
Planot obroč nikjer se ne konča.
Korakati je treba ob cestah,
pobočjih, ob ograjah zbitih v tla.
V gozdovih, ki prepreda jih megla,
brezkončen dan posluša plah ...
Tišina tudi konca ne pozna
utrujenosti in skrivnosti;
vse ure kot grozljivi gosti
prihajajo do nas, do teh gozdov,
okrutne kakor srca so volkov.*

*Izroča nam belina v dar sledi
gozdov preplašenih živali,
ki groza njih, bojazen, vžgali
sta novo pesem časa iz krvi.
Tu láhno je odšla košuta,
tam sled okretne je lisice,
tu z vranjimi sledmi je gaz posuta,
tam miška je premikala nožice.
Tu vrvež zajčkov mladoletnih
na sneg zarisal je spomine.
A tu, ob smrekah teh stoletnih,
ječi sled naše bolečine.
Okrutne zime ujetnikov!
Ves dan uklenjen je v grozote
in v ruševine, v salvo krikov;
smo daleč od srca toplote.*

*Korakati je treba lačen;
korakati še v noči tisti,
ko strga ji rafal obisti
in dvigne se prahu oblak temačen.
Še luna z ostro srebrnino
razjeda belih brez milino.
In mi korakamo in smo številke
in se kot stare tresemo svetilke.
In blodiš skozi dan čemerni,
ne da za konec vedel bi poti;
ne veš, kje grizel te bo mraz večerni,
ne, kaj na poti se lahko zgodi.
Negibnost je prepolna trušča,
na zemljo se tišina spušča.*

*Odsekane borovcev krošnje
v nebo kričijo kakor prošnje.
In če ob ognju noga postoji,
iz naših cap sivó se v mrak kadi.
O, sladki hlapi, o modrina sanj,
o, predahnite misli teh lobanj
v ljubezen toplo do samote;
o, posušite čevlje vsaj bolnikov,
o, naj nam daje zima manj mrzlotte,
okrutna zima ujetnikov!*

**Jean
Garamond**

PODOBE NEPRE- MIČNEGA ČLOVEKA

*Mati, evakuacije žrtev,
stiska na svoje prsi uvele
mrtvo meso in misli znorele:
njen je otrok že dvoje dni mrtev.*

*Težo za sabo vleče zdaj trojno:
strah, bolečino, smrt brezpogojno.*

*Vselej nebo darí gostoljublje
pticam in njih raztegnjeni vrsti,
pticam brezčutnim, mrko svečanim,
kákršni so pogrebci ob krsti.*

*Smrt se že kocka kakor za stavo
krog in krog teh naših teles,
stisnjenih med robidje in travo,
stisnjenih v jarkih kakor mrčes...*

*Za vse pogrebe brez solz, brez žála,
zanje že kdaj prav nas je izbrala...*

Louis Aragon

NOČ V DUNKERQU

*Pod našimi nogami Francija je kot obrabljena tkanina,
borimo zanjo ped se za pedjo, saj nam je domovina*

*Z izmečki spolzkimi se v morju mešajo mrličí,
obrnjeni so čolni kot veliki črni ptiči*

*In podaljšuje taborišče plažo, ki ime ji je Maló,
sto milj v daljavo, kjer srečujeta se voda in nebo*

*Se dviga v noči, kjer ubiti konji že trohne,
preplašeni cepet živali, ki neznano kam beže*

*Železniški prehod vzdiguje progasto roko
in mi spet našli v nas srce smo, a srce bolno*

*Sto tisoč že ljubezni na srce zdaj Janeza brez Zemlje bije,
mar naj stotisoč se ljubezni kar stotisočkrat le v molk prelije?*

*Sebastijani sveti, o kako prerešetano je življenje,
kako zelo podobno vašemu to moje je trpljenje*

*Prepričan sem, razumejo me ti samó, ki sami kdaj trpe,
četudi rano lastno vselej raje bo imelo njih srce*

*Jaz vsaj kričim o tej ljubezni, pa čeprav ni nič nikomur zanj mar,
ponoči lepše so ognjene rože, ki razsipa jih požar*

*Kričim, kričim po mestu, ki že ližejo jeziki ga ognjeni,
kričim, da strehe bi razkril, kjer spe pod njimi mesečniki leni*

*Kričim ljubezen svojo prav ko komaj se zdani
brusac nenehno Noži Noži vsepovsod kriči*

*Kričim, kričim. Kje ste oči, ki ljubim vas, ki ste mi sen prelep?
Kam si polêtel moj škrjanček, kam zasanjal si se moj galeb?*

*Kričim, kričim bolj rezko kakor je granate švist,
kot ranjenci, ki jim granata je pretrgala obist*

*Kričim, kričim, da tvoje ustnice so žlahtna steklenina,
kjer v dolgih sem požirkih pil ljubezen najino kot čašo vina*

*Bršljan rok tvojih me vsegà ovil je, zase me ugrabil.
Umreti jaz ne morem. Kdor je mrtev, ta je vse pozabil.*

*Oči vseh tistih, ki so vkrkali se, jaz ne morem pozabiti
in ki v Dunkerqu morali ljubezen svojo so pustiti*

*Ne morem spati več zaradi tistih opijanjenih raket,
da z bolečino se zaradi njih je opijanil svet*

*Vojakom trgale meso, vanj dolble strašne rane,
grobove parale, kot da bilè bi rade tamkaj pokopane*

*Obrazi kameniti. Lege v kakršnih zaspijo blazni
in spanec njihov za vse večne čase slutnja bo bojazni.*

*Ne ve več pesek za pomlad in nje vonjave, zdaj je vsemu kraj.
Na Severa sipinah je umiral in trpkó umrl Maj.*

Louis Aragon

PESEM O OBLEGANJU ROCHELLA

*Vsi mi vojaki iz Rochella
brez jopičev, brez čevljev smo, oh oprostite,
kaj torej lepotica bi želela,
kaj torej, lepotica, še želite
topov
na stotine
in pušk na tisoče*

*Če morete, povejte mi, kako
se imenuje igra, ki jo zdaj igrate,
da »šola« je, znabiti drugi poreko,
o čudna igra, ki jo vi samo poznate
topov
na stotine
in pušk na tisoče*

*Tovarišica Vojna
je igra, po kateri ste vprašali,
igrača so ji polja bojna,
po eni nogi skače kot otroci mali,
topov
na stotine
in pušk na tisoče*

*Da kamen vrgel bi lahko v nebo,
na zemljo treba ponj poprej je seči,
a vojna kruta igra je zelo,
za zmago njeno moraš prej doseči
topov
na stotine
in pušk na tisoče*

*Oblačijo preneki se kraljevo,
a drugi, saj jih vidite sami,
vendâr, ker za nesmrtno gre zadevo,
zanjô naj lepotica poskrbi
topov
na stotine
in pušk na tisoče*

*So v stolpe se poskrili nekateri,
v oklopnikih jeklenih varno žde,
a drugi — to naravni so primeri —
med vrbovjem zavetje si žele
topov
na stotine
in pušk na tisoče*

Verujem vanj, saj moj je spor pravičen,
zato nikoli pred nikomer ni me strah.
In proti krogam mi imamo ščit resničen,
vojaške čepice carinikov pa na glaváh
topov
na stotine
in pušk na tisoče

Ubogi fantje moji, je zapela,
vi topničarji moji mili,
in sredi je refrena onemela,
se skrušena sesedla je po sili
topov
na stotine
in pušk na tisoče

Omahujoče moje je srce,
ostala prazna moja je košara,
in v čolnu nimam nič, prav nič, ljudje,
še na podstrešje grem, če tam je kaj nemara
topov
na stotine
in pušk na tisoče

In tam je našla ragljo zaprašeno,
diplomo še gasilsko, suhe kože,
piščalko kdo ve kdaj že razglašeno,
papirnate in neokusne rože
topov
na stotine
in pušk na tisoče

In na podstrešju našla večne je besede,
na tomboli dobljeno kramo brezpredmetno
in sredi nepopisnega prahu in zmede
je škaflo našla, ki ležala je prevzetno
topov
na stotine
in pušk na tisoče

Kaj torej lepotica bi želela,
kaj torej, lepotica, še želite,
vsi mi vojaki iz Rochella
brez jopičev, brez čevljev smo, oh oprostite
topov
na stotine
in pušk na tisoče.

PARTIZANSKO GLEDALIŠČE NA SLOVENSKEM

Domača maturitetna naloga

Revija »Borec« objavlja to nalogo v nekoliko skrajšani obliki. Avtor, Bojan Kardelj, govori na začetku tega obširnega teksta predvsem o vlogi pisane in govorne besede v boju za neodvisnost slovenskega naroda in njegovo osvoboditev do NOB in med njim. V nadaljevanju pa podrobno obravnava delo partizanskega gledališča na Slovenskem.

Uredništvo revije »Borec« istočasno poziva mlajše bralce, ki proučujejo problematiko in tematiko narodnoosvobodilne borbe, da pošljejo svoja dela v objavo naši reviji.

SLOVENSKO PARTIZANSKO GLEDALIŠČE

Že prej, posebno pa v dobi med obema vojnama, je v številnih delavsko-prosvetnih društvih rastla množica kulturnikov, izvajalcev-amaterjev, ki so jim bile Vzajemnost, Svoboda, Delavski oder, Šentjakobsko gledališče, Trnovski oder, Skrbniškova igralska šola in druge amaterske kulturne ustanove dragocena strokovna in politična šola. Nič čudnega ni, če so bili prav iz vrst teh umetnikov-amaterjev tudi prvi, ki so se takoj spomladi 1942 odzvali klicu partije in Osvobodilne fronte, naj s svojimi močmi in sposobnostmi stopijo na stran slovenskega delovnega ljudstva. V najhujših letih naše zgodovine, to je v letih 1941—1945, so bili prav ti prvi, ki so to takoj razumeli in se ravnali po Cankarjevih besedah: »Boj za osvobojenje ljudstva je kulturni boj«.

Ko se je partizanska vojska razvila v močno in organizirano vojaško silo in ko so 1. V. 1942 partizani osvobodili Kočevsko Reko in Brod na Kolpi, je nastalo prvo osvobojeno ozemlje, na katerem je vojaška oblast najtesneje sodelovala s civilnim prebivalstvom. Pridobivanje civilnega prebivalstva za narodnoosvobodilni boj in njegove cilje ni moglo biti le stvar vojaške mobilizacije in političnih govorov. Poleg tega ni šlo le za večanje vojaške moči partizanskih enot, pač pa tudi za pridobivanje civilnega zaledja, v katerem so bili pomembni ženske, mladina in otroci.

Izkušnje predvojnega političnega dela, v katerem so prav razne kulturne in zabavne prireditve odigrale pomembno agitacijsko in mobilizacijsko vlogo, je sklenilo politično vodstvo NOB porabiti tudi ob tej priložnosti. Na potovanje po osvobojenem ozemlju je poslalo skupinico dokaj sposobnih igralcev. Prepričano je bilo, da bo tako najlaže in najbolje posredovalo ljudem cilje NOB.

PRVA IGRALSKA DRUŽINICA NA OSVOBOJENEM KOČEVSKEM (V STAREM LOGU) POLETI 1942

Poleti 1942 se je na pobudo IOOF zbrala na osvobojenem Kočevskem v Starem Logu šestčlanska kulturniška družinica. Vodil jo je Janez Kardelj, člani pa so bili Drago Blanč-Martin, Kajuh, Marjan Kovič-Miha, Emilijan Cevc-Ambrož, Ivan Rob in Francka Herzova-Urška. Ta *prva igralska skupina*, imenovana tudi *agitteater*, je recitirala pesmi Franceta Prešerna, Antona Aškerc, Simona Gregorčiča, Petra Bezruča in zlasti Mateja Bora. Nastopila je na Grintovcu, Polomu, v bolnišnici na Smuki, v Žužemberku in Ambrusu pa seveda tudi v Starem Logu. Na željo IOOF sta za ta prvi partizanski teater pripravljala prvi odrski besedili Miran Jarc-Janez Suhi in Vladimir Pavšič-Matej Bor. Miran Jarc je napisal skeč, ki je bil po vojni objavljen pod naslovom »Gabrenja«, Matej Bor pa enodejanko »Sinov strel«, ki je prvo odrsko besedilo, napisano v partizanih in obenem prvi osnutek avtorjeve kasnejše »Težke ure«.

PROPAGANDNI OZIROMA KULTURNI ODSEKI, SKUPINE PO PARTIZANSKIH ENOTAH DO KAPITULACIJE ITALIJE

Julija 1942 se je začela velika italijanska ofenziva na osvobojeno ozemlje, ki je divjala vse do septembra istega leta. Svojih velikih načrtov imenovana skupinica ni uresničila, ker je skoraj vse njene člane pogoltnila roška ofenziva. To je bil hud udarec za kulturniško delovanje v partizanih. Toda kmalu nato se je kulturno-propagandno delo med enotami NOB in civilnim prebivalstvom spet okrepilo. Nastajala so besedila partizanskih enodejank (Mile Vreg — »Morale je zmanjkalo«, Rudi Hönn — »Dogodek v Ljubljani« in Majda Šilc — »Mamica obišče partizanko«). Predstave so bile v Hruševju, na Babni gori in drugod. Sicer pa je bila kulturna dejavnost po roški ofenzivi vezana po bataljonih, odredih, brigadah in divizijah.

PARTIZANSKA IGRALSKA DRUŽINICA Z RIGLJA NAD POLJANSKO DOLINO JESENI 1943

Poleti 1943 se je pozivu IOOF o mobilizaciji kulturnih in znanstvenih delavcev odzvala tudi cela vrsta gledaliških umetnikov, med njimi Stane Česnik, Janez Jerman, Ema Starčeva, Jože Tiran, Vladoša Simčičeva, Jože Gale, France Presetnik, Lojze Potokar in drugi. Ti so v jeseni 1943 ustanovili partizansko gledališko skupino na Riglju nad Poljansko dolino na Dolenjskem. Vodil jo je Janez Jerman in se je zato tudi po njem imenovala »Jermanova skupina«. Znana je po uspešni uprizoritvi Klopčičeve enodejanke »Mati«. Uprizorila jo je na Kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda v noči od 4. na 5. oktober 1943. Prav za to priložnost jo je Klopčič tudi napisal. Delo je doživelo kasneje še nad dvesto ponovitev. Igrali so jo na vsem

slovenskem ozemlju, na Hrvaškem, v Srbiji, v naših bazah v Italiji, med osvobodilno vojno v Alžiriji tudi tamkaj. Zdaj je prevedena tudi v češčino in romunščino.

Jermanova skupina jo je po Kočevskem zboru zaigrala še na mitingih v Selih, Livoldu, na svoji bazi na Riglju, v Soteski, Toplicah, Metliki, Semiču, Dobrniču, Ambrusu in drugod. Tik pred začetkom nemške ofenzive so se člani in članice te skupine 29. oktobra 1943 v Grosupljem zaradi varnosti ločili na manjše skupine, ki so bile dodeljene posameznim brigadam.

Klopčičeva enodejanka »Mati« je nastala na položaju v dneh 26. in 27. septembra 1943. Njena uprizoritev pomeni neuradni rojstni dan stalnega partizanskega gledališča na osvobojenem ozemlju. Napisal jo je poklicni književnik, igrali pa so jo poklicni igralci. Režiral jo je Janez Jerman, mater je igrala Ema Starčeva, Minco Vladoša Simčičeva, Andreja Jože Gale, Petra Jože Tiran in Marka France Presetnik.

IGRALSKA SKUPINA »JASA«

Po končani nemški ofenzivi je vrzel v gledališki dejavnosti skušala zamašiti igralska skupina »Jasa«. Vodil jo je Matej Bor, njeni člani pa so bili: Jože Gale, Milica Fon, Oto Jugovec, Hinko Košak, Branko Simčič-Tom, Vladoša Simčičeva, Zvone Sintič, Ema Starčeva, Jože Stritar in Jože Tiran.

Skupina »Jasa« je gostovala po vaseh na Gorjancih, v Gubčevi brigadi, v Beli krajini in drugod. Svoje nastope so vedno začeli s himno »Jasa«, ki jo je spesnil Bor, uglasbil pa Oto Jugovec. Note niso bile napisane. Prvo kitico so peli, drugo recitirali, tretjo pa zopet peli.

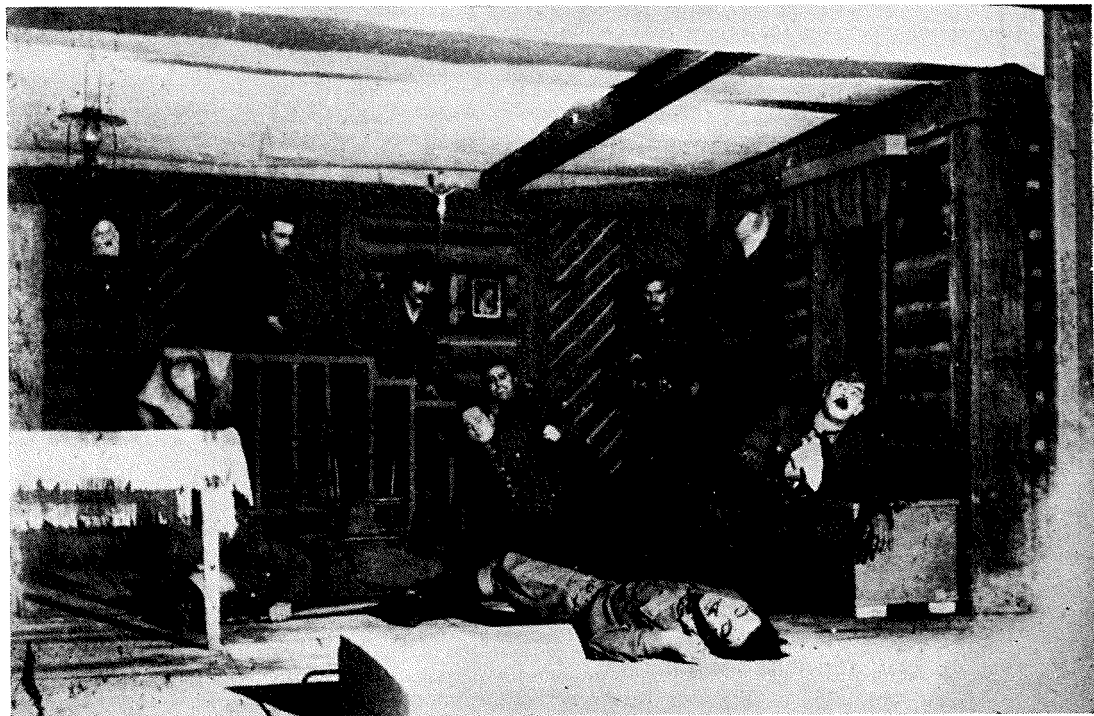
Konec decembra 1943 so v Črnomlju uprizorili Klopčičevo »Mater«. Nastopali so do 12. januarja 1944, ko je bilo ustanovljeno Slovensko narodno gledališče na osvobojenem in od enot NOV in POS kontroliranem ozemlju. Posamezni igralci so se razšli po brigadah ali pa so se vključili v delo SNG.

Vojne razmere so tedaj terjale posebno oblikovanje igralskih skupin, ki so jih nato dodelili divizijam in vojnim področjem. V vsaki takšni igralski skupini so bile zastopane razne odrske panoge in sodelavci so bili umetniško različno zreli. Poklicni igralski umetniki so morali biti tesno povezani z novimi, šele porajajočimi se talenti. Takšna oblika organizacije partizanske gledališke dejavnosti pa je tudi zagotavljala najuspešnejše sodelovanje civilne in vojaške oblasti, kar je bilo temeljni organizacijski zakon NOB.

Propagandni odsek GŠ NOV in POS je dal že jeseni 1943 vodjem propagandnih odsekov v divizijah VII. korpusa NOV in POS nalogo, naj ustanovijo posamezne gledališke skupinice, ki bi prirejale gledališke igre in recitirale partizanske pesmi. To so izvedli najprej v XIV., nato pa še v XV. in XVIII. diviziji, tako da je bilo ustanovljenih kar pet igralskih skupin.

Prvo igralsko skupino SNG so sestavljali samo poklicni igralci in gledališki delavci, ki so bili jedro nove osrednje kulturne ustanove. To so bili Anica Čepe, Stane Česnik, Jože Gale, Janez Jerman, Mario Kristančič, Marta Pavlin, Matej Bor, Lojze Potokar, France Presetnik, Smiljan Samec, Vladoša Simčičeva, Ema Starčeva, Bogdana in Nada Stritarjeva in Jože Tiran. Njihova naloga je bil predvsem s svojimi predstavami dajati strokovno višino partizanski odrski umetnosti.

Druga igralska skupina je bila skupina belokranjskega področja. To je bila nekakšna naraščajna skupina novega gledališča. Ime je dobila po gledališkem tečaju v aprilu 1944, ki je bil v Semiču in se je od tedaj dalje imenovala »belokranjska okrožna skupina«. Ostale tri igralske družine so bile sestavljene iz borcev XIV., XV. in XVIII. divizije. Za umetniško vodstvo v teh skupinah so odgovarjali tovariši, ki so imeli ustrezno literarno znanje in vsaj malo režiserske spretnosti. V XIV. diviziji je bil to pesnik Karel Destovnik-Kajuh, v XV. Zvone Sintič, v XVIII. pa pisatelj Tone

PRIZOR IZ BOROVIH »RAZTRGANCEV«, UPRIZORJENIH V ČRNOMLJU 1944. LETA

Seliškar. Tako se je začelo načrtno kulturniško delo, prepleteno z dramskimi posegi. Toda te skupine niso samo prirejale gledališke predstave, ampak so v svojih enotah vzgajale tudi nove kulturnike.

V NOB je bilo mnogo priložnosti za javne prireditve, obletnice, spominske dneve, priprave za volitve, slovesne akademije. Zato ni bilo časa, da bi pripravljali zamudne in reprezentativne uprizoritve, kakršna je bila na primer Cankarjeva drama »Kralj na Betajnovi«. Treba je bilo novih ljudi in novih gledaliških besedil, drugačnih uprizoritev in drugačnega dela. Zato je SNG na osvobojenem in od enot NOB in POS kontroliranem ozemlju v marcu in aprilu 1944 organiziralo dva gledališka tečaja, prvega v Črnomlju, drugega pa v Semiču. Obiskovalo ju je okrog petdeset mladincev in mladink. Politični del vzgoje so prevzeli tovariši Kidrič, Ziherl, Kraigher, strokovnega pa Vidmar, Kumbatovič, Pavšič, Klopčič, Kranjec, Ciril in Dragotin Cvetko, Tiran in Sintič. Absolventi teh tečajev so sestavljali potem jedro treh novih igralskih skupin, frontnega teatra pri VII. korpusu, belokranjske okrožne igralske skupine in igralske skupine pri IX. korpusu.

SLOVENSKO NARODNO GLEDALIŠČE NA OSVOBOJENEM IN OD ENOT NOV IN POS KONTROLIRANEM OZEMLJU

Slovensko narodno gledališče na osvobojenem in po enotah NOV in POS kontroliranem ozemlju je bilo — kot že povedano — ustanovljeno 12. januarja 1944. Delati je začelo takoj in je imelo 20. februarja 1944 že prvi nastop v Črnomlju.

Zaigrali so Cankarjevo dramo »Kralj na Betajnovi«. Kasneje so igrali še številne drame in skeče. Priredili pa so tudi številne koncerte in slovesne akademije.

I. Drame

Ivan Cankar: »Kralj na Betajnovi«; **Anton Pavlovič-Cehov:** »Medved«; **Anton Pavlovič-Cehov:** »Snubač«; **Matej Bor:** »Težka ura« (Črnomelj 13. VII., 14. VII, 30. VII., 2. VIII., 4. VIII., 6. VIII., 7. VIII. 1944; 4. II., 14. II., 15. II., 26. II. 1945; Semič 6. III. 1945, ROF 12. I., 13. I. 1945); **Matej Bor:** »Raztrganci« (Črnomelj 14. IX., 16. IX., 17. IX., 23. IX., 5. X., 6. X. 1944; 14. I., 21. II., 25. II. 1945; Semič 30. IX., 1. X. 1944; Metlika 23. X., 24. X. 1944; Črmošnjice 30. I. 1945; Zadar 28. IV., 29. IV., 6. V. 1945; Ljubljana 19. V., 20. V., 21. V., 1. VI., 3. VI. 1945); **Molière:** »Namišljeni bolnik«; **Branislav Nušić:** »Sumljiva oseba«; **Anton Tomaž Linhart:** »Županova Micka«.

II. Propagandne enodejanke

Mile Klopčič: »Mati« (Partizanska gledališka družina: Kočevje 4. X. 1943, Toplice 9. X. 1943, Metlika 10. X. 1943; Semič 10. X. 1943; Dobrnič 16. X. 1943; Ambrus 24. X. 1943; Gledališka skupina »Jasa«: Uršna sela 9. XII. 1943; Dož 10. XII. 1943; Podgrad 13. XII. 1943; Suhor 15. XII. 1943; Črnomelj 18. XII. 1943; Dragatuš 27. XII. 1943; Vinica 30. XII. 1943; Popoviči 16. I. 1944; Sveta Nedelja 16. I. 1944; Metlika 17. I. 1944; Slovensko Narodno gledališče: Črnomelj 8. III., 6. IX. 1944; ROF 15. XII. 1944); **Matej Bor:** »Ječa se je odprla«; **Vitomil Zupan:** »Jelenov žleb«; **Vitomil Zupan:** »Punt«; **Vitomil Zupan:** »Tri zaostale ure«; **Vitomil Zupan:** »Aki«; **Jože Bon:** »Zločin na novomeškem trgu«.

III. Slavnostne akademije:

Obletnica ustanovitve Rdeče armade (Črnomelj 26. II. 1944, 23. II., 24. II. 1945). Mednarodni ženski dan (Črnomelj 8. III. 1944, 8. III., 9. III. 1945). Jelenov žleb (Črnomelj 26. III. 1944). Tretja obletnica Osvobodilne fronte (Semič 26. IV. 1944; Črnomelj 29. IV., 30. IV., 2. V. 1944). Ivan Cankar (Semič 14. V. 1944). Prihod hrvaških brigad (Metlika 9. VII. 1944). Drugo zborovanje aktivistov OF (Črnomelj 6. IX. 1944). Simon Gregorčič (Črnomelj 14. X. 1944; ROF 22. X. 1944). Osvoboditev Beograda (Črnomelj 21. X.; ROF 22. X. 1944). Oktobrska revolucija (Črnomelj 9. XI., 10. XI. 1944). Obletnica ustanovitve SNG — OF (Črnomelj 20. II. 1945). Obletnica Prešernove smrti (Črnomelj 8. II. 1945; ROF 18. II. 1945).

IV. Recitacijske, glasbene in plesne prireditve

Večer slovenskih klasičnih avtorjev (Črnomelj 4. II., 5. III. 1944; Metlika 16. III. 1944). Glasbeno plesni večer Štefana Suhega, Vladoše Simčičeve, Ivana Kuharja (Črnomelj 12. IV. 1944; Metlika 23. IV. 1944; Semič 7. V. 1944). Koncert Vande Zihelove in Cirila Cvetka (Črnomelj 10. VI. 1944; Metlika 24. VI. 1944). Koncert Karla Rupla in Pavla Šivica (Črnomelj 15. X., 18. X. 1944). Koncert na harmoniko — Ivan Kuhar in Dolorencij Robi (Črnomelj 22. X. 1944, 28. II. 1945). Komorni zbor — Ciril Cvetko (Črnomelj 28. II., 10. III., 12. III. 1945; Biograd na moru 30. III. 1945). Koncert Zdenke Tavčarjeve in Cirila Cvetka (Biograd na moru 7. IV., 8. IV. 1945, Split 24. IV., 25. IV. 1945; Šibenik 8. V. 1945). Koncert Pavle Kovičeve in Cirila Cvetka (Split 26. IV. 1945). Sklepni nastopi gojencev pri odrskih tečajih SNG-OF (Črnomelj 10. IV., 11. IV., 28. IV. 1944; Semič 26. V., 27. V. 1944).

V. Kulturno-prosvetni večeri

Črnomelj 18. IV., 14. VII., 18. VII., 19. VII., 25. VII., 1. VIII., 8. VIII., 12. IX., 17. IX., 19. IX., 26. IX., 18. X., 1. XI., 30. XI. 1944, Vinica 13. VIII. 1944, Črmošnjice 19. VIII. 1944.

VI. Nastopi v ROF — navedeni pod I—V.

Tujega nočemo — svojega ne damo! (19. X. 1944). Koncert Ivana Kuharja (26. X., 7. XII., 16. XII. 1944, 17. I. 1945). Koncert vokalne glasbe (Komorni zbor, Bogdana Stritarjeva, Stane Česnik, Ciril Cvetko: 22. XII. 1944, 1. I., 3. I., 7. I. 1945). Našim padlim (21. XI. 1944). Žalna proslava za komandantom Francetom Rozmanom (8. XI. 1944). Veseli partizanski večer (12. XII. 1944). Rojstni dan maršala Stalina (22. XII. 1944). Partizanski božični večer (24. XII. 1944). Pisani večer (25. XII. 1944). Silvester pionirjev (31. XII. 1944). Silvester na pohodu (6. I. 1945). Koncert Pavle Kovičeve, Staneta Česnika, Cirila Cvetka (19. I. 1945). Koncert Ivana Kuharja in Dolorencija Robija (1. III. 1945).

VII. Nastopi v RSL — navedeni pod I—V

Pesmi naših borcev (15. V. 1945). Pesmi Mateja Bora (26. V. 1945). Partizanska pesem (2. VI. 1945). Koncert Zdenke Tavčarjeve in Cirila Cvetka (4. VI. 1945). Vitomil Zupan »Andante patetiko« (5. VI. 1945, recitator Jože Tiran).

Matej Bor: »Težka ura«

»Težko uro« je Matej Bor zasnoval že na Kamenjaku v kočevskih hribih v zgodnjem poletju 1942. Sprva je avtor igro imenoval »Sinov strel«. Čez dve leti je avtor skico predelal in ji dal naslov »Težka ura«. Dne 13. julija 1944 so jo prvič igrali v Domu ljudske prosvete v Črnomlju.

Dejanje se odigrava v stanovanju dr. Jeriša v Ljubljani. Dr. Jeriša je bil v prvi svetovni vojni avstrijski vojaški zdravnik. Toda sedaj, na stara leta, ko izve, da njegov sin Matjaž dela za OF, se zboji in sinu svetuje, naj raje pomisli na bolno mater in starega očeta. Toda Matjaž ga zavrne, češ da se zaveda, da stopa po pravi poti, in zato bo, če bo treba, za domovino žrtvoval tudi družino. Za vsako veliko stvar so potrebne žrtve. Matjaž je bil eden tistih mladih ljudi, ki so šele v vojnih dneh našli svojo pot. Manja, dekle 18 let, pa se zave tedaj, ko stisne Matjažu v roko samokres. Ta prizor nas malo spominja na Klopčičevo »Mater«.

V tej igri nastopa še profesor Saša, zelo izobražen človek, toda brez vere v življenje in brez jasnega cilja pred seboj. Tu je še Rado, Matjažev prijatelj in sodelavec, proletarec, ki pa natančno ve, kaj hoče.

Matej Bor: »Raztrganci«

Raztrganci so bili nemški plačanci, ki so se potikali po naših vaseh in zbirali podatke o partizanih in o ljudeh, ki so partizanom pomagali. Tako so bili po kmetih v zares hudih škripcih, ker nikdar niso vedeli, ali imajo pred seboj partizane ali pa izdajalce.

Toda ta Borova igra nima dosti zveze s temi raztrganci. Tu se vsa zgodba plete okrog ljubezenskega trikotnika Ferlež—Vida—Mihol. Dejanju smo priča v Rutarjevem mlinu, kamor prideta partizana Mihol in dr. Mrož. Vsi vaščani ju imajo za raztrganca. Ferlež, mlinarjev pomočnik, pa je nemški plačanec, ki zbira podatke o partizanih in hoče za vsako ceno pridobiti lepo Rutarjevo Vido.

Igra se konča tako, da dr. Mrož razkrinka Ferleža in ga ustrelji. Rutarjevina je obkoljena. Toda že so tu partizani, ki Nemce razženejo. Vsa Rutarjeva družina se nato odpravi v partizane.

»Raztrganci« so tehnično veliko boljši od »Težke ure«. Igrali so jih 14. IX. 1944 v Črnomlju. V Ljubljani so doživeli okrog trideset ponovitev.

Med tema igrama Mateja Bora je velika razlika. Včasih se človeku zdi, da sta ju napisala različna avtorja. »Raztrgance« je Bor spisal kasneje, takrat, ko je že drugič predelal »Težko uro« in ko si je pridobil že veliko izkušenj, saj je deloval v gledališki skupini »Jasa«. Z nastopom »Raztrgancev« lahko rečemo, da se je začela partizanska odrska dejavnost v pravem pomenu te besede.

FRONTNI TEATER PRI VII. KORPUSU IN GLEDALIŠKA DEJAVNOST PO ENOTAH — DOLENJSKA IN NOTRANJSKA

Tudi v večjih enotah NOV so se uveljavljale razne kulturniške skupine s kulturno propagandnim delom. Toda do večje veljave niso prišle, ker jim je zmanjkalo tekstov, igralci pa so bili porazgubljeni po manjših enotah. To je uvidel propagandni odsek VII. korpusa, zato je 26. maja 1944 ustanovil **frontni teater**. V to gledališče so vključili člane kulturniške skupine XV. divizije in nekatere kulturniške delavce iz drugih enot. Za vodjo in režiserja je bil imenovan Zvone Sintič, za komisarja pa Vasja Ocvirk. Frontni teater je štel deset članov. Vaje so začeli 8. junija, prvi nastop pa naj bi imeli že sredi istega meseca.

Za začetek so naštudirali Cankarjevega »Hlapca Jerneja«, ki ga je dramatiziral Zvone Sintič, nekaj prizorov iz Borovega dela »Domobranci«, pevski skeč »Janko se ženi« ter Potrčev skeč »Izdajalec«.

Otvoritvena predstava frontnega teatra je bila 4. julija na prostem v Dvoru pri Žužemberku. Stirinajstega julija pa so že gostovali v Cankarjevi brigadi za I. in II. bataljon. Dne 25. julija istega leta so igrali tudi borcem Gubčeve brigade. Svoje predstave je frontni teater začel s himno:

Frontno gledališče smo,
naš sovražnik je dolgčas;
koder smo in kam gremo,
razjasni se vsak obraz.

Intendanti so zato,
da želodce polnijo.
Ko pa hrane duh želi,
preskrbijo frontniki.

Frontno gledališče smo,
naš sovražnik je dolgčas;
koder smo in kam gremo,
razjasni se vsak obraz.

Kmalu so ugotovili, da je Cankarjev »Hlapec Jernej« predolg in da tudi Potrčev »Izdajalec« ne ustreza temu gledališču. Najprimernejša za nastope sta bila Sintičeva reportaža in Borova groteska »Domobranci«. Zabavni del gledališkega programa je izpolnjeval zvočni tednik. Zelo so igrali Borove enodejanke. Več odrskih del pa sta prispevala Marjan Marinc-Mac in Dušan Savnik-San.

Sredi julija je frontni teater odšel na turnejo po Dolenjski, kasneje, v novembru, pa še po Istri. v Svojih programih in gledališki dejavnosti na mitingih v krajih Istre so na široko podprli odločnost tamkajšnjih Slovencev in napore vseh jugoslovanskih narodov, da si pribore svobodo v neokrnjeni, združeni Sloveniji in Jugoslaviji. S teh mitingov so predstavniki vojske in civilnega prebivalstva pošiljali maršalu Titu številne resolucije z zahtevo po priključitvi k Jugoslaviji. Svojo uspešno borbena delo je zaključil z nastopom v radiu Trst v začetku maja 1945.

Poleg frontnega teatra so v VII. korpusu NOV in POS delovale tudi manjše igralske družine. Ena takih je delovala v partizanski bolnišnici na Planini pri Črnomlju. Ta se je proslavila z izvedbo dramatiziranega »Hlapca Jerneja«.

GOJENCI ODRSKEGA TEČAJA, KI JE BIL V ČRNOMLJU JUNIJA 1944. LETA

KULTURNIŠKE SKUPINE PRI IX. KORPUSU IN GLEDALIŠKA DEJAVNOST — SLOVENSKA PRIMORSKA

Primorsko ljudstvo je bilo v prvi svobodi po zlomu Italije silno navdušeno nad mitingi in se je živo zanimalo za partizansko dramatiko. Enote IX. korpusa in 3. operativne cone, ki so jim prirejale mitinge, so lepo prosili, naj s takimi predstavami še pridejo mednje. Partizanski tisk pa so dobesedno razgrabili.

Še pred koncem 1943. leta je prišel v štab 3. operativne cone tovariš Danilo Turk-Joco, član predvojnega gledališča. Poslali so ga v XXXI. divizijo, da bi izbral iz brigad sposobne borce za kulturniško skupino. Dne 15. januarja 1944 so iz njih sestavili igralsko skupino XXXI. divizije. Ta je do konca februarja 1944 prirejala mitinge za vojsko in civilno prebivalstvo v širši okolici Cerknega. Poleg vodje Danila Turka-Joca so bili člani še Maks Gruden-Mako, Stane Majcen-Krpan, Miro Vrhovec-Jurček, Jože Zupan, Irma Kacin, Elka Gruden ter kurir Jože Šebenik.

V začetku februarja 1944 so iz GŠ NOV in POS prišli v štab IX. korpusa akademski slikar Dore Klemenčič-Maj, tehnik Drago Lovrič, Anica Apih, Leo Svetek-Zorin in godbenik Tomaž Štrukelj, da bi poživili kulturno propagandno delo.

Igralska skupina XXXI. divizije je bila 29. februarja 1944 premeščena k štabu IX. korpusa kot igralska skupina istega korpusa. Po gostovanju v XXX. diviziji so se jim pridružili se harmonikar Jože Erjavec, saksofonist Dušan Likar in kitarist Leon Ponikvar. Ti so ustanovili glasbeni trio in nastopali skupaj z igralsko skupino, ki je sedaj štela 11 članov. Vodil jo je Maks Gruden.

Petnajstega marca 1944 pa sta Danilo Turk-Joco in Lev Svetek-Zorin ustanovila še drugo igralsko skupino. Prvi je prevzel dramsko, drugi pa glasbeno vodstvo. Člani te igralske skupine so bili Polde Dežman, Ivan Mavser, Tone Hlepce, Vojko Lenardič, Silvo Ovsenik, Miro Kebel, Nada Sulič in kurir Jože Doležal. Ti so uprizorili peto sliko Cankarjevega »Hlapca Jerneja«, Seliškarjevega »Ubeznika«, skeč Mileta Vrega »Morale je zmanjkalo« in satirični prizor »Hitler in Mussolini«. Skupina je v začetku aprila 1944 priredila velik miting, na katerem so bili med drugimi gosti tudi predstavniki angleške misije.

Kmalu zatem so vsi člani igralske skupine odšli na Dolenjsko v dramski tečaj Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem in od enot NOV in POS kontroliranem ozemlju. V diviziji so ostali le Svetek, Turk in trije godbeniki. Ti so se dopolnili s tenoristom Jankom Voljčičem in basistom Andrejem Komelom ter se preimenovali najprej v tretjo, kasneje pa v prvo igralsko skupino z imenom KIS. Sestavljena je bila iz pevskega kvarteta in glasbenega tria. Bila je izrazito propagandna. Petnajstega februarja se je priključila še Bogdana Stritarjeva.

Skupina je obiskala Kras, Vipavsko, Brda, Idrijsko in Tolminsko. Dvakrat je celo prodrla v Slovensko Benečijo ter tako prenesla pesem in zamisel NOB do najzahodnejših obronkov slovenske narodnostne meje. Do 14. oktobra 1944, ko so se vrnili s te več kot tri tisoč kilometrov dolge poti, so priredili že enainšestdeset mitingov, ki se jih je udeležilo okoli dvajset tisoč ljudi. Prodrla je skoraj do Tagliamonta, zasadila slovensko zastavo na vrh Kanina in podrla krivični mejnik na Triglavu. S to turnejo je veliko pripomogla k naši stvari v zahodni Primorski.

Po končanem tečaju SNG na Dolenjskem so se tečajniki vrnili v IX. korpus in ustanovili II. igralsko skupino. Vodila jo je Bogdana Stritarjeva, člani pa so bili: Tone Hlepce, Silvo Ovsenik, Vojko Lenardič, Miro Vrhovec, Jože Zupan, Miro Kebel, Zdravko Kante, Nada Suličeva in Albina Tavčarjeva. V začetku julija 1944 so zaigrali Klopčičevo »Mater«.

8. VIII. 1944 so se vključili v II. igralsko skupino tečajniki SNG Polde Dežman, Irma Kacin in Ivan Mavser. Kmalu nato je bila ta igralska skupina razformirana. Na Koroško sta odšla Silvo Ovsenik in Miro Kebel, na Dolenjsko pa Bogdana Stritarjeva, Nada Suličeva in Albina Tavčarjeva. Vodstvo v igralski skupini je prevzel Tone Hlepce, režiser pa je postal Polde Dežman. Priredili so deset mitingov in sedem proslav. Pripravili so uprizoritev Borove »Težke ure« in Zupanove enodejanke »Tri zaostale ure« ter »Nove recitacije in pesmi«. Njihov program je bil resnejši od programa KIS, ki je dajal prednost glasbenim, vedrim in zabavnim točkam.

Zaradi obolelosti Toneta Hlepčeta, ki je zato odšel na Dolenjsko, je vodstvo v II. igralski skupini prevzel Ivan Mavser, in sicer 17. X. 1944. Kmalu nato se je II. igralski skupini pridružil tudi Tugo Klasinc. Po vrnitvi KIS so ustanovili iz obeh igralskih skupin eno samo. Igrali so med drugim Borovo »Težko uro«, dramo Čehova »Medved«, Finžgarjevo igro »Razvalina življenja« itd. Premiero Borovih »Raztrgancev« pa je preprečila aprilaska ofenziva 1945. Igralske skupine na Primorskem so se v najhujših okoliščinah partizanskega življenja s sposobnimi diletanti, izšolanimi pri SNG na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem, razvile v končnem obdobju NOB v pravo gledališče. Izbrisale so mnogo sledov, ki jih je pustilo med preprostim ljudstvom dolgoletno fašistično zatiranje in obnovili trdne temelje kulturno-prosvetnega dela na Primorskem.

Igralska skupina IX. korpusa je odigrala pomembno vlogo tudi ob koncu NOB. Prišla je v Trst, toda tamkaj zaradi težavnih razmer ni nastopala. Miting na prostem pa je imela v Trbižu in celoten program v Stari Gorici. Odkar je bila združena, je ta skupina nastopila več kot tristokrat. Nastopala je tudi na vseh povojnih manifestacijah v Dolenjskih Toplicah, na Okroglici in Ostrožnem.

MITING V ROSALNICAH, KI GA JE PRIREDIL BELOKRANJSKI ODRED 27. JULIJA 1944. LETA

GLEDALIŠKA DEJAVNOST PO ENOTAH NA ŠTAJERSKEM, GORENJSKEM IN KOROŠKEM

Ker je hitlerjevska Nemčija imela Slovensko Štajersko in Koroško — ter tudi Gorenjsko — za nemške dežele, je zato izredno strogo nadzorovala to zasedeno ozemlje in ker so bile zveze med enotami slabe, zlasti še z GŠ, je bilo tudi kulturno propagandno delo enot IV. operativne cone sila težavno.

Kulturniška skupina partizanskega pesnika Karla Destovnika-Kajuha je s XIV. divizijo v januarju 1944 odšla na svoj zadnji pohod na Štajersko. Že prej pa se je proslavila s svojimi nastopi po vsej Notranjski.

Štirinajsta divizija se je odpravila na Štajersko s Suhorja prek Vivodine na Hrvaško. To pot so izbrali zato, ker je bil prehod čez Savo dobro zastražen. Spotoma so prirejali mitinge. Na njih je kulturniška skupina pod vodstvom Karla Destovnika-Kajuha s petjem in recitacijami navduševala prebivalstvo hrvaških vasi, ki jo je sprejemalo zelo gostoljubno. Kajuh je sproščeno in ognjevito recitiral svoje pesmi, šestdeset borcev-pevcev pa je pelo kot še nikoli.

V noči od 6. na 7. februar 1944 so prišli prek Sotle na slovensko ozemlje. Kakor hitro so prestopili reko, so jih Nemci začeli hudo napadati. Boji s sovražnikom so trajali tri tedne brez prestanka, v mrazu, lakoti, ledeni burji in snežnih zametih. Partizani so vzdržali kljub takim nečloveškim pogojem. Rane junaške divizije so bile boleče, a najhujša je bila izguba kulturniške skupine. Dne 22. II. 1944 je padel za

Svetom Maroltom-Špikom in kiparjem Belačem še vodja kulturniške skupine Karel Destovnik-Kajuh. Vladislav Kiauta je izčrpan zaostal v partizanski bolnišnici nekje na Kozjanskem, plesalka Brina pa je z zmrznjenimi nogami našla zavetje pri terencih.

Iz srede februarja 1944 je ohranjeno sporočilo, da so imeli člani te kulturniške skupine na mitingu v Tuhinju na sporedu prizor »Belogardist pred sodiščem«. Za bližajočo se tretjo obletnico OF so želeli zaigrati uspelo reportažo »Tri leta borbe«. To se ni zgodilo, ker jo je avtor še popravljal in njene pesmi še niso bile uglasbene.

Spomladi 1944 se je kulturnopropagandno delo v brigadah XIV. divizije zelo poživilo. Usmerjala sta ga divizijska propagandista Janez Perovšek-Pelko in France Kosmač. Na prve mitinge pa so zaradi strahovitega sovražnikovega nasilja privabili prebivalstvo le s težavo. Toda s časom so se stvari popravile. Sredi poletja 1944 je bilo za partizane na Štajerskem že mnogo bolje. To je tudi razvidno iz divizijske kronike, ki jo je pisal tovariš Pelko. Na mitingih so imeli uspeh predvsem z delom Vere Hreščakove »Kronika XIV. divizije«. To delce so za prvo obletnico XIV. divizije natisnili v dvesto petdesetih izvodih. Razmnožili so tudi skeče »Hitler in Mussolini«, »Vsi v partizane« in »Kmet pride naznanit partizane«. France Kosmač pa je pripravil za enote načrt za miting »Partizanova pot«.

Konec julija 1944 so enote IV. operativne cone med svojo ofenzivo osvobodile Zgornjo Savinjsko dolino. Tako se je sedaj kulturniško delo močno razmahnilo. Iz enot so pritegnili osem pevcev in štiri muzikante. Naučili so se nekaj starih skečev in dva nova. Najprej enodejanko s petjem »Vsi v partizane«, nato pa »Na volitve«. Propagandni odsek GŠ NOV in POS so zaprosili, da jim pošlje Borovo »Težko uro«, »Raztrgance« in vse skeče ter zborne recitacije, ki so izšle na Dolenjskem. Kulturno-prosvetno delo IV. operativne cone se je lepo razvijalo. Vanjo je bila vključena še vojaška godba sedemintridesetih mož, pevski zbor sedemnajstih pevcev, orkester dvanajstih godbenikov, govorni zbor enaindvajsetih recitatorjev in igralska skupina. V septembru 1944 so zaigrali dva skeča »Tri zaostale ure« in »Živele volitve«.

Tedaj so nastajale še igralske skupine pri komandi vojnega področja v Zgornji Savinjski dolini, prav tako tudi pri komandi mesta v Solčavi, kjer je šolski upravitelj Rado Češnovar pripravljajl z mladino miting. Naštudirali so Klopčičevo »Mater«.

Konec leta 1944 je sovražniku zopet uspelo zavzeti Zgornjo Savinjsko dolino. Tako so zopet zavrlj umetniško delo na Štajerskem.

Tudi na Gorenjskem so partizani z vsako prireditvijo tvegali spopad s sovražnikom.

Nemce je partizansko gibanje po **Koroškem** še posebno živo zadelo. Zato so ga tam tem huje preganjali. Zato je bilo prirejanje mitingov povezano z izredno nevarnostjo.

SKLEP

Kar sem povedal, je le delček iz celotne kulturno-prosvetne in agitacijske dejavnosti slovenskega naroda v vojnih letih 1941—1945. V prikazu namreč nisem zajel bogate glasbene in likovne ustvarjalnosti, tudi nisem dosti omenjal legalnega in ilegalnega tiska in publicistike, nič nisem govoril o številnih skritih in odkritih partizanskih tehnikah, ki so omogočale tako obsežno dejavnost itd. Tudi nisem nič povedal o pesmih ter recitacijski in pevski dejavnosti med tisoči internirancev v nemških in italijanskih taboriščih, za katero vemo, da je bila razvita in da tudi v najhujših dneh ni zamrla.

Toda iz opisanega lahko posplošim nekatere ugotovitve tudi za celoto:

1. Kultura je že od nekdaj igrala pomembno vlogo pri oblikovanju slovenskega ljudstva v narod, v njegovem nacionalnem ter socialnem boju.

2. Pisana in govorjena beseda je bila v vsej zgodovini slovenskega naroda sestavni del njegovega političnega boja za neodvisnost.

3. Napredna ljudska dramatika in druga kulturno-prosvetna dejavnost je pospeševala ne le kulturno raven, pač pa tudi prebujala in krepila politično zavest slovenskega ljudstva.

4. V tem boju za politično in socialno neodvisnost slovenskega naroda so zrasli njegovi plemeniti kulturni geniji.

5. V političnem boju slovenskega naroda za nacionalno in socialno osvoboditev so torej poleg strogo političnih faktorjev odigrali odločilno vlogo tudi ustvarjalci in posredovalci napredne ljudske kulture.

6. Ljudstvo je sprejelo kot napredno le tisto kulturo, ki izhaja iz njega samega, to je iz njegovega položaja in njegove želje po napredku.

7. Napredna slovenska kultura je nastajala in se pognala v vrhove zmeraj tedaj, kadar je bila neposredno povezana z ljudstvom in njegovimi težnjami.

8. Tudi partizanska gledališča in dramska dela so ne samo izražala moč kulturne dejavnosti med slovenskim ljudstvom, pač pa tudi ljudstvo združevala, mobilizirala in politično usmerjala, ga zabavala, kulturno bogatila in mu vlivala vero v prihodnost. V tem je tudi največja vrednost napredne kulturno-prosvetne dejavnosti v letih 1941—1945. V tem je tudi veličina Mateja Bora, Mileta Klopčiča in drugih mojstrov tudi odrske besede in vseh tistih, ki so neposredno sodelovali pri izvajanju te kulturno-prosvetne dejavnosti.

V Ljubljani, aprila 1965

Bojan Kardelj
IV. b razred

LITERATURA

1. Edvard Kardelj, »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja« — DZS 1957.
2. Filip Kalan, »Veseli veter« — CZ 1956.
3. Vera Jager in Viktor Smolej, članki o književnosti med NOB v reviji »Jezik in slovstvo«.
4. Mile Klopčič, »Čudovita jesen 1943« — Delo 5. X. 1963.

VIRI

1. »Gabrenja« — Obzornik 1951, stran 144—148.
2. Mile Klopčič, »Mati« — Slovensko berilo III, DZS 6950, stran 308—313,
3. Matej Bor, »Raztrganci«, »Težka ura« — SKZ 1946.
4. Gradivo iz Muzeja revolucije v Ljubljani.
5. Razgovori z Ivanom Mavserjem, Jožetom Tiranom in Vasjo Ocvirkom.

NEKAJ PRIPOMB K NAŠI MLADINSKI LITERATURI S TEMATIKO OSVOBODILNEGA BOJA

Ko me je urednik zaprosil, naj bi napisal kaj o naši literaturi za mladino s tematiko osvobodilnega boja, se mi je stvar zdela lažja, kot se je pokazala v resnici. Ne sicer toliko zaradi širokega časovnega razmaha, temveč bolj zaradi težavnosti zbiranja gradiva,

kajti dejansko nimamo nobene publikacije, ki bi nudila pregled vseh knjižnih izdaj. Zato je skoraj nemogoče sestaviti popoln pregled tovrstnih mladinskih izdaj. Pričujoči sestavek nima torej nobenega namena zajeti vseh tovrstnih izdaj, temveč ima predvsem

namen ob nekaterih izdajah za mladino pokazati na nekatere probleme te literature in morda dati nekaj kritičnih pripomb. Vsi vemo, kakšne težave so prav z izdajanjem knjig za mladino in vsakdo bo moral priznati tudi vso resnost pisateljev, vzgojiteljev in urednikov, ki jim je zaupana skrb za tovrstno literaturo. Zato je tudi vsakomur, ki na tem področju ne dela, sploh težko soditi o vseh tistih težavah in problemih, ki so se pojavljali in se še pojavljajo, preden določena knjiga zagleda beli dan. Zato bi bilo krivično z nekaj površnimi besedami ob premajhnem poznanju globlje problematike ovrednotiti vse dosedanje delo na tem področju. Te besede imajo le vrednost nekih splošnih pripomb ob prikazu posameznih izdaj za mladino s tematiko osvobodilnega boja. Vsi vemo, da je naša mladinska literatura po osvoboditvi napravila velikanski korak naprej, saj je ena sama slovenska založba storila v tem pogledu v nekaj letih toliko, kolikor niso od začetka slovenske književnosti storile vse založniške ustanove skupaj. Vso resnost prizadevanja in tudi uspehe poznamo vsi. Zato si samo želimo še več in še boljših knjig za mladino. Kaka misel tega sestavka naj bi k temu samo pripomogla.

Knjige za mladino naj bi bile predvsem take, da bi jih mladina rada brala, torej take, da bi mlade bralce zanimale glede na obravnavano tematiko. Pri tem morajo seveda take knjige ustrezati tudi določenim kriterijem. Knjige za mladino naj bi tej široko odpirale vrata v svet resničnosti, ji dajale življenjskih perspektiv, bogatilo njeno domišljijo in jo vzgajale k plemenitosti, poštenosti, ljubezni do domovine in sočloveka. Ali so vsemu temu naše izdaje ustrezale?

Ob pregledovanju izdaj za mladino s tematiko osvobodilnega boja ni brez pomena dejstvo, da je pravzaprav težko postaviti mejo med knjigami, ki so namenjene izključno mladini, in tistimi, ki so namenjene odraslim. Kajti mnoge izdaje, ki so sicer prvenstveno namenjene odraslim, so za mladino od štirinajstega leta naprej več kot primerno berilo. Vsakdo, ki ima opravka z mladino, ve, da so prav mladi bralci morda najhvaležnejši odjemalci tovrstne literature in da ob njej še najbolj uživajo. Ostre meje med knjigami s tematiko osvobodilnega boja, namenjenimi odraslim, in tistimi za mladino torej ni mogoče potegniti. Posebno ne med knji-

gami z različnimi spomini na osvobodilni boj in na vojna doživetja. Zato bi morali v tem pogledu pravzaprav upoštevati vsa dela s tematiko osvobodilnega boja, razen kvečjemu tistih izdaj, ki so zaradi dokumentarne ali znanstvene narave izrecno namenjene odraslim. To pa spet ni mogoče. To nas namreč privede do tega, da moramo upoštevati predvsem izdaje, namenjene mladini do 14 leta, in da se ne oziramo toliko na ostale knjige s tematiko osvobodilnega boja, ker so namenjene tako odraslim kot mladini nad štirinajstim letom.

Če si ogledamo najprej slikanice, naj omenimo najprej dve, ki ju je izdala založba Lipa v Kopru. Prva z naslovom »Jure« kot druga z naslovom »Činč na sledi«, (avtorja obeh sta Brodar in Jezernik), sta pravzaprav le skromna poskusa, da bi partizansko tematiko približali mladini s slikanico, v kateri govore bolj slike kot besedilo. Kot poskusa ju je treba pač zabeležiti, čeprav kakih boljših tovrstnih izdaj tudi kasneje nismo dobili. Morda bi semkaj prišteli še slikanico »Čriček«, ki jo je napisal Zoran Hudales (izdaja Kurirčka) in slikanico »Nepokorjeni bregovi« (Baškovič-Cetin), kakega večjega uspeha pa na tem področju vendarle nismo dosegli, ker so te publikacije po umetniški moči šibke.

Boljše so knjige, namenjene prav tako najmlajšim bralcem, toda knjige, kjer je poudarek na besedilu in kjer so slike vendarle samo ilustracije. Na tem področju pa so slovenski mladinski pisatelji prispevali za našo mladino kar precej del. Naj jih nekaj naštejemo. Tone Seliškar »Jernejčkov odred« (Borec), France Bevk »Ognjeni krst Gregca Petelinčka« (Borec), Fani Okič »Kurirček Srbečica« (Borec), Stane Semič-Daki »Partizanček« (Čebelica, Mladinska knjiga), Tone Seliškar »Volk Pogoltnik«. Samo založba Mladinska knjiga je ob desetletnici svojega obstoja izdala osem izvirnih del, ki govore o narodnoosvobodilnem boju. Ivan Bratko »Teleskop«, France Bevk »Knjiga o Titu«, Vida Brest »Ptice in grm«, Saša Vuga »Škorenjček Matevžek«, Branka Jurca »V pasti«, Josip Ribičič »Rdeča pest«, Vladimir Kavčič »Vaška komanda«. Nekatere od njih so namenjene najmlajšim bralcem, nekatere odraslejši mladini. Ne moremo tudi mimo Bevkove povesti »Mali upornik« (Mladinska knjiga, Knjižnica za šolarje), mimo povesti, namenjene dekletom, ki jo je napisal Tone Seliškar »Deklica z junaškim sr-

cem«. Spet za fante je Karel Grabeljšek napisal povest »Trije in ena« (Kurirčkova knjižnica). Ivan Zorman je mladini namenil povest »Svobodni gozdovi« (Prešernova družba), povest Mileta Pavlina o partizanskih pilotih z naslovom »Titovci«. Prav tako je Seliskarjeva knjiga »Vesele in žalostne o mulah« dragoceno berilo. Naj omenimo zgodbo Frančka Mirtiča »V obroču«. Kot primer odlične partizanske povesti za mladino naj navedemo knjigo z naslovom »Kurir Mladen« (Borec), ki je sicer prevod iz hrvaščine (avtor je Gabro Vidović), ki pa lahko velja kot primer odličnega teksta za mlade bralce. Če smo že pri prevodih, naj omenimo še pričevanje Josipa Cazijs »Z obrazom proti viharju« (Mladinska knjiga, Sinji galeb), kot primer knjige, ki sicer ne govori neposredno o osvobodilnem boju, temveč o predvojni revolucionarni tematiki, ki pa je bila napisana prav za mlade bralce.

Črtice Sergeja Vošnjaka »Fant s črnimi lasmi« so zaradi svoje dokumentarnosti in kot vzgojno branje dragoceno pričevanje o partizanstvu. Pretresljivo zrelo je pisanje mlade pisateljice Miriam Steiner o strahotah v taboriščih »Vojak z zlatimi gumbi«. Ob tej knjigi se spomnimo na znameniti Dnevnik Anne Frank, ki prav tako sodi v to zvrst literature. Knjiga »Po sledovih Anne Frank«, ki jo je napisal Ernst Schnabel, ji je podobna.

Seveda je teh knjig še in še. Dva izbora partizanske proze in partizanske lirike »Upor« in »Kri v plamenih« (Kondor), »Drobne vojne zgodbe« Peka Dapčevića (Sinji galeb), Karla Grabeljška »SOS s TV 17«, »Nevidne pasti« Draga Suhega, zbirka, ki so jo napisali otroci sami »Mi, otroci vojne«, to je samo še nekaj naslovov. Seveda ne moremo mimo izdaj založbe Obzorja, zlasti ne mimo zbirke, posvečene narodnim herojem. Čeprav ne gre za kako mladinsko zbirko, so te publikacije namenjene prav mladini, ki naj bi se prek njih seznanila z najpomembnejšimi slovenskimi borci in revolucionarji. Tudi pričevanje Franceta Bevka »Pot v svobodo«, je prav tako namenjeno mladim kot odraslim bralcem (založba Lipa).

Kaj lahko ugotovimo iz tega pregleda nekaterih izdaj s partizansko tematiko, namenjenih mladini? Predvsem to, da smo izdali razmeroma precej knjig za mlade bralce in da so med avtorji tudi najvidnejši slovenski pisatelji. Vendarle pa vseh mož-

nosti le nismo izkoristili. To velja na primer za slikanice, ki jih je izšlo sorazmerno tako malo, da lahko govorimo le o poskusih in da kakega vidnejšega uspeha še nismo uspeli doseči. Morda smo izdali še največ knjig s partizansko tematiko za najmlajše bralce, za mladino od osmega do dvanajstega leta. Toda prav za bralce od nekako desetega do štirinajstega leta pa spet nismo znali izkoristiti vseh možnosti. Še več, zdi se nam, da smo v tem pogledu marsikaj zamudili. Lahko rečemo, da niti naši pisatelji niti kritiki in uredniki niso dosegli, da bi dobili partizanske povesti, ki bi pritegovale mlade bralce, tako kot jo privlačijo druge zgodbe za mladino. Snovi je veliko, in če vemo, koliko literature in filmov je s sorodno tematiko v svetu, lahko rečemo, da smo veliko zamudili. Ko bi drugi narodi imeli tako neizčrpno tematiko osvobodilnega boja, bi iz te snovi ustvarili marsikaj. Žal, pri nas tega gradiva nismo izkoristili, in to je škoda. Ustvarili bi lahko posebno zvrst akcijskega partizanskega romana ali povesti za mlade ljudi in v njem posredovali mladini najsvetlejšo tradicijo osvobodilnega boja. Odrasla mladina pa je že toliko na boljšem, ker so ji dejansko dostopne vse knjige s tematiko osvobodilnega boja, čeprav so namenjene prvenstveno odraslim. Samo za redke izjeme to ne velja.

Drugo, kar lahko ugotovimo, je to, da srečamo med avtorji mladinskih del s tematiko narodnoosvobodilnega boja sama znana imena. Bevk, Ribičič, Seliskar so zastopani najbolj pogosto. Res je, da je pisanje za mladino še posebej težavno in delikatno, toda vendar lahko rečemo, da je med avtorji sorazmerno malo, vsekakor premalo novih imen. Morda bi omenili Karla Grabeljška, Vugo, Branko Jurco, kakih mladih talentov pa med avtorji tovrstnih del na žalost ni. Kakor so se sicer mnogi poskušali s pisanjem knjig s partizansko motiviko in predvsem popisovali spomine na osebna doživetja, pa so le redkokateri napravili še korak naprej in poskušali napisati kaj o tem posebej za mladino. Prva leta po osvoboditvi smo sicer zaorali prve brazde, toda kaj kmalu jih je zarasel plevel.

Sploh pa lahko ugotovimo, da so mladinska dela s tematiko osvobodilnega boja izhajala vendarle nenačrtno, zgolj naključno. Medtem ko založba Mladinska knjiga na primer sistematično izdaja knjige za mladino vseh starosti in prav tako mladinsko literaturo raz-

novrstne tematike, tega ne moremo trditi za literaturo s partizansko, vojno ali revolucionarno tematiko. Prav posledica nenačrtnosti je tudi dejstvo, da smo pač izdajali marsikatera dela, ki bi sicer ob strožjih estetskih kriterijih ne prišla v javnost. Toda pomanjkanje tovrstne literature je bilo pač vzrok, da smo marsikje zanemarili skrb za umetniško neoporečna dela in da so založbe pač izdale vse, kar jim je prišlo pod roke. Zato so nekatere tovrstne izdaje pač preskromne, posebno v primerjavi z drugimi deli, ki jih izdajajo naše založbe za mladino.

Po vsem tem lahko ugotovimo, da smo zanemarili partizansko slikanico, da za mlade bralce nismo znali ustvariti akcijskega partizanskega romana ali akcijske partizanske povesti in da smo izdajanje tovrstne literature za mladi-

no precej prepustili naključju. Ker smo na področju mladinske literature z ostalo tematiko napravili po osvoboditvi kvantitativno, predvsem pa kvalitativno velikanski skok naprej, je zaostajanje te zvrsti mladinske literature še toliko bolj opazno. Kljub temu, da so mladinska dela s partizansko tematiko napisali mnogi najvidnejši predstavniki slovenske mladinske književnosti (Bevk, Seliškar, Ribičič), vendar z žetvijo tolikih let po osvoboditvi le ne moremo biti zadovoljni. Glede na časovno odmi-kanje osvobodilnega boja pa se povrh tega še bojimo, da bo zamujeno težko nadomestiti. Sicer se utegne zgoditi, da bo zaradi zgolj priložnostne narave tovrstnih izdaj v prihodnje žetev še slabša in še bolj skromna.

S. R.

France Bevk

POT V SVOBODO

Pisati in kakorkoli soditi o knjigi, v katero je pisatelj dal kos samega sebe in del svojega osebnega življenja, je vedno težko. Kajti če je vse, kar je napisano, pristno, potem je pač ne glede na to, ali je boljše ali slabše napisano, del pisateljeve osebnosti. Posebno velja to za velike, priznane umetnike, ki se v takih avtobiografskih delih sicer kažejo bralcu v drugačni, bolj stvarni luči, kot pa v svojih umetniških stvaritvah. Zato moramo taka dela sprejeti taka, kot so, in gledati v njih pisatelja, njegovo življenje, vsega tega pa ne moremo soditi z vsakdanjimi estetskimi merili ali idejnimi kriteriji. Zato se moramo pri takih avtobiografskih delih omejiti pravzaprav le na opis vrste dela, na prikaz vsebine in kvečjemu oceno forme, v kateri je knjiga napisana. Vse ostalo pa moramo sprejeti tako, kot je.

To velja tudi za knjigo Franceta Bevka »Pot v svobodo«, ki je pravkar ponovno izšla pri založbi Lipa v Kopru v počastitev dvajsete obletnice osvoboditve Slovenskega primorja. To knjigo sicer že poznamo, saj je prvič izšla pred desetimi leti. Ker pa knjige že zdavnaj ni več dobiti, bo tako rekoč za

mnoge, v celoti pa za mladi rod, nekaj novega. Kot kaže že naslov, je pisatelj v njej opisal svojo udeležbo v osvobodilnem boju in prikazal košček svojega življenja v usodnem času druge svetovne vojne. Gre torej za izrazito avtobiografsko izpoved in pripoved, za del pisateljevih spominov na usodni čas. Taka knjiga pa je gotovo pomembna. In to iz več vzrokov. Če gledamo na stvar iz širšega, družbenega dogajanja zato, ker vsebuje knjiga tudi opis dela našega osvobodilnega boja, zlasti v Slovenskem primorju. Nadalje zato, ker je to pričevanje človeka, ki je ves čas fašistične okupacije ostal skupaj s svojim preganjanim ljudstvom in je z njim delil usodo. Ne glede na to, da je Bevk kot le malokateri slovenski pisatelj v času fašizma osebno toliko pretrpel, je usodni čas odločilno vplival nanj. Sam je v predgovoru k svoji knjigi zapisal, da so internacija, zapor in partizanstvo, posebno partizanstvo — doživetja, ki mu pomenijo veliko notranje bogastvo in ki bi jih zato ne menjal za nič na svetu. Zato je moral o tem pisati, ker bi sicer čutil dolg do sebe in do drugih. Do sebe, ker bi mu te stvari neizpovedane ostale na duši

kot plamen. In do drugih, da pre-
stanega gorja ne bomo pozabili in da
bo spomin nanj kaŝipot za prihodnost.
Končno je tako pričevanje vedno dra-
goceno tudi z literarnozgodovinskega
vidika, saj je le malo slovenskih pisa-
teljev, ki so v taki ali podobni obliki
zapisali svoje spomine in ohranili avten-
tičen spomin na svojo osebnost. Posebno
še, ker se pisatelj ni omejil samo na
čas svoje udeležbe v osvobodilnem bo-
ju, od poletja 1943, temveč je segel še
tri leta nazaj in opisal tudi svojo usodo
od vstopa Italije v vojno naprej.

Že z gornjimi besedami je povedano
dovolj o tem, o čem pripoveduje pi-
satelj v svoji najnovejši knjigi »Pot v
svobodo«. Pisatelj začenja svojo pripo-
ved z usodnim 10. junijem 1940, ko je
Mussolini napovedal vstop Italije v voj-
no. Dva dni nato so Bevka v Gorici,
kjer je bil tedaj živel, zaprli. Po krajšem
času, ki ga je prebil v zaporu, je bil
poslan v internacijo v južno Italijo,
v bližino Tarranta. Tu je bilo delovno
taborišče, kjer pa intelektualcev, ki so se
povrh vsega upirali delu, niso nič kaj
potrebovali. Poslali so ga zato v drugo
taborišče, ki je bilo nekje v umbrijskih
gorah. Medtem ko je v prvem taborišču
dosti preстал zaradi teptanja človekove
osebnosti in odrekanja človeških pravic,
je bil v drugem taborišču režim milejši;
zato pa je moral veliko prestatati zaradi
zime, ker je bilo celotno taborišče le
provizorično. Kasneje so ga italijanske
oblasti za nekaj časa izpustile domov.
Bil je ponovno aretiran in pod obtožbo
sodelovanja z narodnoosvobodilnim bo-
jem zaprt v goriških zaporih. Šele pro-
pad fašizma ga je rešil od tam. Še istega
dne, ko so ga izpustili iz zaporov, je
Bevk odšel v partizane. Odtlej je nje-
gova usoda tesno povezana z osvobo-
dilnim bojem, najprej na Primorskem,

potem na Rogu in v Beli krajini pa
spet na Primorskem. Tu je partizanal
France Bevk in opravljal odgovorne
funkcije in naloge ter sodoživljal veliki
čas osvobodilnega boja, predvsem pa
vstajenje primorskega ljudstva, ki je
z največjim navdušenjem trgalo spone
fašizma in sodelovalo v osvobodilnem
boju. Morda nas še bolj kot razni
dogodki prevzame prav to navdu-
šenje primorskega ljudstva nad svobo-
do, čeprav sicer šele v povojih in v bo-
jih, kajti pisatelj je znal prav to ob-
čutje primorskega ljudstva najlepše iz-
raziti v svoji knjigi.

Bevk se tudi v tej svoji knjigi kaže
kot pripovednik, kakršnega poznamo iz
njegovih najboljših leposlovnih del.
Njegovo pripovedovanje je vseskozi
zanimivo, močno osebno prizadeto, tako
da veje iz njega duh njegove osebnosti,
ljubezni do domače zemlje in do umet-
niškega poslanstva. Knjiga je tudi stili-
stično izpiljena in se ji pozna, da jo je
napisal takšen mojster, kakršen je Fran-
ce Bevk. Zato se bodo ob njej lahko s
pridom učili vsi tisti pisci, ki v knjigah
objavljajo svoje spomine na vojna doži-
vetja. Tudi jezik je skrben, tako da je
to resnično dragoceno, zanimivo priče-
vanje slovenskega primorskega pisate-
lja o usodnem času in o lastni usodi
v njem. Knjiga se seveda tudi nadvse
prijetno bere in bo zato več kot iskano
berilo.

Založba Lipa je izdaja tudi sicer po-
svetila vso skrb, saj je poskrbela za
odlično opremo. Zasnoval jo je aka-
demski slikar Nikola Omersa, ki je pri-
speval tudi nekaj risb. Tisk, papir in
vezava, vse je vzorno, tako da je izdaja
vseskozi odlična knjiga in dostojna
počastitve dvajsetletnice svobode pri-
morske zemlje.

S. R.

S pojavom nove sile, komunistične partije Španije pred 45 leti, je začelo dobivati revolucionarno gibanje proti osovraženim vladam, diktaturi Prima de Riviére (1923—31) in monarhiji vse večjo organiziranost.

Revolucionarno gibanje proti španski monarhiji je doseglo svoj višek ob splošnih parlamentarnih volitvah z referendumom o monarhiji. 14. aprila 1931 je bil odstavljen Alfonz Burbonski, Španija je postala republika. Fevdalna gospoda je dobila močan udarec, ni pa še bila uničena. Mlada republika je sicer odpravila vrsto privilegijev in fevdalnih pravic, toda delavske in kmečke množice si niso občutno izboljšale svojega položaja.

Gospodarska kriza v Španiji kot posledica splošne krize na svetu, se je še povečala. Velik del zemlje je bil v rokah graščakov in prelatov. Posamezni veleposestniki in samostani so imeli celo po 30.000 ha zemlje. Rudniki železa, svinca, premoga, srebra so bili večinoma v rokah tujega kapitala (ameriškega, angleškega, francoskega in deloma italijanskega). Špansko ljudstvo je imelo najnižji življenjski standard v Evropi. Delovna sila je bila skoraj zastonj. Mezda je znašala za težaka nekaj dinarjev, za industrijskega delavca pa 15 do 20 predvojnih dinarjev na dan. Graščinska in cerkvena posest je bila sicer v glavnem odpravljena, toda bilo je treba plačati odkupnino. Praktično so tako dobili zemljo premožnejši kmetje, to je taki, ki so imeli sredstva za odkup. Španska meščanska republika je rešila agrarno vprašanje po meščansko. Agrarna reforma je bila sicer uzakonjena, niso pa je izvajali. Niti vlade republikanske leveice niso kaj resnega ukrenile v korist revnejšega kmečkega življa. Stavke, ki so se jim pridružile vse večje in večje množice poljskih delavcev in kmetov, so prisilile vlado, da je nekoliko zboljšala položaj kmečkega delovnega ljudstva, toda ne za dolgo, kajti vse večja in večja draginja je negativno vplivala na kupno moč in življenjski standard, zato pa je delavstvo s svoje strani še bolj okrepilo stavkovno gibanje. Demonstracijam so sledili vedno pogostejši krvavi spopadi s policijo in »guardio civil«.

Zunanji politični položaj je bil po letu 1933 neugoden za svobodoljubne narode. V Nemčiji se je dokopal do oblasti Hitler, Mussolinijeva vladavina v Italiji pa je že proslavila desetletnico svojega obstoja in je veljala za utrjeno. Najštevilnejša komunistična partija

Iz mednarodnega življenja

Ivan Krefť

ŠPANSKA REVOLUCIJA

na svetu — poleg ruske — je bila razbita in potisnjena v Nemčiji v ilegalo. Nacizem se je afirmiral v osrčju Evrope. Kapitalizem je premagal splošno gospodarsko krizo s tem, da je pričel oboroževalno tekmo. Nemčija se ni čutila več vezana na versajsko mirovno pogodbo. Avstrija je hotela po zgledu Nemčije razpustiti vojaško organizacijo levih socialistov »Schutzbund« januarja 1934. Socialisti so se z orožjem upirali. Prišlo je do krvavih spopadov. Nemčija in Italija sta pošiljali svoje čete na avstrijsko mejo, da bi intervenirale, če bi socialistična vstaja uspela. Toda intervenirati ni bilo treba, avstrijsko meščanstvo je samo obračunalo z lastnim delavstvom. Krvavi obračun je izzval velikansko ogorčenje po vsem demokratičnem svetu. V Franciji, posebno v Parizu, so bile močne manifestacije proti preganjanju avstrijskih delavcev, ki so se spremenile v demonstracije proti lastnemu meščanstvu, proti reakciji v Franciji in kasneje, 12. februarja 1934, se je iz njih razvila splošna politična stavka. Francoska vlada je morala pod tem močnim pritiskom popustiti in razpustiti vsaj formalno fašistično organizacijo »croix de feux« in odstraniti tudi njenega protektorja, pariškega policijskega prefekta (Chiappe). Pod pritiskom ljudskih množic se je menjala zunanja in notranja politika Francije. Francoska vlada je vzpostavila redne stike s Sovjetsko zvezo.

V Španiji je bil pritisk reakcionarne vlade, v kateri je imel odločilno besedo Gil Robles, na delovne množice tako močan, da je moralo priti do odpora. Tam, kjer je bil delavski razred najbolj enoten, najbolj organiziran in najmočnejši, to je v Asturiji, je tudi vstal, se skušal otresti jarma neusmiljenega izkoriščanja, jarma bede in gladu. Skoraj mesec dni je vztrajala vstaja, preden jo je mogla buržoazija v krvi zadušiti. Več sto rudarjev je bilo ubitih in ranjenih, več tisoč pa zaprtih. Buržoazija je zmagala še enkrat, toda morala je končno popustiti sprčo velikih demonstracij v sami Španiji in v tujini. Vlada je padla, zamenjala jo je nova, ki je bila prisiljena uvesti nekatere reforme in tako izbrisati težak vtis prejšnje skrajno reakcionarne vlade.

Nove spremembe je prineslo leto 1935, leto ustvarjanja ljudskih front. Najprej v Franciji, tik zatem pa tudi v Španiji. Na drugi strani je Hitler demilitariziral rensko področje, Italija pa je napadla Etiopijo. Države stare demokracije so ji napovedale najprej bojkot in kasneje blokado vseh prevo-

zov v vzhodno in južno Afriko. Toda francoska in angleška vlada sta bili nedosledni, saj so ladje teh dveh držav prve kršile blokado. Trgovina je šla torej svojo pot. Blokada je bila neučinkovita in so jo kmalu tudi uradno opustili. Še enkrat so napad uzakonili.

Ljudske množice pa so šle svojo pot, postajale so vse bolj odločne. Zmaga ljudske fronte in njen prihod na oblast v Franciji je dal močan polet levičarskim strankam v Španiji, ki so, strnjene v ljudsko fronto, na februarskih volitvah 16. II. 1936 zmagale. Vlada ljudske fronte je prevzela oblast tudi v Španiji.

V času mirnega uresničevanja demokratičnih svoboščin je španska vlada dopustila vrsto napak, ki so izhajale v glavnem iz napačnega pojmovanja demokracije in svobode. Demokracija za vse, svoboda za vse! Tudi za tiste, ki so zbirali svoje sile za temeljit udarec po svobodi in demokraciji. Vlada je pustila stare generale na čelu armade. Na čelu afriške vojske in »Tercio extranjero« (tujska legija) je ostal znani reakcionar — general Franco. Torej demokratično usmerjena republikanska vlada in monarho-fašistično usmerjeni komandni kader v vojski. Moralo je priti do spopada, posebno ker je pomenila Španija strateško pomembno ozemlje bodisi za krepitev obrambe Gibraltarja, bodisi za njegovo nevtralizacijo. Razen tega se zmagoviti fašizem Nemčije in Italije ni mogel pomiriti z zmago ljudstva v Španiji. In dejansko se ni pomiril. Z vsemi sredstvi sta obe fašistični državi pomagali reakcionarnim silam. Še več mesecev pred fašistično vstajo so se poslaništva in konzulati obeh fašističnih držav spremenili v skladišča orožja za falangiste (španska fašistična organizacija), »Requete« (katoliška organizacija skrajnih reakcionarnih elementov Španije), skratka, v skladišča za peto kolono. Vlada Ljudske fronte ni reagirala na slabo prikrite priprave držav osi, ki sta odločno posegali v notranje zadeve španske republike.

Kakor hitro je prenehal neposredni gospodarski pritisk na delovne množice, so se nadaljevale strankarske razprtije, ki so ne le razdvojile, ampak razcepile delavsko gibanje na vrsto strank, strankic in organizacij, tako da se je bilo neizvedenemu človeku kar težko znajti: od katalonskih nacionalistov, separatistov, avtonomistov, anarhistov, anarho-sindikalistov, katalonskih združenih socialistov, združene socialistične mladine, da omenimo le en del političnih or-

ganizacij v Kataloniji, ki je imela avtonomno oblast z lastno vlado.

Drugačno sliko je dajala druga avtonomna oblast — biskajska, spet drugačno ostali del Iberskega polotoka. Medtem ko so se v Kataloniji združile komunistična in socialistična stranka, komunistična in socialistična mladina ter združena mladina Katalonije (JUC) v združeno socialistično stranko Katalonije (PSUC), se je združila v ostalem delu španskega polotoka le mladina v združeno socialistično mladino.

Močne so bile tudi razlike v teoriji in praksi med španskimi socialisti in komunisti. Slednji sicer niso bili tedaj še tako močni kakor komaj leto kasneje. V vladi, žal, ni bilo takih osebnosti, ki bi s potrebno energijo dosledno izvajale program ljudske fronte. Vse preveč so delali v rokavicah, vse preveč je bilo obotavljanja, vse preveč so bili obzirni do razrednega in sploh do ljudskega sovražnika. Sovražniku bi bilo treba energično zbiti iz rok tako odločujoče orožje, kot je bila vojska. Zatrebi bi bilo treba v samem začetku vsak poskus reakcionarnih elementov, da dvignejo glavo.

Takih ukrepov se vlada ljudske fronte ni lotila, kar je Francu omogočilo, da je 18. julija 1936. leta izkrcal prve svoje vojaške enote iz Severne Afrike v Algesiras in druga pristanišča Južne Španije. Oborožene tolpe so se formirale tudi pod okriljem reakcionarne portugalske vlade in so prav tako 18. julija 1936 prekoračile špansko-portugalsko mejo. Hkrati je vojaštvo, na povelje reakcionarnih oficirjev, v mestnih garnizijah vstalo proti zakoniti vladi Ljudske fronte. Začela se je državljanska vojna.

V velikih industrijskih mestih so se delavci kmalu znašli: vojski so iztrgali orožje iz rok. Napadli so orožarne ter si prisvojili puške in strojnice. Na severu in v osrednji Španiji so delavci popolnoma premagali reakcijo, razen tam, kjer je bilo delavstvo slabo ali pa sploh neorganizirano. Pogosto se je premagano vojaštvo ponovno zateklo v vojašnice, ker so mu reakcionarni oficirji tvezli, da ga bo hitro napredovanje Francovih vojsk osvobodilo. Več kot deset dni je na primer trajal boj v madridski kasarni »La Montana«, preden je ljudstvo izgnalo vojsko iz nje. In univerzitetnega mesta, kjer so se utrdili vojaki in študentje-fašisti, jih sploh ni bilo mogoče izgnati. Ostali so tam kljub nenehnim krvavim napadom do marca 1939. leta.

Usodno je torej bilo, da se je vlada odločila šele nekaj dni po upor, da oboroži ljudstvo, predvsem sindikalne organizacije, v boju proti Francovim hordam, napredujočim z juga. Frankistom se je mudilo zasesti Madrid. Zato so puščali za seboj mnoga mesta, ki so ostala nadalje v rokah ljudstva, tako Malaga, Almeria, Cartagena. Napredovali so z vso hitrostjo proti Toledu in Madridu.

Ugodno naključje pa je na drugi strani bilo v tem, da je bila julija 1936 v Barceloni spartakiada (mednarodna olimpiada naprednih sindikatov). Delavska športna mladina je z navdušenjem prišla puške za obrambo svobode španskega ljudstva. Tudi več Jugoslovanov je nastopilo na spartakiadi v moštvih drugih narodnosti. Talavera, Irun, Santander so slavna imena mest, kjer so prvi internacionalisti in med njimi Jugoslovani prelili svojo kri za svobodo španskega ljudstva. Formirani v posamezne čete so šli v boj brez enotnega vodstva. Postopoma so tudi od zunaj pričeli prihajati prostovoljci na pomoč španskemu ljudstvu. Italija in Nemčija pa sta takoj začeli pošiljati svojo vojsko in posebno še težko orožje in letalstvo v pomoč Francu. S strani protifašističnih organizacij je bilo treba veliko iznajdljivosti, da bi spravili čez mejo svoje ljudi. Septembra in oktobra se je nabralo nekaj tisoč ljudi za prvo internacionalno brigado pod vodstvom Madžara, generala Lukacea in kasneje generala Klebra, ko je prvi prevzel poveljstvo druge mednarodne brigade.

V tistih dneh, ko je bil Madrid po padcu Toleda v neposredni nevarnosti, so komunisti organizirali mobilizacijski center pod imenom 5. polk. Poleg tega so ustvarjali mobilizacijske centre za pomoč fronti, za kopanje jarkov, za zgraditev betonskih ovir, odvoz ranjenih in prevoz hrane itd. Madridske žene niso prav nič zaostajale za moškimi v boju proti sovražniku. Mnogo žena je bilo ubitih v neposredni bližini strelskih jarkov, ko so skupaj z moškimi branile Madrid proti fašističnim hordam.

Prva bitka, ki se je je udeležila XI. mednarodna brigada, je bila v neposredni bližini Madrida. Sodelovali so: bataljon »Dambrowski«, v katerem je bilo precej Slovencev, večinoma pa Poljaki, razen tega še nemški bataljon »Thaelmann«, v katerem je bilo mnogo Jugoslovanov, in bataljon »Garibaldi«, v katerem je bilo nekaj Sloven-

cev, predvsem iz Slovenskega primorja, tudi v poveljujočem kadru.

Decembra se je formirala še XIII. brigada, a januarja in februarja še XIV. in XV. mednarodna brigada. Prostovoljci, ki so prišli kasneje, so izpopolnjevali razredčene vrste teh petih brigad in topništva, ki se je medtem tudi osnovalo.

Slovenci so bili v vseh bojnih enotah, v vseh brigadah. V topništvu, v aviaciji, v glavnem operativnem štabu, v orožarnah kot strokovnjaki, v oddelkih za odprt in prikrit boj s petokolonaši, bili so povsod, in kjer so bili, so pokazali vzor discipline, organiziranosti in borbenosti. Nekateri so bili zaradi svojega poguma in borbenosti omenjeni v dnevnih poveljih in odlikovani.

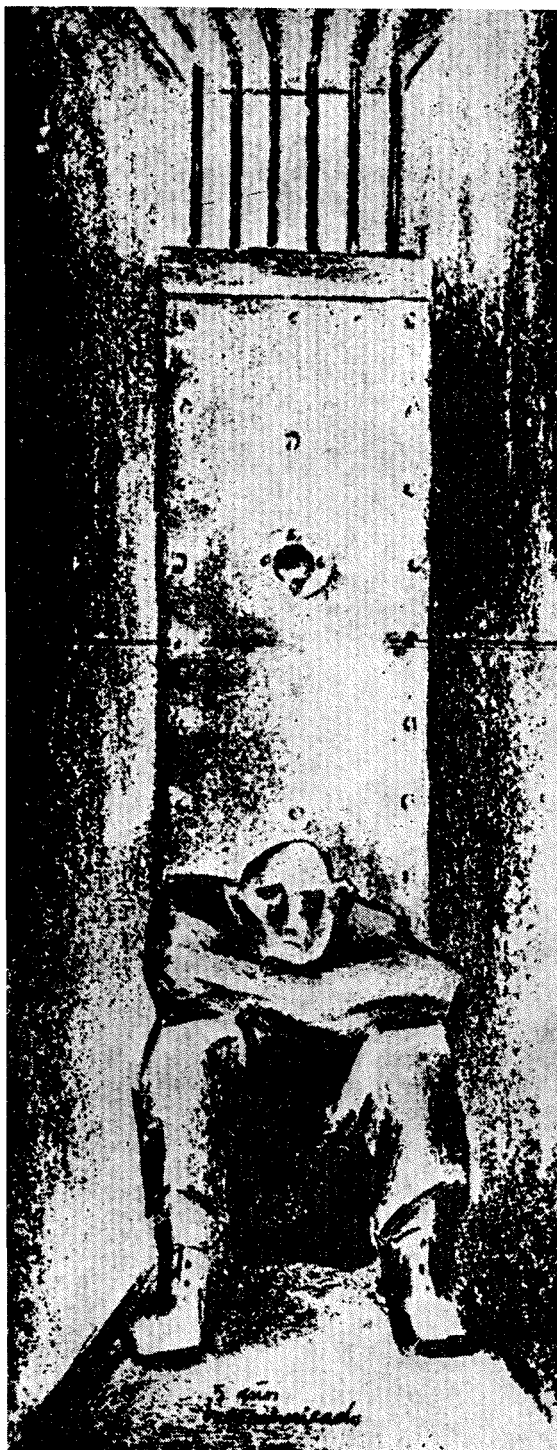
Od Santandra do Malage, od Guadarrame do Barcelone, povsod so bili predstavniki našega ljudstva, vedno pripravljeni spoprijeti se s sovražnikom, kjer so nanj naleteli. Vedno pripravljeni, ne glede na to, ali so bili siti ali lačni, žejni in utrujeni.

Večina Slovencev je bila v bataljonu »Dimitrova«¹ XV. brigade in v Cankarjevi četi bataljona Djure Djakovića 129. brigade.

V sto in sto bitkah so se borili najboljši sinovi našega ljudstva. Mnogo jih je padlo. Mnogi so se s krvavečimi ranami še naprej bojevali in vztrajno kljubovali sovražniku. Mnogi so z odprtimi ranami naskrivaj zapuščali bolnišnice, posebno, če so zvedeli, da je njihova enota v bližini, in šli znova na fronto. Kjer so se Jugoslovani pokazali, so bili vedno dobrodošli: bodisi v krvavih spopadih s sovražnikom, bodisi v redkih trenutkih počitka v prijetni tovarišiji. Tudi v teh trenutkih pravzaprav ni bilo počitka. Kulturno izobraževalni krožki, pevski zbori, telesno-vzgojne skupine, nogometno društvo, vse je zaživevalo.

Po teruelski bitki, aprila 1938, pa je bila fronta razdeljena na dva dela — na centralni in severovzhodni del. Ko so fašisti prodrli do reke Ebro, je španska republikanska vlada zahtevala od Društva narodov, naj odpokliče vse tuje čete s španskega ozemlja.

Franco je navidezno sprejel predlog madridske vlade. Italijanske čete so po ostrih bitkah, ki so trajale več mesecev, resnično potrebovale počitek. Francu pa

je bilo potrebnih še nekoliko tisoč italijanskih vojakov, nekoliko sto tankov in letal, da bi zadal odločilni udarec španski republiki. Do prve polovice oktobra je bilo vse pripravljeno: vojski spočiti, nove okrepitve iz Italije in Nemčije so prispele, orožje, tanki in aviacija tudi. Namesto da bi se nemške in italijanske enote v smislu sklepa Društva narodov umaknile, so dobile okrepitve.

Konec oktobra 1938 se je začela močna ofenziva vseh vrst vojsk s severozahoda proti jugovzhodu in z juga na sever prek Ebra z namenom obkoliti severovzhodne armade. Hkrati je bil zabit oster klin v smeri Barcelone. Ločiti so hoteli severni del fronte od enot, ki so branile reko Ebro, da bi jih tako uničili posamično. Posebno ostri boji so se razvijali okrog Caspe. Veliko izgub je bilo na obeh straneh. Vlada je v najbolj kritičnem trenutku zaprosila demobilizirane interbrigadiste, naj se prijavijo ponovno prostovoljno na fronto. Ponovno so šli interbrigadisti v boj, le da niso bili več v sklopu mednarodnih brigad, temveč ena sama močna bojna enota, pripravljena preletiti še zadnjo kapljo krvi v zaščito hrabrega in dobrega španskega ljudstva, ki je hotelo le mirno življenje, zato je vztrajalo že dve leti in pol v obupnem boju za obstoj. Nič več ni pomagalo: fašistične horde so bile v zagonu. Ni jih bilo več mogoče zaustaviti. Junaški odpor je le zaviral njihovo naglo napredovanje, ni pa ga mogel preprečiti. Skoraj štiri mesece trajajoča orjaška ofenziva je potisnila republikansko armado na francosko mejo.

*

Odtlej je minilo že mnogo let. Človeštvo je doživelo tragedijo druge svetovne vojne, katere preludij se je začel na španskih tleh. Toda tudi kri, prelita na bojiščih sveta, ni zbrisala spomina na junaštvo naroda, ki se je fašizmu prvi postavil po robu. Ni bila pozabljena mednarodna solidarnost v neenakem boju, ki je terjal tudi življenja naših ljudi. Še vedno doni po svetu pesem o junaškem »Quinto regimiento« in še vedno odmevajo v srcih besede španskega pesnika Diega de la Plana, posvečene Jugoslovanom, borbem za svobodo Španije:

Spoznal sem vas ob uri usodni,
ko na klic domovine ste moje hiteli.
Prinašali ste ji ljubezen, in smehljaj
vam je žarel v kotičkih ustnic.
Ste mar prijezdili na konjih
plamenečih?

Pripluli z oblaki v višavah hitečih?
Čigav vam glas je dal močnatost?
Kateri zvezdi ste sledili?
Usoda sovražna ni hotela,
da kronane bi bile vaše sanje

o ljubezni.

Na vas prežale so v temi skrite
sovražne lobanje.

Ena sama kapljica svinca, drobna kot
solza,

kapljica svinca

vas je pokosila.

V moji zemlji ste zaspali

in morja, ki butajo ob njeno obalo, vas
zibljejo v sen,

ljudstvo vam poje tiho uspavanko

in nebo vas pogrinja z odejo iz modre
luči.

Vaše sanje so se iztekle vanjo,
na ustnicah vaših otrpel je topli

smehljaj.

Toda studenci niso usahnili,
še vedno so vir junaških dejanj.

V življenjskem morju mojem bil je val,
ki me je vrgel na obalo Jugoslavije,

in voda, ki ste jo nekdaj pili vi,
danes gasi mojo pekočo žejo.

A v pesmi, ki je kot balzam,

opojna moč, ki sladko mami,

sem našel zvezde in navdih,

v njej so oblaki, v njej je plamen.

Naj se razlega njen zvonki glas

med narodom nesrečnim, ki vas ljubi,

naj se razlega po domovini, ki vas

objema solzna,

naj se razlega vaša pesem tam, v moji
Španiji.

*

Po državljanski vojni se je spreminilo marsikaj tudi v Španiji. Opozicija proti Francovemu režimu se z vsakim dnem bolj krepi. Tudi Španci, ki so bili med državljansko vojno prisilno mobilizirani v Francovo vojsko, se vključujejo vse bolj v skupen boj proti Francovi diktaturi. Taki množični preorientaciji bivših »zmagovalcev« (kakor falanga imenuje vse, ki so se borili pod njeno zastavo) se je prilagodil tudi program Komunistične stranke Španije, ki so ga sprejeli na VI. kongresu januarja 1960.

V smislu svojega prizadevanja, da bi ustvarila čim širše ljudsko gibanje proti Francovi diktaturi, zagovarja KP Španije idejo narodne pomiritve, idejo, ki so jo sprejeli s simpatijo vsi Francovi nasprotniki doma in v svetu. Kakor v letih 1936—1939 spremljajo jugoslovanski narodi tudi danes z odkritimi simpatijami boj španskega ljudstva za narodno in socialno osvoboditev.

